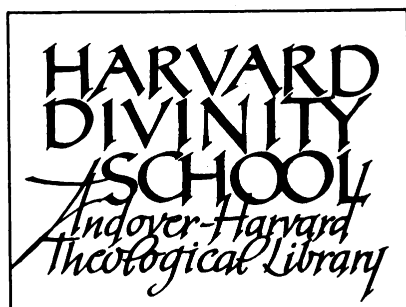
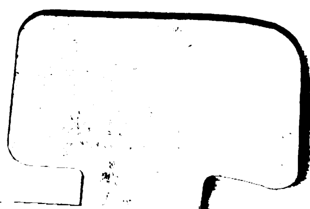

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

A SZÉKELYKERESZTURI UNITÁRIUS GYMNASIUM TÖRTÉNELME.

AZ EGYHÁZI KÉPVISELŐ TANÁCS MEGBIZÁSÁBÓL

ÖSSZEÁLLÍTOTTA

SÁNDOR JÁNOS
GYMN. IGAZGATÓ-TANÁR

SZÉKELY-KERESZTÚR
1896.

BECSEK D. KÖNYVNYOMDÁJA SZ.-UDVARHELY.

ELŐSZÓ.

A sz.-keresztúri gymnasiumnak százéves élete van leirva e könyvben. E hosszu idő csaknem építkezés-, szervezéssel járt le. Cseppenként, lassan gyült össze az anyagi erő s ezért nem történhetett meg azonnal a bevégzés. Sokáig volt folyamatban, sőt abban van szinte jelenleg is.

A kor fokozott mértékben állott elő gyakran követelményeivel, melyekkel számot vetni és a kivánalmaknak megfelelhetés végett, a harczot el kellett fogadni; t. i. az önfentartásért folytatandó küzdelem, áldozat elől nem lehetett kitérni. E gymnasium szükségességének eszméje oly mélyen élt és él a felekezet minden egyes tagjainak kebelében, hogy azt onnan a száz évig tartó áldozatra hivás sem olthatta ki.

E könyvben megtalálhatók az érdeklődés fentartásának szálai. Örökségképpen szállott az egyik nemzedékről a másikra. S ha már ez átszállást érdemnek lehet nevezni, hadd legyenek hirdetői e sorok azon unitárius buzgóságnak és áldozatkészségnek, a melynek életét köszöni a sz.-kereszturi gymnasium.

Száz éves élete egén a jóltévők, mint megannyi csillag, úgy ragyognak, s terjesztik az értelmi világosságot alapítványaik hatása folytán. Ha van értéke a történelemnek, akkor ezen áldozók, fáradozók tettei nem lehetnek közönyösök a későbbiekre, a maradékokra nézve. A régi fénynél új szövétneket kell, hogy gyujtsanak. E történelmi leirásban mintegy meg vannak elevenülve, mintha szemeink előtt járnának őseink, a gymn. körüli munkájokban. Tetteik emlegetése, adományaik felsorolása, mindannyi felhivás, újmutatás a jövő előkészítésére.

A tanszemélyzetben többen vannak olyanok, a kiket az egyház iránti szeretet tartott ott; a kik más téren is kitünhettek volna. Azonban inkább szolgáltak itt kevésért, mint másutt többért. Az egyház méltánylását nagy jutalomnak tartották.

E leirás folyamán nemcsak a magam de sok helyen a mások véleményét is közöltem. Többek véleménye legyen a döntő a gymnasium mellett. Ily formán bocsátom a t. olvasó kezébe e könyvet. Lehetnek hiányai, fogyatkozásai, megengedem. Tökéletes müvet nem nyujthatok. Nálam az anyaggyüjtés uralkodott a feldolgozáson. Nagy mezőt kellett bejárnom és sokat kútatnom, mig a feldolgozáshoz kezdhettem. Majd az új gárdából egy hivatott egyén öntse más alakba s mesteri kézzel dolgozza fel azt, a minek én ilyszerü leirását, mint a régi gárdából való ember, mindennapi kézzel, nem mondom, hogy hivatásszerüen, de kedves kötelességből teljesítém. S midőn azon rés mellől, a hol most gyenge erővel én viszem az őr szerepet, egy jeles készültségü s kitünő szellemi erővel biró egyén által váltatom fel, készséggel engedem át a helyet és pedig azzal a kéréssel,

hogy a mit bé nem végezheténk, igyekezzék tökéletességre vinni. De a multak iránt is érdeklődjék! Haladjon, de vissza is tekintsen! Csengjenek fülébe szüntelen e szavak: ki a multakat ismeri, tudja a jövőt is.

Ha e leirásom, bármi kis részben is a tekintetben kalauza lehet, akkor nem végezék hiábavaló munkát.

Nagy köszönetet kell e helyen mondanom *Benczédi Gergely* kolozsvári tanár úrnak, a ki egész szivességgel nyujtott segédkezet az adatok összegyüjtésében; különösön a Consistorium jegyzőkönyveiből, levéltárából sokszor nagy fáradsággal és minden zúgolódás nélkül juttatta kezemre, úgy az intézetet, mint az ehez tartozó egyeseket illető adatokat. Ha e munka teljes, akkor az érdem egyfelől őt illeti. Fogadja újból a legszivesebb köszönetemet. Székely-Keresztúr, 1895. deczember 25.

Sándor János.

I.

A GYMNASIUM KELETKEZÉSE ELŐTTI IDŐK.

Székely-Keresztúr létesülésére nézve érdekes lenne kimútatni s megállapítani azt az időt és körülményt, hogy mikor s mily formán tömörültek ide a lakósok és miért lett a neve a községnek Keresztúr, de erre történeti adat nincsen; csak 1332-ben fordul elő, mint önálló egyházmegye, *S. Crux* néven. Ez évben Jakab nevü papja 24 régi banalist fizet a pápai dézmagyüjtőknek[1]. Legtöbbet fizetett e körben lévő 37 község közül, a mi azt bizonyitja, hogy ezek között, ha tán nem is a leg-

[1]Lásd a *„Nemzeti Társalkodó“* 1838. II. félév 41—46 lapjain: A római Vatikanumban tartatott registrum kimutatja, hogy a thelegdi esperestség Erdélynek kebelében, az öt Székely Széket magában foglalva, virágzott. A római vaticana bibliothecában tartatik egy könyv (codex), melyben I. Károly magyar király engedelmével, Magyar és Erdélyországban minden egyházi jövedelmekből élők bevételének tizedéből felszedett summákról a számadások megjegyezve vannak.

A magyarországi püspökségek és azoknak megyéi előre bocsáttatván, az 597-ik lapon kezdődik az erdélyi megyéknek jegyzése ily czim alatt: „Registra quinque annorum de Ecclesia Transsilvana, sive de Transilvanis partibus subcollectorum“.

A thelegdi esperestség második erdőlaki részének helységei a 678, 737 és azokat követő lapokon következnek ily czim alatt: „Notandum, quod anno Domini 1333. Sacerdotes de Erdeubach de Archidiaconatu de Tylegd pelsolverunt: 27 sor sz. 681 lap. Jacobus Sacerdos de S. Cruce, solvit 24 banales antiquos. 737 l. Jacobus de S. Cruce, solvit 8 banales antiquos.

nagyobb, de az egyik népesebb község volt. E mellett bizonyit az is, hogy az anyaszék fiuszékének központja lett és róla kapta nevét.

Hogy mikor szakadt két részre, melyek közül az alsó, falu, a felső pedig város lett, arra nézve sem találhatni adatot. Város néven 1559-ben jő elő elsőbben, midőn Izabella királyné *Keresztúrváros* lakóit mindennemü adók, taxák alól kiveszi[1]. Mint taxális helység, legelőbb az 1595-iki országgyülés végzései között fordul elő.[2]

A kétrészre szakadt állapot tartott 1884-ig, a mikor Keresztúrfalva, a város és Timafalva, *Székely-Keresztúr város* néven egyesíttetett.

„Brevis enerratio disputationis Albanae de deo trino et Christo duplici coram serenissimo principe et tota ecclesia decem diebus habita“ czimen 1568-ban meg jelent könyv végén ez áll: Amanuensium nomina. Joannes Synning Marosinus Pastor Ecclesiae Dei, quae est in Keresztur Siculorum. Martinus Albanus Minister Ecclesiae Dei in Oppido Dhes. Benedictus Ovári Rector Scholae Albanae. Gregorius Wagnerus Scholae Albanae Colleg“. E felsorolt 4 jegyző a Dávid Ferencz pártiak jegyzője volt s igy unitáriusok; a másik párt jegyzőit nem ismerjük.

Szabó Károly *„Régi Magyar Könyvtár“*-ában, a hol a Dávid Ferencz müveit sorolja fel 1568-ról, Marosi Synnig Jánost, mint azon időbeli keresztúri papot, két helyen is megemlíti[3].

Ez adatok a mellett bizonyítnak, hogy Székely-Keresztúr város és falu lakóssai, papjokkal együtt, már az unitárismus első éveiben, unitáriusokká lettek, mert csak igy lehetett az ők tulajdonukban, 1568-ban a piaczsori templom és az ahoz tartozó papi lak.

[1] Lásd: Orbán Balázs „Székelyföld“ I. k. 21 lap.
[2] Lásd: „Erdélyország történeti tára“ II. k. 57 lap.
[3] L. Szabó K. „Régi magyar könyvtár“ II. k. 28, 29 lapjain.

Nem tartozván ide az unitárius vallás történetének tárgyalása, itt csak egyes oly esetek érintetnek, a melyek Keresztúrra is vonatkoznak. Báthori Kristóf 1577-ben az unitáriusok zsinattartási jogát csak Tordára és Kolozsvárra szorította, de 29 év múlva, vagyis 1606-ban, a Kolozsvárt tartott unitárius zsinat azt határozza, hogy minden esztendőben tartassék zsinat, most Kolozsvárt, majd Székely-Keresztúron. És ez junius 8-ik napja körül. („Anno Domini 1606. 2-da die July-Synodus Claudiopoli celebrata, in qua ista sunt conclusa : Primo, deliberatum est, ut singulis annis synodus celebratur alternatim nunc Claudiopoli. nunc in Keresztur Siculorum. Idque circa octavam junii diem".[1]

Egy ily zsinati határozat után kimondhatjuk azt, hogy Keresztúr már abban az időben egyike volt a legtekintélyesebb unitárius ekklézsiáknak és bizonyos központi sullyal birt a többiek felett. Azonban, hány zsinat tartatott Sz.-Keresztúron, arról hiányosok az adatok. 1616. 1670. és 1700. évekről van emlékezés a Keresztúri zsinatról[2].

Nemcsak a hazai, de az egyháztörténelem is sajnos eseményeket foglal magában ez időből az unitáriusokra nézve. Toroczkai Máté püspök elhalván 1616-ban, helyébe a Lengyelországból beszármazott Rádeczky Bálint választatott meg, a ki még magyarul sem tudott, nem hogy ismerte volna az erdélyi viszonyokat. Az ő püspöksége alatt sok csapás érte az unitáriusokat és az egyház nem erősödött, de gyengült, minek oka részben benne is gyökerezhetett. A zsinattartást Keresztúrról áttette Küküllővármegyébe, hogy Kolozsvárhoz közelebb legyen. Ebben egy erőt vesztett Sz.-Keresztúr és azt vesztettek a Székelyföldi ekklézsiák is.

A külső, világi hatalom nem igen kedvezett az uni-

[1] Lásd : Protocollum consistorii unitariorum 1606—1697.
[2] L. Fosztó—Uzoni unitárius egyháztört. II. k. 478 lapján a Sz.-Keresztúri gymn. könyvtárában.

tárismus terjedésének, sőt éppen az ellenkező czéloztatott. Bethlen Gábor és I. Rákóczy György az ev. ref. vallás terjesztésében fejtették ki a legnagyobb tevékenységüket. 1615-ben az a törvény hozatott: „A különböző religion lévő helyekben, ahol csak egy volt a templom, a régi végezések szerint, a major parsnak per Comissarios mindenik recepta religiokból aeque idoneos, ad id deputatos szokott igazitásban vétetni, és a melyik religion lévők több számuakan találtatnak lenni, azoknak adattatni a templom, közönségesen pedig a több religiokon lévőknek, mind számok, mind a közös templomnak proportiojok szerint, el-limitált más templomot építetni“ [1]. Ez 1630-ban igy mondatott ki: „A religiok szabadgyakorlása a Székelységen is állittassék helyre, a templom azoké legyen, kik többen vagynak egy valláson, mindazonáltal azoknak számokra, kik kevesebben vannak, közerővel auditoriumok épitessenek“ [2]. Ez a gyakorlatban sok veszteséget okozott az unitáriusoknak a Székelyföldön.

Sz.-Keresztúron az ev. ref. vallásuaknak lévén templomuk, a törvényt nem kellett alkalmazni a templomra nézve, de más javakból egyenlően részt kértek. Tárgyalása ennek nem tartozik ide[3]. Az unitáriusok nem állottak fejedelmi pártfogás alatt, de azért ekklézsiájok tekintélye nem csökkent, daczára Rádeczky püspök intézkedéseinek, mert 1670-ben és 1700-ban is zsinat tartatott a Keresztúri ekklézsiában.

„I. Leopold 1691-ben, u. m. uralkodása kezdetén, Erdély lakóit biztositotta, hogy a törvényesen bévett vallásoknak, melyek között az egyik az unitárius volt, azok templomai, tanodáinak ügyében semmi változtatás nem fog történni; és ezek iránt akár egyházi, akár világi rendek által történjék ellenszólás, annak érvény tulajdanittatni nem fog“.

[1] Lásd: „Approbatac Constitutiones“ Pr. Pars. Tit. primus. Artic. VII.
[2] Lásd: „Az erdélyi diaeták végzéseinek foglalatja“. II. köt. 121 lap.
[3] A Székely-Keresztúri unitarius ekklézsia bővebb történeti leirását lásd n.-ajtai Kovács Istvántól a „Keresztény Magvető“ XIV. évf. 2-ik füz. 67—91 lapjain.

„Csak a jogszerüen átszállott birtoklás és királyi szavakkal szentesitett jog önkényes tiprásával s tüzetes erőszakkal lehetett tehát a keresztúri unitáriusoktól városi templomukat elvenni“, irja N.-ajtai Kovács István történész[1]; és ez meg is történt.

Az elvételt, N.-ajtai Kovács István, az idézett helyen igy irja le: „Hadik András gróf, erdélyi kir. kormányszéki elnök, erdélyi főhadparancsnok rendeletére 1767-ben augusztus 19-ik napján, az emlegetett templom czinteremét előre katonai karhatalom (brachium militare) szállotta meg. Majd egyháziak, világiak sorakoztak hozzá. Az Udvarhelyszéki katholikus esperes papjaival. A szék királybirói s jegyzője. A folytonoson működő törvényszék (continua tábla) ülnökei. S mindezek szemeláttára, az unitáriusok által mindaddig birt városi templom, papi és mesteri lakok, hozzájok tartozott minden belső, külső javakkal, az ekkor Keresztúron igen kevés számu katholikusok részére, elfoglaltattak[2]“.

A templom elvételekor az anya- és filia-ekklézsiákban 109 unitárius család volt, összesen 435 lélek[3].

Ellenállás az unitáriusok részéről nem történt. A foglalás után a keresztúri unitáriusok sokáig kérelmeztek, panaszoltak Erdély főkormányszékénél, azonban mindig siker nélkül.

„A rájok mért csapásnak még nem volt vége. További sebzés vala rajtok ejtendő, hogy az unitárismus Kereszturon elfojtassék, mit némelyek czélzottak“, irja N.-ajtai Kovács I. az idézett helyen.

„Keresztúrfalva déli szélében, a falun kivül, a Fiatfalvára vezető út és a Gagyból lefolyó patak közt egy szeglet földterület feküdt, tele tövisbokrokkal, bojtorjánnal; melyet borju-legelőül használtak. E térség falusi közös birtok volt; s az unitáriusok, nem lévén más helyök,

[1] L. Keresztény Magvető XIV. évf. 2 füz. 82—84 l.
[2] L. k. kormányszéki levéltár 1780 év. 4987 sz.
[3] L. Fosztó—Üzoni egyháztört. 2 köt. 478 lap.

hol egyházi építkezést kezdhessenek, abból belső telkeik aránya szerint őket illető részöket kihasíttatni s adatni kérték. Találkozott egy pár ember, kik kérelmök teljesítését ellenzették, de a falu székely nagy többsége az illő részt nekik kiadandónak határozta s ki is adta".

„Ott építettek aztán egy faházat, első szobáját a pap, a hátulsót a mester lakául. Állítottak fel egy papi csürt is. És e papi csür s papi lakszoba volt az imaház[1]! Télben ebben, nyárban abban tartatván az isteni tiszteletet, melyre a buzgó hivek megjelentek. Ámde csak rövid ideig".

„Károly király és Mária Terézia korából voltak ugyan rendeletek, melyek tiltották templomok, imaházak építését legfelsőbb engedély nélkül. A keresztúriak azonban nem gondolták szükségesnek azért folyamodni, mert se templomot, se imaházat nem szándékoztak vala még építeni, hanem egyenesen papi házat, s ennek szobájában csak ideiglenesen jöttek össze Istenök tiszteletére, mig e végre templomot építhetnek. Mind a mellett feladás történt ellenök Bécsben, hogy imaház építéséhez engedelem nélkül fogtak. S 1768-beli dec. 1-ső napjáról megjött a rendelet, mely azt lerontatni parancsolta, s következetesen a papilak-imaszoba le is rontatott földig".[2]

„Ily szomoru helyzetben vala a sz.-keresztúri unitárius hitközség kétszáz esztendő múlva (1568—1768.) önhibáján kivül", mig aztán folyamodásukra 1781-ben királyi határozatnál fogva megadatott az engedély templomépítésre[3].

[1] Orbán B. „Székelyföld" I. k. 24 lapján azt irja, „hogy a kiűzött unitáriusokat a reformátusok testvérileg fogadták s nagy templomukat megosztták velük egész 1782-ig". Ez téves állítás.

[2] K. kormányszéki levéltár 1769. év 1281 szám, 1792. év 1772 szám.

[3] Öreg emberek állítása szerint, a mostani templom építéséig, az alszegben, a gagyi patak jobb partján ma is fennálló, Kovács György akkor, később Firtos Mózes-féle házban tartották az isteni tiszteletet az unitáriusok.

Távol legyen, hogy ez esemény felemlegetésével a régi sebeket akarnók felszaggatni s azok szemlélésével a gyülölség érzésének táplálására olajat önteni. Ezt tennünk nemzeti szempontból sem szabad, de másból sem, ha Krisztus követői akarunk lenni s a megbocsátás nagy erényét kivánjuk gyakorolni.

Hogy miként építtetett fel a templom Sz.-Keresztúr déli felén, a fenn leirt, tövis bokrokat és bojtorjánt termő helyre, az és az ekklézsia további története nem tartozván czélunkra, ennek tárgyalását mellőzzük. Most visszatérünk oda, a hol, az unitarismus hajnala feltünt, a hol t. i. hitünk kezdődött. S a nevelés, tanítás lévén az az eszköz, mely által az értelem világosodik s tisztább hitnézetekkel is birhat az ember, történelmünk folyamán az iskolákat vegyük vizsgálódásunk tárgyául s igy aztán újból e helyre kerülünk, a hol szemlénket félbeszakitók; ahol, az előadott történelmi vázlat folytatásaként, a gymnasium történelme kezdődik.

Az Erdélyi unitáriusok történelme, mint már az előbb is látók, a XVI-ik században kezdődik, a mikor a magyar nemzet életében új-korszak állott bé e Reformatio kezdetével és a dinasztia változása következtében. A szabadgondolkozás, vizsgálódás szelleme átkezdé járni az emberek különböző rétegeit. A magyar nemzetiségét fenyegetve látá az új kormányhatalom alatt s a vészthozó jeleket felismervén, tettre, munkára serkene. Buzgott a hazáért, hitért, de nem feledé mivelni azt a talajt is, a honnan van a nemzetnek élete s a valódi hit kiinduló pontja. Az iskolákat elismeré a társadalom szilárd és biztos alapjának lenni.

Az egyházközségek a mint alakultak, úgy szaporodtak az iskolák is, hogy az ifjuság a megállított hitelvek szerént tanítassék és neveltessék. Egy kimutatás, mely a XVII-ik század első éveiben készült, csakugyan állítja, hogy minden protestáns község — a legszegényebbek kivételével — külön iskola-mesterrel birt[1]. De nemcsak az elemi, de a felsőbb iskolákról is gondoskodtak. E gondoskodás élt az unitáriusoknál is, kiknek történelme lapjain már a XVI-ik században tiz felsőbb iskola szerepel[2]; de a mostoha idők miatt, melyek a

[1] Frankl V. „Hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században" 17 l.

[2] L. Székely S. „Unitária vallás történetei Erdélyben"; és Frankl V. „A hazai és külföldi iskolázás a XVI-ik században", czimü müvét.

szabad eszméknek nem kedveztek, megsemmisült nagyobb részök, úgy, hogy a XVII-ik században, midőn a szellemi fegyverekkel folytatott harcz következtében a protestantismus hazánkban tulsulyra emelkedett, már csak hatról van emlékezet.

A XVIII-ik század első felében sok protestáns tanintézet bezáratott, vagy pedig korlátoltatott azokban a tanítás szabadsága. E század második felében a protestánsok jogait törvények biztosították; a dynastia megerősödött, a háboru zaja elmult. Ekkor a kormányhatalom lágy álomba akarta ringatni a magyar nemzetet, lassanként folytani meg nemzetiségét és kedve szerént idomítani, hogy ártalmatlan lehessen rá nézve. Mária Therézia idegen müveltséget és erkölcsöt próbált beleoltani, de visszahatásra talált, a veszélyes álomból felébredt a nemzet. II. József, németesítő rendeleteit, nem viheté keresztül. Türt, várt a magyar s végre az 1790—91-iki országgyülés megjutalmazá kitartását. Ekkor rendeltetik el a magyar nyelvnek az iskolákban való tanítása s a protestánsok szabadságot nyernek alsóbb és felsőbb iskolák állítására és a tanítás módja, rendje stb. meghatározására, kezelhetésére. E században már csak három iskolánkról van emlékezet.

A Sz.-keresztúri unitárius gymnasium felállításának eszméje már a XVIII-ik század elején meg volt, a mint ezt bizonyítja h.-szt.-mártoni Biró Sámuel-nek[1] 1712-ben a kolozsvári ekklézsiához irt levele és az ekklézsiának erre adott válasza[2].

Biró S. irja „Sacrosanctum Consistorium, Collectaque in Jesu Christo Claudiopolitano, Unitariorum Eccla, Domini et Fratres dilectissimi!

Salutem, et felicem novi hujus anni decursum! Jóllehet magamnak személyem szerént kelletett volna

[1] Biró Sámuel consiliarius, lakott K.-Kenden. Az unitáriusok legelső főcurátorának választatott 1718-ban; meghalt 1721-ben.

[2] Lásd: „Keresztény Magvető“ XVI. évf. 4 füz. 237—242 lapjain „Egyháztörténelmi adatok“ czim alatt. E levélből csak a Sz.-keresztúri iskolára vonatkozó rész van közölve e történelmi leirásban, egyebeket elhagytam. S. J.

kegyelmeteknek látogatásokra mennem, és az alább megirandó dolgokról conferálnom, de mint hogy az közönséges dolgok azt most nem engedik, akartam kegyelmeteket levelemmel látogatnom s előre értésekre adnom nagy atyafiságos szeretettel.

Látván és gondolkodván szentséges vallásunknak dolgairól mind külső s belső képpen micsoda hanyatlásra indultanak Scholáink és Ecclesiaink, tetszett volt itt levő becsületes Atyánkfiainak is concessusok accedálván, kiirni vallásunkon levő becsületes nemes rendeknek, mind vármegyékre s mind Székelységre, hogy az mostani contributionale quantumnak repartitiojára celebrálandő gyülésetskére (nehogy más alkalmatossággal frequentiánkal scrupulusokat szereznénk mások elméjökben) idegyülni ne terheltetnének; kik is szép számmal eljövén, az mennyiben az közönséges Haza dolgai engedték, ottan ottan confluálván, szép csendesen kezdettük forgatni vallásunknak dolgait, tam quod politica et scholastica, quam ecclesiastica; azt pedig architectonice non dogmatice, mely az clerust illeti.

. . . . látván az ifjuságnak is ez mostani veszedelmes időkben nem ugy mint kívántatott volna nevelkedéseket, melyet ugyan causált az fenn forgott esztendőknek mostohaságok nagyobbára, melyek mind az csendes életet, melyet a studiumok kivánnak, mind pedig az nervusokat igen megrántották; de kivált az Scholáknak is nem az eö jó rendükben való állások sem quoad subsistentiam, sem quod ordinem docendi nem kevés alkalmatosságot contribualtanak arra. Végeztük, hogy, ha többet nem is, de egy celebris Scholát erigálnánk ez Hazának közepette (gondolnók Székely-Keresztúrra) hová mindenfelöl az ifjuság elérkezhetnék, szülői is inkább succurálhatnának, de vivendi modiis, holott egy olyan forma *Paedagogium* is erigáltatnék, mint Hálában az szegény és maga Instentatiojára tehetetlen, de jó indulatu bizonyos számu Ifjuságnak, melyre oly fundust erigálnánk, mely állhatatos volna. Lenne ezen Scholának in huma-

nioribus az mint szokták mondani tanitója ecclesiasticus, in politicus et juridicialibus vero politicus, kiknek is tisztességes fizetés volna; és inspectora vagy én, vagy más; ezt pedig oly indulattal fogtuk, hogy ha az Isten ujabb változást nem hoz édes Hazánkra, jó hellybe állítására készek vagyunk mindenünket consecralni, hozzá is kezdünk Isten jó voltából nem sokára, csak az arról való projectumok és Instructiók készülhessenek; mellyekről legelsőbben is kegyelmetekkel kivánok conferálni és alkalmatosságot keresni, hogy ha csak lehetséges lehet szembe beszélhessünk, ha pedig az nem lehet, irással, várván mindazonáltal előre ez iránt való kegyelmetek opinioját és projectumit is, mint és miformában kezdhetnők, solidálhatnók azt a Scholát, et circa studia mind az tanitóknak s mind az tanulóknak rendiről.

Gondolkodtunk arról is, ha csak tehetségünkkel érkezünk, Háromszéken egy, Marosszéken második és Küküllő megyében is harmadik Schola állítódnék, holott lévő mestereknek az status unitárius fizetne, ámbár az falu is az ő képéjét megadná, de aztán turbálni onnan őket a falusiaknak szabad ne volna; se Tiszteletes püspök uramnak papságra ordinálni a Status hire és akaratja kivül és ezekből a Scholákból, vagy másikból is kiszedegettethetnének az jó indulatu és az említett *paedagogiumra* alkalmatos és érdemes, de szegény Iffiak.

... Ezek azok, melyeket mostani confluxusunk által kivántunk munkába venni és kegyelmeteknek pro captanda superinde Eorundem opinione általam megiratni".

Erre a kolozsvári ekklézsia tagjai, kurátorai, a következő választ adták[1]:

„Spectabilis ac Generose Domine Fautor et in Christo Frater Colendissime!

Praemissa Servitiorum nostrorum oblatione promptissima kegyelmed kedves levelét utolsó napján elapsi

[1] Csak a keresztúri iskolára vonatkozó rész van itt közölve. Lásd az egészet a fennebb idézett helyen.

mensis irottat, ezelőtt kilenczed nappal igen kedvesen vöttük, elolvasása és felőle való beszélgetés, felesebb atyafiak jelenlétit kivánván, a választételnek szükségesképen haladékot kellett szenvedni, melyről is kegyelmedet attyafiságosan követjük. Legelsőbben azért a mi jó Istenünknek tulajdonittyuk a dicsőséget, az kinek atyai gondviseléséből lött, hogy sulyos itéletinek járásában is, kevés számu, csekély és emberek előtt megvettetett tartó atyafiságos gyülekezetünkben az Férfiak el nem fogytanak, reménységünk s érdemünk felett találtattak eddigh is, ma is ez terhes időben találtatnak, látyuk az kik az Isten dücsőségére néző dolgokat, egyenes vállal és elére látó szemekkel viselnék és forgatnák. Ilyenek az kegyelmed levelében feltétetett igen jeles és hasznos punctumok . . . . . egy közönséges helyen való Paedagogiumnak, vármegyék és Székenként apróbb Scholáknak és azokhoz illendő sőt szükséges fundusoknak felállítása és összeszerzése; végezetre az felállítandó jó rend megtartásának okáért Dioecesisenként rendelendő inspectorok felöl való elmélkedések. . . . . . . Legelsőbben is azért az egész dolgot intéztük ugy mint valami érésre készülő gabonát, melynek gyükere az curatorok vagy inspectorok; éltető nedvessége az fundus, czikázása, szárban indulása az apró scholákkal együtt az felállítandó Székely-Keresztúri Schola, magzása s érése az thordai és kolozsvári Gymnasiumok.

. . . . . Az fundust az mi illeti, az olyan szükséges, mint a nedvesség az plánták éltetésére, ez felől kegyelmetek elmélkedését nem tudjuk. Levelében kegyelmed is ki nem tötte, de ha ambulatorium lészen, melly az atyafiaknak esztendőnként való jó akarattyoktól s adakozásoktól függjön, félő, hogy azokban gyakortabb fogyatkozás ne következzék; nem különben (sértődés nélkül mondott szó legyen) mint az csekély tóra építtetett, vagy az szélre kitétetett malmok forgásában, mellyet akár mely szerény és vigyázó gazdának is gondviselése sokszor elől nem vehet, jóvá nem tehet, példáit

hazánkban eleget láttuk, magunkon is éreztük: nem kételkedünk mindazonáltal abban, hogy kegyelmednek bölcs itéleti, mindezeket, mellyeket irunk, által nem látta volna.

Az vármegyék és székenként való Scholák is igen szükségesek az Paedagogium szaporítására, de hogy azokban forgolódó tanittók, ugy mint falusi kepés mesterek, az méltóságos Statustól függjenek, alig itiljük lehetségesnek lenni, közönségesen az atyafiakban gyakorlott és megrögzött praesumptio miatt, kik egy-két kalongja fizetéseknek igen sokat, kelletinél s az igazságnál többet tulajdonítván, kik, ha praxisban kellene az dolognak vétetődni, könnyebben romlanának, mint hajlanának.

Az Keresztúri Paedagogium iránt edgj nehízséget látunk, ugy mint az Politiat néző tanításnak azon helyben való felemelkedését; az pedig a többi között két vagy három terhes okból.

1. Mert azon székej Scholákban tanult ifjak (szolljunk ugy a mint az dolog vagjon) többire téli Deákok, nyári parasztok; experientia nélkül lévén, alkalmatlanok azon tanitásoknak megfogására.

2. Az fundus is olly számos tanitóknak és ahoz való dolgoknak eltartására elérkezik-e?

3. Láttzatik az Kolozsvárott lévő királyi fundationak is kissebbségére lenni, ha más helyeken felljebb való tudományok tanitattnak és virágoznak, mint itt tanitattnak és virágoznak; és az aemulatio ugyan jó és dicséretes az eö rendiben; de félő, hogy az két tanító helly között collisiora ez úton út ne nyittatnék, mely dolognak is szomoru példáját mások között hazánkban láthattyuk. Foelix quem faciunt aliena pericula Cautum. Talám elég volna ottan az Rhetorikaig menni, az után, az kik abban épületet vennének, tudományokban, értelmekben jobban megférvén, experientiájok is több lévén, itten Kolozsvárott az Politiai tudományra tanittatnának ugy s olyan személy által, az mint kegyelmed irása tartja.

. . . . . . Végezetre kegyelmedet igen atyafiságo-

san követjük, irásunknak akár hosszu s akár hibás voltárol; kegyelmed kevánságának mindenekben akarván eleget tenni, tétettük ezeket irásban ollj véggel, hogy kegyelmed láthassa és bizonnyal elhihesse, hogy az megirt projectumnak, az mi gyülekezetünknek csekély tagjai, legjenek nagjon javallói és minden tölök kitelhető úton módon, értelemmel, értékkel, ez után is álhatatosan maradjanak elősegitői; az edgjet hozzátévén, hogy, ha ugjan csak lehetséges lészen, minekelötte ez szent dolog munkába vétetődnék, tartassék edgj szemben való beszélgetés, holott talán bővebben és hasznosabban mindenekről végezhetni. és láczik hogj kegyelmed is levelében azt javallja".

Történt-e e levélváltásnál e tárgyban több; a mint irják, hogy szemben beszélgessenek, arról adatunk nincsen. E levelek azonban már magokban is értékesek, mert elődeink fenkölt gondolkozását hirdetik, hogy t. i. a közmüvelődés érdekében készek minden áldozatra.

A tervbe vett iskolák beállítása nem sikerült s nem is csoda, mert ez időben kezdődik olyanszerü üldöztetésünk, mind a minőben az első keresztények részesültek, azzal a különbséggel, hogy minket nem pogányok, de keresztények üldöztek, még pedig pogány módon. Minden javainkból kifosztattunk. III. Károly, Mária Terézia uralkodása alatt az unitáriusok minden politikai hivatalból kizárattak s csaknem megsemmisültünk volna, ha a szabadabb szellem nem kezd jelentkezni a 18-ik század vége felé.

A Biró Sámuel tervelésétől fogva — az elnyomatás miatt — egészen 71 éven keresztül nem történt semmi lépés arra nézve, hogy az unitáriusok a Székelyföldön egy felsőbb iskolát állitsanak, legalább adatunk nincsen róla.

Kis-Solymosban volt a XVIII-ik század utolsó tizedeiben egy szépen virágzó iskola Csoma István[1] tanitó

[1] Meghalt 1800. decz. 30. L. a K.-Solymosi unitár. ekklézsia anyakönyvében.

vezetése alatt. Ebben még más községbeliek is sokan taníttatták gyermekeiket egészen a Syntaxisig s innen aztán akárhányan Tordára vagy Kolozsvárra mentek tanulásukat folytatni. *Csomáról* azt jegyezte fel középső Kiss Mihály: „1787-ben K.-Solymosba vitetvén az atyám papnak, ott tanultam 7 esztendeig Csoma István nőtelen mester előtt, a ki tudatlan volt, de jól gyakorlott és köszönöm emlékezetének sorsom egy részit".

Az iskola azonban csakis a k.-solymosi unitárius ekklézsiáé lévén s kiválólag csak a Csoma I. vezetése alatt válván keresetté, a Székelyföldi unitáriusok érdekét nem tudta szolgálni s mint ilyen, nem is szolgálhatta, mert nagy számmal voltak azok, a kik gyermekeiket taníttatni óhajtották, a kik a nevelés- oktatásügy iránt érdeklődtek. Erről tanuskodik az, hogy 1783-ban[1] Pálffy Sámuel és Antal, keresztúrfiszéki ekklézsiák inspector-curátorai, püspök Agh Istvánhoz és a Contistoriumhoz folyamodnak s beléegyezését kérik, hogy A.-Siménfalván egy felsőbb iskolát állitsanak. Kérésüket igy indokolják: „Tapasztalhatóképpen fájlalva érezzük, hogy szentséges vallásunkon lévő nemes atyánkfiai, mindennapon szemlátomást szegényedvén, elégtelenekké tétettenek feles gyermekeiknek Kolozsvári Collegiumunkba való vitelekre és ottan megdrágodott szállásokra megkivántató subsistentiájoknak kiszolgáltatásokra, melyből által látván azt, hogy szegény atyánkfiai gyermekeinek vagy tudatlanságban kelletik maradniok, vagy más vallásuaknak collegiumaikban taníttatniok, mely eleitől fogva az unitárius ekklézsiák fogyásának legnagyobb oka volt. Ennek eltávoztatására, következendő romlásunkat fájlaló kegyes atyánkfiaival consultálódván, végeztük, hogy a királyi kegyelemtől ha megnyerhetjük, a mostani királyi kegyelmes engedelem szerént nem más, hanem a nemesség költségével, itt nemes Udvarhelyszékben, eppen in meditullio Sedis intézvén Siménfalván egy iskolácskát

[1] L. A consist. levéltárában.

állítanánk fel és abba két jó tanitó deákokat nyerni kévánnánk, a kik is a rhetorikáig tanitanák szorgalmason azoknak gyermekeit, kiknek tetszenék ide hozni. Ezen deákoknak subsistentiájokról gondja leszen a notabilitásnak, melyekre nézve Instálunk Tiszteletes Püspök Urunknak és a partiale szent Consistoriumnak alázatosan, helyes ratioinkat helyben hagyni, romlandó félben lévő sorsunkat fájlalni s ifiainknak tudaltanságban való maradásukat sajnálni, a mi szent szándékunknak engedelmekkel és jó választételekkel secundálni méltoztassanak".

E folyamodásból az egyház iránti mély szeretet melegsége érzik s a közmivelődés által akarják megedzeni a népet, hogy állhatatosan megmaradjon szent vallása mellett és értelmesedésével anyagilag is erősödjék. E terv sem sikerült.

Hogy egy ilyen iskola szükségét a Székelyföldön többen érezték, bizonyítja az is, hogy Homoród-Almás és Szt.-Márton, egyszerre két unitárius ekklézsia teszen igéretet, hogy azt a maga kebelébe állíthassa fel, s 1789-ben a Sz.-Keresztúri unitárius ekklézsia kéri ugyanezt[1].

1792.-ben pedig Pálffy Sámuel a Székelységet és az Espereseket hivja fel, hogy Sz.-Keresztúron állítassék fel egy felsőbb iskola[2]. S már hogy a nevezett ekklézsiákban-e; vagy pedig más helyen állítassék fel egy felsőbb iskola, erre nézve irányadás M.-Vásárhelyről lön, hol 1793. juniusban, az unitárius úrirend összejövén, élén Petrityevich Horváth Ferencz egyházi főgondnokkal, megbizottjai által, a következő juliusban, a H.-Almáson tartott zsinathoz némi javaslatokat és *követelési* pontokat küldött; ezek között egyiket azt, hogy szükséges lenne Sz.-Keresztúron egy gymnasiumot állítani.

A homoród-almási zsinat 1793. julius 10-én 11b. jk. Sz. alatt kimondotta, hogy Székely-Keresztúron egy

[1] L. Szt.-gericzei zsinat 1789. protocoll. 14. p. a.
[2] Lásd: Steph. Fosztó-Uzoni Histor. unitarior. m. s. Continuata per Mich. Kozma. 5 kötet 152—153 lapjain.

gymn. állitassék és ennek modalitása kicsinálására főcurator P. Horváth Ferencz mellé Sándor Mózes rendeltetvén, végeztetett[1]: „Jól tudván a generale Consistorium egy gymnasium felállításának, ekklézsiáink fekvéséhez képest, mind szükséges voltát, mind pedig az aránt ennekelőtte tett rendeléseit, meghatározta, hogy nemes Keresztúrfiszékben, a Székely-Kéresztúri unitárius ekklézsiában, minélhamarább egy olyan unitárius gymnasium állíttassék fel, melyben az ifiuság avagy csak a rhetorikáig tanittathassék. Mely gymnasium felállítására Méltóságos főcurator P. Horváth Ferencz mellé segitségül rendeltetett Sándor Mózes atyánkfia, oly kérelemmel, hogy ezen végzést a generale Consistorium jegyzőkönyvéből sub authentia kivévén, azt T. Pálffy Mózes és Demjén József s más nemes atyánkfiaival közölje s ezekkel egyetértve, az építés modját kicsinálják és azt azon summával együtt, mely ezen gymnasium felállítására be fog gyülni, a consistoriumnak jelentsék s azután az építést elkezdjék. Minthogy pedig ezen építésre feles költség kivántatik, ennek kiszerzésére a generale Consistorium által nemcsak a Keresztúrfiszéki, hanem a Marosszéki és Háromszéki környékbeli T. Inspector curator és ezek által más jóltevő atyánkfiai is a szükséges költségek kiszerzése végett megkerestessenek".

II. ÉPÍTKEZÉS.

a) 1793—1804.

A már ismeretes megalapító végzés folytán a gyüjtések megkezdettek s rövid idő alatt azt eredményezték, hogy az építkezés még 1793-ban megindult. Erre mutatni látszik kénosi Sándor Mózesnek, a kolozsvári főconsistorium 1794. január 20-án tartott ülése jegyzőkönyvének 7. pontja alatt előforduló jelentése, a hol

[1] Ezt a Sz.-keresztúri gymnasiumot megalapító végzést egészen közlöm.

előadja, hogy „némü-némü összegek már gyültek bé a gymn. építésére, de ő jószágaiba járván széljel s nem lehetvén continue Keresztúrfiszékben, sem az oblatumokat bé nem szedheti, sem az építés inspectióját minden időben nem folytathatja ; Pálffy Dénes találtatik meg az építésre begyülendő beneficiumoknak az insp. curatoroktól léendő beszedésére s azoknak a szükséges helyekre kiadására; továbbá arra, hogy az épitést, egyetértve az illető insp. curatorokkal és Sándor Józseffel, procurálja és jelentse, *mennyire vitetett légyen eddig elé az építésnek állapotja*".

A gymnasium épületének helyéül a sz.-keresztúri unitárius ekklézsia mesteri telkét, a rajta lévő iskola épülettel, mesterilakkal, készséggel, ingyen adta át. Igy juta a gymn. is Sz.-Keresztúr déli szélére, messze le a a piaczról, arra a helyre, a hová, a mint már fennebb láttuk, az Unitáriusok az erőszak és üldöztetés következtében menekülhettek. A Sz.-Keresztúri unitárius ekklézsia annyival is inkább örömmel adta át mesteri telkét, mert ezzel, hogy a gymnasium az ő kebelében állíttatott fel, azt a veszteséget, hogy a piaczsorról leszoríttatott s templomától megfosztatott, nagyban kárpótolva látta. Nem lévén az ekklézsiának piacz-sori, városi telke, a gymn. is távol esék a város központjától s a kiüldözött ekklézsia kapva-kapott az alkalmon, hogy kebelére szorithassa, mert tekintélye, sulya emelésére nézve egy biztos és állandó tényezőt nyert benne, melyet, a mint a mozgalmakból látszik, más ekklézsiák, ha nem irigyeltek is tőle, de szerették, ohajtották volna megnyerni a magok részére. A tövisbokrokat és bojtorjánt termő szögleten, a templom mellett, igy indula szárba a gymnasium, mely működése folytán azt a helyet nagyban értékesíté és nevezetessé tevé s az ekklézsia virágzására is jótékony hatással volt és van.

Az átadott mesteri telek, a mostani templom mellett, keletfelöl feküdt. E mellé gróf Korda Zsigmondné Nemes Juliánna által conferáltatott egy nyil. Továbbá

egy drb. szereztetett Kövesdi, de Keresztúron lakó Szarka Zsigmondtól, melyről a Cessionalis igy szól: „Anno 1794. die 17 junii, Lévén nekem Keresztúrfalvi Küküllő felé forduló határban[1], az unitárius templomon alól, Mlgs. L. Baronissa Korda Zsigmondné eö Nagyságának a commune terrenumból jutott helyinek mellette két sessio, mely ugyanazon commune terrenumból jutott, e mellé szereztem még három és fél sessiót és már in summa 5 és fél sessio, a melyeket által adok; még van NB egy fél sessio, ha meg szerezhetem azt is által adom. Adtam pedig ezen 5 és fél sessiot, mint a commune terrenumból nekem jutott és szerzett részemet 15 magyar frtért örökös jussul“ az épülendő unitárius gymn. részére.

A Szarka Zsigmond által utóljára szerzett fél sessio a patakfalvi tanórokba vezető úton túl lehetett s aztán ugy cseréltetett meg a bejáró úttal, hogy a gymnasiumi és igazgatói telek egy darabban lehessen, mert egy ily cseréről van adat azon időből. A telek ilyformán összeszereztetvén, megkezdetett a gymn. építése insp. curator *Pálffy Mózes* felügyelete alatt.

A mesteri telken lévő tanteremhez ragasztattak a gymn. új szobái, a mostani templom háta megett, éppen ellenkező állásban, a hogy a gymnasium jelenlegi épülete áll.

Az építés azonban nehezen és lassan haladt. A gyüjtés folyt és az anyag s a pénz gyült, de a mozgató erő, a ki a köveket is meginditsa, hiányzani látszott; a vezér egyéniség, a ki körül tömörülhessenek a gymn. létesüléséért buzgolkodók, még nem jött el. Erre mútatnak azok a környülállások, melyek említve vannak az 1794. junius 21 s következő napjain Korondon tartott zsinat jkönyvének 3-ik pontja alatt, ahol némely atyánkfia által előadatnak, hogy akadályok vannak a gymn. épí-

[1] Ez adat is mutatja, hogy csaknem a mezőbe szoríttattak volt az unitáriusok.

tésében, melyek nagyobbára az egyenetlenkedésből s az egymást meg nem hallgatásokból, sértésekből származnak, hozzájárulván az is, hogy némelyek az építésben némü-némü elsőséget tulajdonitanak magoknak.

A felhozottaknak, ugy látszik, elég alapjok volt, mert a zsinat ujabb intézkedést tett a gymn. építésének jobb móddal leendő tovább folytatására s Pálffy Sámuel, Pakot Zsigmond, Pálffy Mózes, Sándor József, Dimény József, Jakabházi Pál, Fekete Sámuel, Mátéfi István és Simén András atyánkfiaiból egy comissio állíttatott fel oly móddal, hogy ezen építő commissióban *senki különösön fő ne legyen*, hanem megegyezett akaratból folytasson mindent, összegyülvén e tisztelt személyekből álló, sőt pro rei dignitate többekkel is szaporitandó commissio, valahányszor a dolognak mivolta kivánandja a keresztúri parochialis házhoz; a holott is az építésre teendő végzéseket Mátéfi István atyánkfia irja jegyzőkönyvbe; a R. Consistoriumot mindezekről, mind pedig az épitesnek előmeneteléről, vagy akadályairól, a commissio neve alatt menstruatim tudosítsa. A dioecesianus insp.curatorok által begyüjtendő oblatumokat pedig pericipiálja Pálffy Dénes úr és azokat a Commissiótól meghatározandó helyekre erogálja is.

Szabó Sámuel, — a ki, ugy jő ki a dolgok fejlődése rendén, hogy a midőn 1793-ban hazajött külföldről, biztatva lett a keresztúri léendő tanársággal és ennek megtörténhetéséig nevelő lett Sárdon Sándor Mózesné gyermekei mellett — ez állomása helyéről, t. i. Sárdról irja Lázár István püspöknek 1794. Sept. 19-én: „A zsinat eltelésétől fogva a Sz.-Keresztúri gymn. épitésére kirendelt comissio tagjai egészen f. hó 14-ig semmi gyülést nem tartának, semmi végzést nem tőnek, azért azt határoztam vala, hogy az eddig volt állásomat is elhagyván (melyre elég okok szolgáltattak eppen az unalomig) a télre Szebenbe megyek, hogy ha ugyancsak tanitás, vagyis inkább paedagogia által kelletik kenyeremet keresni, valami szász úrfiacskákat tanitsak magyarul és

diákul. Kolozsvárt igen is akartam elkerülni, ahol már régtől fogva szerencsétlenségem kovácsoltatik. Segesvárt is gondoltam volt telelő szállásomnak, azon tekintetben, ha az asszony maga fiát tovább is ügyészségem alatt akarná hagyni; de ebbeli szándékomat változtatá a Keresztúrfiszéki egynehány nemességnek, Sz.-Keresztúron, az említett napján e hónapnak, lett összegyülésében tett végzése; mely szerént meghatároztatott jelen nem létemben, hogy hozzám Sárdra követjeket küldvén Solemniter megvivjanak ad diem 21-o, hogy akkorra Keresztúrra be is köszöntsek és a tanitáshoz kezdjek. De ugyanazon napon én is az úrfival, Mózessel, és az asszonnyal B. Kordáné udvarlására menvén, délután ismét összegyüjtette királybiró Pálffy Mózes úr az uraságokat és akkor szinről-szinre együtt lévén és kérettetvén, a végzésnek teljesítésére ajánlám magamat, megigérvén, hogy Szt.-Mihálynapra bizonyoson előállok. Az idő alatt pedig javallám, hogy tudósítást tegyenek a Székek kerületeibe, hogy a kiknek fog tetszeni fiaikat Keresztúrra hozni tanittás végett, érkezhessenek idején szállásokat fogadni, minthogy katonai módra a faluban lészen, a mint nekem, ugy a tanulóknak is, szállása. E szerint jelenti, hogy Szt.-Mihálynapra Keresztúrra megyen".

Megis történt, mert már okt. 26-án irja a Püspöknek: „Keresztúron vagyok már két hét óta, de mondhatom, hogy ugy, mint még interimalis, nem valami közönséges, hanem mint különös kötelességü professor. Szallásom az iskola-háznál van, kosztom Sándor Mózessel együtt Báró Kordáné asztalánál. Ha Statusunknak nagyjai azon sziveséggel akarnák részünkön is a tudományoknak gyarapodását és tagjaiknak civilizálódását, (a Báróné stylusa szerint) a keresztúri gymn. ma-holnap talpon állana. Nem győz ez az asszonyság eleget csodálkozni azon, hogy mi akadályoztatta meg az épitésnek folyamatját. Az inditott épület még azon állapotban van, a melyben Claritásod látta. Az én állapotom és fizetésem meghatározása és a főconsist.-hoz leendő ap-

probátioja felöl, egy nehánynak a mi nemesseink közül szólottam, kiknek eppen az a szándékuk, hogy a jövő gen. consist.-ba ezen tekintetben deputatust küldjenek. En is ugy gondoltam, hogy akkor jelentsem bé magamat. Addig tehát ugy leszek Keresztúron, mint vendég s ha a gen. Consist.-nak kedve leszen más professorral boldogitani a Keresztúri léendő gymnasiumot, nem leszek szerencséjének irigylője".

A mint az adatok mutatják, Szabó S. megmozgatta az épités-ügyét és az embereket, mert már nov. 28-án Pálffy Mózes V. királybiró maga szándékszik Kolozsvárra menni, és az épülendő gymn. s abba léendő professornak állapotja felöl végeztetni. Sőt még Br. Kordáné is — a ki nem volt ugyan unitárius — ugy nyilatkozott Simén Andrásnak[1], hogy mivel látja resteskedéseket feltett czéljokban, maga fog egy napot rendelni, a melyre a maga praesidiuma alá összegyüjti azokat, a kiket ismer vallásunkbeliek közül jobb szivüeknek lenni.

A dolgok ha lassan is, de kezdettek oly fordulatot venni, és ugy alakulni, hogy Szabó S.-nak reménye támadt arra nézve, hogy valahára már állása biztositva lészen ez intézetnél. Erre mutatni látszanak Lázár I. püspökhöz[2] irt sorai: „én is tudom azt, hogy jó volna már futkosó higságomat megoltani és csendességben élni. Eddig volt gondolkozásom a belső állapotra nézve, azt ugy analyzáltam vala, hogy ott legyen lakásom, a honnan ne kellessék alá s felsátoroznom, ugyan ezen tekintetből lett az, hagy minekutánna az irigy, fondorló szívek, mind a toroczkói, mind a kolozsvári papságra illő lépésemet meggátolták, annális inkább, azt nem akarták, hogy én a kolozsvári kollegiumunknál professor legyek, lemondván mintegy a papiállapotról, válasszam itt, messze irigyeimtől[3], az épülendő gymnasi-

[1] Szabó S.-nak 1794. nov. 28-án Lázár I. püspökhöz irt levele szerént.
[2] 1795. febr. 14-én.
[3] L. Szabó S. életiratát a „Keresztény Magvető" IX. k. 2 füz. 105—117 lapjain. A személyesügy némileg érintve van ott, most arra nem terjeszkedünk ki.

umnál való professorságot; tudván azt, hogy ama mondás szerént: *ubi Philippus Melanchton, ibi Wittenberga,* ott találom fel a professori dicsőséget, a hol tanitói kötelességemet hiven és hasznosan teljesitem".

A commissio mozgása nehézkesnek tünik ki; az építés inkább pang, mint halad. Egy év alatt szinte semmi eredmény. Lehettek ennek külső, belső okai. Ezek tárgyalása mellőzhető, de nem az a körülmény, a mely az épités mozgatására az embert megadta. Ugyanis az 1795-iki Bölöni zsinaton[1] felolvastatik Abrudbányai Szabó Sámuelnek, mint Sz.-keresztúri ujanon felállitandó gymn. elintézett professorának, könyörgő levele, melyben előadja, mimódon szánta volna el magát, eleitől fogva, közönségünknek belső állapotban léendő szolgálatjára, melyet bizonyit idegen országon s terhes költséggel azon czélra való magakészítése; bizonyit továbbá az 1793-ban H.-Almáson és mostan e jelen lévő ekklézsiában tartatott Synodalis gyülésben is folytatott censurae praesesi kötelességének felvállalása, de főképpen az is, hogy az ujanon beállitandó Sz.-keresztúri gymn.-ban megkivántató tanitói hivatalra is ajánlotta magát; de ámbátor mindezek igy légyenek is, mindeddig kénytelenittetik bizonytalanságok között tölteni idejét; mely szerént kéri, hogy tégyen a Consistorium jövendő állapotját meghatározó végzést iránta. Ez alkalommal előfordulván az is, hogy noha minden előre való rendelések megtétettek a gymn. épitésére kirendeltetett commissiohoz, az épitésnek legjobb móddal és leghamarább léendő folytatása iránt: mindazonáltal eddig az épitésben igen kevés mozdulás tétetett, ebből kifolyólag a zsinati közgyülés elhatározza, hogy az egész gymn. épitése dolgának s állapotjának pro re nata leendő igazitására exmittaltatnak Lázár István püspök és Dimény József atyánkfiai oly utasítással, mely szerint, ha szükségesnek és jónak látják, addig is, mig a gymn. felépülne Szabó

[1] L. 1795. jun. 28. Bölöni zsin. jegyzők. 20. p. a.

Sámuel introducáltatását, ezt is effectualják. Azonban pedig, minthogy az épitésnek folytatása nevezett atyánkfiára fog bizatni, a főconsistorium által meghatározott professori fizetése e mai naptól fogva folyon.

A fennebb jelzett commissio csak febr. 22-én[1] tartott gyülést Sz.-Keresztúron, a hová a commissio tagjain kivül meghivattak a nemessek és az ekklézsiák kurátorai. Ekkor azt jelentik, hogy a professori ház egyrésze kőből készen van; a gymn. szobái pedig fából építtettek, de még vannak hiányok, ezért kéregetőket küldnek ki hitünknek sorsossaihoz, hogy az épités folytathatására anyagokat adjanak.

E gyülésen fordul elő, hogy Szabó S. a gen. consist. végzése szerént a professori hivatalra meghivatott s tanitásbeli hivatalát az őszi beállástól fogva szorgalmason és igen dicséretesen folytatja, sőt mindenek előtt nagybecsületben tartatik.

A munka csak ugy ment akkor is, ha mozgatták a munkásokat. Lelkesültek az adakozásra, ha lelkesíttettek. A székelynépben megvolt mindig az érzés a jó és hasznos pártolására, az érzés az üdvös eszme megtestesítésére, csak vezér kellett, a ki elöl menjen, a ki válágítson, melegítsen. Szabó Sámuelben ez meg lett nyerve, csak a segédekben volt egy kis fogyatkozás. Ebben keresendő oka, hogy némelykor panaszol, vagy reménytelennek látszik!

A kőmives munka folytatásáról tudosítja 1795. sept. 8-án a Consistoriumot s panaszol, hogy az ekklézsiákból a napszámosok későn jönnek s igy pénzes napszámosokat kell fogadnia a kőmivesek mellé, a kik ölszámra dolgoznak, ölét egy Rftért. S november 14-én irt levelében még jobban hangoztatja a bajokat. „Egymásra todultak — irja — itt az akadályok, a melyeknek elháritásában egyedül kellett küszködnöm. Ugy jártam mint, a kit barátságosan valamely szép folyóviz mellé

[1] 1795-ben.

hivnak sétálni és sétálás közben a mély vizbe taszítanak, hogy usszon, ha kell, egyedül". A gyüjtőktől még keveset kapott be s igy a magáéból kellett 40—50 frtnál is többet költeni. A szobákat igy nem lehetett a télire lakhatókká tenni. Neki magának sincs kész szállása, jóllehet a Báróné adott volt tiz aranyat, hogy azzal az épület valamelyik részét készíttesse el magának a télre, de ebben az idő meggátolta. „Én ugyan az idén is szenvedek — irja, — a mennyiben nincsen kész házam Keresztúron, de eltelelek én mégis valahogy, csakhogy vallásunk dicső épülete csorbát ne szenvedjen párkányzatában". Még semmi fizetése nem jött, ebben még collectázás nem volt, de collectázásból nem is lehet a fizetést beállítani, az csak a cassából indítható meg. A házak el nem készülése miatt az inanguratio is elmaradt ez évről; csak a professori czím lett a fizetése. „A diurnumat — irja — talán megérdemelném; a diurnum többre menne, mint a firma; ha nem adatik, én is az építésbeli búról lemondok, s ha le, félek úgy marad az épület. Tőlem az idegen, vagy az ellenség se kivánhatja, hogy ingyen építsek, és ingyen tanítsak".

Ily helyzetben lévén, gyakron ir püspök Lázár Istvánnak s kéri, hogy rendelkezzék az insp. curatoroknak az építésre nézve; mit a püspök mindannyiszor teljesített nemcsak, de maga is Keresztúrra útazott, hogy az egypár ember személyes ügye[1] miatt lassan haladó építkezés gyorsulást nyerjen. 1796. okt. 21-én irja a konsistoriumnak: „Miután e hó 5-én Keresztúrra megérkeztem volna, azon szempillanattól fogva mindeddiglen semmit el nem múlattam azokban, valamelyeket használatosoknak vélhettem arra, hogy a keresztúri gymn. még ezen végére siető esztendőben oly állapotba tétethetnék, mely szerint abban a tanítás kezdetét jó móddal még a következendő hónap beállásával vehetné; a mint-

[1] Mátéffi István és Pálffy Mózes kir. biró között volt a személyes ügy, a mint ez Szabó Samunak Lázár Istvánhoz küldött leveleiből kitünik.

hogy nem is volt sikertelen ebbéli igyekezetem", okt. 2-án Szent-gericzén, 9-én Keresztúron és 16-án H.-Szt.-Pálon tartott gyüléseket a tekintetben.

Lázár I. tevékeny részt vett Szabó S. mellett a gyüjtésben, rábeszélésben s azt irja fennebbi levelében a consistoriumnak: „Én, megvallom, egy dolognak több kivánóját, mint itteni gymnasiumunk jó móddal való felállásának soha se tapasztaltam. Bizony sir örömében a nép, látván mostan minden reménysége felett való folyamatját a gymn. építésének, melynek felépülése iránt már egészen kétségbe is esett vala s bizony méltán is".

A Szabó S. beigtatása nov. 7-én 1796-ban d. e. 9 órakor kezdődőleg történt meg a keresztúri templomban, a püspök, insp. curatorok, és nagy díszes közönség jelenlétében. Szabó S. székfoglalójának tárgya volt: „*Szépek szépe,* vagy *a legszebb szépség*". A tudomány szépségét tárgyalta benne.

Már lett rendes beigtatott igazgatótanára a gymnasiumnak; folyt a tanítás, de az építés is, mert Szabó S.-nek a püspökhöz irt levelei szerint, még mindig voltak hiányok, fogyatkozások. 1798-ban a rectori ház sem volt készen; Szabó S. az iskolában lakott. 1798. okt. 6-án irja a többek között: „a classist már ezelőtt két héttel sok ösztönzéseimre nagy üggyel-bajjal felnyilalták, vagyis felemelték, hogy illendő helyre vigyék s az óta úgy áll, mely miatt már a classisban nem leczkéztethetnek; nekem is, hol leczkéznem, nincsen. A nyári gyülésnek sem volt egyéb eredménye, hanem, hogy Szt.-ábrahámról hoztak 8 szekér követ az épülendő, vagy talán az elsorvadandó házak alá, mely szerént azokból az idén sem leszen semmi s igy soha sem, mert a fák bükkfák és az esőnek kitétetve lévén, elsenyvednek, de pénz sincsen, a mivel építsünk. Mindezek ha tovább így is folynak, tartok tőle, hogy bételik az irigy sziveknek a kedve, nagyobb gyalázatunkra, mintha semmi sem épült volna. Méltóztassék azért a *püspök úr merőbben ez ügyünkbe ereszkedni, hogy ne legyünk ezután gyalázatosok*".

A kis-sárosi zsinat 1799-ben 6 j. k. sz. alatt figyelmébe ajánlja Biró József atyánkfiának, hogy egyetértve a környékbeli insp. curator, rector-professor és más több atyafiakkal, a gymn.-nak épületeit bevégeztetni teljes erővel igyekezzék.

Ily sokrendbéli felhivás, gyüjtés stb. nyomán létesüle, az egyesek erején, a keresztúri gymnasium, melynek építése, vagy tán jobban mondhatnók, toldozása eltartott még egy pár évig. Fennebb említettük, hogy a mesteri telken lévő épülethez ragasztattak a gymn. szobái és hogy a gymn. épülete eppen ellenkező állásban volt, a hogy a gymn. mostani épülete áll. A templom mellett hátrafelé volt 8 szoba. A templom végénél hátúl, a templom mellett hátranyuló résszel pedig derékszögben 4 szoba, szemben a mostani kapuval.

A gymnasiumnak és az igazgatói laknak közös udvara volt. Szemben állottak egymással, a mi a felügyelet tekintetében, sokkal czélszerübbnek mondható, mint a mostani, lévén jelenleg a két épület háttal fordítva egymásnak.

Hogy az építkezésekre mennyit és kik adakoztak, azt abban az időben, a mikor történt nem irták jegyzőkönyvbe, vagyis nem tették irásba. Ha igen is, de eltévedhetett, mert semmi sincs abból az időből hátra maradva. E hiányt már 1800-ban észrevették, mert az Alsó-Boldogasszonyfalván tartott zsinati gyülés egy bizottságot küld ki a gymn. épitése környülállásainak lehetőségig léendő összeirására. E bizottság tagjai voltak: Sárdi Simén András és Szt.-Léleki Pakot István urak, egyházi részről pedig: derzsi pap és esperes új-székeli Finta József, Szt.-mihályi pap és egyházköri jegyző N. Ernyei Kelemen Benjámin, keresztúri pap, H.-almási Bodor Sámuel. E bizottság az udvarhelyi és keresztúri környéki ecclesiák papjaihoz és kuratoraihoz felhivást intézett, hogy irják össze hitelesen ekklézsiájokban individuatim kinek-kinek a keresztúri gymnasium építésére tett collatumát s küldjék azt a hiteles irást a biztos atyafiak kezébe.

De hogy a bizottságra bizott s fennemlített munka annál jobb móddal és nagyobb pontossággal folyon, szükségesnek találta, az 1802-ben junius 28-án Toroczkon tartott főkonsistorium, a bizottság elnökéül Finta József esperes atyánkfiát kinevezni s ezt a bizottság tudomására hozza és felkéri a munka megtételére.

A bizottság 1802. sept. 17-én, Simén András betegsége miatt Pálffy Dénes úr helyettesíttetvén, Sz.-Keresztúron, a professori háznál összejött és a gymn. építése környülállásait összeirta[1]. Itt csak az épületeket mutatom bé a bizottság munkálata alapján: 1. Van a gymn. telkén: „a professori ház, mely kőből, téglából építtetett és cseréppel fedetett[2]. 2. Van ezen a telken kilencz tanuló ház, a 10-ik és 11-ik most in fieri van; ezeken kivül van a classis.

Első: *Chorintus,* 2-ik: *Philadelphia,* 3-ik: *Ephesus,* 4-ik: *Smyrna* nevet visel. Ezen négy lakóházat Tkts. Pálffy Elek és Dénes urak építtették.

Az 5-iket *Sárdisnak* hivják, melyet a Szt.-Mihályi ecclésia maga tulajdonából épített. A 6-iknak *Tryatira* a neve; ennek derekát a Tordátfalvi ekklézsia csinálta. 7-ik *Laodicea,* ennek derekát az Énlaki ekklézsia conferálta és építtette fel. 8-ik *Pergamum,* ennek derekát a Bözödi ekklézsia készítette. 9-ik *Páris,* ezt Kelemen Béniám Szt.-mihályi pap és Kobátfalvi Nagy János fiaival együtt készítették magok költségökön, nemcsak derekát, mint a többi községek, hanem szarvazatját, fedelét, ajtóját és cserepessit, jól elkészítvén, lakhatóvá tették. Egy üveg ablakot ajándékozott bele tkts. Baczó Therézia kisasszony. 10-iket most építti a keresztúri fungens pap Bodor Sámuel. 11-ik a Classis, mely a tanulásra minden leczkében lévő ifjakat béfogad. 12-iket építi néhány Csehédfalvi ember.“[3]

[1] Az adományokat lásd a *„Függelék“*-ben e munka végén.
[2] Részletesen le van irva a belsője is, de az mellőzhető.
[3] L. a bizottság munkálatát: Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

Körmöczi János 1811-ben egy *deductiot*[1] terjeszt a consistorium eleibe a keresztúri gymnasiumról. E deductio és az említett bizottság munkálata között van egy kis eltérés; de ez inkább csak a szobák számozására vonatkozik, a lényegben megegyeznek, hogy t. i. egyesek és ekklézsiák épittették. Az 5-ik szobánál a *deductioban* egy Firtos nevü benczédi lakós az épittető; a bizottság munkálatában pedig a szt.-mihályi ecclesia. Azt hiszem, hogy inkább Körmöczi tévedett és hogy a bizottság munkálata a hitelesebb, annyival is inkább, mert egy ember véleményével több emberé áll szemben.

Hogy micsoda fundusból épült a gymnasium? Erre a már említett bizottság azt felelte: *nem egyéb fundusból, hanem csupán csak a jóltévő hivek kegyes alamizsnálkodásából.* Továbbá azt mondják: „A keresztúri gymnasium felállításában a keresztúrfiszéki unitárius tractus, más kerületek felett, a legelevenebb tag volt; úgy annyira, hogy láthatóképpen a T. Patronus urak pénzzel segéllették; az ekklézsiák és a Tiszt. papok a lehetőségig adakoztak, nem csak, hanem alig volt a kerületben lévő ekklézsiákban csak egy Páterfamiliás, a ki vagy pénzzével, vagy gabonával, fával, kővel, vecturával ne segéllette volna; sőt az erőtlenebb hallgatók, ha egyébbel segélleni nem tudták, kézi munkával ezen építés munkáján egész heteket töltöttek".

S az építőknek, ennek ennyire vitelében, az Úr Istennek Mózes profétához, a szent sátor építése érdekében, mondott ezen szavait kellett szem előtt tartani és követni: *„minden embertől, a kinek szive szabad akaratja szerént hajol az adásra, kérj ajándékképpen a Szent Sátor épitésére aranyat, ezüstöt, rezet, selymet, sittimfát, olajat, kosgyapjat, borz-bőröket, le a kecske szőrig, mert én mint uratok, mindeniktől kedvesen fogom venni"*[2].

[1] E deductio, és nem a bizottság munkálata, van felhasználva: „Visszatekintés a gymnasium százévére" czimü dolgozatomban, L. Kereszt. Magv. 1894. évi folyam 4 füz. 205—215 lapjain.

[2] 2. Móses 25 r. 1. 2. 3. vrs.

Az Úr Istent utánozva vettek kedvesen ezen gymn. építői, minden ajándékot, aranyat, ezüstöt, rezet, forgalmi pénzt, fát, követ, meszet, gabonát, a munkások számára való élelmi szereket, kézi munkatételt s több hasonlókat.

Ez első rendbéli építkezés leghathatósabb mozgatói valának: *Lázár István* püspök, a ki heteket töltött Keresztúron, és *Szabó Sámuel.* Faluról-falura jártak, kértek, könyörögtek, zörgettek s a nép egyrésze, a mint a szájhagyomány szól, elment egyik ekklézsiából a másikba, hogy Szabó S. prédikáczióit hallgathassa, a mely prédikácziókat mint egy vándor pap úgy tartott, vasárnaponként a különböző ekklézsiákban, hogy adakozásra indítsa a hiveket. E két ember nélkül nehezen sikerült volna a gymn. alapitása, nem azért, mintha a nagy közönség ne óhajtotta, ne lelkesült volna érette, hanem, mert az eszme megtestesítésére, a mozgalom folytatása, nem elég szerencsésen volt szervezve. A kezdet kezdetén nem volt meg az elszánt, a kitartó, a nem lankadó erős szervező. S már a dolgok, az ügyek ily indulása hátrányait e két férfiunak is kellett éreznie s küzdeni a naponként felmerülő nehézségekkel. A hosszas épitkezés ebben leli magyarázatát.

b) 1805—1842.

Azok a viszonyok, körülmények, a melyek között létesüle Sz.-Keresztúron a gymn. részére egy faépület, az eddig leirtakból elég világosan láthatók. Sőt említve leve a sz.-keresztúri unitárius ekklézsiának azon kérése is, mely az 1789-iki szt.-gericzei zsinat jegyzőkönyvének 14. p. alatt így van megörökítve: „legitur instantia Ecclesiae Unitariae Székely-Kereszturiensis, cujus tenore eadem, facultatem Scholam normalem ibidem erigendi, fine studium Lingvae Germanicae promovendi sibi indulgeri solicitat," etc. Tudva van, hogy II. József császár, Erdélyben közigazgatási s igazságszolgáltatási nyelvnek, 1784-ben a németet rendelte s ennek szükséges tudására

czéloz a keresztúri ekklézsia is jelzett kérésével. Azonban, nagyon téved, a ki ez okra viszi vissza a keresztúri gymnasium eszméjének keletkezését. Régebbi volt ez sokkal. A II. József intézkedései, a létesítés szükségességének inkább egyik erősségéül hozhatók fel; sőt eppen igy a latin nyelv tudása is II. József előtt úgy, mint utánna. S ha már a nyelvtanulás és tudás volt az indító ok, akkor mindenesetre inkább a latin nyelvé volt az.

De nem szabad feledni — a midőn ezek mérlegeltetnek — a Biró Sámuel 1712-iki terveléseít és azt se, hogy a Székely népnek volt érzéke a közmivelődés iránt s igyekezett gyermekeinek — módjához képest — nevelést adni. Bizonyítja ezt az is, hogy nem egy, de több ekklézsia lépik fel, hogy a gymnasiumot a saját kebelében állithassa fel, hogy magáénak mondhassa első sorban.

Egy ilyen törekves példáját mútatja a homoród-almási ekklézsia, mely szándékát a maga dicséretes voltáért, de hogy e történelmi leirás is teljes és ne töredékes legyen, mellőzni nem lehet. Irt ecclesiából 62 ember aláirásával a consistoriumhoz 1805. dec. 28-án béadott kérés így szól[1]: „Mi mindnyájon a H.-almási unitárius ecclesiának tagjai, minekutánna által láttuk s tapasztaltuk, hogy a Keresztúri gymnasiumban, már tovább nem tanittathatjuk gyermekeinket; mindazért, hogy azon gymnasium vizes, lapályos helyre lévén épitve, azonkivül, hogy már is az auditorium gerendái töredeznek, az egész Gymnasium dülőfélben van; az árviz gyakorta járja; mindazért, hogy már gazdát is valamire valót gyermekeinknek nem találunk; mindazért, hogy fája sincsen, stb.; mindazért, hogy népe is Keresztúrnak inkább megromlott, hogy sem oda küldhessük gyermekeinket erkölcsöt tanulni; ezeknek meggondolásából arra ha-

[1] Lásd: Fosztó-Uzoni egyháztört. 5 k. 287—288 lapon terjedelmesen, itt csak kivonatoson van közölve.

taroztuk magunkat; hogy a felsőbbség engedelméből itt homoród-almáson, az Udvarhelyszékbeli unitárius Szt. ekklézsiákkal együtt, épitsünk egy gymnasiumot.

Ezen gymn.-nak rector-professora az almási pap legyen, kinek a papi bér adattassék által, ha a Status professori fizetést nem adna, stb.“ E kérést más ecclesiák képviselői is aláirták. Erre mútat a béadványnak a végső pontja, mely ekként hangzik: „Mi is az alább megnevezett ekklézsiák Repraesentansai, sajnoson tapasztalván a keresztúri gymn.-nak leirt s más kimondhatatlan alkalmatlanságait, gyermekeinknek illő neveltetése arra ösztönöz minket, hogy alázatoson instálják a consistoriumot, hogy az Almási unitária ecclesia jó szándékát, nem csak jóvá hagyni, hanem felsegíteni méltóztassék. Azonban igérjük, s kötelezzük is magunkat arra, hogy az elintézett Gymn.-nak s professori háznak felépitésében, nemcsak segedelemmel leszünk, sőt az Almási ekklézsia, ha elegendő meszet ád, magunk költségünkön fel is építjük; melyet, ha nem cselekednénk, a tkts. insp. curator urat ezennel kérjük arra, hogy executióval is állitson fogadott kötelességünk mellé; teljes reménységgel lévén az iránt, hogy a Püspök úr és Consistorium, a keresztúri gymn.-nak által költöztetését a fentirt okokból kieszközli; ha pedig ezt ki nem nyerhetnők, akkor is bizunk atyai gondoskodásában, mely szerént nem fognak minket abban akadályoztatni, hogy, ezen tractusbeli ifjaknak, ide H.-Almásra gymnasiumot állítsunk s az offerált kepéből, ha a Status arra fundust nem adna, professort tartsunk, amint erre készségünket ujabban is alázatosan jelentjük“.

E folyamodás 1806. ápr. 27-én[1] véleményadás végett kiadatott az esperesek útján az egyházköröknek, hogy aztán azok alapján a közelebbi zsinat eleibe terjeszthessék.

Azt a tervet, hogy az almási pap legyen egyszersmind professor is, Mihály János nem helyesli, a mint

[1] L. Fosztó-Uzoni-féle egyháztört. 5 k. 289 l.

ezt 1806. febr. 18-án Szabó Samuhoz irt levelében kifejti, hanem legyen külön professor és külön pap. Ez a vélemény helyesebb is volt, mert két úrnak nehéz dolog szolgálni. Kéri továbbá Szabót, hogy a gymnasium áttételét hathatósan munkálja.

A kérdés az egyházkörök eleibe kerülvén, vita tárgya lett. A keresztúri egyházkör tagjai nem bocsátják a gymnasiumot sem H.-Almásra, sem más helyre, sőt protestálnak is, hogy ennek *praejudiciumára* más gymn. építtessék.

A Marosszéki ecclesiák külön-külön nyilatkoznak, hogy miért nem pártolják a gymn. áttételét. Hogy H.-Almás építsen, abban nem kivánják akadályozni, de úgy, hogy: *unius aedificatio ne sit alterius destructio.* Vajon, a mely hibák Keresztúr ellen felhozattak, ugyanazok kevés idő múlva nem fordulhatnak-e elő H.-Almáson is. S a mi még tán a legfőbb: a professori költséges keresztúri ház és több szobák senkitől meg nem vétetvén, statusunk szembetünő kárára lenne s a miatt, annál inkább, a közjóra való adakozástól hitünk sorsossai idegenkednének stb.

Az ügy ilyformán előkészitve került az 1806-ban Vargyason tartott zsinat eleibe, a hol a jkönyv 40 p. alatt, a Maros-, Keresztúr-, Háromszéki és Felsőfehérmegyei körök keményen tiltakoznak az ellen, hogy a gymn. Keresztúrról H.-Almásra áttétessék, ha, neha, H.-Almáson még egyet épitnek, de csak úgy, ha a professort fizetik, mire nem ajánlkoztak.

A gymnasiumnak ez előadott kérdése ily állásban maradt 1811-ig, a mikor Körmöczi János és Szász Mózes kolozsvári tanárok, a consistorium által kiküldetnek Keresztúrra, hogy az év végén tartandó vizsgálatokon az ifjakat hallgassák ki és a gymn. környülállásait is vizsgálják, figyeljék meg. Ezek, megjárván Keresztúrt, az 1812. január 5-iki főtanácson elő adták tapasztalataikat s ez ülés 14 p. a. eppen azon okokból, a melyeket 1805-ben a h.-almási ekklézsia felsorolt, kérdésbe teszik,

ha nem volna-e szükséges egy más alkalmasabb helyre új gymnasiumot építeni. A tárgy a közelebbi zsinati gyülésre halasztatik, a mikorra az Udvarhelykörnyéki ekklézsiák is magok végső *kinyilatkozásokat* megtenni köteleztessenek.

Ez intézkedés következménye lett, hogy 1812. jul. 8-án tartott Ravai zsinat 143 sz. a. felolvastatott az Udvarhelyköri ecclesiák insp. curatora Demjén Józsefnek *relatioja*, melyszerént, mint 1806-ban, most is H.-Almásra kérik a gymnasiumot, jóllehet a h.-szt.-mártoni ekklézsia is kéri, hogy H.-Szt.-Mártonba tétessék s e végre az ekklézsia és possessoratus a templom körül lévő romladozott kastélyt gymn. helyéül adja és e mellett a reformatus possessoratus 500 Rfrtot ajánlott fel építési költségül jó pénzben; mire a zsinati közgyülés végzésül kimondotta: „Minthogy a H.-Almásra épitendő gymn. aránt a főconsistoriumnak az 1806-ik évi jul. 2-án kelt határozása azt tartja, hogy a kérelmesek nevezzék ki H.-Almáson azon belső örökséget, melyre mind a gymnasium, mind pedig a rectori ház in una contiguitate állandólag és a tanitásra s tanulásra megkivántató épületekkel s commoditásokkal épittethetnék, s e mellett mutassanak bizonyos fundust, valamint az épületeknek tökéletes megépittetésökre, úgy azoknak conzerválására, és a rectori illendő fizetésnek is, a közönség gyenge cassája terheltetése nélkül állandó praestaltathatására, mégpedig a keresztúri gymn.-nak ezen tárgyba való nem elegyitésével; a kérelmesek pedig mostani megujitott kérésekben is az épületek conservatiojáról s rectori fizetésről semmi bizonyos fundust fel nem adnak, sőt ezeket a közönség cassájából pótoltatni remélik és kérik: erre nézve mostan is kérésök nem teljesitethetik, és közönségünk gyenge cassája terheltetésével sem az épületek conservatiojára, sem rectori fizetésül igéret nem tétetik".

E zsinaton csakugyan, a 144 sz. a. emlékezetbe hozatik keresztúri gymnasiumunk romladozott épületje

és e mellett, a már többször is érintett okok alapján, szükségesnek találtatik, hogy azon romlásra indult gymnasium, nevezetesen a keresztúrfiszéki nemesség és hitbeli kedves atyánkfiai segedelmezése által (más körökbeli jóltévő atyánkfiai is e végre meghivattatván) vagy megépíttessék, vagy pedig, ha ez nem teljesittetnék, s nem is teljesittethetnék, azon gymnasium akár H.-Almásra, akár H.-Szt.-Mártonba, mint a végre alkalmasabb helyekre által költöztethessék. A döntő határozat a lett, hogy jóllehet a consistoriumnak az előszámlált okoknál fogva s a homoródköri apák panaszai és az ekklézsiák által tett ajánlatoknál fogva és tekintve azt is, hogy más vallásuak is szép igéretet tettek, csak hogy az általuk is óhajtott helyre épittessék a gymnasium; még is, minthogy már ezen a helyen felépittetett és feles költségbe került, hogy azon költség hiába tétetett ne legyen és a keresztúrköri jóltevők, segedelmezők s gyermekes atyák megne szomorittassanak, s ezen gymnasiumra nézve tett adakozásaik s adományaiknak mintegy elenyészését ne képzeljék, meghagyatik gymnasiumunk továbbra is mostani helyén, mindazonáltal azon egy feltétel alatt és megszoritással, hogy a kertekbeli szükséges reparatiok még ezen scholaris esztendő kezdetén, egyéb épületek pedig oly móddal és annyira épittessenek esztendő alatt, hogy a jövő Septemberhez esztendőre, abban jó móddal és előmeneteles haszonnal taníttathassanak ifjaink az ott tanítandókban és a magaviseletben és erkölcsben is formáltathassanak. Az építési költségre nézve határoztatott: „minthogy ezen gymnasium a Keresztúrfi- és Marosszéki nemesi rendnek, Clerusnak s ottani gyermekes atyáknak legnagyobb Commoditásokban s legkedvezőbb helyen van, illendő, hogy ezen gymnasium ily megrongyollott s megpusztult környülállásai megjobbítására s újra építésére, a megkivántató költségek aránt esperes atyánkfiai és notarius ő kegyelmek által személyesen, mind a nemesi renden lévők, mind a Clerus s más jóltévő atyafiak is megkerestessenek s az ilyetén módon gyülendő pénzt

gymnasii perceptor Pálffy Dénes afia kezébe protocolláltatás és contraquietantiak mellett administráltatván, arról sept. 1-ső napjáig a consistoriumnak referáljanak. Más esperesi kerületekre nézve is tétessenek meg a szükséges rendelések. Építtetőknek kineveztetnek: *P. Horváth Károly* atyánkfia, mint főépíttető; *Koncz Márton* köri notarius és *Pakot István* atyánkfiai, mint alépíttetők, kiknek az építésre való ügyelet ajánltassék, egyetértvén mindenkor a köri inspector-curator atyánkfiaival. Ha pedig azon környékbeli atyafiak az építésbeli költség segítésében hátrálók lévén, a romlandó félben lévő gymnasium megnem ujíttathatnék, minthogy mostani környülállásaival abban, sem a tanítás előmenetellel nem folyhat, sem az erkölcsök nem formáltathatnak, sőt az ifjak az elromlástól sem oltalmaztathatnak meg: *azon gymnasium más alkalmasabb helyre által fog tétetni*".

A Ravai zsinatnak ez intézkedésével a gymnasium Keresztúron maradása véglegesen eldölt. E kérdés ezután többször nem merült fel. Megerősítése, megszilárdítása azonban folyamatban maradt s még ma is, midőn e sorokat irom, a *„lenni vagy nem lenni“* nagy kérdés megoldása előtt áll.

A szervezkedés már is hosszura terjedt, csak a Ravai zsinat idejét tekintve is. Ebből némelyek nem elég életre valóságunkra szeretnének következtetni, vagy pedig hogy csekély számunkat tekintve, nagyobb terhet akaránk emelni, mint a mennyire phisikai és erkölcsi erőnknél fogva képesek valánk. Az ilyenek nem gondolák meg e mondás igazságát, hogy *minden kezdet nehéz.* Ha tán erőnk felett is, de midőn nagy dolgokra vállalkozánk, e szándékban a közjó gondolata vezérelt és felekezetünk egyes tagjainak nevelése, mivelése folytán s a Székelynép értelmi erejének sokszorozásával, a magyar nemzet értelmi, erkölcsi sulyának növelését czéloztuk, tudván azt, hogy ha kevesen vagyunk is, de ha sulyunk nő, a számításba béfolyunk és tényezők leszünk, a midőn a népek, nemzetek súlyát, befolyását mérlegelik.

Ily magas és emelkedett szempontból kell tekintenünk a keresztúri gymnasium létesítését is. S a midőn szivünk minden érzésével óhajtottuk volna, hogy már kezdetben zavartalanul induljon a nagy missiora, fájlalva emlékezünk meg azokról a körülményekről, a melyek már ez iskola bölcsőjénél előfordultak és a szervezkedés munkájában akadályul voltak.

Hogy a gymn. történetében ugrás ne legyen, egy sajnos körülményt nem lehet mellőznünk; jóllehet fennebb szándékunk vala. Lázár István püspöknek állott a keresztúri gymnasium is főfelügyelete alatt. Ő ennek a létrehozását az előbb említett szempontból óhajtotta és munkálta. S Szabó Samunak e körüli érdemeit, nemcsak azért, mert a saját költségén készült a tanári pályára, hanem, mert a saját pénzét is nem egy esetben a gymn. építésére adta, mondom, a Szabó S. érdemeit elismerte s tudományos készültségét méltányolta, a kivel külföldön léte alatt is terjedelmes és sok közdolgokra kiterjedő levelezést folytatott, a kinek ismerte egyháza iránti meleg érzését és főképpen tudta, a mint a levelekből látszik, hogy, a mint elébb is említém, akárhányszor az építés érdekében saját pénzét beleépítette úgy a gymnasiumi épületbe, mint e rectori házba, tehát ez okokból Szabónak szabadabb cselekvési kört engedett. Ebből fejlett ki aztán az, hogy a Consistorium 1812. jan. 5-én tartott üléséből kiküldi Körmöczi Jánost és Szász Mózest, hogy vizsgálják meg, miként áll az iskola anyagi és szellemi tekintetben. Az épületre vonatkozó részt már fennebb láttuk. Ezek jelentése intézkedést vont maga után s megrendeltetett Szabónak, hogy a gymn. minden ügyei- s jövedelmeiről eleitől fogva készítsen és terjeszszen fel jegyzőkönyveket és részletes számadást s jövőre nézve, meghatározott fizetésén kivül semmi más jövedelmét a gymnasiumnak maga hasznára ne fordítsa *becsülete s hivatala elvesztése alatt*[1].

[1] Lásd; Főconsistorium jegyzőkönyve 1812—1816. évekről.

Sulyos volt a határozat. Érdemelte-e Szabó Samu, azt szinte nehéz megállapítani. Nem azért, hogy mentsem, de mint tényt megemlítem, hogy a gymnasium pénztárnoka, a mint már láttuk is, nem Szabó S., de Pálffy Dénes volt abban az időben, tehát sok pénz nem is fordulhatott meg a Szabó kezén; és a mi megfordult abból a sajátját vonhatta ki, mert, hogy nem egyszer, de többször fektette a saját pénzét az épületbe, azt említém is, de okmányok is vannak arra a Consistorium levéltárában, eredetiben és hiteles másolatban a keresztúri gymnasium levéltárában. De halljunk e kényes kérdésről mást is.

N.-Ajtai Kovács István azt irja[1]: „Ily rendelet által Szabó mélyen sértve érezte magát. Mert a megjelölt fogyatkozások és hibák létét, melyek azonban nem valának tetemesek, tagadnia nem lehetett; következőleg a megszüntetésök iránti intézkedés szükségességét sem. Hanem főfelügyeleti joggal s kötelességgel, a tanintézeteket illetőleg, az egyházi és világi két főgondnokon kivül, az egyházi főtanács is fel volt ruházva; s ha a felemlített fogyatkozásokat, hibákat egyedül Szabónak lehete is tulajdonítani mind, már pedig nem lehetett: vajjon miattok a felelősség egész terhe csupán reá háromlott-e, vagy azokra is egyszersmind, kik a felvigyázási jogot felette 15 év alatt akármi okért kellően igénybe nem vették, s kötelességök teljesítését mellőzték? S vajjon, midőn 1812-ben aztán e jogot gyakorolni megkezdették: szelidebb eljárás irányában legalább egyelőre s kevésbé éles szavak használása, akár a főtanácsi tekintéllyel, akár az unitárius egyházállam közérdekével nem volt-e megegyeztethető?“ „Ezt tanítja legalább Horatius római költő philosophiája“.

Szabó, hütlenséggel vádoltatva, s becsületének elvesztésével fenyegettetve, elkedvetlenedett. Fokozta ezt Nagy Mihály és Molnos Dávidnak, mint a nyári vizs-

[1] Lásd; Keresztény Magvető VII. k. 2-ik füz. 102 lapján.

gákra kiküldött biztosoknak a Ravai zsinaton 1812. julius 6-án 131 sz. a. tett ezen jelentése: „Keresztúron az ifjuság szorgalmát középszerünek, némely osztályokat alkalmasoknak, másokat gyengéknek találtuk. A togatusok akkor adnak exercitiumot, a mikor akarnak. A deákok közül deákul jól egy se tud“, stb.

Szigoru és nagy kivánság vala a latinul jól tudás és eppen a keresztúri tanulóktól, de hogy ez tulhajtott dolog volt, semmi sem bizonyítja világosabban, mint az 1812-iki egyházi főtanács határozata, mely szerént a keresztúri, tordai és kolozsvári gymnasiumokban a thetorikát végzet tanulók számára Kolozsváron egy új osztály felállítását rendelte el, hogy együtt a latinnyelvet bővebben tanulják; mi azt mutatja, hogy a kolozsvári tanulók se tudtak többet a latinnyelvből, mint a keresztúriak.

Szabó, úgy látszik, már előre figyelmeztetve volt, hogy vizsgáló biztosok jőnek és pedig szigoru szándékkal, mert már 1811. ápr. 16-án azt irja a Püspökhöz: „csak látom én azt sajnoson, hogy én a miéink között az érdemlegionak tagjává nem leszek, bár mint igyekezzem is magamat érdemesíteni. Ám legyen! Elég jutalom leszen nekem a belső megelégedés, hogy én közönségünknek szolgálok. Nem csüggedek el azért, hanem valamint eddig, úgy ezután is azon lesz igyekezetem, hogy a szolgálatot, melyet vállaltam, hiven teljesítsem, végezzem. Nem rebegek tehát a criticus censoroknak jövetelekre“.

Nem hitte, nem remélte, hogy oly sulyos criticát gyakoroljanak az ő működése felett, pedig már pályája kezdetén tájékozott volt a kolozsvári professoratus némely tagjainak az ő személyét illető véleményéről, mert már 1796-ban ezt irja Lázár Istvánnak: „én, hogy Statusunknak hozzám hajlandóságát megnyerjem, többet cselekedtem, mint más hozzám hasonló, feláldozván kevés vagyonomat is; azután is azt a törést választottam és állást, melyet senki tőlem tudom azért nem irigyel,

hogy maga álljon oda; mégis mint hallom, éled az irigység titkos kovásza".

Ily tájékozódások között foglalván el tanári székét, bár mily erősnek, kitartónak mutatta magát, de hogy ellene működnek, az a tudat rágólag, bomlasztólag hatott lelkére, mit fokozott az is, hogy eppen ez időre esett a pénz értékének leszállása s az ő bankó-czédulabeli 250 frt fizetése is 50 frtra esett le, melyből családjával együtt megélni teljes tehetetlennek látszott neki.

Biró József, az iskola-gondnoka, is ellenkezésbe jött Szabóval még 1800, 1801-ben. Vádleveleket ir a consistoriumhoz Szabó ellen, sőt a keresztúri ekklézsiát is ellene zúdítja, panaszt tétet vele[1].

Volt-e ezeknek valódi alapja, nem lehet tisztán tudni. A gondnok és professor közti hármoniát, a conservativ, az előitéletes Biró Józsefnek Szabő iránti személyes gyülölsége zavarhatta meg; nem pedig az, hogy ne tudott volna tanítani, vagy képtelen lett volna egy iskola vezetésére. A jegyzőkönyvekben nincsen semmi nyoma annak, hogy a consistorium valamit tett volna e viszály kiegyenlítésére. Lázár István, a gymn. építésekor, s később is sokat tartózkodott Keresztúron. Ő ismerte valószinüleg a viszály okát s nem látott benne semmi veszélyt az iskolára nézve; mert ellenesetben bizonyoson intézkedett volna a consistorium e nyavalya megorvoslását illetőleg.

Meglévén e szerént támadva nemcsak Kolozsváron, de Keresztúron is, munka kedvét elvesztette s a hivataláról való lemondásra határozta magát és e szándékát az 1813. ápr. 20-án tartott képv. Tanácsba béjelenti azon okból, hogy magáéiról inkább gondoskodhassék, mintsem gondoskodhatnék mostani hivatalában megmaradásával. E kitételét rosszalással fogadták, s emlékeztetik arra, hogy papi szent hivatalra lett felajánlása és felszenteltetése alkalmával magát erős hittel elkötelezte

[1] Lásd: a vádleveleket a gymn. levéltárában.

azon hivatal mellett holtig való megmaradásra; attól el sem állhat, consistoriumunknak is abból fundamentumos okok nélkül, melyek fel nem jelentettek, de consistoriumunk tudtával nincsenek is, nem dispensálhatja. Ajánlják, hogy maradjon meg mostani állásában. Nem tágított. Julius 4-én ismét béjelentette lemondását. Ekkor papi állomással kinálták meg; nem fogadta el, de joga ehez fentartatott. Tisztességes nyugalomba bocsátják, és minthogy fizetésének egy része kiadatlan volt, a pénztárnokot annak kifizetésére útasítják.

Poka-Keresztúrra vonult[1]. Egy Székely József nevü katonatiszt barátságból át adta neki házát s ott lakott 1815-ig, a mikor a tordai gymn. igazgatója lett.

1813. jul. 4-ikén tartott consistoriumi gyülésen rector-professornak rendeltetik Keresztúrra Koronka József, kolozsvári collegiumbeli senior; kinek is a Supenistendens által léendő introductioja a jövő sept. első napjára határoztatott. Továbbá meghatároztatott, hogy a gymnasium javai conscribáltassanak, kirendeltetvén biztosokul inspector-curator Mátéfi István és Biró József, Koncz Márton és Kelemen Beniám, kiknek is ajánltassék a conscriptiot minél hamarább bevégezni és a consistoriumba felküldeni, hogy a Superintendes magával revideálva, behozhassa sept. első napjára.

Koronka József beigtatása 1813. sept. 8-án történt meg, d. e. 10 órakor kezdődőleg, a sz.-keresztúri unitárius templomban. Székfoglaló beszédét három pontra osztotta: először, tárgyalta: mi a nevelés, hozzátévén annak szükséges feltételeit; másodszor a tudományos nevelést és annak hasznait és harmadszor a jó erkölcsben való nevelést is. Jelen volt az ünnepélyen püspök Körmöczi János, mint beigtató; Biró József és Pálffy Dénes inspector-curator; továbbá nagy számmal a nemesség, papság és más minden rendü-rangu hallgatóság.

Megkezdvén Koronka József igazgató-tanári pályá-

[1] Ez adatot kaptam a Szabó S. leányától, özv. Vas Miklósnétól.

ját, igen sok dolog más fordulatot vett. Megszüntek az egyenetlenségek, elenyészett a személyes ellenszenv, mely az iskola fejlődésére bénítólag hatott s az ügyek a rendes mederbe kezdődvén terelődni, a tanítás is, a mint hátrább látni fogjuk, nagyobb terjedelmet vett, minek következése lett, hogy a tanulók száma szaporodott és a lakó-szobák elégteleneknek bizonyultak azok befogadására. és elhelyezésére, jóllehet egymás felett két-három sorban voltak a háló helyek. E bennlakásnak czélszerütlen voltát, úgy a nevelés, mint az egészségtan tekintetében, átlátták, sőt némelyek, miután még így sem juthattak helyhez, kényszerülve voltak fiaikat hazavinni. Ez a körülmény arra indította Koronkát, hogy az 1816. junuárban tartott főconsistoriumban még két szobának építését kérje. Ennek alkalmatosságával emlékezetbe hozatott, hogy ezen gymnasiumnak nem régiben történt renovátiojára szükséges költség pótlására, az udvarhelyi, f.-fejérmegyei és háromszéki környékekből kevés administráltatott volna: holott ezen gymn.-beli tanulók többnyire azon környékbeliek; tehát szükséges lenne az említett környékbeli előljárókhoz, e végre kellető önkéntes segedelmezés iránt felhivást tenni. A felhivás kibocsátása elhatároztatott.

Történt is, a felhivás következtében, lépés a gyüjtést illetőleg, mert már 1817. januárban tartott főtanánácson előfordult, hogy Udvarhely környéki esperes Kiss Mihály gyüjtött 257 Rfrtot és 3 krt; háromszégi esperes Derzsi Mózes 71 Rfrtot 52 krt; a f.-fejérkörnyéki esperesnek pedig tetemes hibául tétetik ki, hogy semmit sem gyüjtött. Egy későbbi képviselő tanácsban, Keresztúrköri esperes Kelemen Béniám, legalább két szobának kőből, vagy téglából való építését kéri. A kérés a főtanács eleibe útasíttatott.

Mig azonban a főtanács a kérdés tárgyalásába bele ment volna, az 1818-ik évben egy consistorialis ülésben jelenti Kelemen Béniám, hogy a belső környékekbeli esperesek által kezéhez beadott 340 Rfrtból egy szobát sem

lehet kőből építeni s kérdést teszen, hogy honnan kellessék pótolni? Mihály János felkéretett, hogy a maga hathatós közbevetése által a tehetősb és buzgóbb atyafiakat és ekklézsiáinkat a szükséges materiálék kiszolgáltatására birni ne terheltessék, és erre nézve, a még meg nem szólított Maros-, Küköllő-, Aranyos- és Kolozsi környékek is szólíttassanak meg.

Mihály János Udvarhelyszék v. királybirója állván a mozgatók közé, már még ez évben, t. i. 1818-ban, az oklándi zsinaton kimondatott a gymn. szobáinak kőből való építése, minthogy a faépület romladozott állapotban volt. E zsinaton a szent-ábrahámi ekklézsia ajánlkozott, hogy egy szobát kőből épít, bolthajtással látja el s cseréppel befedi. Ez ajánlat nagy reményt keltett a jelenlévőkben a gymnasiumi épületnek kőből építése iránt s bizottságot nevezett ki a zsinati főtanács a terv megkészítésére és a szükséges költségek mikénti megszerzésére.

A bizottság egyik lelkes tagja h.-almási Mihály János vala, a ki még a zsinat előtt foglalkozott az építés ügyével s annak a mikénti keresztülvitelével. Erre mutatnak Körmöczi Jánosnak, 1818. ápr. 12-én, Mihály Jánoshoz irt e sorai: „A Keresztúri gymnasiumra nézve részemről, úgy látom, hogy jó a Planum; azért, mig ez consistorialiter megállíttatik, addig is csak gyüljön a materiale.“

A gymnasium inspector-curatorai, u. m. Biró József, Mátéfi István és Mihály János 1818. nov. 12-én[1] az esperesekhez irnak át, hogy visitatio alkalmával az ekklézsiákat és hallgatókat birják adakozásra, hogy gabonában adakozzanak, hogy a dülőfélben lévő gymnasiumi épület helyett egy más állandóbbat lehessen építeni, legalább is 12 házat. S el is mondják, hogy eddig mi az eredmény az udvarhelyi és keresztúri körben.

Az udvarhelyi kör megszólíttatott a szükséges mész

[1] L.: Uzoni-Fosztó-féle unitárius egyháztörténet 5. k. 596—597 lapjain.

iránt olyformán, hogy H.-Almás 50; Okländ 25; Karácsonfalva 25; H.-Keményfalva és Abásfalva 25; mindegyütt 125 szekér meszet égessenek; ezt a többi ekklézsiák már effektíve el is hozták.

A kereszturi járásból minden ökrös ember, ideértvén a más valláson levőket is, igért egy-egy szekér követ. A cserét biró faluk, mindenik nagyságához képest, kifogják adni a 6 öles hosszu cserefagerendát.

A havas-alyi faluk igérték, hogy a szarvazatra való fákat, még a télen elfogják hozni. Zetelaka és a két Oláhfalu[1] elegendő állás-deszkát igért stb.

Ily és hasonló igéretek után 1819. januárban tartott főconsistorium ülésében jelenti Mihály János, „hogy a gymnasium részére a helyet kiszemelték és udvarhelyszéki unitárius mérnök Ugrai László felmérte és a tervet megkészítette s a következő tavaszon megkezdik az építést a Status cassajának terheltetése nélkül; csak 11 ablakra való vas-rostélyra, asztalos és lakatos munkákra nem találtatott semmi fundus."

A főconsistorium a tervet elfogadta és készítőjének s Mihály Jánosnak is köszönetet szavazott eddigi fáradozásaiért; atyafiságoson ajánlván nevezetteknek azt is, hogy ezen intézet végrehajtására nézve, ezután is minden lehetséges ügyelettel s béfolyással lenni ne terheltessenek, tudtára adván jelentést tevő atyánkfiainak azt is, hogy ezen építésbeli költségnek könnyebbítésére nézve Daniel Elek és Nagy Lázár urak egy-egy jármas bivalt igértek légyen, melyeket, mikor az iránt megszólitatnak, elő is állítanak. Arra nézve pedig, a mire fundus nem találtatott, gondoskodni fog a Consistorium annak idejében; rábizván Körmöczi János püspök atyánkfiára, hogy a 11 ablakrostélyaira szükséges vasakért toroczkói és szt.-györgyi hitfeleinket hivja fel kegyes adakozásra.

Az építésre való előkészület, a materialék beszer-

[1] Mindkettő róm. kath. község.

zése, a szükséges pénz gyüjtése már folyamatban van 1819-ben. Mihály János Királybiró vezérlete alatt, lelkesen, csüggedést nem ismerve működnek az inspector-curatorok, esperesek, szóval, minden eleven tagja vallásközönségünknek ugy a közelben, mint a távolban. A faépület emelésénél élt ellenszenv, személyes torzsalkodás, a mely mindig a közügy ártalmára volt és leszen, e második építkezésnél eltünt. Itt egészen az építés gondolata foglalta el az egyesek szívét, eszét.

A mint az adatok mutatják, a kőépület emelése 1819-ben indult meg; azon a telken, melyen a faépület állott, csak hogy eppen ellenkező állásban, t. i. a keleti oldalán a teleknek, szembe a faépülettel és az utczafelöli rész képezte a derékszöget a keleti oldalán hátranyuló résszel, nem pedig, mint a faépületnél, az udvar hátulsó felében épitett szobák, a templom mellett hátra nyuló résszel. Terveztetett 13 szoba az új épületbe és pedig hat a földszinten s hét az emeletbe. Az utcza felöli frontban ezek közül kettő földszint, egyik kettős; ezeknek és a bejárónak felébe két nagy szoba az emeletbe. Az utcza felöli rész és a szárnyban lévő szobák közé a lépcsőház.

Ezeknek fundamentumát 1819-ben a Derzsi ekklézsia tagjai ásták meg. Az építésre nézve, hogy az épület czélszerü és elegendő legyen, melynek fedezetére csak az áldozatkézségben látszott az alap lenni, az 1820. jan. 31-iki R. Consistoriumban különböző nézetek merültek fel s azokat Mihály Jánossal, mint az építést mozgató és az áldozatkézség tüzét élesztő atyánfiával közlik is, előre bocsátván kifejezésöket azon öröm felett, melyet az ő igyekezete keltett a közönségben.

Hasonló örömét nyilvánítja a Consistorium azon hir felett is, hogy a Kereszturi gymnasiumban tanulóknak és tanulni kivánó, de a hely nem léte miatt bé nem fogadhatóknak száma oly szapora és népes. hogy ha elegendő szobák lennének, még nagyobb számmal gyülnének oda a tanulók; ebből kifolyólag némelyek

attól tartanak, hogy a mostan munkába indított 13 szoba, ha a jelenlegi számnak elegendő leszen is, de a szaporodandókat, melyhez nagy reménység van, bé nem fogadhatják. „Már pedig, a mi sorsunk annál boldogabb, minél több a tanuló iskoláinkban, s az azokból kikerült tanult ember. Hitünk sorsossai, a mi következő jóllétünket, semmi nagyobb áldozattal nem tetézhetik, mint iskoláinknak tágasittásával és tanulóinknak szaporításával."

E principiumból kiindulva, némelyek, a Kereszturi gymnasiumnak népességét gyarapítani kivánván, azt szeretnék, hogy a régi gymnasium faépületei, ha az új kőépület miatt ott, hol eddig voltak, meg nem maradhatnak is, ne adassanak el, hanem azokból más alkalmas helyre, jó kőfundamentumra, jobb móddal, mint régen voltak, állittassanak fel; és hogy a középületben két Classis, egy Auditorium helyet ne foglaljanak, ezeknek fáiból épittessenek ezen commoditások. E vélemény azon okból merült fel, hogy némelyek attól tartanak, miszerint szegény közönségünk, bár a most elkezdett új kőépületet végezhesse be, nemhogy több kőépületet emelhessen.

Másoknak meg az vala a véleménye: ha több költségbe kerül is, jobb leszen az új kőépületet két emeletre építeni, igy jó hétszobával szaporodik a gymnasium. Ha ezen második emeleti szobáknak asztalos, lakatos és üveges munkáira költség ez uttal nem jutna is, de azért a falakat jó leszen felvinni és befedni; idővel, a Status költségre tévén szert, könnyü leszen lakhatókká tenni; mert már ennek is a fundamentuma, fala és fedele megleszen. Most csak az első és második sorban lévő szobák készittessenek el.

E két véleményt Mihály Jánosnak, a mérnök Ugrai Lászlónak, az Espereseknek figyelmébe ajánlják.[1]

[1] Lásd: a consistoriumnak 1820. jan. 31-én Mihály Jánoshoz irt levelét az adat gyüjteményben.

A vélemények mérlegelését illető adat nem lévén birtokomban, tárgyalásába nem bocsátkozhatom; csak a most is fennálló épületet nézve következtethetjük, hogy a két emeletet ajánló vélemény lett a döntő — ha akkor nem létesülhetett is — mert a falak három lábnál is vastagabban épittettek, bizonyoson azzal a tereléssel, hogy idők folytán, ha a mód engedi és a szükség kivánja, a második emeletet is rátehessék, mégpedig minden aggodalom nélkül. Csak is ez szolgálhat magyarázatul arra nézve, hogy elődeink miért emeltek ily vastag, tömör falakat, csaknem tiszta kőből.

Az építkezésnél egyik főszerep a Koronka József igazgató-tanáré volt, a ki tanított és épittetett is. Az építés házi kezeléssel menvén, a hozott materialékat számbavette, a pénzt bevételezte s az élelmi szereket is, a melyeket a munkások részére ajándékoztak, gondviselése alá vette.[1] A munkásokat fizette;[2] azok számára főzetett stb. Koncz Márton esperes nője s a köri papnék rendre Keresztúrra jőve, a munkások részére kenyereket sütöttek, s azoknak reggel, délben és estve kiosztották az élelmi szereket naponta. Az egyes ekklézsiák napszámosokat állítottak. Sőt, a mikor az ilyenek későre jöttek, vagy el is maradtak, Koronka a deákokat 8 részre osztva, délelőtt az egyik rész állott munkába a kőmivesek mellé, mig a más rész leczkére ment, délután hasonlóan felváltva, csakhogy a munka ne szüneteljen. Más munkás nem léte esetén, reggel, vagy délután kiáltotta az Oeconomus: *exeat prima pars,* vagy: *exeat secunda pars,* s mikor ilyformán a 8 pars lejárt, ha kellett, ujra kezdődött. Igy csak az elődök, az ősök tudtak építeni! Egyik kézben a munkához való eszköz, a másikban a könyv!

A faépület alkalmasabb szobái használatban voltak

[1] Lásd: „Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis Gymnasii Kereszturensis. Inchoatum Anno 1818."

[2] L.: u. ott.

bennlakásra és tanításra is, mindaddig, a mig a kőépületbe be lehetett költözni. A mint itt azonban szaporodtak és készen lettek az új helyiségek, ott abban a mértékben apadtak, rontattak le.

Az új épület utczafelöli szobái már 1821-ben lakhatók lettek. 1822. sept. 6-án végződött bé a gymn. falainak rakása és ez évi november 23-án a beszarvazás és befedés is elvégződött. 1824-ben már a szobák legnagyobb része készen volt s 1826-ban mind a 13 szoba lakható, használható lett.

Ekkor két évi szünet látszik az építésben. De 1828-ban, a szárnyépület folytatásaként, még hat szoba építése lett tervbe véve, mégpedig ezek is közadakozásból. Hogy csakugyan hat szobát akartak építeni, igazolják ezt 1831. február 18-án tartott főtanácsból Mihály Jánoshoz küldött leiratnak e sorai: „A közelebb tartott generale examennek Classificatioja főconsistoriumunk ülésében referáltatván, örömmel értettük, mind az ottan tanuló ifjaink népességét, mind pedig azt a kedves tudósítást, hogy a nagyobb része az ifjaknak a tanulásban szép előmeneteleket kimutatták. Értette egyszersmind főconsistoriumunk, hogy a régen elkezdett hat szobáknak elkészítése még eddig némely akadályok miatt bé nem végeztethetett; arról is továbbá dicséretes említés tétetett, kedves inspector-curator atyánkfiairól, hogy valamint kezdetitől fogva, azon gymnasium építésére, minden kitelhető hasznos fáradozásaikat példáson kimutatták; ezen jó ajánlásoknál fogva teljes reménységgel van főconsistoriumunk, hogy az elkezdett építést, a hátralévő hat szobák elkészítését, ezen beállott esztendőben, nagy örömére Statusunknak bevégezni, tökélletességre vinni törekedni fognak.“

Az érintett hat szobából, melyből három földszinten és három emeletbe volt tervezve, csak a három földszinti felépítése sikerült s ezekről jelenti Mihály János 1833. máj. 12-én a Consistoriumnak, hogy „még három szobát építettek, de az év terméketlensége miatt

csak interimalis fedelet akarnak rátenni.“ Ezzel is maradt aztán a harmadik építkezésig, mit később fogunk tárgyalni.

Ne vélje azonban senki, hogy ez a második rendbéli építkezés ezzel teljesen bevégződött, csak nagyjában volt meg és csakis annyira vive, hogy, ha nyomoruságoson is, de a 16 szobát használatba lehetett venni. A belső felszerelés sok hiányt mutatott. Az csakis a nyomorusághoz szokott székely szükségeit, igényeit elégíthette ki. S hogy ennyire is juthattak az építkezéssel, kiknek lehetett köszönni ezt a haladást, hogy t. i. a tanulók roskatag faépületből, mely leomlással fenyegette, kő- és tégla-épületbe juthattak; senkinek másnak, mint az egyes adakozóknak,[1] a kik filléreiket, forintjaikat, gabonájokat adták; fát, követ, élelmiszert, kézimunkát stb. örömest áldoztak, mert átértették és érezték, hogy ide is maguknak adják. Köszönni lehetett továbbá azon lelkes hitrokonoknak, honfiaknak, egyháztagoknak, a kik drága idejök nagyrészét e szent ügy előmozdítására fordították. Ilyenek voltak: *Mihály János* alkirálybiró, esperes *Kelemen Beniám, Koncz Márton, Koronka József* igazgató, a gymnasiumi és köri gondnokok, a nemesen érző egész papság stb.

A vármegyékre és szászokhoz tanuló ifjak is bocsátattak ki, hogy a gymn. építésére kéregessenek.[2]

Mihály János alkirálybiró gyakran ment ugynevezett „metalis ambulatiok“-ra s ilyenkor a peres felektől a maga részére semmit sem fogadott el, hanem azt mondotta rendesen: „Van nekem egy szegény leányom, a ki még beteges is, de lábbadozni kezdett; az engemet illető vagy a számomra járandó díjat annak utalványozom, küldjék hozzá, kedvesen fogja venni.“[3] A

[1] Lásd: a kőépületre történt adakozásokat is e munka végén lévő „*Függelék*“-ben.

[2] Ezek részére Bánffy gubern. és Csedő L. cancellár aláírásával volt az engedély kiállítva.

[3] Mihály Zsuzsánnától, a Mihály J. leányától kaptam ez adatot.

leánya alatt a keresztúri gymnasiumot értette. Ennek aztán hoztak az illető községek, vagy egyesek, fát, deszkát, követ, cserepet stb. azért a fáradságért, szolgálatért, a melyet Mihály János az ők érdekökbe tett. Ilyen *metalis ambulatioja* volt a többek között az is, a melyet az Erzsébetvárosiak érdekében tett.

Nemcsak unitáriusoknál és magyaroknál, de a más vallásuaknál és nemzetiségüeknél is zörgetett a keresztúri iskola érdekében, minthogy ezt eleitől fogva nemcsak unitáriusok és székelyek, de más vallásuak, sőt szászok és oláhok is kereték fel fiaik tanittatása végett. Mihály János egy Nyiri István küldöttje által megkereste, megtalálta a Balázsfalvi Oláh-püspököt s az építésre segedelmet, kegyes adományt kért, indokolván azzal, hogy Kereszturon oláh tanulók is vannak rendesen, s ha ő excellentiája segedelemmel leszen, az oláhtanulókat szobai fizetés nélkül fogják tanítani. A püspök megolvasván a Mihály János levelét, azt felelte Tordátfalvi Nyiri Istvánnak: nem segítheti, mert még az oláh-tanodát sem tudják conserválni, annyira üres a cassájok; hanem az úti költsége pótlásához hozzájárul egy ezüst huszassal. Nyiri eszes ember lévén, vissza ajánlotta az ezüst huszast ezen megjegyzéssel: tegyék az annyira üres cassájokba, mert őt, az ő jó ura ellátta útiköltséggel. A püspök nagy köszönettel visszavette az ezüst huszast.[1]

Az építés a Consistoriumnak is főgondját képezte s az adományok gyüjtését nem egyszer, de többször szorgalmazta. Igy a többek között 1820. február 28-án tartott főconsistorium[2] az espereseknek rendelkezik, hogy a tehetősebb ekklézsiákat hivják fel, hogy a keresztúri gymnasium építésére érezhetőleg adakozzanak. Sőt az 1821-iki főtanácson, a Kelemen Beniám esperes lemondására, a midőn lábfájdalmai miatt hivatalából való elbocsáttatását kéri, 10-ik p. alatt ez a határozat: „hi-

[1] Ez adatot is Mihály Zsuzsánnától kaptam.
[2] Lásd: Uzoni-Fosztó egyháztört. 5. k. 627 l.

vatalából annyival inkább nem bocsátja el, mert Sz.-keresztúri gymnasiumunk építésében eddig is haszonnal foglalatoskodván, reményli a Consistorium, hogy megvonni nem fogja segedelmét ezután is.“

A szabédi zsinaton pedig 1823-ban, Mihály János azon jelentésére, hogy a Háromszéki ekklezsiák a Keresztúri gymnasiumbeli új építésekre kellető költségpótlásul igen keveset adakoztak légyen, talán az elöljáróság által nem lévén megtaláltatva, esperes Derzsi Mózesnek kötelességévé tétetik, hogy az ekklezsiákat az adakozásra hathatóson indítsa.

1824-ben Mihály János a Consistoriumhoz azért folyamodik, hogy épétési fundusról gondoskodjanak s legközelebbről a pünkösti collectát[1] applacidálják, a mi meg is történt.

Tárgyalják az építés ügyét nemcsak a consistoriumban, de a párcziális gyüléseken is. A keresztúri körgyülésein rendesen jelen van Mihály János, Koronka József és jelen vannak a többi gondnokok is s a gymn. dolgait, építését stb. a párcziális gyülés és a papiszék mozgatja, intézi, eppen mint egy igazgatósági testület. Egy tanára lévén ez időben a gymnasiumnak, ez a gondnokokkal és a pénztárnokkal tartott ugyan a párciálistól külön, független gyülést is, de ennek is a jegyzője, a párcziális gyülés jegyzője volt.

Ha vizsgáljuk ez időszakból a párczialis jegyzőkönyveit, azt látjuk, hogy a Keresztúri gymnasium építésének ügye nem kis helyet foglal el azokban 1821—1845-ig.[2] E gyülések most a rendes collectat kérik a

[1] A collectázás abból állott, hogy 1718 óta a papok házról-házra jártak s az így gyüjtött adományokat az esperesekhez küldvén, ezek a főtanácsokon a pénztárnoknak béadták. Az 1786. évi n.-ajtai zsinat újból folyamatba indította a collectázást.

[2] Lásd: 1821. jun. 14-én Csekefalván tartott partialis jegyzőkönyve 3 p. a, b, c alatt.

Lásd: 1822. jun. 20-án Szt.-Ábrahámi partialis jkönyve 2. sz. a.
„ 1824. „ 15-én Korondi partialis jk. 7. sz. a.
„ 1825. „ 4-én Csehétfalvi partialis jk. 17. sz. a.

consistoriumtól a gymnasium részére, majd az ekklézsiákat s egyeseket megtalálni intézkednek, sőt a tanügyi ágával is foglalkoznak a gymnasiumnak. Igy ment ez, hanem ily terjedelmesen is, más egyházkörökben is. Ez egyházköri gyüléseknek a gymnasiumot illető tárgyalásai általában mind érdekesek, értékesek ugy annyira, hogy a közlésre, bővebb előadásra méltók lehetnének; azonban itt mégis csak rámutatunk s e leírás közben aztán kiemeljük később azokat, a melyek a dolgok össszefüggésének, az ügyek menetének megértéséhez inkább szükségesek.

Most ez alkalommal, 1825-iki Kadácsi partialis ülésből megemlítjük, hogy Mihály János a jk. 2-ik p. a. bémutatja Sárdi, de Széplakon lakó Mlgs. Simén János urat, mint a Keresztúri gymnasium uj inspector-curatorát s ajánlja az itten virágzó Unitárius közönségnek. Továbbá (a 3-ik p. szerint) kérdést teszen a királybiró, hogy az eddig elő épített szobák a Keresztúri gymnasiumban az ifjuság népességéhez nem lévén elegendők, még több házak kivántatnának, azért, a mai terhes környülállásban, igéri-e a közönség segedelmezését. Ezen kérdésre mindnyájon a jelenlévők közül készségüket jelenték és Simén János uj gymnasiumi inspector-curator 1000 Rfrtot és 24 véka gabonabeli segedelmet, Isteméhez s vallásához való buzgóságból ajánla, melyet a közönség háládatos köszönettel fogada.

Lásd: 1826. jun. 1-én Szt.-Mihályi partialis jk 44. 47. sz. a.
„ 1825. nov. 14-én Kadácsi partialis jk. 1—4. 5. 6. 7. 8—12. sz. a.
„ 1827. jan 3-án Tordátfalvi partialis jk. 8. 10. sz. a.
„ 1828. jun. 12-én Tarcsafalvi partialis jk. 36—42. sz. a.
„ 1830. „ 16-án K.-Solymosi partialis jk. 41. sz. a.
„ 1831. „ 8-án Martonosi partialis jk. 32. sz. a.
„ 1833. jul. 3-án Korondi partialis jk. 36. sz. a.
„ 1835. sept. 30-án Tarcsafalvi partialis jk. 37. és 38. sz. a.
„ 1836. jan. 7-én Szt.-Mihályi partialis. jk. 8. és 9. sz. a.
„ 1838. „ 10-én Szt.-Miklósi partialis jk. 8. sz. a.
„ 1839. „ 9-én N.-Kadácsi partialis jk. 1. sz. a.
„ 1840. jun. 16-án A.-Bold.-Asszonyf. partialis jk. 24. sz. a.
„ 1844. jan. 3-án Kőrispataki partialis jk. 6. sz. a.
„ 1845. „ 8-án F.-Váralyai partialis jk. 2. sz. a.

Elnök Koncz Márton esperes kérdést tévén ezután, hogy a Simén János ur *gratuitumát kik secundálják;* többen igérének összesen 167 Rftot.[1]

Ez és más hasonló úton gyült adományokból épült, a mint már láttuk is fennebb, a 16 szobát magába foglaló kőépület, de a 3 földszinti szoba, a mely *interimalis* fedéllel lett ellátva, emeletet ez időszerint nem kapott, részint azért, mert a költség hiányzott, részint pedig, mivel Mihály János 1833. deczemberében királyi táblai biróvá neveztetett ki s 1834 elején új hivatalába lépvén, hatásköre változott, de legfőképpen azért, mert 1836. deczember 21-én meghalt.

A legfőbb tényező elesvén, egy pár évig nem történt semmi mozgalom az épület teljes bevégzésére. Használható állapotban volt ugyan, de külsőjének nagy része vakolatlan és letakarítatlan.

1841-ben augustus 26-án Korondon tartott zsinati gyülés 39 sz. a. elhatározta, hogy a Keresztúri gymnasium épülete félbenlévőrészének megépítése és az egész épületnek tökéletességre vitele eszközöltessék. S felhivattak a gondnokok és a rector-professor, hogy a köri egyházi elöljárokkal, az anyagok megszerezhetésére, hathatóson kezet fogva, az igen hasznos és mind a jelen, mind a jövendő nemzedék előtt is emlékezetben maradandó munkát, minél előbb tökéletességre hajtani sziveskedjenek."

A zsinatnak, mint a határozatból érzik, czélja lett volna a 3 földszinti szobára is emeletet tenni s ezzel együtt mondani bevégzettnek az építkezést és ezt az egész munkát is gyüjtésből eszközölni. Mihály János azonban hiányozván, s a jelek is olyanok lehettek, hogy az adományok nem fognak nagy tömeggel jőni, az igazgatóság az emeleti 3 szoba építését meg sem kisérlette, hanem csak annyira terjeszkedett s akkora munkához fogott, a mekkorát végrehajtatni remélt, s

[1] Lásd: ez adományokat is részletezve a „Függelék"-ben.

ezt is nem kéregetés útján, hanem kölcsönvett pénzzel eszközölte, mégpedig a Koncz János-féle alap kamatjaiból és a gymnasium pénztárából vette az ahoz szükséges összeget.[1]

Ily formán 1841. október 17-én egy A.-Boldogaszszonyfalvi vállalkozóval szerződött, hogy a gymnasiumnak még készítetlen és vakolatlan oldalait, bé a deszkás szobákig, egésszen megpárkányozza, a frontban lévő párkány szerint; s ezen kétfelöli párkányozás után, mind a két oldalt földig le megvakolja, simitsa és meszelje; hasonlóképpen belől is, mind a felső, mind az alsó tornáczban, a vakolatlan falakat, bolthajtásokat egyszóval minden részeket, mik még kőmivesi munkát kivánnak, megvakoljon, simitson és meszeljen, oly feltétellel, hogy ezen munkákra maga a vállalkozó ád téglát, meszet, fövenyet, állásfát, napszámost, egy szóval: mindent. E munkákért a gymnasium fizet készpénzben 500 Mfrtot s ezen kivül 30 tenyeres és 10 ökrös napszámot. A munkát 1842. szeptember 14-re tartozik bevégezni. Ez meg is történt a kikötött időre.

Ez időszakban történtek kiegészítése végett megemlítendő még, hogy a gymnasium udvarára szekérrel, kocsival bejáró nem volt egészen 1839-ig. Ez évben adott az ekklézsia a papi telekből ingyen, a gymnasium épülete mellett, az utcza felől, 2 öl szélességü helyet béjáróul, hogy ne kelljen, mint eddig, a kis kapun szálonként hordani bé a tűzifát.

De megemlítendő az is, hogy a piacz felé sem volt szekér-út, csak egy gyalog ösvény a gagyi patak partján, a harangozó mostani házáig. S ha kocsival, szekérrel kellett menni, akkor az alszeg felé, a gagyi patakon átmenve, ki a nagy útra, a fedeles hidon keresztül juthatott az ember a piaczra s viszont, onnan a gymnasiumhoz. E nagyon alkalmatlan állapotnak Báró Gamerra Gusztáv vetett végett, a ki 1847-ben Henter

[1] Lásd: a gymn. levéltára IV. csomag 9—11 sz. a.

Józsefet, a gymnasiummal szemben lévő udvar akkori tulajdonossát, e tárgyban megtalálván, Henter készséggel, ingyen adott egy út helyet telkéből a gagyi patak partján. Igy juta a gymnasium csaknem egy fél kilométerrel közelebb a piaczhoz.

c) 1857—1876.

1842. után is többen érezték a gymn. épülete megnagyobbitásának a szükségét, de az anyagi viszonyok nem engedték s közbejött az 1848—49. után bekövetkezett gyászos korszak, a mely az unitárius vallást is végmegsemmisüléssel fenyegette. Az absolut kormánynak különösön a protestáns egyházak és iskolák, mint a nemzeti élet ápolói, nem tetszettek. E szempontból azok jogkörét nemcsak korlátozni, de megfojtani is is elhatározta, megfosztván önkormányzati jogoktól. Iskoláink bézárásával fenyegetett meg minket is; de az a mély vallásosság, a mely az unitáriusokat eleitől fogva jellemzi, az most is nyilatkozott azon nagy áldozatkészségben, a mely fejünk felül a veszélyt elhárította és iskoláinkat megmentette.

Abból az időből, a midőn a fejsze az unitárius vallás életfájának a gyökerére vettetett vala, a csüggedést nem ismerő főgondnok Nagy Elek — a többek között — így ir[1] Koronka József igazgatónak: „Ha Statusunk állapotját s az elhalaszthatlan téendők fontosságát úgy fogják fel és oly lelkesen pártolandják mindenütt, mint Kolozsvárt és környékén, úgy bizonnyal tervünk, a jelen körülményeк között, a lehető legjobban sikerülend. Itten ugyan is az adakozások összege 15 ezer pengő frt körül jár. Érzékenyülve látja az ember, hogy egyszerü polgárok is, mily lelkesen járulnak közre és egész buzgósággal, készséggel 100—200, sőt 300 és 400 pfrto-

[1] 1856. nov. 19-én.

kat írnak alá. Az ide künlakó egyes hitrokonok adakozása a 20—25 ezer pfrtot ütni fogja. Bár egész vallás közönségünk kebelében az egyesek adakozása 50 ezer pfrtra felmehetne, mert akkor ezzel s az ekklézsiák és belső emberek által közreadandó összegekkel a szükséget jelenleg pótólhatnók. Ez esetben akként lehetne intézkedni, hogy Keresztúron is még 3 professorság állittassék.

Én részemről mindent megteendek, mi csak gyenge erőmtől kitelik, hogy tervünk sikerülhessen; zörgetek, kántálok, koldulok mindenfelé. Több két hónapjánál, hogy minden időmet kirekesztőleg Statusom ügyének szentelem s hű napszámosként dolgozom. Főconsistoriumunknak, pénzügyünk tárgyában keletkezett határozata nyomán, oly óriási expeditio történt, melyhez hasonló, mióta Státusunk fennáll, nem volt. . . . . de már *Isten segedelmével megtörtént s buzgón könyörgök a mindenható Szent Úr Istennek, hogy ekklézsiáinkat, belső embereinket, egyes hitrokonainkat szent lelkével buzdítsa és világosítsa fel, és Istenes szent törekvésünket a kivánt jó sikerrel áldja meg.*

Elengedhetlen kötelességünk eleink által, oly sok küzdések s viszontagságok között alapított tanítóintézeteinket fentartani s a jobb jövendőnek megmenteni. De ez csak áldozatok, csak tetemes pénz összeg biztosítása által lehető. Azonban csak lelkesen akarjuk, fenntudjuk magunkat tartani. Arra kell tehát törekedni teljes lélekből s minden erőből, hogy ekklézsiáink, belső embereink, egyes hitrokonaink, a dolog állását értsék át s az *önfentartás* nagy munkájára buzduljanak fel.“

Fel is buzdult az unitárius egyháznak csak nem minden tagja az önfentartás nagy munkájára s megértve az idők jeleit, átlátva a tiszta magyar egyházak nemzeti fontosságát, úgy is mint magyarok, úgy is mint unitáriusok, számukhoz mérten, óriási áldozatot hoztak s a veszélyt elhárították. A Keresztúri gymnasiumra nézve a mentés munkája a tanárok beállításával kez-

dődött. 1857. juliusban tartott Egyh. főtanács N.-ajtai Péterfi Sámuelt megválasztotta rendes tanárnak s az évi sept. 6-án be is igtattatott. Csakugyan az évi junius 10-iki Egyh. K. Tanács 34 sz. a. Alsó-Siménfalvi Marosi Gergelyt jelölte ki tanárnak, de 2 évre külföldi egyetemek látogatására küldetvén, csak az 1859-iki zsinati főtanács teszi meg rendes tanárnak, s az évi sept. 18-án be is igtattatott.

A lakás viszonyok akkori nyomoruságos volta, miután a tanárok száma szaporodott, a tanári lakok építése gondját ébresztette fel. Nem hogy azonban erre pénz lett volna, de a telek is hiányzott. Ekkor Gálfi Sándor felügyelő-gondnok felterjesztésére, az E. K. Tanács 1857-ben 47 sz. a. elhatározza, hogy az igazgató lakása mellett lévő Patakfalvi József-féle telek vétessék meg a központártárból, a régi telek bővítésére. Ez a 350 □ ölnyi telek meg is vétetett 241 Rfrt 40 krral ezüstben. Azonban a telekbővítés gondolatát elejtvén a E. főtanács, 1857-ben már intézkedik, hogy tanári lakhelynek állítassék bé s egy előre jó kerítéssel kell ellátni. E kerítéshez a Tordátfalvi és Bözödi ekklézsia tagjai hoztak cserefa sasokat 1858-ban.

Az említett telek mellé 1858-ban Toldi Jánosnétól vásároltatott egy 144 □ ölnyi telkecske 50 frton. A központártár fizette. Ezek együtt képeztek egy tanári telket. Ez alkalommal is a Patakfalvi tanórokba járó út kicseréltetett, hogy az ne essék a két tanári telek közé, hanem legyen széltől keletfelé.

1860-ban visszanyerték az unitáriusok önkormányzati jogukat s szabadon, a saját akaratuk szerént intézhették egyházi, iskolai ügyeiket. A szabadság szellői kezdettek lengedezni. Remény támadt a keblekben, hogy derültebb napjai lesznek tán a magyarnak, s igy mind több-több szülő gondolt arra, hogy gyermekét taníttassa, neveltesse. Az iskolák jobban-jobban népesedtek, jóllehet a helyiség szűk volt, de a nagy nyomás következtében csak a közelebbi években tett áldozatok annyira

kimerítették volt az egyes adakozók erszényét, erejét, hogy az iskolai épület bővitésére nem is igen mertek gondolni, bár egy tanári lak építése sikerüljön, a már megszerzett telken.

Az ehez szükséges anyagok összeszerzésére a gymn. igazgatósága megtette a lépést 1860-ban. A gondnokok, esperesek gyüjtnek, lelkesítnek. Marosi Gergely tanár 1860-ban karácson másod napján, a homoród-almási ekklézsia templomában predikál, harmadik napján a vargyasi templomban. E két ekklézsia a szükséges meszet adta csaknem[1].

Az építés kezdődött 1862-ben. Péterfi Samu tanár volt a felügyelője. 1864-ben lett lakható[2]. Külsője 1872-ben takarittatott le a közpénztár költségén. Van benne 4 szoba, konyha, kamara és pincze.

Azonban a gymn. épülete megnagyobbitásának eszméje sem aludt el. Ugy a közelben, mint a távolban levők előtt halaszthatatlanul feltünt az építkezés szükségessége; csak az idő még nem volt éppen elég alkalmas.

1863. aug. 15-én elhalt az 50 évet szolgált igazgató Koronka József s megelőzőleg Marosi Gergely 1862-ben a kolozsvári gymnasiumhoz vitetett át tanárnak és papnak is az ekklézsiába. Koronka helyébe 1863-ban k.-kadácsi Simén Domokos lépett. Neki a régi tanári lak megujítása és az új tanári lak bevégzése jutott s többre nem is igen terjedhetett, mert már 1866-ban Kolozsvárra ment theologiai tanárnak, s helyébe Marosi Gergely jött vissza Keresztúrra. Mindkettőjük vágya teljesült. Az 1866-iki főtanács is helyben hagyta a kettőjük közt történt egyezséget a cserére nézve.

Marosi G. azzal az erős elhatározással jött vissza Keresztúrra, hogy a gymn. épülete megnagyobbításának meg kell történni. A tanári karban más változás is

[1] E tanári lakra történt adományok is a „Függelék"-ben láthatók.

[2] Szarvazatának a készítését Patakfalvi Márton unitárius székely-ács vállalta 125 frtért; csaknem félárban.

történt a Simén Domokos igazgatósága idejében, t. i. Péterfi Samu Szt.-Ábrahámra rendeltetvén papnak, az ő helye köztanítóval töltetetett bé, mig, a Marosi Kolozsvárra történt menetele után, Sándor Mózes választatott meg a megürült tanári székre. A személyekben tehát változás történt, de nem az óhajtásban, hogy a gymn. épülete megnagyobbíttassék. Ez állandóan meg volt, s kifejezést is nyert az 1866. okt. 25-én tartott igazgatósági gyülésen, a midőn 14 jk. sz. a. elhatároztatott, hogy az építés érdekében egy conferentia tartására kéressék fel Mlgs. Daniel Gábor főkirálybiró úr. Ezzel megindult a kedélyek előkészítése s számotvetve a viszonyokkal, körülményekkel, megnyerve már előre az eszmének, az ügynek nemcsak hitrokonainkat, de más felekezetü honfitársakat is, s kiválóan a dolgok élére állván Daniel Gábor főkirálybiró úr, az értekezlet megtartatott 1867. dec. 14-én a gymn. nagyobb hallternében.

Nagy nap volt az a gymnasium életében! Felelevenült a jelenlévők emlékében az a küzdelem, a melyet e gymn. létesítése és eddigi fentartása érdekében kellett vivni; nemcsak, de sőt átérzették azt is, hogy az a csüggedés nélküli szívos kitartás, az a fáradhatatlan munkásság, az a veszélyektől nem rettegő erkölcsi bátorság, az a csaknem erőfeletti áldozatkészség, mely a maroknyi unitáriusokat háromszázéven keresztül fentartotta s ha fogyva is idők során, de törve nem, megtudta menteni egyházát, iskoláit a közelebbről feje fölött átviharzott absolutismus idejében is; az ily nagy megprobáltatások által mintegy megedzve, saját erején hozzá fog ez üdvös és az egyház életére nézve egyik legfontosabb munkához, t. i. a keresztúri gymn. épülete megnagyobbításának végrehajtásához. Más alap erre most se kinálkozott, mint 1793-ban és 1818-ban. Az önmagokban való bizalom s ennek alapján az áldozatok folytatása a fentartás nagy munkájára és tartalékul, a jó Istenben vetett hit folytán az a tudat, hogy szent segedelmével mellette leszen az ügynek. Ily építési alapokból csak az

üldözött, az önmagukra hagyott s még az ilyen szent czélu munkájokban is szorított, háborgatott unitáriusok tudtak építeni.

Az értekezlet napja páratlan a gymn. történetében. Ennek megörökítésére legjobb leszen, ha a jelen volt tudosító szavai használtatnak itt fel.[1] „Egy megható jelenetnek, a vallásos és hafias buzgóság és ezekből kifolyó áldozatkészség lélekemelő nyilvánulásának valánk tanui az unitáriusok sz.-keresztúri középtanodájának nagy hallterməben f. évi decz. 14-én ; egy jelenetnek, a mely fényes bizonyságát nyujtja azon nem rég olvastuk állításnak, hogy „a magyar néphez valamely fontos ügyben intézett meleg szó mindig meg lesz hallgatva“. Ugyanis : rég érzett szükség lévén említett tanodánknál még nehány lak- és tanszobának építése, az iskola igazgatóság felkérte, nemes Udvarhelyszékünknek köztisztelet- és szeretetben álló érdemes főkirálybiróját, és egyszersmind buzgó hitrokonunkat mlgs. Daniel Gábor urat, hogy ezen építkezés tárgyában, melyet az egyh. főtanács is 1864-ik évi 41. egyh. főtanácsi szám alatt szükségesnek elismert, s kétezer osztr. forinton felül rugó, s a czélbavett épitéseket, úgy egyharmadrésznyire fedező hátrálékkamatok ideengedésével kivánt segedelmezni, f. évi decz. 14-re egy mentől számosabb tagokból álló értekezleti gyülést hivjon össze, különösön a közelebb eső Sz.-keresztúri és Udvarhelyi egyházkörnyékeink egyházi és világi tagjai közül. Ennek a fölkérésnek ő mlsga készörömest engedett s az értekezletet decz. 14-ére a keresztúri tanoda nagy halltermében tartandó tanácskozásra összehivta, meghivó leveleket intézvén, az igazgatósággal egyetértőleg, főleg helyben, Sz.-Keresztúron, több olyan egyénhez is, kik nem hitünk sorsossai ugyan, de tudomása s egyszersmind tudomásunk szerént is, felekezeti szükkeblüségen felülálló

[1] Lásd: „Kolozsvári Közlöny“ XIII. évf. 1868. jan. 9. 4-ik sz. 14. oldal és az 5-ik sz. jan. 11-ről 18 és 19-ik oldal A tudósító Marosi Gergely volt.

szellemmel birnak, s közép tanodánk ügye iránt több tekintetből, de különösön nemzetiségi s általános müveltségi és nevelésügyi magasabb szempontból nagy érdekkel viseltetnek; és a meghivásra, kedvezőtlen idő daczára is, népesen begyült értekezleti gyülést a következő szép és igaz beszéddel nyitotta meg:

„Tisztelt értekezlet!

Némelyek előtt tán feltűnő lehet, hogy engemet mi indított ezen értekezlet összehivására.

Ennélfogva először is ki kell nyilvánitanom, hogy én ezt a helybeli középtanoda igazgatósága felkérése folytán tettem; tennem kellett pedig hazafi kötelességből és vallásos buzgalomból, mert, nemde mindnyájunk kötelessége a nevelés ügyének előmozditására tehetsége szerént közreműködni, s éppen ez bátoritott fel oly tisztelt egyéneket is meghivni, kik nem hitsorsossaim ugyan, de meg voltam győződve, hogy ezen sz.-keresztúri közép tanodánk iránt érdekeltséggel viseltetnek és ennek javát előmozditani kivánják, s így, mintegy megbántva érezhették volna mellőzésöket.

Tisztelt uraim! mindnyájunk előtt ismeretes a nevelés czéljának magasztossága s ezt a czélt előmozditani minden hazafinak kötelessége.

Ma, midőn egy tulélt absolut-rendszer után, az alkotmány koronás királyunk bölcs uralkodása alatt helyre van állitva és egy új korszak küszöbén állunk, szükséges magunkat kellőleg tájékozni a társadalmi élet fejleménye iránt.

Nemzetünk, a sajtó korlátolt viszonyok közötti müködése alatt is s az absolut korszak minden nyomása daczára, a közelebbi évtizedek alatt nagyot haladott. Midőn minden más térről le volt az ifju nemzedék szoritva, nem mulasztotta el önképzésére kellő szorgalmat forditani, nem mulasztották el jelesebbjeink az irodalmi téren fellépni, mert tudták, meg voltak győződve, hogy azon nemzet, mely önképzését nem hanyagolja el, mely magát nevelni igyekszik, a nemzetek csoportja között előbb-utóbb elfoglalhatja azon helyet, mely őtet miveltségénél fogva megilleti.

Meg voltunk mindnyájon győződve, hogy ha a nemzet mivelt és miveltsége által jelleme szilárddá fejlődik, a zsarnokság szuronyainak ezrei, a germanisaló bureucratáknak vándorlegioi nem birnak felette győzedelmeskedni, ha szintén pár évre képesek is valának azt elnyomni, de megtörni, bár mindazon eszközöket felhasználták, melyekkel a fegyvertelen nemzettel szemben tetszésök szerént rendelkezhettek, nem sikerült.

Tehát a miveltség és ezzel párosult hazafi szilárd jellem az, mely a nemzetet, bárminő viharok között, az enyészettől megmentheti.

Nekünk törekedni kell a miveltség azon szinvonalára emelkedni, melyen más mivelt nemzetek állanak; mert, valljuk bé őszintén, még sok tekintetben kell

magunkat mivelni. A miveltség a haladásban korlátokat nem ismer, mert az elme kifejlődése, előre való haladása véghetetlen, a megállapodás pontja pedig, látkörünkön merőben kivül esik.

A tanintézetek a miveltség alapját képezik és csaknem szűkkörünek látszó intézetekben vetették már többen meg hazánk jelesbjei közül miveltségök alapját. Ezen tudat, de másfelől a kötelességérzet is ösztönöz minden jó hazafit, hogy főleg a körében eső tanodák iránt érdeklődjék és ezen magasabb érdek mellett, gyakran mily édes kötelék csatolja ezekhez az embert, ha, visszagondolva a multra, eszébe jut, hogy ezen tanintézetnek köszönheti miveltségét; itt vetette meg az alapot; ide szánta béadni fiait, vagy eppen itt is tanitattja jelenleg is.

Azon környék, melyre egy tanoda kihat, az a tanoda kiválólag van hivatva annak előmenetelét előmozdítani.

Igy van környéke ezen sz.-keresztúri tanodának is, hová a fiatalok a Székelyföld különböző részeiből összesereglenek. És ezen környék elég népes, mert bénépesíti ezen tanodának lakosztályait, annyira, hogy már a tanulóknak szűkké vált a tér, miért? mert a tanintézet, ha szintén még több javítandók lennének is, kielégítő; mert a szülők kedves zsenge koru fiaikat, magoktól távol, mig a szülők őrködő szemeire nagyobb a szükség, örömest nem bocsátják. Itt az ifjak és gyermekek ellátása — a távolabb lakó szülőknek is — a legjutányosabbak egyike. Jó a tanoda szelleme. Itt, a zajosabb élettől részben elszigetelt helyen, a szorgalom otthonos és a tanulásra mintegy ösztönözve van a fiatalság.

De még tulajdonképpen nem is szóltam ezen értekezlet teendőiről, tehát arra térek át.

Több tanodáink vannak a Székelyföldön, de nézetem szerint egy sincs felesleges; mert a tömör népesedés és a Székelynép fogékonyságához képest inkább azt lehet állitani, hogy óhajtandó lenne, hogy még több tanodáink lennének, mint csak eggyel is kevesebb.

És mi ezeket mind a mieinknek tekinthetjük. De minekutánna a tanodák — ez idő szerént — a vallásfelekezetek által vannak alapitva s igazgatóságok is a szerént van bérendezve, bármennyire is tartsuk a tanodákat közös érdeküeknek, mégis azoknak fentartására az illető vallásfelekezetbeliek vannak kiválólag hivatva.

Én is e tekintetben azt tartom, hogy mindenki saját vallásu tanintézeteit köteles tehetsége szerént fentartani, annak szükségleteit kitelhetőleg fedezni első sorban.

Ezt követtük mi unitáriusokul, midőn nemcsak a régibb időben, de az ujabban is, mind vagyoni állásunkat, mind népességünket tekintve, nagy áldozatokat hoztunk s igy bátran elmondhatjuk, hogy kötelességünket hiven teljesitők. És éppen azért buzgóságunkat és áldozatkészségünket kimeríthetlennek tartom.

Igaz, hogy a mi katáskörünk nem nagy. Mi, mint a szorgalmatos, de kis gazdasággal biró gazda helyesen vezetett gazdaságából szükségleteit fedezi, úgy eddig elé elbirtuk azon terüt, mely közös vállainkra nehezedett kisebb körü egyházi gazdaságunkból.

Tekintsünk szét ezen tanoda lakosztályain, nézzük meg épületeit, nemde

mindnyájon önként azt a véleményt nyilvánitjuk: itt segiteni kell; itt zsufolva vannak a lakószobák; itt épiteni kell, vagy inkább a megkezdett épületet bé kell végezni.

Mindez már évek óta át volt látva s többször volt alkalmam ezen tanoda előljáróival és tanáraival értekezni azon módok iránt, melyekkel azt lehetőnek gondoltuk.

Történt felterjesztés is az egyházi főtanácshoz, melynek annyi eredménye lett, hogy bizonyos hátrálék-kamatok utalványoztattak a félbenlévő szárnyépület felépitése költségeinek pótolására, de ez korántsem lévén akkora összeg, hogy az épitést meglehetett volna vele kezdeni; másfelöl az anyagi viszonyok gátolván több hátrálékost a fizetésben, azok — a mint tudom — még mindnyájon nem fizették be tartozásaikat; de ezt, mint becsületbeli tartozást, mindenki igyekezni fog mielőbb törleszteni, mert csak ezáltal tartom lehetőnek, hogy a tervbe vett épités foganatba vétethessék és sikert e mellett is csak úgy remélhetünk, ha ezen épitkezést mint sajátunkat tekintve, ahoz mindnyájon bár egy-egy fövény szemet hordunk.

Az országos pénzalapból van ugyan reményünk, hogy egyházunk is, mint más egyházak, segedelmezést nyerend; de az anyagi helyzet ezt is csak később teheti lehetővé; aztán annyi reform áll előttünk, melyek mind pénzt kivánnak, hogy kérdés, a remélendő összegből, ide mi jutna? s ha szinte jutna is, nem volna-e helyesebb azt az iskola szellemi előmenetelére forditani?

Én remélem, hogy ezen értekezlet átlátva azt, hogy ezen tanoda épületein mulhatlan segiteni kell, eltalálandja azon módot is, mely által az eszközölhető leend.

Ha ezen mód el leend találva és annak kellő eredménye leend, nemcsak fáradságom többszörösön fog jutalmaztatni, de nevezetessé tétetnék ezen év a Sz.-keresztúri tanodára nézve is, mely év hazánk történelmében is korszakot képez".

E megnyitó beszéd után a gyülés, főkirálybiró urat az értekezlet elnökévé, tanár Sándor Mózest jegyzőjévé történt kikiáltása után, magát constituálván, elnök felkéri igazgató Marosi Gergelyt, hogy a tanoda épitésének történetét rövid vázlatban adja elő; mit az igazgató megtevén, a történelmi részt a következő elmélkedési résszel fejezte bé:

„Imé, nagyon tisztelt értekezlet, dióhéjba szoritott történeti vázlata a Sz.-keresztúri fa- és utánna következett kő-gymnasium épitésének.

Ezen a múltakban elődeink és atyáink által az épitkezések körül tanusitott buzgóság és áldozatkészség tudata adott ösztönt és bátorságot az isk. igazgatóságának arra, hogy a már régóta és pedig nagyon is érzett épitkezési szükségek

ügyében, a minthogy ezt főleg az építés legelső kezdetekor buzgó elődeink által megtétetni és pedig kedvező eredménnyel megtétetni látta, egy mentől számosabb tagokból álló értekezlet összehivását eszközölje; a mely értekezlet a megteendő építkezések módjáról és eszközeiről behatólag tanácskozzék, és a melynek élére, hogy szeretve tisztelt, érdemes főkirálybirónkat, sokoldalu hivatalos elfoglaltatása daczára is, megnyerni szerencsések valánk, azon én egyfelöl mint unitárius, szent vallásom virágzása, másfelöl, és kiváltképpen mint hazafi, szent hazám miveltsége érdekében bensőleg örvendek, s hiszem, hogy örvendünk mindnyájon; de nemcsak örvendek, hanem ügyünket ezáltal félig megnyertnek hiszem.

Mit kivánhatnék, mit óhajthatnék én ez ünnepélyes perczben, az értekezlet megnyitása perczeiben szivem és lelkem legforróbb érzetéből egyebet, mint azt, hogy a mindenható Isten, a népek és nemzetek Szent Istene, adjon a mi közjóra lett egybegyülésünknek és megkezdendő tanácskozásainknak óhajtott sikert; mit óhajhatnék buzgóbban, mint azt, hogy áldott emlékezetü elődeink buzgósága és áldozatkész szelleme szálljon bé a mi szivcinkbe és ennek a szellemnek, ennek a léleknek indításából és erőhatóságából kifolyólag, a korkivánalmainak és szükségeinek megfelelően egészítsük ki és alakitsuk át ezt a tanodai épületet, a melyet atyáink buzgósága és áldozatkészsége ennyire fölépített és a melyből — dicsekedés nélkül legyen mondva — oly sok derék és alapos készültségü fiai kerültek ki a hazának és anyaszentegyháznak, föleg a néhai Koronka Józsefnek éppen félszázadig tartó közhasznu működése alatt.

És én hiszem is tiszt. értekezlet, hogy az 1867-ik évi Székely hit- és elvrokonok nem lesznek méltatlan utódai az 1794-ben és 1818-ban oly szives készséggel buzgott és áldozott elődeiknek; nem egyfelöl azért, mert miként a költő mondja: *csak sast nemzenek a sasok;* nem lesznek másfelöl különösön azért, mert az akkorinál jóval nagyobb és a népnek minden rétegeibe inkább béhatolt közértelmesedés folytán jobban átlátják és elevenebben érzik mint elődeink a próféta mondásának igazságát, hogy a tudomány és értelem nélkül való nép elvész; és pedig korunkban inkább, mint valaha. Értik és érzik nagy Széchenyink ama mondásának, hogy: „a tudományos emberfő mennyisége egy nemzetnek igazi hatalma“ nagy igazságát és horderejét. Inkább átlátják és elevenebben érzik azt a történelmi nagy igazságot, hogy valamely nemzetnek szabadságot a papiroson egy pár sorból álló törvényczikk adhat, de szabadságra képessé és méltóvá s ennek birtoklásában állandóvá akármelyik nemzetet csak az értelmi és erkölcsi tisztaság, érettség; csak a kor- és czélszerü s hazafias irányu nevelés által nyert anyagi és szellemi életrevalóság és jellem szilárdság teheti; mert értik és érzik vallás- és közoktatásügyi miniszterünkkel, az európailag mivelt, nagy tudományu és mély belátásu államférfiuval egyetértőleg, hogy nemzeti létünknek és fennmaradásunknak legnagyobb ellensége a tudatlanság, a mely ellenséget csakis a népiskoláknak és felsőbb tudományos intézeteknek a haza minden pontjain, a kor szükségeinek megfelelő átalakitásával, jó karba hozásukkal verhetjük le; de a melyeknek jó karba hozásukra sem a különböző, főleg pedig a protestáns egyházaknak a szükségek nagyságához képesti csekély vagyoni állása, sem a magyar államnak civilisatoraink által pogányul kiürített pénzereje jelenleg képes nem lévén s idők multával

is csak némi részben lehetvén, ezt a jókarbahozást csupán az egyeseknek, az egyéneknek kezdeményezése, és így az egész magyar nemzetnek vállvetett munkássága és áldozatkészsége teheti meg. És én hiszem — Isten után — hogy ezt a magyar nép meg is fogja tenni a haza minden pontjain; meg fogja tenni minden vallásfelekezet, sőt megteszi minden vidék, hitfelekezeti különbség nélkül, a maga legközelebbi környezetében; meg kell hogy tegye minden szegénysége és sok oldalról történő igénybevétetése mellett is; meg, mert, ismételve mondom, ez a magyarra nézve nemzeti életkérdés; meg, mert a mint egy jeles irónk a derék Dózsa Elekről irt necrologjában nagyon helyesen és igazán figyelmeztet: a magyar tanintézeteknek — főleg Erdélyben — most inkább, mint valaha az a rendeltetésök, hogy kettőzött erővel és igyekezettel terjesszék a magyar értelmességet, szabadelvüséget és nemzeti szellemet, nehogy a más népfajok közelben lévő árja elborítsa a magyarság miveltségi s egyúttal nemzetiségi főlényét.

Én hiszem sőt már szinte látom, hogy a mi középtanodánk is — a mostani nemzedék soraiban szint úgy, mint buzgó elődeinkében — meg fogja találni a maga ügybarátait, a maga Esdrásait és Nehemiásait, meg fogja találni sokoldalu befolyással biró Mihály Jánosát stb.; én hiszem, hogy a mostan élő papság soraiban is akadni fognak Koncz Mártonok és Kelemen Béniámok. Hogyne, mikor most a vallási érdek és buzgóság mellé, mely az első építkezéskor — a kor szelleme szerint — csaknem egymagára vezette elődeinket, a nemzetiség és hazafiság szent érdekének eleven tudata és érzete is járul, a mely egymagára is elégséges volna arra, hogy ezen — meggyőződésem szerént — főleg a jövőt és a nemzetiségi szempontot illetőleg nagyon is fontos helyen fekvő tanintézetnek Maecenásokat, ügybarátokat szerezzen, a mint valósággal szerzett is, a kiket egyrészben itt szerény körünkben látnunk és tisztelnünk igen jól esik honfi szivünknek, jól, mert ebből azt a mindnyájunkra nézve örvendetes és boldogító bizonyosságot merítjük, hogy hazánkfiainak jobbjai, nemesebbjei valláskülönbség nélkül azt tartják szem előtt és azt követik, a mit nagy Kölcseynk oly röviden és felségesen mondott: *„a haza minden előtt“*.

Az igazgató után Sz.-Keresztúrköri esperes Árkosi Dénes állott fel, mondván a többek között, hogy a mi iskoláink nem fejedelmi kegyadományokból, hanem a hivek kegyes alamizsnálkodásából épültek, s épült enynyire pl. ez a sz.-keresztúri középtanoda is, melyet ha tovább akarunk építeni, nem szavakra, de tettekre áldozatokra van szükségünk stb.

Az építés mi móddal léendő eszközlése tárgyában — ha a szükséges épület-anyagok be fogtak kerülni, és a törvény szerént felküldendő építkezési tervet az E. K. Tanács helybe fogta hagyni — egy szükebb és egy tágabb

körü bizottmányt nevezett ki az értekezleti gyülés; amazt Jakabházi Zsigmond, ezt pedig Daniel Gábor főkirálybiró elnökletök alatt. A szükebb körü bizottmány tagjai ezek: Árkosi Dénes ravai pap és esperes; Gálfi Sándor és Jakab Lajos gymnásiumi gondnokok; Lengyel József (ev. ref.) járási orvos; Lőrinczi Gergely fiatfalvi pap; Marosi Gergely ig. tanár; Pálfi Lajos sz.-keresztúri pap; martonosi Pálfi Sándor gymnasiumi pénztárnok és Sándor Mózes tanár. A tágabb körüé pedig ezek: Árkosi Dénes; városfalvi Bedő Sándor; laborfalvi ifj. Berde Mózes; h.-szt.-páli Dimén Zsigmond; m.-vásárhelyi Fülöp Albert; sz.-keresztúri Gyárfás Domokos (ev. ref.) és báró Gamerra Gusztáv, gróf Haller József (róm. katholikusok); Inczédi József; Jakab Lajos; Jakab Elek; id. Jakab János; Gálfi Sándor; Kénosi Béla; Koncz Lajos; n.-ajtai Kovács István; Marosi János; Pakot István; ifj. Pálfi Dénes; Gagyi Pálfi Mihály; Pap János (róm. hath.); Pap Sámuel; Szentkirályi Ferencz; Szentiványi József; Szőcs Márton és Ürmösi Sámuel urak.

Minthogy pedig az építkezéshez, eppen úgy, mint a hadviseléshez legfőképpen pénz kell, mi volt természetesebb, minthogy ennek az építési értekezletnek is, a sok tervezgetések és javaslatok után a cardo reivel, az aláirásokkal és adakozásokkal kelle megkoronázódnia. A helyszinén csak tiszta pénzben 1300 frt iratott alá. Az aláirást sz.-keresztúri Lengyel József nyitá meg 50 frtal. Koncz Lajos fizetett a helyszinén 100 frtot s egyszersmind igéré, hogy egy épülendő szobát saját költségén fölszerel; ezután Jakabházi Zsigmond 100 frtot és 100 frt értékü fedélcserepet; gr. Haller József a maga és neje részéről 100—100 frtot erd. urbéri kötelezvényekben; báró Gamerra Gusztáv 50 frtot; Daniel Gábor főkirálybiró 200 frtot,[1] stb. Az aláirások tovább

1 Ez adakozások, valamint a későbbiek is, a „Függelék"-ben részletesen láthatók.

folytatása végett, az E. K. Tanács 354—1867. sz. a. kelt engedélye folytán, kéregető biztosokat nevezett ki az értekezlet Maros-, Keresztúr-, Udvarhely-, F.-Fehér- és Sepsi-Miklósvári egyházkörnyékekbe, a kik a hiveket részint építési anyagoknak, részint pénznek, vagy pénzzé tehető gabonanemeknek, a kitelhetőleg leendő adományozására serkentsék, buzdítsák.

Megállapodás történt abban is, hogy értekezleti elnök ő mlgsága szólítsa fel elnökileg az adakozásra mindazon egyéneket, a kik, bárha a fennebb említett egyházköreinkben nem laknak is, de ennek az intézetnek egykoron növendékei valának, s jelenleg életben és áldozni képes vagyoni állásban vannak, hogy hálás kegyeletöket tettleges áldozattal is mutassák meg — mint ahogy teszik ezt főleg az angolok, azon nevelő intézet iránt, a melynek — legalább egy részök — mind szellemi kiképeztetésöket, mind az ez által nyert anyagi jóllétöket és vagyonosodásukat köszönhetik.

Az értekezlet várakozáson felüli eredményt adott, s a kezdetnek ily kedvező biztatása reménnyel tölté el a lelkeket arra nézve, hogy az a régi ohajtás, mely a gymnasium épületének megnagyobbítását, bővítését czélozta, teljesülni fog.

Az építés érdekében Marosi Gergely igazgató, 1867 dec. 26-án Bölöni és 1868. jan. 12-én az A.-simélfalvi ekklézsiában, tartott predikácziot;[1] segélyt, támogatást kérve mindkét helyen.

1868. jan. 3-án Patakfalvi Ferenczi Miklós, mint a 17 falu havassa birtokosságának elnökéhez, folyamodik Daniel Gábor s felfejtvén, hogy mit szándékoztak építeni Sz.-Keresztúron, kér a birtokosságtól a czélra 418 drb fenyőfát, szarufának és gerendának. Csakugyan irt hó 25-én: Zetelaka, Oroszhegy, Bogárfalva, Szent-Lélek előljárósága előtt fejti fel irásban, hogy Székely-

[1] E prédikáczio megjelent a „Keresztény Magvető“ IV. k. 59—71 lapjain, sőt külön lenyomatban is.

Keresztúron az iskolai épület megnagyobbítása vétetett tervbe, melyet, mint — ugy mond — örvendetes jelét a Székelység mivelődési szorgalmának, meg vagyok győződve, örömmel fogadják, osztván azon nézetemet, hogy a szellemi miveltség főbiztosítéka a Székelység jövőjének. Ebből kifolyólag, ösztönöztetve az önökhöz viseltető bizalmamtól, határoztam el magamat, ismerve hitfelekezetiségen felülemelkedett szellemöket, jelen soraim által felkérjem, miszerént ezen szent czélt sziveskednének előmozdítani és pedig az által, mivel legkönynyebben tehetnék; ugyanis a nemes közönségeket a természet szép fenyvessel áldotta meg, mely áldásból, ha ily jótékony czélra adakoznak, az kedves leszen minden elfogulatlan honfi előtt.

Ily szellemben ir Oláhfalu közönségének is s kér az épitéshez 80 drb. fenyőfát.

S e felszollításokra már jan. 14-én irja Ferenczi Miklós, hogy a 17 falu havassa birtokossai a 418 drb fenyőfát a legnagyobb készséggel megadni elhatározták a jan. 12-iki ülésben. Hasonlóan tudósítja az Oláhfalvi királybiró György István, hogy t. i. kiváló szerencséjöknek tartják a közmivelődés érdekében, ha azt a csekély áldozatot tehetik. Eppen ily örömmel igérnek az Oroszhegyiek 48 drb, és a Zetelakiak 60 darab fenyőfagerendát. Mindnyájon róm. kath. lakósu községek.

A gyüjtés jó móddal indult meg az egész vonalon, hogy az épitkezés minélelőbb megkezdhető lehessen. Marosi irja[1] a főkirálybiró úrnak: „csak el kell találni a gyüjtő biztos uraknak a nép szívéhez az útat s leszen áldozat. A nép szívéhez oly ügyesen beszélni tudó Jakabházi Zsigmod ügyfelünk, a kéregetést már meg is kezdette s a mint mondá, csak a kicsiny Szt.-Miklóson és a két Kedében, a melyek együtt sem tennének, a mint tudjuk, igen nagy falut, szinte száz frtot gyüjtött, részint tiszta pénzben részint pedig gabonában és kőben."

[1] 1868. jan. 3.

A nem unitáriusok érdeklődése tudomására jutván Kriza J. püspöknek, irja[1] Marosinak: „A más vallásuak részvétén iskolánk ügyében nagyon örvendek. Azért is örülök ennek, hogy a szükkeblüeknek is közöttünk fénylő mintául, érczkigyóul szolgálnak, melyekre nézve meggyógyuljanak az önkórságban sinylők.“

De nem igen akadtak ilyenek, a kiknek ily mintákat kellett felmutatni közöttünk. Minden szív, minden kéz megmozdult, hogy segedelemmel legyen, a kiben volt érzés Isten, haza és vallás iránt. Ellenvetés, roszszalás egyfelől sem volt észlelhető; az egy-két közönbös, a száz meg száz áldozó mellett, föl se tünt. Szinejava vallásközönségünknek érzésben, gondolatban a keresztúri gymnasium gyarapodása mellett volt. Sokan voltak és vannak olyanok, a kik oly gondolatokat tápláltak és táplálnak magokban a keresztúri gymn. iránt, mint történet tudósunk Jakab Elek, a kinek Daniel Gábor úrhoz irt[2] leveléből egy részecskét és az erre adott válaszból is ide igtatni jónak látom: „A Székelyföldet és nemzetet is a magyar korona egyik drága gyöngyének tartom. A történelemből tanultam meg, hogy népünknek a magyar királyság ezen keleti határszélére állítása valóságos gondviselés szerü tény volt. Hogy a keresztény vallás és magyar alkotmány a kelet e távol vidékén meggyökeresedett, később a reformatio diadalra jutott, hogy 1848—49-ben az erőszakkal előidézett európai forradalom feltornyosodott hullámai nemzetestől, országostól együtt el nem temették: e vigasztaló, felemelő nagy tényekben nagy az érdeme a mi vérünknek, a hős Székely nemzetnek. Valóban, nemzetünknek s abban, a mi hitrokonainknak közkeresztényi és speciális unitárius vallási, polgári és nemzeti hármas küldetése van e földön!

Vallásunknak, bár életmagva máshol foganszott

[1] 1868. febr. 5.
[2] 1868. márczius 10.

meg, de végelemzésben életgyökerei itt vannak: erős ekklézsiák, nagy falvak, magukat jól biró száz meg száz Székely ős nemzetség, értelmes papság, sok hűn érző tisztviselő és birtokos képezik a mi vallásunk hiveinek itt a Székelyföldön zömét s megingathatlanul erős alapját. Itt van a mi vallásunk igazán otthon, az ő természetes földében! Itt kell magunkat ekklézsiák, templomok, iskolák alapítása s fentartása által erősítenünk, itt életképességünket kifejtenünk. Egy tiszta szabadelvü vállásban s egy ezeréves dicső nemzetiségben egyesülő oly vallás-erkölcsi testület, minő a miénk, egyetértve czélban és eszközökben, egyesitve anyagi és szellemi erejét, bizonyára képes lesz nemes szándékát valósitni s általa mind a maga vallási, mind nemzeti küldetése rá eső részét sikerrel teljesítni. Való, hogy mi nem tudunk ezreket adni; hiveink közt nagy uradalmakat birók nincsenek. Alapitványainkat is elvették inkább a fejedelmek, mintsem adtak volna. De van anynyija ezer meg ezer unitáriusnak, a miből sorsához képest él; van hű székely nemzeti és unitárius érzés szivében, mely bizonyára örömmel fog juttatni filléreiből, vagy búzája- és törökbúzájából annak az intézetnek felépitésére, melyben ő, apja, nagyapja és régi ősei nevelkedtek s tanultak; valamint jövőben is fiai és unokái száz és, adja Isten! ezer évig nevekedni fognak. A sok kicsi épen ugy nagygyá növekedik, mint a kevés több. S aztán, a hol 10—20,000-ből álló nép egyesíti akaratát s erejét, ott a siker már az egyesülésben biztosítva van.

A kik a Sz.-keresztúri unitárius gymnasium kiujítása s felépítésének teljes bevégzése nemes eszméjét megpenditették, az általam is érintett nagy czélok elérésére, unitárius Székely tanuló ifjuságunk számának nevelése, tanulási helyének bővítése és kényelmesebbé tétele által a legmagasztosabb czélt tüzték ki, helyre hozni kivánván apáik és sok évtizedek mulasztását, jóvá tenni igyekezvén annak méltán érzett szégyenét.“

Ezekre Daniel G. válaszolja[1] Jakab E.-nek: „Sajnálom, hogy lelkes sorait csak f. hó 17-én véve, nem közölhettem a f. hó 14-én tartott bizottsági gyüléssel. Ha azon lelkesedés, mely sorain elömlik és azon áldozatkészség, mely Mlsgodban él, több hitrokonainkban is egyaránt feltalálható lenne, csodákat tehetnénk csekély számunk mellett is. Örömérzéssel tölt el keblem, látva, hogy ügyünk iránti buzgalmunk egy távolabb lakó honfitársunk kebelében oly lelkes viszhangra talált; örömem annál nagyobb, mert csekély egyéniségem volt hivatva Sz.-keresztúri tanodánk újra alakítását kezdeményezni. Ez alkalommal is meg kell említenem azon lelkesedést, mely ezen Székbeli hitrokonainknál, az említett tanoda építése körül, nyilvánult. Ez egy ujabb bizonyitéka annak, hogy a Székely szellem nem halt ki közülünk.

A Sz.-keresztúri tanodának szép jövője van; el kell hogy következzék ennek tovább fejlődése is, melyet a Székely unitárius nép és ezen tanoda környéke igényel", stb.

Daniel Gábor főkirálybiró úr egész figyelmével van az építés körül; az egyes gyüjtőkkel szóval, irásban érintkezik, azokat buzditja, a kéregetésre nézve útasítja, megjelöli a helyeket, az embereket, a hol és kiknél anyagot, pénzt stb. lehetne találni. Ő maga is egyeseket ugy, mint ekklézsiákat megtalál e tekintetben; szóval: akkora odaadással van az ügyiránt, hogy az mint példa, másokat is, a kik külömben nem igen lelkesültek volna, megmozdított, munkára serkentett.

Az első építkezésnél Püspök *Lázár István, Pálffy Mózes* királybiró, a másodiknál *Mihály János* királybiró és ennél a harmadiknál *Daniel Gábor* főkirálybiró valának a fő, a legfőbb tényezők. Minő gondviselésszerü időszakba indult meg a szervezkedés, s vala folyamatban. Az egyházi és világi hivatalok magas polczain lévőkben kapá az intézet a főtámogatót, a bátorítót; a kiknek erélye, buzgósága, áldozata és tekintélye nagy

[1] 1868. márczius 20.

lendületet adott az ügynek. Körülettek történt a jobbak, az ügyért lelkesülő honfiak tömörülése.

Az épittető bizottság, látva a gyüjtést és bizva annak kellő eredményében, már 1868. márc. 14-én ülést tart s az épités megkezdhetésére nézve határozatokat hoz; a kőmives munka vezetésére s az ácsmunkára vállalkozókat szerezni gr. Haller József és báró Gamerra Gusztáv urak kérettek fel, hogy a kisebb bizottsággal egyetértve intézkedjenek.

Az épitésnek minélelőbbi megkezdése és, ha lehet, még 1868-ban bevégzése volt a főkirálybiró úr vágya, gondolata. Erre nógatta főkép az embereket s még azokat is, a kik, a multakból itélve, nem reménylették a rövid idő alatt megtörténhető épitkezést, igyekezett meggyőzni a lehetőségről. Ily értelemben mondja Marosi igazgatónak is:[1] „Csak akarat kell és sok, mi lehetetlennek tünik fel egyelőre, lehetségessé vállik. Lehetetlen-e a czélba vett épitést ez évben bevégezni? ha kedvező időjár, azt hiszem, nem. Legyen tehát erős akaratunk, hát ha igy czélt érünk! Az Isten megsegít, ha mi nem hagyjuk el magunkat. Kérem a legnagyobb erélyt, a legerősebb akaratot fejteni ki, hogy az épitkezés megtörténhessék."

Az épület tervrajzát Kovács Domokos Sz.-udvarhelyi épitész kiszítette. Terveztetett a már meglévő 3 földszinti szobára 3 emeleti szoba; továbbá ezek végében folytatólagoson 3 földszinti nagy és ezekre 3 emeleti nagy szoba a szükséges folyósokkal és aztán folytatólagoson ismét a lépcsőház s azok mellett földszint ugy, mint emeletbe a szükség szék; tehát összesen 9 szoba és két mellékhelyiség.

Azokkal az épitkezésekkel szemben, a melyekre a költséget az ország adja, ez kicsiszerünek tünhetik fel s mosolyra indíthatja azokat, a kik nagy, diszes palotákat épitnek, melyben minden czélra megvan az alkal-

[1] 1868. márc. 21.

mas helyiség, de a saját pénzök nincs benne. Mig ez ha kicsiszerü is s ha nincs is meg benne minden czélra az illő helyiség, de az épittetők pénze van benne. S ha már e szempontból mérlegeli a vizsgáló, a biráló az épületet és az ily útakon, módokon keletkezett közintézeteket illető fáradalmakat, töprengéseket felfogni, megérteni tudó értelme van, az ilyen szakértő bizonyoson nem találandja kisszerünek.

A tervrajzot, mely apr. 8-án terjesztetett volt fel, az E. K. Tanács 112—1868 sz. a. küldötte le, irván, hogy mindenekben helybehagyta és megerősitette. Miről midőn értesíti az igazgatóságot, egyszersmind elismerését fejezi ki azon lelkes buzgóság felett, mellyel, valamint Székelyföldön lakó egyházi hivatalnokaink, ugy egyes hitsorsossaink is keresztúri középtanodánk ügyét felkarolták.

Hogy a munka minélelőbb megindulhasson, keményen foly a gyüjtés, az anyagok összeszerzése. Főkirálybiró úr az egészre kiterjesztvén gondját, csaknem minden nap, minden héten tudósitást várt és kap is az egyes gyüjtőktől, az eredményről. A pénzt bevételezi a pénztárnok, martonosi Pálfi Sándor; Jakabházi Zsigmond; Marosi Gergely igazgató és elfogadja a továbbítás végett a főkirálybiró úr is.

Junius 16-án[1] irja Marosi G. Daniel G. urnak: „a jövő héten a h.-almásiak hoznak 15 szekér meszet s ha a Vargyasiak is 4—5 nap alatt leszállítják a 30 szekér meszet, akkor egyszerre 45 szekér mész fog beoltásra várni. 15 öl kő az iskola udvarán van; 5 ölet hoznak a k.-galambfalviak pénzért. Még minimo calculo kell ennyi, ha több nem; erre nézve sokat tipegtünk tapogtunk eddig is. Harmincz öl kővel hozzá lehet fogni az épitéshez, bővön elég lesz a földszinti 3 szoba fundamentumának és a földszinén felül kővel rakandó fél öl magasságu falnak; az emésztőt mikor más helyekről követ hoznak, után lehet emelni.

[1] 1868.

Tégla van vetve Rogonfalván 90 ezer; Sz.-Keresztúron 30 ezer; Ujszékelen 40 ezer."

Julius 5-ikén, betegeskedése miatt, Marosi irja a főkirálybiró úrnak, Kolozsvárra kell mennie, hogy magát gyógyittassa, az épitési előkészületekben nem tud résztvenni, de ezeket elintézik Sándor Mózes és Pálfi Lajos collegái.

Az építés házi kezeléssel terveztetvén, az épittető bizottság által a kőmives munkára 2500 frt vétetett számításba. A szarvazat megkészítésére és a felső rész bestakaturozására találkozott vállalkozó 290 frtért. Ily általános tájékozodás után, a kőmivesek mellé egy munkavezetőt állitva 1 frt 50 kr napi díj mellett, julius hóban megkezdetett az építés és augusztus 15-én azt irja Sándor Mózes a főkirálybiró urnak: „jul. 27-én megkezdettük a fundamentum lerakását. Hozzávetőleg felraktak 60—65 köb-öl falat s e munka nem került egészen 300 frtba; ilyformán sokat megkimélünk a munkára számított 2500 frtból."

1868 nyarán és őszén annyira haladt a munka, hogy novemberben már fedél alá került az egész épület, és dec. 14-én t. i. az épitést illető értekezlet napjának évfordulóján irja Marosi G. igazgató Daniel Gábor főkirálybiró urnak: „A mai áldott napról hazafias és vallásos örömmel tudósítom Méltóságodat afelöl, hogy a Sz.-keresztúri középtanodai toldaléképület, a mely eddig elé, mindent pénzbe számítva, ötezer frtnál jó részt többe áll, és a mely összegből, ma reggel esztendeje, még egy fillér készpénz, vagy plane igéret, sem vala. Istené a hála és dicsőség, fedél alatt áll annyiban, hogy esőtől, hótól és fagytól a falakat nem félthetjük. Hanem aztán — és ezt sohasem szabad felednünk — az erdélyi unitárius vallásközönség minden igaz és hiv tagjától, az egész kicsiny seregtől Isten után a legfőbb hála, köszönet és elismerés a Méltóságos főkirálybiró urat illeti; a mit, ha a mai napon ki nem mondanék és irásba nem tennék, ugy érzem, hogy soha

hatásához, addig, a mig rendes helyiségei lennének, ideiglenes helyiségek fognak kelleni, s kilátás lehetett arra, hogy ez ideiglenes helyiségek egyrészét a gymnasium szobái közül veendik bérbe. Tehát az építés bevégzését ez a körülmény is siettette. De gondot adott most a Héjasfalvánál Brassó felé menő vasúti vonal építése is. Ez elvonta a munkások nagyrészét, s nemcsak a napszám, de az építési anyagok is drágultak. Ily körülmények között fokozni kellett az iskola épületének bevégzését czélzó törekvést, buzgóságot, mert a késedelem nagyobb költséget volt okozandó. Erre czéloz a főkirálybiró is, a midőn igy ir[1] Marosi igazgatónak: „Az építés tovább folytatására minden követ meg kell mozdítani, hogy pénzt tudjunk előállítani, minthogy az építés bevégzése, az anyag és munkabér emelkedése miatt, aligha többe nem fog kerülni, mint az előleges számítás volt. Ennélfogva kérem, mint eddig, ugy a jelen válságos napokban is, minden lehető módot elkövetni, hogy pénz, meg pénz legyen az építésre, minthogy legfennebb juliusban bé kell végezni, hogy a felállítandó tanítóképezde számára a szállások készen tartathassanak."

Hogy ez a czél is elérhető legyen, a tágabb és szükebb körü építtető bizottság ülést tart 1870. márczius 21-én Daniel G. elnöklete alatt s az építés további vezetésére erzsébetvárosi Feigel György épitész-mérnöknek felkérése elhatároztatott s vele a további építkezések tárgyában kötendő szerződés megkötésére báró Gamerra Gusztáv elnöklete alatt, Lengyel József, Marosi Gergely, Pálfi Lajos, Sándor Mózes és Kozma Ferencz személyében egy bizottság küldetett ki, mely bizottság ez alkalommal az ideiglenes szerződést megkötötte, melyet aztán az ápril 24-én tartott szükebbkörü építtető bizottsági ülésen, rendes szerződéssel cserélt ki.

E szerződés szerént köteles Feigel György építész,

[1] 1870. márcz. 1-én.

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GYMNASIUM ÉPÜLETE.

az épület hátulsó végében levő három földszinti és e felett lévő három emeleti, tehát összesen hat szobát, a terv szerinti boltokkal ellátni, kivakolni stb, hogy a szobák, a rájok fordítandó asztalos munkák végeztével, lakhatóvá váljanak; továbbá a lépcsőház és a szükségszékek körüli minden kőmives munkát. Az építtető bizottság adja az anyagokat és az összes munkáért három részletben fizet 400 frtot. Az épület jóságára és 3 évi állandóságára nézve Feigel Gy. felelősséget vállal.

Az építtető bizottság a felelőséggett Kovács Domokossal szemben nem kötötte vala ki s most, miután a saját kárán tanult, jónak látta, nemcsak, de szükségesnek, beletenni a szerződésbe.

A muka jobb móddal indulván meg, már 1870. augusztus hóban lakható lett az egész épület. A külső letakarítása és párkányozása azonban ez idő szerint nem történhetett meg. Ki volt fáradva a közönség is, várakozni kellett, mig erőt gyüjt ujabb áldozatok megtehetésére.

Az egész épület folyosóival, lépcsőházaival s 3 mellékhelyiségeivel 1011 m² területet foglalt el. Benlakási és tanítási czélra van benne 25 szoba, terem, és pedig:

	Hosszu	Széles	Magas	Terület	Köbtartalom
Földszinten.	m.	m.	m.	m²	m³
A bejárótól balra 1 számu szoba IV. oszt. tanterme	6.35	5.40	3.35	34.29	103
„ „ 2 „ „ tanári szoba . .	6.35	3.75	3.35	23.81	71
„ „ 3 „ „ igazgatói helyiség	6.35	4.10	3.35	26.04	78
Az 1 lépcsőtől jobbra 4 számu szoba V. o. tanterme	5.90	4.60	3.35	27.14	81
„ „ „ 5 „ „ lakóhelyiség .	5.90	4.60	3.35	27.14	81
„ „ „ 6 „ „ „ .	5.90	4.60	3.35	27.14	81
„ „ „ 7 „ „ „ .	5.90	4.40	3.35	25.96	78
„ „ „ 8 „ „ „ .	5.90	4.40	3.35	25.96	78
„ „ „ 9 „ „ elők. o. tanterme	5.90	4,00	3.35	23.60	70
„ „ „ 10 „ „ terménytári h.	5.90	4.50	3.35	26.55	80
„ „ „ 11 „ „ lakó helyiség .	7.40	6.20	3.75	45.88	156
„ „ „ 12 „ „ könyvtári helyis.	7.40	6.20	3.75	45.88	156
„ „ „ 13 „ „ „ „	7.20	6.20	3.75	44.64	152

Emeletben.	Hosszu	Széles	Magas	Terület	Köbtartalom
	m.	m.	m.	m^2	m^3
A lépcsőn felmenve jobbra 1 számu rajzterem .	18.30	6.50	3.60	118 95	428
„ „ szemben 2 „ seniori szoba	5.80	4.15	3.60	27.07	86
„ „ balra 3 „ III. oszt. tant.	6.10	4.80	3.60	29.28	105
„ „ „ 4 „ lakó szoba .	6.10	4.80	3.60	29.28	105
„ „ „ 5 „ „ „	6.10	4.80	3.60	29.28	105
„ „ „ 6 „ „ „	6.10	4.60	3.60	28.06	100
„ „ „ 7 „ „ „	6.10	4.60	3.60	28.06	100
„ „ „ 8 „ „ „	6.10	4.20	3.60	25.62	92
„ „ „ 9 „ „ „	6.10	4.70	3.60	28 67	103
„ „ „ 10 „ „ „	7.80	6.20	3.60	48 36	173
„ „ „ 11 „ I-ső oszt. tant.	7.70	6.20	3.60	47.74	169
„ „ „ 12 „ II-ik „ „	7.50	6.20	3.60	46.50	167

Ez a kétizben történt épitkezés eredménye. A földszinti helyiségek boltozattal vannak, az emeletbeliek pedig famennyezettel

Az épitkezéssel a gymnasium udvara megszükült, sőt a szárnyépület egész hoszában el sem is férvén a gymnasium telkén, mintegy 6 ölnyire bényult a papi kertbe. Ezért az ekklézsia méltán kivánhatott volna kárpótlást, azonban nem tette, de szivesen átengedte ingyen. A gymnasium udvarát bővíteni kellett s ezt csak a papitelekből lehetvén eszközölni, hogy megtörténhessék, mely főképpen Marosi Gergelynek képezte nagy gondját, arra a megállapodásra jött az igazgatóság, hogy a sz.-keresztúri ev. ref. megyének, az unitárius papi-telek szomszédságában, a mesteri házon elől lévő házas telkét venné meg a vallásközönség s ezzel aztán a gymnasium részére cserélnének ki egy darabot a papi telekből.

A tervezgetés megindult s minthogy nem magánemberrel volt a vásár kezdendő, engedélyt kellett eszközölni az ev. ref. egyházi főhatóságtól az eladhatásra nézve s még ezt megelőzőleg a helybeli ev. ref. ekklézsia tagjait kellett megnyerni, hogy az ügyet, mely a gymnasium érdekében történik, ne akadályozzák. Nem is igen történt ellenmondás, s ezt legfőképpen az ev.

ref. ekklézsia papja Karácson Istvánnak és a megye jegyzője id. Nagy Sándornak lehet köszönni, a kik, hogy a czél elérhető legyen, igyekeztek fenn ugy, mint alatt meggyőzni az embereket arról, hogy ezzel egy nagy szivességet, szolgálatot tesznek az unitáriusok nevelésügyének. S mikor e részen ily formán megindult az ügy előkészítése, meg kellett a lépéseket az unitáriusok E. K. Tanácsánál is tenni; melyet Árkosi Dénes esperes felfejtvén, az E. K. Tanács 67—1870. sz. a. irja Daniel Gábor főkirálybiró urnak: „miután keresztúri gymnasiumunknak udvara, az új építés által megapadt s miután keresztúri ekklézsiánknak belső telke a gymnasium udvarával szomszédos, az E. K. Tanács hajlandó lenne, a központártból, az ev. reformátusok eladóvá tett belső telkét az unitárius ekklézsia számára megvenni, ha kárpótlásul az ekklézsia, a gymnasium udvara tágosítására, saját belső telkéből illő területet Statusunknak átengedne.“

„Az E. K. Tanács igen óhajtaná ezt a tervet keresztül vinni, s erre nézve a talán egyetlen kedvező alkalmat megragadni. Ez okból tudva és tapasztalva Méltóságodnak keresztúri gymnasiumunk iránt tanusított buzgalmát, tapintatos és sikeres eljárásait, ezennel megbizza Mlgságodat és esperes Árkosi Dénes atyánkfiát, miszerént ketten egyetértve, eszközöljék ki, hogy az érdekek kiegyeztetése mellett, ezen terv sikerülhessen s a tervezet kivitelére nézve, a részleteket a helyszinén állítsák meg s ide e tárgybeli körülményes tudósitásukat, végelhatározás végett, tegyék meg.“

Miután az ev. ref. egyházi felsőbbségnél sem történt akadály, az irt belsőség, mely 305 □ öl terjedelmü volt, az unitárius vallásközönség által 700 frtal megvétetett s arról az örökvásári szerződés 1872. márczius 8-án kiállittatott.

Meglévén az ev. ref. ekklézsiával a vásár, most már az unitárius ekklézsiával kellett a cserét megejteni; de minthogy nemcsak éppen az udvar megnagyobbítása

volt a főczél, hanem az is, hogy a gymnasium udvara végétől bé a gagyi patakig is adjon az ekklézsia egy részt a papi telekhez tartozó kertből, mely gyümölcsfaiskolája legyen a gymnasiumi ifjuságnak; e szempontból a reformátusoktól vett teleknél nagyobb területet óhajtott kapni a gymnasium. Ezt indokolta is némileg az, hogy a gymnasium az utczasorban adta a vett telket, mig ezért hátul, a telkek végében kapta a cserébe adottat; ugy szólva, az ekklézsia a telke végét ilyformán eléforditotta. Mindkét részre megvolt azonban az előny e cserében.[1]

Tekintve azonban azt, hogy az ekklézsia mesteri telkét már kezdetben készséggel átengedte a gymnasiumnak, mint ez már fennebb említve is van, a vásárt, illetőleg telek-cserét az E. K. Tanács 54—1873. sz. a. olyformán hagyja helyben, hogy az ekklézsia által igért összesen 738 □ öl területből 305 □ öl jőjön a gymnasium birtokába cserébe az ev. ref. ekklézsiától vallásközönségünk által megvett 305 □ öl területü telekért; az ezen felül eső 433 □ ölért pedig vallásközönségünk a közpénztárból fizet a keresztúri ekklézsiának 330 frtot o. értékben. Ezzel a telekvásár és csere bevégződött.

A papi telekből a gymnasium udvarához, mely 43½ öl hosszu, kapcsoltatott 87 □ öl; és pedig ugy, hogy az utcza felöl — a bejáró nagykapu sarkánál — ½ öl széles; a templom első oszlopánál 1 öl; a második oszlopnál 2 öl és 1 láb; az udvar hátulsó szegleténél 4 öl széles a papi telekből kiszakitott rész.[2] A 738 □ ölből fenmaradó 651 □ öl pedig a gymnasiumi épület és udvar végétől, a gagyi patakig, 53 öl hosszuságban, a már említett czélra kertnek adatott át. Ez ma, tanuló üdülő kertté van alakítva 1887 óta. Három

[1] Az ekklezsia népiskolája jelenleg e cserében adott telken áll, mig azelőtt a tanító mostani csürén hátul állott. A reformátusok telke mellett egy kis zsákutcza formán jártak be a mesteri telekre.

[2] Lásd igazgatósági jegyzőkönyv 1863—1873. 79-ik lapján,

sor élőfa árnyékában vannak a sétáló ösvények, ezeken kivül van játszótér is. E szerént a tanulók részére játszó, tornázó, üdülő helyül van a gymnasium udvara, mely 1231 m.² és az udvarral kapcsolatos 2877 m.² területü kert; vagyis a gymnasiummal kapcsolatoson, mellette és végében, van 4108 m.² szabadtér, melyen, óraközben s máskor is, a midőn a köz- és magántanítás az ifjakat nem akadályozza, szabadon mozoghatnak, járhatnak.

Ha nem oly nagy és oly kényelemmel bérendezett üdülőhely is, mint Francziaországban, Páris mellett a „Vanves-i lyceumé,“[1] de a szegény székelynép gyermekeink, tekintve az ők igényeiket, elég tágas és kényelmes. S minthogy az egész telek a mező szélében van, közel a Küküllő folyó mentén lévő berkekhez, ligetekhez, levegője por nélküli, tiszta és egészséges, minővel sok nagy városi intézet nem igen dicsekedhetik. Már ez a körülmény is szerencsésnek mondathatja az intézet elhelyezését s sokat kárpótol azon hátrányokból, a melyeket egy nagy, vagy nagyobb városban alapított intézettel szemben, ennek rovására fel szoktak hozni.

1869. szeptember 25-én meglátogatván, körútja alkalmával, báró Eötvös József vallás- és közöktatásügyi miniszter úr a keresztúri gymnasiumot is, kifejezést adott azon jó benyomásnak, melyet ez az intézet gyakorolt reá. S midőn a létesítendő állami tanítóképezdék közül egynek a Keresztúrra léendő megnyerhetésére a a mozgalom megindult, az említett látogatásnak lehet tulajdonítani első sorban, hogy az eredménnyel végződött. A mély belátásu miniszter, midőn egyfelöl a szegény székelyföld és nép érdekeinek s közoktatásügyének kivánt szolgálni, lendületet adni, másfelöl a nép léendő tanítóinak képzésére, nevelésére éppen az ilyen

[1] L. Dr. Finaczy E. „A franczia középiskolák multja és jelene“ 137—147 lapján.

kis városi helyet találta a legalkalmasabbnak, a hol kevesebb igényt támasztó szellemben lehet őket vezetni s béindítani az életbe. S tudják magukat beletalálni a helyzetbe s elérhetetlen ábrándok után ne fussanak.

A kezdet nehézségeinek legyőzésére nézve, a melyek a tanítóképezde szervezésével felmerülendők voltak, a gymnasium is számításba volt véve, hogy t. i. helyiségeivel segítségére leszen az új intézetnek. Mint br. Eötvös J. miniszter Ő nméltósága nagyon szépen kifejezte egy küldöttség előtt: „a két intézet boruljon egymás kebelére."

A tanítóképezde aztán 1870. őszén megnyilt Sz.-Keresztúron. Ennek czéljaira,[1] t. i. két tanterem a gyakorló iskola és a tornaterem a képezdei összes növendékek részére, a gymnasium helyiségeiből vétetett bérbe 3 évre, évi 250 frtért. A tornaterem tovább is, évi 100 frtért, vagy tiz éven át volt az állam által kibérelve, mindaddig, a mig a tanítóképezde részére is alkalmas helyiség lett állítva a tornázásra.

Az ily formán nyert bérösszeg nagy segítségére volt a gymnasiumnak, melynek jövedelmét inkább csak a tanulók által fizetett csekély díjak tették; pedig menynyi szükség, hiány látszott épületében, berendezésében! Az ujabb időben emelt épület vakolatlan állott; a megnagyobbított udvar pedig, mondhatni, kerités nélkül. Most ez utolsó megcsinálása mutatkozott legszükségesebbnek. S ez meg is történt 1874. május és junius hónapjaiban, martonosi Pálfi Sándor volt a vállalkozó, a ki, mint hitrokon és a gymn. pénztárnoka is a megelőző időkben, egyharmad árral olcsóbban vállalta, mint másnak, vagy más idegen vállalta volna. A templom melletti kőkertnek ölét 20 frt 30 krért; a deszkakeritésnek pedig folyó ölét 4 frt 10 krért, és egy boltives kő-

[1] A képezdei gyakorló-iskola 1870/71—1873/4. isk. években volt a gymn.-ban elhelyezve. A gymn 1870/71—1880/81 isk. év végeig adott téli tornatermet a képezdének és az 1886/7. isk. évben is.

kaput 40 frtért készittetett. Az összes munka került 409 frt 86 krba.[1]

Az épület külső letakarítására nézve a gymnasium igazgatóságának 1874. jun. 28-án tartott ülésében 55. p. a. azaz inditvány tétetett, hogy a központi pénztárból kéressék az ahoz szükséges pénz. Ez azonban a gyenge anyagi állás miatt elmaradott s az egyesek megkeresése is nem lett ajánlva, minthogy az áldozatba nem annyira belerestülve, mint belefáradva voltak. Várt a közönség, vagyis inkább az intézet igazgatósága s az egyházi felsőbbség az alkalmasabb és jobb időkre. S ezt annyival is inkább tennie kellett, mert az építkezés egyik főmozgatója és a gymn. igazgatótanára Marosi Gergely 1874. október 5-én meghalt.

Az elhunyt igazgató helyébe tanár László József választatott meg igazgatónak. Az ő igazgatósága idejének is, mondhatni az elején, u. m. 1875. február 6-án tartott igazgatósági ülés 31. j. k. sz. a. szóbajött az épület bevégzése, de a fennebb már említett okon, hogy t. i. a központi pénztárban nincsen arra fedezet, elmaradott.

De betölt itt is, és ekkor is, hogy a hol a szükség legnagyobb, ott közel van Isten az ő gondviselésével, segedelmével. Az 1873. évi bécsi világkiállításra Amerikából és Angliából feles számmal jöttek unitárius hitvallásu látogatók, kik közül többen, felhasználván a közelséget, lerándultak Budapestre, hogy a magyar unitáriusokkal találkozzanak s ügyeikkel jobban megismerkedhessenek. E mozgalomból fejlődik ki a keresztúri gymnasium iránti érdeklődés is.

Ifj. Fretwell János egyike volt a Bécsben időző Angol unitáriusoknak s az évi pünkösti ünnepen meg is látogatta Kolozsváron az unitáriusokat. Jó benyomással és a magyarok iránt táplált rokonszenv s szeretet növekedésével ment vissza hazájába. Otthon sem

[1] L. igazgatósági jegyzőköny 1874. 33. p. a. és 1875. 31. p. a. továbbá a gymn. levéltárában XIX. csomag 1. sz. a.

szünt meg a magyar unitáriusok ügyeiről elmélkedni s elhatározta magában, hogy a testvéries érzésnek tettekben ad kifejezést. E czélból 1875-ben útnak indult Magyarország felé s Bécsből, hol valami üzleti ügyben megállapodott, julius első felében egy levelező lapot küld Kolozsvárra Kovács János tanárhoz, melyen a néven kivül csak ez volt irva: *„János apostol közönséges 2-ik levele 12-ik verse.“* Kovács J. tanár felkeresvén a Bibliában az irt helyet, e meglepő sorokat olvasá: *Jóllehet sok dolgokról kellett volna irnom nektek: de nem akartam papirosra és tentával: hanem reménylem, hogy hozzátok megyek, és szemtőlszembe szólok, hogy a mi örömünk teljes legyen.* Pár nappal ezután megérkezett Kolozsvárra, hol Kovács János tanártól azt kérdezte: „hol van az unitáriusoknál a legnagyobb szükség, a melyen segíteni kellene, mert ő is akar tenni valamit, hogy tettekben is kimutassa hitrokoni szeretetét és vonzalmát a magyar unitáriusok iránt.“ Kovács János tanár a keresztúri gymnasiumra irányította figyelmét, elmondván, mily nagy áldozattal, fáradsággal történt annak a megépítése, de az épület külső letakarítására nem jutván költség, a falak az idő viszontagságai miatt porlódnak s nagyon óhajtandó lenne azoknak bévakolása, letakarítása. A vallásközönség, a székelység áldozatainak a a megkoronázása leszen, ha bevégezni segíti az általuk elkezdett munkát.

Ifj. Fretwell János átértvén nemcsak a szükségességét, de a sürgős voltát is a keresztúri gymnasium épülete bevégzésének, hogy annál hathatósabban segítségére jöhessen, személyesen kivánt meggyőzödni a szükség mekkoraságáról s e végett 1875. julius 16-án meglátogatta, Kovács János tanár társaságában, a keresztúri gymnasiumot. Tájékozván magát, a helyszinén, az épület bevégzéséhez szükséges költség mennyiségéről és az építtető bizottság egyik, Keresztúron lévő, tagjával, u. m. Lengyel József úrral is értekezvén, más nap visszaútazott azon eltökélt szándékkal, hogy a kellő pénz-

mennyiséget angol és amerikai hitrokonainktól összegyüjti.

Még az irt év nyarán, bészerezvén a keresztúri gymnasiumról a szükséges adatokat, az angol és amerikai unitárius folyóiratokban, lapokban, a felhivást megtette, ismertetvén az intézetet és annak szügségeit. Levelét, melyet az *„Inquirer“* czimü angol unitárius heti lapba küldött e czélra, igy zárja bé: „Az összeg (2500 frt), melyet én népünktől kérek, a nevetségig kicsiny, összehasonlítva a czél fontosságával; ezzel teljesen elkészül egy épület, a mely midőn egyfelöl a mi 50 éves jubileumunk és a jó *Kriza* püspök emlékét lesz hivatva megörökiteni, másfelöl mutatni fogja a mi érdekeltségünket ezen atyánkfiai törekvése iránt, a kik kelet Európában a vallási szabadság előhirnökei.“

Amerikában nem egy helyen tartott felolvasást a keresztúri gymnasiumról s annak érdekében, miknek s általában felhivásainak, oly szép sikere lett, hogy már 1875. deczember 1-én az E. K. Tanács 184 sz. a. azt az örvendetes tudósítást küldi a keresztúri gymnasium igazgatóságához, hogy az intézet épülete bevégzésére angol és amerikai hitrokonainktól 150 font sterling jött s azt az építés megkezdhetéséig a kolozsvári kisegítő pénztárba el is helyezték. Az említett szám alatt, az E. K. Tanács, költségvetést kér az igazgatóságtól, a teendő munkákra nézve. Ennek a megkészítésére, a már régebbi épittető bizottság kebeléből felkéri az igazgatóság: Sándor Mózes tanfelügyelőt, Pálfi Dénes gymnasiumi gondnokot és Lengyel József járási és intézeti orvost, s egyszersmind arra is, hogy az építkezésnek főfelügyelői legyenek.

Az intézeti épület külső letakarítása mellett tervbe vétetett a nyári tornatérnek és a tornateremnek a szükséges tornaszerekkel való bérendezése; továbbá három, vagy négy tanteremnek 4—4 ülésü iskolai padokkal béállítása s a terménytárba üveges szekrények készíttetése és a gymnasium nagy könyvtára részére az új épület

földszintjén, a két utolsó nagy szobának egy átjáróval való összevágása és *ezekbe a szobákba könyves polczok állitása.*

Az épittető bizottság ajánlata folytán az igazgatóság, az épület külső letakarítását egy építészre bizta, a ki erre 1050 frtért vállalkozott; az asztalos munkát pedig egy keresztúri asztalosra, a ki 433 frt 55 krért fogadta el.

A munka már 1876. tavaszán megindult s junius 26-án, a midőn Paget János atyánkfia, mint angolhitrokonaink megbizottja meglátogatta a gymnasiumot, csaknem egészen készen volt s a látottak felett teljes megelégedését nyilvánitotta; a hiányzókra nézve pedig egy költségjegyzéket állittatott össze, hogy annak a nyomán, az angol unitáriusokat felkérje a segély adás folytatására. Ennek a lett az eredménye, hogy ez év őszén 50 font sterlinget küldöttek Paget János kezéhez a gymnasium czéljaira. Ily formán aztán a felső folyosó egész hosszában felül bédeszkáztatott; könyvtári állványok 270 frtért; tornaszerek 247 frtért és terménytári üveges szekrények 59 frtért készittettek. A gymnasium udvara nivelliroztatott s a viz levezetésre egy kikövezett árok készittetett az udvar egész hosszában. A hoszantartó épitkezésnek 1876-ban lett vége. S már 1877-ben nagy lelki örömmel szemlélhették a gymnasium körüllévők és az áldozatokat hozó egyesek, hogy az épület teljesen készen van s az akkori idők kivánalmainak a belső bérendezés is megfelelt.

Ennek a nagyszerü eseménynek betetőzéséül s az ifj. Fretwell János iránti tisztelet kifejezéseképen, az 1877-ik év közepén, a gymnasium igazgatósága, a nagy könyvtárhelyiségében, az egyik teremből a másikba vezető ajtó felé a falba, egy márvány emléktáblát[1] állittatott, a melyen angol és magyar nyelven a következő irás olvasható:

[1] E márványtábla 1 m. 25 cm. hosszu s 67 cm. széles.

„Az 1875-ik év julius 16-án ifj. Fretwell János Angliából, meglátogatván ez iskolát, arra buzditotta angolhoni unitárius barátjait, hogy járuljanak 200 font sterlinggel ez épület bevégzésére, a Székelyföldi unitáriusokkal való testvéries rokoszenvük emlékéül és ezen iskola jeles növendéke, néhai *Kriza* püspök iránti tiszteletük jeléül.“

„Hit a tett forrása. Vedd el
Egy nemzet hitét, melyben hathat s hatnia kell
S a lassu egyészet belopózdva
Erőtlenné teszi kezét, hideggé legbensőbb gondolatát
Mindnyájon a remény által mentetünk meg;
Remény tanítja az embert önbecsére,
Tár fel új kapukat, ád erőt és czélt
S mutatván új eget, teremt egy derült uj földet.“

Igy leve találkozási pontja a keresztúri gymnasium az amerikaiak, s angoloknak és székelyeknek.

III.

TANTERVEK, TANKÖNYVEK, TANITÁS, VIZSGÁK ÉS SZÜNIDŐK.

A mint az építés történelmében is előfordul, hitfeleink legalább egy olyan felsőbb iskolát terveztek Keresztúrra, a melyben az ifjuság a rhetorikáig tanulhasson. Meghatározott keretet annyival inkább nem adhattak neki, mert előre nem tudhatták, hogy a közadakozás útján minő terjedelmü iskolát lehet a tankörre nézve béindítani. Midőn azonban a legszükségesebb épületek megvoltak s Szabó Sámuel igazgatótanár is bé lett igtatva, az 1797. évi főtanács, a tordai iskola normája szerint kimondotta, hogy a keresztúri gymnasiumban is a logicáig tanulhasson az ifjuság. S az elemi osztályokon felül etymologia, syntactica, poëtica s rhetorica állittatott fel. E négy osztály mindenikében az ifju két-

két évig tanult s igy a keresztúri gymnasium végzésére 8 év kellett.

E hosszu tanfolyamnak oka a latinnyelv volt. Fölösleges itt ennek kimutatásába ereszkedni. Elégséges hivatkozni a magyar nemzet történetére, törvénykezésére, stb, a melyekben számtalan jelenség van arra nézve, hogy a latin nyelv alapos tudása mily szükséges volt az egyházi és világi téren egyaránt. S éppen ezért ennek a tanítása már a népiskolákban megkezdetett s nagy gonddal folytatták a felsőbb iskolákban is és pedig nem magyar, de latin nyelven irt grammatikából kellett a szabályokat is megtanulni a gyermekeknek; ugy a poësist és rhetoricát is latin nyelven irt tankönyvekből tanitották és tanulták.

De másfelöl az a körülmény is követelte a tanfolyam meghosszabbítását, hogy a poësis, vagy rhetoricai osztály tanulóiból inkább váljanak magántanítók, a kik aztán képesek legyenek alsóbb osztályuakat tanítani. Sőt még, ugynevezett, köztanítóknak is kellett a tanulókból kitelni, a mint ez a tanszemélyzetet illető IV-ik szakaszban is látható.

1800-ban a keresztúri gymnasium osztályai már mind be voltak állítva. A poëtika és rhetorika osztály tanulóit minden tárgyra az igazgatótanár tanította, az alsóbb osztályokat pedig a köztanítók, kik az igazgató felügyelete alatt állottak. A rector, vagy igazgató, ezek tanítási óráin gyakran megfordult és a tanítás menetét megfigyelvén, alkalom adtán útasitotta azokat a téendők mikénti végzésére.

1813-ban Koronka József lépett a Szabó Samu helyébe, a ki a tantárgyak közül a görög és római régiséget és a számtant terjedelmesen újra dolgozta[1] A latin nyelv tanítására nézve Ovidius és Cicero műveit vette fel és pedig a poëták részére Ovidius: Metamorphosis s a rhetorok részére Cicero Oratioinak leg-

[1] Kéziratban megvannak a gymnasium könyvtárában.

szebb darabjait. Az elméleti tanítás mellett hetenként két gyakorlat volt: szerdán és szombaton, az első *extemporaneum,* az utolsó *septimanale exercitium.* Az első rövid s a tanár jelenlétében kellett kidolgozni, az utolsó egy fél, vagy 1—2 iv is lehetett s künn kellett megkészíteni. A latin vers-fajokból, könnyebbről a nehezebbre haladva, készítettek:[1] *Adonicus, Pentameter, Hexameter, Distichon, Sapphicus* stb. a mesterségesek közül: *Acrosticon, Chronosticon, Onomasticon* stb. verseket.

A német nyelv tanítására Márton József Németnyelvtanát vette fel.

Az irattárban nem lévén semmi nyoma egy kidolgozott s a felsőbbségtől leküldött tantervnek, tananyag béosztásnak s a consistorium irattárából és jegyzőkönyveiből történt adatmásolásaim közben sem akadván ilyenre, N.-ajtai Kovács István és K.-solymosi Kozma Gergely adatait kell itt felhasználnom. Azt irja[2] N.-ajtai Kovács István:

1. „Az etymologia, mely mellett tanulták egyszersmind a hitvallást (confessio), Erdély földiratát, számvetést, latinnyelvbeli átforditást magyarra, (expositio) s magyar szöveg áttételét latinra (stylus).

2. Syntaxis, mely mellett jött káthékésis, Magyarország földirata, számvetés, latinból expositio, magyarból stylus.

3. Poësis, melyhez járult kisebb körü görög római hitregetan (Mythologia), számvetés, Ovidius értelmezése s verskészítés latinul.

4. Rhetorica, e mellett is tanittatván kisebbkörü hittudomány, görög-római régiségek, Cicero szonoklatainak értelmezése magyarul és az oratoria elméletileg és gyakorlatilag."

K.-solymosi Kozma Gergely pedig azt irja:[3] „A keresztúrfalvi unitárium gymnasiumban 7 classisokra osztva tanittatnak az ifjak, u. m.:

1. Rector-professor Koronka József tanítja most 60 számból álló, s kevés Publicusokkal elegyes Togás Deákoknak, 2 classisokban az Oratoriát (Ékesszólást) és Sublimior Poësist.

[1] Lásd Ker. Magv. XIII. évf. 70—71 l.
[2] Lásd: Ker. Magv. VII. évf. 110. lapján.
[3] Lásd: „Nemzeti Társalkodó" 1832. II-ik köt. 332—333. lapjain. „Suum cuique" czim alatt.

2. Helybeli pap most Péterfi Sándor, azon számu deákoknak, Dogmatica, s Moralis Theologia summáját tanítja.

3. A senior (ki Kolozsvárról a felsőbb letzkéket végzett deákok közzül választatik) most Gálfalvi István, 2 classisban tanítja a deák szószerkeztetést (Syntaxis), helyes szóllást (Etymologia), Cornelius Nepos fordításával, hetenként 3-szor pennára diktált magyar folyó beszédnek irott deákra fordításával, számvetéssel, földleirással, vallás ágazataival s szép irás mesterségével együtt. (Senior nem léte esetében ezen két classist 2 Publicus Praeceptor tanítja).

4. Az első deák, az úgynevezett *Exactor,* tanítja, mint Publicus Praeceptor a *Conjugatiot, Lángius Colloquiumai* fordításával, Catechesis, számvetés, és irás mesterségével együtt.

5. Más Publicus Praeceptor a *Comparatiot, Declinatiot,* deák szók tudásával és irás mesterségével, vallás főbb ágazataival együtt tanítja.

6. Meg más P. Praeceptor a kezdőket szótagolásra, olvasásra, deák szók tudására, parancsolatokra, s irni tanitja.

7. Az utolsó P. Praeceptor a gyermekeket közönségesen naponként egy óra alatt énekekre tanítja."[1]

A latin nyelv szükségessége most is fennállván, hogy abban kellő előmenetelt tehessenek az ifjak, az 1840-ik évben Bölönben tartott zsinati gyülés elhatározta, hogy a felsőbb iskolákban, u. m.: a kolozsvári, tordai, keresztúri gymnasiumokban minden tárgy latin nyelven tanitassék és pedig latinnyelven irt kézi könyvekből s az ifjuság is az iskola falai közt latinul beszéljen.

Nem sokkal ezután, t. i. egy év múlva, 1841-ben a korondi zsinat már azt a határozatot hozta, hogy minden tárgy magyar nyelven tanittassék, mégpedig az 1841—42. iskolai éven elkezdve és a tanításban legyen szakrendszer, az eddig gyakorlatban volt osztály-rendszer helyett. Új tárgyak felvétele is elhatároztatott, u. m.: Magyarnyelvtan; Európa és más világrészek földiratai; Erdély, Magyarország és az Ó-kor története;

[1] Koronka J. által használt tankönyvekből a következők vannak meg a gymnasium könyvtárában: 1. „A görög régiségnek rövid summába foglalt eléadása és magyarázata." Kézirat magyarul. 2. „Poësis-Sublimior." Kézirat, latinul. 3. Rövid öszvegbe foglalt oktatás a tizedes törtszámokra." Kézirat, magyarul. 4. „Encyclopaedia." Kézirat, magyarul. 5. „De Periodologia." Kézirat, latinul. 6. „Rhetorika." Kézirat, magyarul. 7. „A geometria gyakorlati útasítás toldalékja." Kézirat, magyarul. 8. „Stigmographia." Kézirat, magyarul. 9. „Chronologia," vagy Időszaktan, Időtan." Kézirat, magyarul.

geometria, rajz; természethistoria. A gymnasiumi egész tanfolyam 7 évben állítatván meg, a tantárgyak a szerént lettek béosztva.

A magyar nyelv iránti érdeklődés folytán, az 1837/8 évi erdélyi országgyülés a törvényeket magyar nyelven akarta szerkeszteni s az 1841/3. évi országgyülés pedig a közigazgatás és oktatás nyelvét is magyarrá akarta tenni, de a kormány ellenállása következtében a szándéknak nem lett kivánt sikere.[1]

Az ifjuság, a latin nyelv ellenes szellem terjedésével, kezdett idegenkedni a latinnyelv tanulásától; de hogy e miatt az ifjak hátra ne maradjanak a latin nyelv ismeretében, az 1843. aug. 29-én Kolozsvárt tartott E. főtanács 16. sz. a. elhatározta, egy latin nyelvtannak magyar nyelven leendő készítetését és ehez képest kedvesen vévén ezen E. főtanács mind a tordai igazgató-tanár Darkó Mihály, mind pedig a kolozsvári igazgató Székely Mózesnek, a latin etymologiát tárgyazó dolgozatait s kész munkásságukat méltányolván, mindkét tanárt ezen E. főtanács felszólítja és megbizza, hogy egyesítve fordítsák erejüket a kivánt kézi könyv minél czélszerübb kiegészítésére; jelesen Darkó Mihály munkáját tovább folytatván, igyekezzék minélelőbb befejezni[1]; addig pedig, a mig ez meglenne, a keresztúri gymnasiumra nézve határoztatott, hogy az eddigi, ezen nyelvre használt kézi és segédkönyvek megtartassanak. Továbbá *d)* p. a. meghatározza:

Hogy a latin nyelv tanítás sikert mutathasson, szorosan meghagyatik, miszerint a latin nyelv, magyarból latinra és latinról magyarra fordítandó folyvásti és el-

[1] E sikertelenség feletti boszuságát látszik kiönteni, vagy kimutatatni Kőváry László, *„Székelyhonról"* czimü müve 66—69. lapjain, a hol azt mondja a keresztúri gymnasiumról: „egyik honi iskoláink közül, melyek szerkezetét még a régi idő raká le, s most is annyi század után, mikor már misem tartja össze a régiség pókhálóján kivül, most sem akarja e hon egy czélra vezetőbb szerkezettel felcserélni stb." Gunyorosan irja le, hogy fél nagy rész az ujitástól.

[2] Darkó Mihály Latin grammatikája 1846-ban jelent meg, s az 1847. évi főtanács kézi könyvül elfogadta a keresztúri gymnasiumra nézve is.

mulaszthatlan gyakorlatokkal kapcsolatban tanítassék, s minden illető tanulónak ilyetén gyakorlatai, magok eredeti voltokban, közvizsgálatokkor, a közvizsgálati biztosok eleibe terjesztessenek. Továbbá, közvizsgálatok alkalmával, minden latinnyelvet tanuló osztály, a gyakorlat készítésből is, legszigorubb megpróbáltatás alá vettessék és az ez alkalommal készülendő gyakorlatok ezentul, a közvizsgálatokról félévenként téendő tudósítások mellett felterjesztessenek.

A kézi könyvekre és tanulmányokra nézve, irt főtanács II. *b)* p. alatt, az 1842. évi főt. 19. számu határozatát oda módosítja, hogy „a tordai és keresztúri középiskolákban, mindazon tanulmányok, melyek a kolozsvári főiskola alosztályaira nézve meghatároztattak, a kiszabott renddel tanítassanak, s még pedig, a melyekre nézt E. Tanácsilag kézi könyvek fogadtattak el, a meghatározott kézi könyvek szerint. Egyébaránt el nem záratnak a közoktatók attól, hogy, a mit még czélszerünek és taníthatónak látnának, a kiszabott rendes tanulmányokon felül, mindazáltal azoknak rövidsége nélkül, taníthassák, vagy taníttathassák."

Homoród-Almáson 1845. aug. 28-án tartott zsinati főtanács 59. sz. alatt Koronka József igazgatónak az a kérése olvastatik fel, hogy a keresztúri gymn.-ban, a 4 évi deáki időszakaszt, az E. Főt. hagyná meg, mivel az ifjak, kik innepeken pártfogókhoz küldetnek, éretlenebbek lesznek, ha a négy év háromra huzatik le; másfelöl pedig kevesebb egyének fognak találtatni, a kikből magán- és köztanítók választathassanak. A felhozott okok méltánylása folytán határoztatott: hogy a 4-ik évben a latin és német nyelvek egész éven keresztül és ezek mellett Encyclopaedia, Algebra és practica geometria félévenként tanítassanak.

1848—49-évi szabadságharcz végén osztrák-orosz sergekkel legyőzetvén a magyarnemzet, az osztrák cabinet absolut hatalommal kezdett uralkodni Erdélyben is. Az unitáriusok autonomiáját is felfüggesztette s gym-

nasiumaikba a német rendszert igyekezett bevinni. Németesités lett a czélja s e végre az iskolákban akarta előkészíteni a jövő nemzedéket. Az erdélyi iskolarendezési első császári rendeletnek 1850-ben, IV. Abschnitt 39. §-sa alatt ez van[1]:

„Das Gymnasium in Keresztur wird als öffentliches Untergymnasium anerkannt, und die Regierung widmet demselben aus dem Staatsschatze die Hälfte der, zur Dotirung eines Staatsgymnasiums praeliminirten Summe, unter der Bedingung, drey d. i. die Hälfte der Gymnasiallehrer an diesen Gymnasium, selbst zu ernennen. Jedoch muss dieses, so wie das Collegium in Klausenburg binnen drei Jahren den Bedingungen des §. 3. nachkommen."

A 3-ik §. ez:

„Auch Anstalten, welche nicht Staatsanstalten sind, sondern von Einzelnpersonen oder Körperschaften durch Beiträge oder Stiftungen errichtet oder erhalten werden, werden als öffentliche Unterichtanstalten anerkannt, wenn Sie in allen wesentlichen Punkten ebenso eingerichtet sind, wie die gleichnamigen Staatsanstalten, und durch die Leistungen volles Vertrauen verdienen."

Ez a sors volt szánva a keresztúri gymnasiumnak is a cultusminiszteri első tervjavaslatban, de a miniszter azt irta a fogalom ív aljára: „E tervtől a minisztérium elállott, ez nem használandó."[2]

A második tervezet szerént, a mely gyakorlatba vétetett, az állam felügyeletet gyakorol a tanítás és nevelés ügyeiben. A felekezetek is tarthatnak fenn nyilvános intézeteket, de ezeknek az államiakkal megegyezőknek kell lenni a tanítás és nevelésre nézve. Leszen állami felügyelet, az országban használt bármelyik nyelv lehet tannyelv a középiskolában.

E tervezettel a mult nincsen teljesen szemelől félre téve. Nem egyenesen, de mellékesen támad, igy remélte,

[1] Lásd Ker. Magv. XI. évf. 270—271. lapjain.
[2] „ „ „ „ 273. lapján.

hogy mind szükebb körre leszen szorítva a nem állami intézetek hatásköre.

Az unitáriusok iskolái közül egy sem vesztette el nyilvánossági jogát. A kormány a tantárgyakra, tanrendszerre befolyást nyert s az iskolatanácsos látogatta az iskolákat, mialatt a vallásközönség is oly nagy áldozatot fejtett ki, hogy anyagilag és szellemileg megerősödve érte el az alkotmány ujraébredése korát.

A szabadságharcz bevégződése után 1850 nov. 1-én kezdődött meg a tanítás a keresztúri gymnasiumban.[1] A tantervre nem történt intézkedés adataink szerént 1854-ig; ekkor a 297 számu leirat tudatja, hogy a felsőbb helyre is béterjesztett tantervet[2] a zsinat 18 sz. a. helybenhagyta s a tanításnak a szerint kell menni. Az 1855. évi zsinati főtanács pedig $^{22}/_{2}$ szám alatt meghagyja a tordai és keresztúri gymnasiumok előljáróinak, hogy magokat a kiszabott tantervhez pontoson alkalmaztassák, és az ottani gymnasialis osztályoknak ötre terjesztését, a kolozsvári főtanodabeli ötödik osztálylyal egyformásítsák. Ez pedig ugy történhetik meg, irja az E. K. Tanács 116—1856. sz. alatt, „hogy, mivel a keresztúri iskolai tanítás ideje kilencz év, és mivel öt osztályu tanoda is lehet, tehát, az ottani kilencz tanulási évből, a négy első legyen elemi, az öt utolsó pedig gymnasiális osztályok tanítására fordítva, s ezen öt gymnasialis osztályba léptessék életbe a kormányi rendeletek által kiszabott tantervet; semmi se tanítassék, a mi abban kitüzve nincsen, és minden tanítassék a mi kitüzve van, azon fokozottal és kézi könyvek

[1] 1848 és 1849. telén a sz.-keresztúri unitárius ekklézsiabeli fiu- és leánygyermekeket ideiglenes kántor, Pálfi József a gymnasium első számu szobájában tanította. 1849—50. isk. évben pedig, november hóban, a keresztúri cs. kir. kerületi biztosság egy róm. kath. tanítót szállásolt bé nejével együtt a gymnasium földszinti részébe s ez ott népiskolát tartott. Az E. K. T. közbejárása folytán csak br. Heudtenak az alkerületi biztossághoz küldött rendeletére ürittetett ki a gymnasium. Ez az akadály igy lőn elhárítva. Más felől az is akadály volt az iskola beállítására nézve, hogy nem lehetett tanítókat kapni.

[2] E tantervet sajnálattal nélkülözzük.

szerint, az órák beosztása és mennyisége az ottani körülmények szerint elintézhető.lévén."[1]

A cs. kir. kormány megbizottja, Salamon József iskolatanácsos, 1856. szept. 6-án meglátogatván a keresztúri gymnasiumot, jelentése nyomán a cs. kir. helytartóság $\frac{23601}{2829}$1856 sz. a. az EK. Tanácshoz a következő átiratot tette: „Als Ergebniss der am 6. Septber in Sz.-Keresztúr abgehaltenen Schulwisitation stellte sich heraus, dass diese Lehranstalt noch immer in ihrer alten Form besteht, ohne einen Schritt des Uiberganges zum Org. Entwurf gethan zu haben. Die Lehrkraft ist ungenügend, die Bibliothek sehr klein und nicht zweckentsprechend, von einer Sammlung oder Apparaten aber für die Naturgeschichte und Physik keine Spur." Ezután felhivja a consistoriumot az iskola jobb karba állítására.

Az EK. Tanács a cs. kir. helytartóságnak 215—1856. sz. a. megirta, hogy „mielőtt a hiányokat az iskolatanácsos úr napfényre derítette volna, már az előtt sokkal, akkor t. i. a midőn a sz.-keresztúri tanodát alapítá, fogalma volt az E. Főtanácsnak arról, hogy az akkori idők viszonyaihoz képest, miként kellett a célnak megfelelőleg rendezni, s hogy meg is felelt, tanusítja azon eredmény, mely szerint azon iskola igen sok derék embert adott, mind a vallásközönségnek, mind a polgári társaságnak; fogalma volt arról is, hogy a társadalmi élet szükségei s igényei fejlődésével a tanítási rendszernek s módszernek is fejlődniök kellett; fogalma volt arról is, hogy ezekhez képest keresztúri iskolánkban is minő hiányok és hátramaradások születtek s ugyanazért nem is mulasztotta el soha megtenni koronként a maga intézkedéseit azon hiányok elhárítására és a nevelés ügye magasabb tökéletességre emelésére; de fogalma volt és van arról is, hogy a hiányos iskola is jobb, mint semmi iskola, s hogy *iskolát alapitani,*

[1] Itt kezdődik az öt gymnasiális osztályu iskola, a mint ez a VIII-ik szakaszban is látható.

fentartani és tökéletesíteni nehezebb dolog, mint annak hiányosságait felfedezni és azért nem talál se valami nagy bámulásra, se különös megróvásra méltó okot abban, hogy a poroszhoni, de államköltségen fenálló, tökéletesedéssel teljes tanodák mintája után, az elmélet által előállított „Entwurf“ magas eszményét a keresztúri iskola se érhette még utól, de azon intézkedései, melyeket ez évi aug. 29-én megtett az E. Főtanács, mi előtt a keresztúri iskola látogatása meg is történt volna, biztos reményt nyujtanak arra, hogy, ha utól nem érheti is, de annyira legalább megközelíti, mint ez országbeli, más, szintén csak a nép annyifelöl zaklatott zsebére támaszkodható iskolák.“ Midőn ezt a helytartóságnak megirta, egyszersmind tudatta, hogy már intézkedett is az iskola jobb karba hozatalára nézve; t. i. az 1856. évi augusztus 29-én tartott E. Főtanács 13. p. a. Keresztúrra 4 rendes és 4 segédtanári állomást rendszeresít, fentartván magának az E. Főtanács ezen határozatnak a biztosítandó pénzerőhez képesti életbe léptetését.

1857-ben és 1859-ben béállítatott egy-egy rendes tanár és három köztanitó. 1857. évi E. Főtanács 20. sz. a. a keresztúri mesteri állomás bétöltését elrendelte s 31. sz. a. az elemi osztályok tanításáról gondoskodott, t. i. a mester és egy vagy két 5-ik osztályu deák arra alkalmazása kimondatott. Ily formán, a szükséges tanerők száma kikerülvén, az „Entwurf-“ban előirtak, nagy részint Bécsben kiadott és az absolut kormány izlése, akarata szerint készített tankönyvekből taníttattak; mig 1860-ban az egyházi tanács autonomiáját viszszanyervén, ismét a saját belátása szerint intézkedhetett iskoláiban a tanügyre nézve.

Az E. Főt. 363—1860. sz. a. a kolozsvári iskola igazgatóságát megbizta, hogy a vallásközönség önkormányzási jogából folyólag, a szükségeknek inkább megfelelő tantervet készítsen, mely tantervet aztán az 1861. évi zsinati főtanács 55. száma alá, az igazgatóság azon

nyilatkozata mellett adott bé, hogy a szerént az egész tanfolyam tizenegy év alatt elvégzendő, t. i. három elemi, öt nyelvészeti és három bölcselmi, s igy összesen tizenegy osztályra van téve, de a tudományok jobb móddal való béoszthatása, valamint a tanulók több érettségre juthatása tekintetében czélszerübb volna a tanfolyamot még egy évvel megszaporítani, oly móddal, hogy a 8 alsóbb osztály helyett lenne kilencz, a három évi bölcselmi tanfolyam pedig maradna meg változatlanul. Önként értetvén, hogy a bölcselmi tanfolyamot csak a kolozsvári főtanodába volna lehető és szükséges béállítani. A tordai és keresztúri iskola pedig mindenekben tökéletesen egyenlő lenne a kolozsvári nyolcz alsóbb osztállyal, vagy ha azoknak száma kilenczre emeltetnék, ugyanezen kilencz osztállyal.

Vélemény adás végett e javaslat kiadatott az igazgatóságoknak s azok folytán, az 1862. évi E. Főtanács 54. sz. a. tárgyaltatott. Az osztályok száma nem lett szaporítva, de a tanterv elfogadtatott s életbeléptetése az E. K. T.-ra bizatott, mely már a megelőző évben, t. i. 314—1861. sz. a. folyamatba volt indítva addig is, a mig az elfogadása felett dönt az E. Főtanács. Ez aztán 1863. augusztus 30, 31. napjain tartott ülése jegyzőkönyvének 35. sz. alatt ezt a végzést hozta:

„Az előterjesztett tantervet az E. főt. elvileg elfogadja, s annak lassanként és a körülmények szerénti életbe léptetését az E. Képv. Tanácsra bizza, minek következtében ezen tervezet ide igtattatik a következőkben:

KOLOZSVÁRI FŐISKOLÁNKAT ILLETŐ TERVEZET.

1-ör. Kolozsvári főiskolánk, bár számmal nem meghatározott, de az előadandó tantárgyak s az ezek tanításában követendő tanmódszer által, mondhatni, három önálló részre volna feloszlandó, saját iránya és czélja lévén mindeniknek: az első realis, a második humanisticus (nyelvészeti), a harmadik tudományos lenne; ugy, hogy az első három esztendőben irás és a helyes, értelmes olvasás, a magyar nyelv mellett realis tantárgyakat tanulna a ta-

nuló. A következő öt esztendő alatt főfoglalkozása a nyelvészet lenne s különösen, mint az egész nyelvészet és tudományos képzettség alapja a magyar nyelv; továbbá a német és a classicus latin és a görög nyelv s az ezekre vonatkozó tantárgyak. Ezen öt esztendő alatt másik főtárgy lenne a szám- és mértan. A tudományos rész magában foglalná a hajdani bölcselmi tanfolyamot, hol a bölcselem mellett tantárgyak lennének a magasabb szám- és mértan, természettan, rendszeres természetrajz és történelem s az előbbi években elsajátított nyelvek irodalma.

2-or. A vallástanítás az egész tanfolyamon át mindig folyna.

3-or. Az összes tanfolyam e szerint 11 év lenne, u. m. 3 elemi, 5 nyelvészeti és 3 bölcselmi.

4-er. A bölcselmi tanfolyamot kolozsvári főiskolánkban lehető és szükséges beállítani, tordai és keresztúri aliskoláink mindenekben egyenlők lennének a kolozsvári 8 első osztállyal.

A fennebbiekből kifolyólag az iskola igazgatóság a tantárgyakat illetőleg, az egyes osztályokra nézve, a következő tervezetet ajánlja:

I. osztály tantárgyai.

Olvasás, hetenkint 5 óra. Beszéd- és értelem gyakorlás 3 óra. Természethistoria 4 óra. Számvetés 3 óra. Vallás 2 óra. Irás, rajz 5 óra. Összesen 22 óra.

II. osztály.

Magyarnyelv 6 óra. Természethistoria 4 óra. Számvetés 4 óra. Vallás 2 óra. Irás, rajz 4 óra. Ének 2 óra. Összesen 22 óra.

III. osztály.

Magyar nyelv 3 óra. Német nyelv 1 óra. Földirat 3 óra. Magyarország történelme 3 óra. Természethistoria 3 óra. Számvetés 3 óra. Irás, rajz 3 óra. Vallás 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

IV. [első nyelvészeti] osztály.

Magyarnyelv 3 óra. Német nyelv 6 óra. Földirat 3 óra. Számtan 3 óra. Vallás 2 óra. Irás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 21 ó.

V. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 6 óra. Német nyelv 4 óra Földirat 3 óra. Számvetés 3 óra. Vallás 1 óra. Irás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 ó.

VI. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 6 óra. Német nyelv 4 óra. Földirat 3 óra. Számtan 3 óra. Vallás 1 óra. Irás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

VII. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 3 óra. Görög nyelv 6 óra. Számtan 3 óra. Vallás 1 óra. Ének 1 óra. Öszszesen 20 óra.

VIII. osztály.

Magyar nyelv 2 óra. Latin nyelv 3 óra. Német nyelv 2 óra. Görög nyelv 5 óra. Algebra 3 óra. Mythologia 2 óra. Mathematikai földirat 2 óra. Vallás 2 óra. Ének 1 óra. Összesen 22 óra.

Azon esetben, ha a VII. és VIII-ik osztályból három osztályt lehetne alakítani, akkor czélarányos lenne a következő felosztás:

VII. osztály.

Magyar nyelv (körmondatok) 2 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 4 óra. Polgári földirat 4 óra. Számtan 4 óra. Vallás 1 óra. Irás, rajz 2 óra. Ének 2 óra. Összesen 23 óra.

IX. osztály.

Magyar nyelv (szónoklat) 3 óra. Latin nyelv 4 óra. Német nyelv 3 óra. Görög nyelv 5 óra. Számtan (Algebra) 4 óra, Mythologia, antiquitás 2 óra. Összesen 21 óra.

A bölcselmi tanfolyam.

1. Évesek.

Algebra 4 óra. Zoologia 3 óra. Egyetemes történelem 5 óra. Latin nyelv 2 óra. Görög nyelv 2 óra. Német nyelv 2 óra. Vallás 1 óra. Magyar nyelv 1 óra. Összesen 20 óra.

2. Évesek.

Alkalmazott Algebra 3 óra. Physica v. vegytan 5 óra. Bölcselem 4 óra. Görög nyelv 2 óra. Német nyelv 2 óra. Latin nyelv 2 óra. Vallás 1 óra. Magyar nyelv 1 óra. Összesen 20 óra.

3. Évesek.

Vegytan és ásványtan, v. physica 5 óra. Hazai történelem 3 óra.

Magyar irod. történet 2 óra. Bölcselem 4 óra. Latinnyelvészet 2 óra. Görög 2 óra. Német nyelvészet 2 óra. Összesen 20 óra.

Értesítések a tantárgyakat illetőleg.

A IV-ik (első nyelvészeti) osztály tárgyai a szokottak lévén, csak azt kivánjuk megjegyezni: hogy ezen osztály tanulmányai közül a német nyelv lévén a főtárgy, erre kell a fősúlyt fektetni.

Az V-ik osztályban főtárgy a latin nyelv; e mellett másodtárgyul, az előbbi osztályban megkezdett német nyelv, a mely azonban itt már kisebb mérvben van beosztva.

A VI-ik osztály tantárgyai a szokottak lévén, semmi megjegyzendőt sem találunk.

A VII-ik osztályban a magyar-, latin- és német nyelv grammatikáját elvégezvén a tanuló, kivált az év végén a német és latin nyelvben apróbb és könnyebb darabok fordítása is megkezdendő, még pedig, mind szóval, mind irásban. Főtárgy azonban ez osztályban, a most megkezdett görög nyelv lévén, erre van a nagyobb súly fektetve. A számtanból, a nevezett számokkal, minden mivelet, u. m.: a viszonyok, arányok s az összetett hármasszabály mindenféle alkalmazásai bevégeztetnek.

A VIII-ik osztályban a görög nyelv grammatikája egészen bevégződik. A német és latin nyelvben könynyebb irók olvasását kezdi meg a tanuló, grammatikai gyakorlásokkal s a lehetőségig legtöbb irásbeli fordítással. A bölcselmi tanfolyamban tüzetesen tanulandó algebrához előkészületül a betüszámtanból a négy mivelетet tanulja meg a tanuló egész és tört-alakban. A mythologia és antiquitas szükségességét már az 1843-iki szervezéskor elismerte az E. Főtanács.

A mathematikai földirat az előbbi osztályban elvégzett geographiai tanfolyam kiegészítéseül tekintendő.

A bölcselmi tanfolyamban a nyelvészet, irók olvasására és az illető nyelvek irodalma ismeretére szorítkozik. A magyar nyelv irodalma ismertetése mellett a lehetőleg több fogalmazást készítenek a tanulók. A természetrajzban mindig rendszerismét tanulnak, összekötve gyakorlati determinálással.

A második évre szóló tantárgyak közt, az alkalmazott algebra alatt, a physikának algebrai számításon alapuló részeit, valamint a mértant is értjük.

A tanítás módjára nézve óhajtandó, hogy az alsóbb négy osztály közül mindeniknek legyen saját külön tanítója, ki azon osztályban minden tantárgyat tanítson. Az V. és VI-ik osztályban is, a lehetőleg több tárgyat tanítson egy tanító. A többi osztályban, valamint az egész bölcselmi tanfolyamban, az életben lévő szakrendszer hagyassék meg.

Az által, hogy a másod és harmadéves philosophusok a nyelvészeti órákat együtt járják; valamint az által, hogy a természettan tanára egyik esztendőben csak természettant, a másikban csak vegytant tanítana; ugy az által is, hogy általán a latin és görög nyelvészetre kevesebb óra van ezen tervezetben téve, mint a mostan folyamatban lévő rendszer szerint van; ezen intézkedésekkel a meglévő tanítói erőben némi gazdálkodás történnék.“

Csakugyan említett E. Főtanács jegyzőkönyve 36-ik pontja szerint előterjesztetik az E. K. Tanács által 1861-ben 57. sz. a. felvett azon indítvány, hogy keresztúri iskolánk mellett állítassék fel a VI-ik gymn. osztály. Ez indítvány Koronka József igazgató által adatván bé 1861-ben, az E. K. T.-nak az évi 125, az isk. igazgatóságnak 207 és a nevelésügyi bizottságnak 265 szám alatt közölt véleményeik meghallgatása folytán a Főtanács a következő végzést hozta:

„Az E. Főtanács elismeri ugyan, hogy több tekintetek szólanak a mellett, hogy a keresztúri iskolánkban lévő osztályok száma még egygyel szaporítassék; azonban, mivel azt a keresztúron lévő mostani tanítói erővel kivihetőnek nem tartja, nagyobb tanítói erő alkalmazását pedig közpénztárunk állása nem engedi; s mivel meg van győződve, hogy keresztúri tanuló ifjaink, a felsőbb osztályokat Kolozsvárt, az itten alkalmazva levő nagyobb tanítói erő mellett sikeresebben végezhetik, a jelenleg meglévő 3 elemi és 5 gymnasiális osztálynál többet nem állít fel, hanem meghatározza: hogy valamint ezen osztályok most, kolozsvári főtanodánk megfelelő osztályaival, mindenben egyenlők, ugy a fennebbi 35. sz, a. elvileg elfogadott tanterv életbeléptetésével is

az ezen tervezetben lévő 8 alsóbb osztállyal egyenlők legyenek.[1]

A kolozsvári főtanoda igazgatósága 1865-ben egy felterjesztést tett az E. K. Tanácshoz, a melyben felfejtette, hogy több évi tapasztalás után meggyőződött arról, miszerint a számtannak és geometriának oly móddal való tanítása, hogy az első félévben mindenik osztályban számtant, a 2-ikban pedig geometriát, sőt, a 3-ik gymn. osztályban, a számtan bevégzése előtt még algebrát is kellett tanítani, nem czélszerü, mert a dolog természete azt hozza magával, hogy ugyanazon egy tárgy, megszakadás nélkül, egymásfolytában tanittassék, mely javaslat következtében az E. K. Tan. 301—1865. sz. a. meghatározza, hogy a közönséges számtan tanittassék egész éven át az I., II., III-ik oszt.-ban és a IV-ik oszt.-ban az első félévben. A mértan-

[1] E tervezgetések után tankönyvekül a következők lettek bevéve, már az 1863—64. isk. év elején, a keresztúri gymnasiumnál:

I gymn. osztályban: Ó-szövetségi szent történetek, irta Nagy Péter. — Magyar nyelvtan a középtanodák I-ső oszt. számára. Budán. — Latin nyelvtan I. köt. Szótan, irta Szepesi Imre. — Okszerü vezér a német nyelv tanulására. I. köt. Brassai Sámuel. — Mocnik Számtan I. köt. ford. Szász Károly. — Az emlősök és madarak természetrajza. Dr. Schubert, ford. Virányi J. — Földrajz, Brassai-Kovácsi.

II. gymn. osztályban: Új-szövetségi történetek, irta Nagy Péter. — Unitárius Káté, irta Ferencz József. — Magyar nyelvtan, II. oszt. számára, Budán — Latinnyelvtan, II. köt. Alaktan, Szepesi Imre. — Számtan, Mocnik-Szász Károly. — Mértani Nézlettan, Koller. — Okszerü vezér, Brassai S. — Természetrajz, Dr. Schubert után Virányi János. — Természettörténet, Budán. — Földrajz, Brassai-Kovácsi.

III. gymn. osztályban: Magyarnyelv, Szókötés, Budán. — Latin nyelv III. köt. Szepesi J. — Számtan és mértan, mint a II-ik oszt.-ban. — Természetrajz, Állattan, Hanák János. — Okszerü vezér II. k. Brassai S. — Földrajz elemei, Batizfalvi István.

IV. gymn. osztályban: Egyháztörténet, Diernertől. — Ékes szólástan, Szvornyi Józseftől. — Cornelius Nepos. Okszerü vezér II. k. Brassai. — Hellen nyelvtan, Lichner Páltól. — Számtan II. k. Mocnik-Szász Károly. — Nézlettan, Kollertől. — Földrajz, Batizfalvi Istvántól.

V. gymn. osztályban: Egyháztörténet, Dierner E.-től. — Ékesszólástan, Szvorényi Józseftől. — Julii Caesaris de bello Gallico, liber 1mus. Ovidii Nasonis Metamorphoseon, liber 1mus, 2dus. — Német nyelvtan, Ballagi Károlytól. — Görög nyelvtan, Lichner Páltól. — Chrestomatie aus Xenophon, v. Dr. K. Schenkl. — Algebra, Mocnik-Arenstein J. — Mértan, Mocnik-Arenstein J. — Görögrégiségtan, Garda Józseftől. — Római régiségtan, Belák Józseftől. — Állat- és Növénytan, Hanák Jánostól.

nak főbb tételei pedig a IV-ik osztályban, csakis a 2-ik félévben. Az V-ik osztályban pedig algebra tanittassék az egész éven át. Ezen 186—1878. sz. a. annyi módosítás történt, hogy a mértan a III-ik osztályba tétetett le a 2-ik félévre; az 1888—89. isk. év kezdetén pedig az V-ik osztályba tétetett át egy órával. 1873-ban a rajztanítás is megindittatott, de ennél a nagyobb súly a szabadkézi rajzra volt fektetve az ujabb időig; míg a rajzoló geometria és a mértan tanítása, az előbb leirt tervszerületlen béosztás folytán, szinte mostoha számban lévőnek tünik fel. Egy teljes intézetnél az efélékből keletkező hátrány nem látszik meg oly könnyen, de a csonka intézetnél már sok baj forrása s némelyek éppen várat találnak benne, a melyből ostromot kezdjenek az intézet, vagy a tárgyat kezelő személy ellen.

Az 1880. évi E. Főtanács 30 számu végzése nyomán az elemi osztályok egy *előkészítő osztállyá* vonattak össze a keresztúri gymn.-nál, nem látván szükségét továbbá az E. Főtanács, hogy itt a vallásközönség közpénztára terhére egy 3 osztályu elemi iskola tartassék. Az átalakulás megtörtént minden nehézség nélkül.

Az E. K. T. 175—1882. szám alatt, a görögnyelv tanítását a IV-ik osztályban, és a görög- s római régiséget az V-ikben beszüntette.

Az E. K. T. 156—1884. t. ü. sz. a. a németnyelvet az I. II. gymn. osztály tantárgyai közül törölte. Ezután az állami tantervhez hasonlóan, a III-ik gymn. osztályban vette kezdetét a németnyelv tanítása. A latin és görögnyelvből az órák szaporíttattak. A mértani rajz és szépirás kellő óraszámmal felvétettek. Ily módosításokkal közeledett tantervére nézve a keresztúri gymnasium azon czélfelé, hogy a középiskolai törvény követelményeinek megfelelhessen. Az E. K. Tanács 189—1893. számu leirata folytán, az 1893—1894-ik iskolai évtől fogva *az állami tanterv van elfogadva* és azóta a szerint történik a tanítás a sz.-keresztúri gymnasiumban.

Minden iskolai évben két vizsga tartatott a keresztúri gymnasiumban, u. m. január végén, vagy február elején és junius végén, egészen 1890-ig, a mikor az E. Főtanács 70 sz. a. a téli vizsgát megszüntette s így a az 1890—91. isk. év óta egy vizsga tartatik évenként, u. m. junius végén.

A vizsgákról a jegyzőkönyv 1801-ben kezdődik, de 1813-ig csak azok jegyeztettek bé, a kik az egyes osztályokból promoveáltattak. Az 1813—14-iktől 1846-ig csak a két felsőbb, 1846—1851-ig pedig a három felsőbb osztálybeli tanulóknak adatott a vizsgák végén, az egyes tárgyakból érdemszám; 1851-től fogva minden tanuló érdemsoroztatott, 1846, s 1848 előtt az alsóbb osztályok tanulói közül csak azok nevét vezették bé a protocollumba, a kik promoveáltattak, így pl. E conjugatione ad Etymologiam promoventur sequentes. Megtörtént az is, hogy némely osztályból senki sem promoveáltatott s ezt így jegyezték meg: In eodem Examine Publico e Rhetorica, Poësi et Syntaxi nulla promotio facta est. 1847-ig még a tanulók neve is latinnyelven van jegyzőkönyvbe vezetve.

Az érdemszámokra nézve a „*Protocollum Classificationum et Promotionum*" 1813-ban kezdett jegyzőkönyv czimlapján a következő megjegyzés van:

Primo. Haec Signa: 1. 2. 3. Significant primam, secundam, et tertiam classem. (1. c. l.) significat primam Classem cum laude. (1. c. em.) Significat primam classem cum Eminentia.

Secundo. Supputatio Classium hunc in modum debet fieri: scilicet. Prima classis per se, vel cum laude significat seu in se continet tres classes, Eadem prima classis cum Eminentia in se continet 4 classes. Secunda classis in se continet duas Classes, Tertia classis denotat unam solam classem.

Tertio. 1ª classis cum L majusculo, hunc in modum (1. c. L) significat primam classem cum insigni laude.

Az ilyszerü jelzése az érdemszámoknak tartott 1858-ig, a mikor némileg magyarosítatott, ha egészen nem is. A jelzés igy

ment: Em. = Eminens(1. D) Elsőrendü jeles dicsérettel. (1. d.) Elsőrendü dicsérettel. (1) Elsőrendü. (2) Másodrendü. Ez az állapot 1868-ban csak annyit változott, hogy az eminens kitünőnek iratott.

1875-ik éven kezdve pedig így használtattak az érdemjegyek: kitünő, jeles, dicséretes, elégséges és elégtelen egész 1885-ig, a midőn az E. K. Tanács 23. t. ü. sz. a. az érdemszámokra nézve, alkalmazkodva az állami középiskolákhoz, a következőleg intézkedett: 1 = jeles, 2 = jó, 3 = elégséges, 4 = elégtelen, s az eredmény elbirálására nézve, az egyes tanulókat illetőleg, az állami *„középiskolai rendtartás“*-ban előirtak lettek irányadók.

Ezekkel kapcsolatosan lássunk egy vizsgarendet e század elejéről

Dispositio.

Seriei examinis publici in nobili Gymnasio unitariorum Sz.-Kereszturensi, exantlato posteriori anni Scholaris 1813—14 cursu semestrali, de more instituendi et die 28 ^{tava} Junii initium Faciendo, per Sequentes eiusdem mensis Dies continuandi.

Die 28va Junii, *Ante meridiem* a 6ta 9^{nam} Theologia Moralis, a 9na — 12^{mam} Etymologia cum adjunctis.

Post meridiem, a 2da—5^{tam} Rhetorica, a 5ta—7^{mam} Conjugatio, a 7ma—8^{vam} Comparatio.

Die 29na Junii. *Ante meridiem,* a 6ta —9^{nam} Syntaxis, a 9na— 11^{mam} Germanica, ab 11ma—12^{mam} Mythologia.

Post meridiem, a 2da — 4^{tam} Poësis inferior et sublimior, a 4ta —5^{tam} Declinationes et classis infima, a 5ta — 6^{tam} Graeca, a 6ta — 8^{tavam} Cantus pueror.

Die 30ma Junii *Ante meridiem,* a 6ta —12^{mam} Tentamen Stylor, et exercitior.

Post meridiem, a 2da — 5^{tam} Censura Stylor. et exercitiorum nec non classificationes et promotiones. Hora 5ta Pronunciatio et dimissio fratrum studentium.

A mi már a tanórák tartását illeti, megjegyzendő, hogy 1868. előtt, a midőn t. i. kevesebb helyiség volt a gymn. épületében s minden osztálynak nem juthatott,

külön tanterem, a tanítási órák kezdődtek reggel 7 órakor s délután még 1 órakor is s tartottak d. e. 11-ig; d. u. pedig 5-ig. 1868. után pedig, az ujabb építkezés következtében, a helyiségek szaporodtával, a tanítás folyt d. e. 8—11-ig és d. u. 2—5-ig. Az órák jelzése az iskola-főnöki szoba melletti csengetővel történt és történik. Az első óra azonban, d. e. úgy, mint d. u. a gymnasium tornyában levő haranggal, hogy a tanárok és a künlakó tanulók is meghallhassák.

A szünidők eleitől fogva csaknem egyenlő hosszuságuak. Az egyházi főtanács által megállított törvények, rendszabályok a szünidőket így irják elő: Szüretkor 14 nap; Karácson, Husvét és Pünköst alkalmával szintén 14—14 nap. A mig téli vizsga állott, annak a végén 3—6 nap; most hushagyó kedd alkalmával 1—6 nap. Továbbá minden iskolai év végével julius és augusztus hónapok. A fennebbiek mellett az országos vásárok napja. S ezeken kivül az igazgató engedélyezhetett — ha valami alkalom kivánta — fél vagy egy napi szünidőt.

A ki az engedélyezett időn túl ki marad elfogadható ok nélkül, minden mulasztása úgy vétetik, mintha az iskolában lett volna s ha 15 nap alatt nem jelenik meg, kilépettnek tekintetik.

A tanítás folyama alatt pedig, tekintettel a helyi viszonyokra, hetenként kétszer van tanszünet, u. m.: szerdán délután, és szombaton délelőtt. Az újabb időben azonban, a tanulni valók szaporodása folytán, ez a két fél nap sem mondható egészen szünetnek, mert ezeken is történik tanítás a tornából és hármoniából, sőt más tárgyakból is legalább egy-egy órán.

A miniszteri megbizott sokalja a szünidőt. Ezek azonban így tartatnak mindaddig, mig az Egyh. főtanács másként intézkedik. Kevesebb vagy több szünidő adassék-e; ezt tan- s egészségügyi szempontból pro et contra lehet vitatni. Ez legyen a szakközlönyök tárgya, itt csak a létező állapot van ismertetve.

IV.

A) TANÁRI S TANÍTÓI SZEMÉLYZET.

B) TANÁRKÉPZÉS.

A gymnasium életének első tizedeiben, a felsőbb osztályok tanulói közül, az igazgató által a végre kijelölt tanulók tanították az alsóbb osztálybelieket. Minthogy a sz.-keresztúri unitárius ekklézsia népiskolájából indult ki a gymnasium fejlődése, kezdetben, t. i. az 1793-1794. iskolai éven elkezdve, az ezen iskolában tanító volt a gymn. gyülekező tanulóinak tanítója egészen 1796-ig, a mikor Abrudbányai Szabó Sámuel igazgató-tanár, mint állandó tanerő, a gymn. mellé alkalmaztatik. Egy ember azonban nem lévén elégséges annyi osztály tanítására, gondoskodni kellett még más tanerőkről is. És pedig a pénzerőhez képest olcsó tanerőkről! A gyenge anyagi helyzet viszi arra a gymn. körül lévőket, hogy tanulókat alkalmazzanak kisegítő tanítóknak. S ez a rendszer fenn is állott tovább, mint félszázadon keresztül.

A felsőbb osztályuak közül a kiválóbbak, a jelesebbek, az alsó osztályuak tanítóiul rendeltettek, hogy a miket nem régiben tanulának, azokat tanítsák a növendékeknek. Ez azokra nézve is nagy haszonnal járt, mert tanítva jobban megtanulák, a mit azelőtt rendes leczkeként tanultak.

A gymn. osztályai azonban csak 1800—1801. isk. évben egészülének ki; addig tehát olyan felsőbb osztályu tanulók nem igen valának, a kiket kisegítő képpen tanítani és a benlakásnál felügyelőül alkalmazni lehetett volna. Minden kezdet nehéz lévén s küzdelemmel járván, e nehézségen, e hiányon úgy véltek segíteni, a gymn.

barátai, épittetői, ha Tordáról felsőbb osztályba járó tanulókat kérnek bé a Consistoriumtól, a kik aztán a felsőbb osztálybeli tárgyakat Szabó S. vezetése, tanítása mellett gyakorolják Sz.-Keresztúron s ők maguk az alsóbb osztályuaknak lesznek tanítói, a mig az ők tanulásuk a sz.-keresztúri gymnasiumnál bevégződik és magasabb tudományok tanulása végett átmennek a kolozsvári főgymnasiumba. Mely idő alatt aztán a Sz.-Keresztúron kezdő tanulókból is válnak felsőbb osztályuak s így ez a rendszer folyamatba indul.

Ez szépen ki vala gondolva, de mint mindennek, úgy ennek is akadtak ellenzői. És pedig nem azon az okon, hogy ez a rendszer félszeg; állandó és képzett tanítók kellenek, mert ezek nyujtnak inkább biztosítékot a tanítás sikeréről, hanem inkább féltékenység és Keresztúr iránti ellenszenvből.[1] Ily formán vélekedők azonban kevesen valának.

1796. okt. 21-én irja Lázár István püspök a Consistoriumnak Sz.-Keresztúrról:

„Minthogy az itteni gymnasiumban számos nemesseink gyermekei, ugy szászoknak s előkelő polgároknak fiai, a háromszéki felső-fehérmegyei, udvarhelyszéki, keresztúrfiszéki, marosszéki köznépből álló tanulókon kivül már itten jelen is vannak s bizonyoson még leendenek; mindenekhez képest ugy remélhetni a gymnasiumnak egy summában jó móddal való fennállását, ha a professor mellett legalább négy olyan deákok lesznek, a kik mind publicus s mind pedig privatus praeceptorságot és a négy lakó házakban hospesi hivatalt is viselhetnének. Az a kérés terjesztetett az ekklézsiák részéről a püspök eleibe: tenne olyan rendelést a tordai gymn. rectorához, mely szerént általa, az említett czélnak elérésére, mind profectussokra, mind erkölcsiekre nézve használatos s alkalmas négy ifjak választatnának ki az ottani deák ifjak közül, a kik Keresztúron tanulásokat, bárcsak két esztendeig,

[1] Lásd: Ker. Magvető VIII. köt. 339 lap.

folytathatnák. Mely kérésre — irja a püspök — „ámbár azt illendőnek, jónak, sőt az itteni környülállásokhoz képest épen szükségesnek itéltem légyen, csak magamtól feleletet tenni nem kivánván, ezt az igéretet tettem, hogy magam fogom ajánlani a consistoriumnak, csak hogy azon négy deákok illendő subsistentiájokról consultálódjának s végezzenek. A clerus magára vállalá, hogy azoknak számokra elégséges búzát, azaz, mindenik személyre, egy hónapra két vékát, most előre bizonyosan administrál. Menstrualis divisiojokul pedig unanimiter azt kivánán a gyülés, hogy a keresztúri Dioecesisbeli collecta hagyattassék azoknak számokra. E mellett az idebévaló pátronusok is, a kikhez eddig Tordáról jött innepekre deák, azt kivánák, hogy már ezután azon ide választandó deákok járjanak ugy az elébbvaló ekklézsiákhoz is. Ezekhez képest én nekem, mint, a ki az itteni dolgok környülállását jól látom, nem lehet az említett Dioecesiseket előbb nevezett kérésökre nézve a R. Consistoriumnak nem ajánlanom jó lelkiismeretem szerént, a minthogy ezen levelem által ajánlom is oly bizodalommal, hogy ilyetén kérését az említett Dioecesiseknek velem együtt a Consistorium is atyai szivére vévén, méltóztassék tordai gymnasiumunk rectorához megtenni rendelését, melynek elmulhatatlan következése legyen a négy ifjunak Keresztúrra jövetele, az utánok most kiment alkalmatosságon. Melyre, *mosdító különös okul* méltóztassék a Consistorium azt az igéretet is hozzátenni, hogy Kolozsvárra léendő bémenetelekkor megtalálják ottan is mostani helyeiket, csakhogy Keresztúron szorgalmason tanoljanak s jó erkölcsüek legyenek."

Minthogy a mesteri ház is az épült gymn. ambitussában van, ezt is meghatározta a dioecesisi gyülekezet, hogy a mester is azon házból absolute máshová tétessék és többé mestere az ekklézsiának ne legyen,[1] hanem a deákok kántorkodjanak a mesteri bérnek fele részéért, más fele részével pedig a papi bér szaporittassék.

Ilyen értelemben ir főgondnok P. Horváth Ferencznek is, felfejtvén az ügyét előtte.

[1] Nem is volt 1857-ig.

A Consistorium a felvetett kérdést tárgyalás alá vette az okt. 25-én tartott ülésben s jó móddal megvizsgálván a dolgot, úgy találta, hogy

„a kérés teljesítése a Rep. consistoriumnak activitássát felülhaladja és pedig azért 1-ör, hogy a négy deák kibocsátása az uj gymnasium organisatiójához tartozik, e pedig csak a főconsistoriumot illeti. 2-or, hogy ezen kibocsátás a tordai gymnasiumra nézve némely beneficiumok elvételével volna egybekötve, u. m.: a keresztúrfi székből járni szokott collectára nézve, mely a memoria hominum a collegium cassájába administráltatott, tehát ennek is a változtatása a főconsistorium tárgya. 3-szor. A tordai ekklézsia domesticum consistoriuma, minekutána megértette az irt kívánságot, hathatós és terhes ellenmondást adott fel a consistoriumnak okt. 24-én irt levelében, azt kérvén, hogy a deákok kirendelése s a tordai gymnasium beneficima kissebbítése iránt, meghallgatása nélkül az ekklézsiának, semmi végzést a consistorium ne tegyen. 4-szer, hogy most, midőn a tanítványok leendők és hányan s milyenek, nem tudathatik, elkerülhetetlenül szükségesnek nem itéli a Consistorium a deákok kiküldését, könnyen eligazíthatván Szabó S. mind a tanítást s mind a directiot egyedül is, vagy pedig egy jó segéddel, a milyent 5-ször, ha a kolozsvári collegiumból rendeltetik, nem leszen ellenére a Consistoriumnak, annyival is inkább 6-szor, hogy tanácsosabb a jó tanításra s nevelésre, megállapodott idejü, jól készült ifjat applicalni, mint oly ifjat, a ki minden esztendőben változzék, vagy legalább gyakran. S kéri a Consistorium a püspököt, birja rá a a környékeket s ekklézsiákat, hogy a főconsistoriumnak a keresztúri gymn. organisatiója iránt téendő rendelését csendességgel várják el.“

„Ezen okoknak“ — irja a főcuratornak Lázár István okt. 29-én — „mennyi momentuma lehessen, annak megítélését másokra bizom, de félek attól, hogy az itteni dioecesisek előtt, ezeknek nem fog látszani annyi erejök, a mennyit itélt a consistorium. És midőn azt akarta elkerülni, hogy a tordai gymnasium meg ne bomoljon a négy deák kiküldésével, s ennélfogva az ottani ekklézsia kedve ellen ne cselekedjék, alkalmatosságot adott arra, hogy mind az ittenieket, mind pedig a tordaiakat megrontsa, vagy az

itteniek által amazokat. Ugyanis tudnivaló az, hogy a tordai gymnasium sok beneficiumot vett mind épittetésére, s mind a tanitók és tanulók subsistentiájára az idebévaló öt Dioecesisből; csak most közelebbről, a zsinat után is az új kamarák építésére igen szépen conferaltak. És midőn ők egy Dioecesisbeli collectát kértek simpliciter ide forditani, mint a tulajdon magukét, a melyet adni nem is kénytelenek és még is ugy megcsufoltattak, hogy a mely ifjakat nagyrészben 'ők neveltettek; idebévaló születésüek, ide bejőni szülőik, sőt magok az ifjak is kivánják, tőlök ilyetén módon, mostani nagy szükségökben, eképen denegáltatni kivánta a tordai ekklézsiának Consistoriuma háládatlanul és ez Consistoriumunk által is, ezen Dioecesisek felett, meghallgattatott, holott, minden rövidségen kivül, kéretlen is, örömmel kellett volna ezt cselekedni azon ekklézsiának, talán a Consistoriumnak is. Bizony ezekre s hasonlókra nézve félek a consequentiáktól.“

A sz.-keresztúri ekklézsiában 1796. okt. 31-én tartott ülésen, melyben a püspök elnöklete alatt résztvettek a keresztúrfiszéki nemesek, az ekklézsiák papjai, domesticus curatorai egy-egy presbiterrel, úgy az udvarhely- és marosszéki tractusok egy-egy inspector curatorai, az építés és az igazgató beigtatása tárgyalása mellett a négy deák meg nem adása is elő fordult. E miatt nagy volt a felháborodás, de a kedélyeket a püspök Lázár István lecsillapította s e gyülésből maguk az inspector-curatorok egy nyugodt hangu kérést irnak a Consistoriumhoz, melyben kijelentik, hogy a tordai gymn.-nak eddig is járni szokott beneficiumot nem akarják elvonni s a deákok számára itten, karácson táján szedendő collectát megmarasztani, hanem mint ezekben, úgy egyebekben is a Consistoriumtól kivánnak függeni. És semmi olyant cselekedni nem akarnak, *a mi a Status romlására lenne,* de hathatósan kérik a Consistoriumot, hogy a tordai gymnasiumhoz tegyen olyan rendelést, hogy a négy deák azonnal jőjön, mert a tanításnak teljes móddal való megkezdését nemcsak felekezetünkhez tartozók, *de a szászok is várják, kik eppen tőszomszédban laknak.*

A R. Consistorium e kérés folytán, a nov. 7-én tartott ülésben, ujra megtárgyalta a deákok küldését s egy terjedelmes és indokolt leiratban, melyet az insp. curatorokhoz küldött, újból és határozottan kimondja, hogy a kért deákok kirendelésébe, mint activitássát felülhaladó dologba, bele nem ereszkedik, hanem bizza azt a közelebbről tartandó főconsistoriumra; kérvén az insp. curator urakat atyafiságos szeretettel s kényszerítvén is egyszersmid a jó rendnek megtartására s a közjónak előmozdítására törekvő indulatjoknál fogva arra, hogy ezen mind magokat megnyugtatni, mind pedig másokat is lecsendesíteni ne terheltessenek.

Az 1797. évi E. főtanács e kérdést aztán a mint látszik, úgy oldotta meg, hogy Kolozsvárról két s Tordáról is két deákot rendelt a keresztúri gymnasiumhoz, a kik a négy lakó szobában hospesek és a legalsó osztályok tanítói legyenek. A tanító-személyzet, a következő táblázatos névsorból, müködési körével látható.

a) A legfelsőbb osztályu tanulókból, az alsóbb osztályuak tanitására, minden iskolai év elején, az igazgató által kinevezett tanitók[1]:

N é v	Születési helye	Osztály, a melyben tanitott[2]	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Bodor János	?	—	1794—96 ?	Mester az eccl.-ban
Bán Péter[3]	A.-Boldogasszonyf.	—	1794—96 ?	„
Gyöngyösi István . . .	Kolozs	—	1796—98	Tordáról jött deák
Imecs József	Imecsfalva	—	1796—98	„ „
László Márton	Jánosfalva	—	1796—99	Kolozsvárról „
Árkosi P. Mózes . . .	Árkos	—	1796—1800	„ „
Koncz Abrahám . . .	Nagy-Solymos	—	1801—02	Exactor

[1] Ez a névsor, kellő adatok hiánya miatt, az 1813—14. isk. év előtt hiányos; azután inkább teljes. Össze van állítva egyfelöl a „Protocollum rerum Scholasticarum Gymnasii Unitariorum Sz.-Keresztúrensis“ czimü jegyzőkönyv nyomán, melyben, minden iskolai év elején, csaknem ilyen béjegyzés látható (a pontozott helyre irva a kinevezett ifju nevét): „Die 2a 7-bris constituuntur per Rectorem Gymnasii quatuor Praeceptores Publici nempe . . . . syntaxistis, ... Etymologistis . . . . conjugistis et comparistis, ... declinistis, et caeteris infimam Classem frequentaturis“. Más helyen meg igy van irva: „Die 3a 7-bris Consistituuntur per R. Rectorem Gymnasii duo Praeceptores Publici pro classibus infra Etymologiam existentibus scilicet . . . . et . . . . Ille praeficitur conjugistis et comparistis. Hic vero Declinistis, et caeteris infimam classem frequentaturis“. Össze van állítva másfelöl pedig: „Regestrum Gymnasii Sz.-Keresztúriensis Togatorum“ s „Protocollum Erogationum e Cassa Expensarum Annualium“, czimü jegyzőkönyvek alapján.

[2] Az osztályok ugy vannak irva, a hogy a különböző időkben nevezték.

[3] Simén Domokos útján F.-Váralyai pap Nagy Györgytől kapott adat szerint: „Bodor nevü öreg mester rövid látásu lévén Keresztúrról a Siménfalvi ecclesiába tétetett át mesternek, kinek helyébe rendeltetett Keresztúrra A.-Boldogasszonyfalvi születésü Bán Péter, Kolozsváron végzett deák, tanitónak. Ez volt a gymn.-ba gyülekező ifjuságnak legelső tanitója 1794—1796-ig“. Ez az adat kétesnek is mondható, minthogy a *Fosztó-Uzoni*-féle egyház. tört. 5-ik kötetben közölt Schematismus szerént 1796-ban Bodor János keresztúri mesternek emlittetik l. 211. l. De valószinünek is mondható, mert az emlitett Nagy György, kitől az adat származik, a „Protocollám in Examinibus publicis promotorum“ szerint, már 1801-ben Elymologista volt a keresztúri gymn.-ban s igy 1797-ben volt kezdő ebben az intézetben s mint ilyen emlékezhetett a dolgok menetére. Lehetett segédje is Bán P. Bodornak. Más adat hiányában a Bán P. tanitósága elfogadható.

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanitott	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Kelemen Mihály	N.-Ernye	—	1802—03	Exactor
Füzi Ferencz	H.-Karácsonyfalva	—	1803—04	"
Koncz Gábor	N.-Solymos	—	1804—05	"
Vasas Sámuel	N.-Kadács	—	1805—06	"
Kelemen Beniám . . .	N.-Ernye	—	1807—08	"
Albert János	Csehédfalva	—	1808—09	"
Székely Sándor	Ar. Rákos	?	1813—15	Püspök lett 1845-b.
Simó Károly	K.-Solymos	Etymol.[1] alól mind	1813—14	—
Zoltán Péter	Városfalva	conj. comp.	1814—15	—
Kedei Pál	M.-Zsákod	decl. s azon alól	1814—15	—
Bomhér József	Homoród-Almás	—	1814—15	Éneket tanitott
Székely Miklós	F.-Rákos	declinista	1815—17	—
Boér Mihály	Kaál	conj. comp.	1815—17	—
Nagy Sámuel	Bölön	—	1815—16	Éneket tanitott
Kovács Péter	Kőrispatak	—	1816—17	"
Gazdag Bálint	Bölön	conj. comp.	1816—18	—
Kelemen Sámuel . . .	N.-Ernye	decl.	1817—18	—
Incze József	Killyén	—	1817—18	Éneket tanitott
Gál János	N.-Kadács	conj. comp.	1818—19	—
László József	Városfalva	decl.	1818—19	—
Téglás Áron	Kálnok	—	1818—19	Éneket tanitott
Zoltán József	Városfalva	conj. comp.	1819—20	—

[1] Rövidítésekkel vannak az osztályok adva, pl. Etymol. = Etymologista, conj. = conjugista, compar. = comparista etc.

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanitott	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Halmágyi Márton	Tordátfalva	decl.	1819—20	—
Pál Ambrus	F.-Rákos	conj. decl.	1820—21	—
Gál István	Városfalva	decl.	1820—21	—
Nagy Zsigmond	Siménfalva	Etymol.	1821—22	Exactor
Kibédi János	K.-Kede	decl.	1821—22	—
Sándor István	Lókod	—	1821—22	Éneket tanított
Kereső József	Szt.-Ábrahám	conj. comp.	1822—23	Exactor
Kelemen Elek	N.-Ernye	decl.	1822—23	—
Albert Áron	Ikland	—	1822—23	Éneket tanított
Darkó Mihály	N.-Ajta	conj. comp.	1823—24	Exactor, tordai tanár lett
Vitális Mihály	Ny.-Szt.-László	decl.	1823—24	—
Filep Mihály	Ikland	Etymol.	1823—24	—
Nagy Zsigmond	Vadad	—	1823—24	Éneket tanított
Simén János	K.-Kadács	Syntax	1824—25	Exactor
Bagoly Boldizsár	S.-Szt.-Király	Etymol.	1824—25	—
Vas Miklós	Szt.-Ábrahám	conj.	1824—25	—
Kiss Mihály	S.-Kőrispatak	comp. decl.	1824—25	Árkosi pap lett
Gábor András	H.-Szt.-Péter	—	1824—25	Éneket tanított
Kiss Mihály	S.-Kőrispatak	Etymol.	1825—26	Exactor
Sárdi Ábel	H.-Szt.-Péter	Legalsó oszt.	1825—26	—
Koncz Lajos	N.-Solymos	conj.	1825—26	—
László Lőrincz	A.-Benczéd	comp. decl.	1825—26	—
Árkosi Dénes	Bözöd	conj. Syntax.	1826—27	Exactor, Ravai pap lett

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Gálfy Sándor	Martonos	Etym.	1826—27	Költő, s alkirálybiró lett később
Lőrinczi Mihály . . .	Sz.-Ábrahám	conj.	1826—27	Prokátor lett.
Veres György	Árkos	comp. decl.	1826—27	„
Végh Samu	Tordátfalva	Legalsó oszt.	1826—27	—
Kozma Ferencz. . . .	K.-Solymos	—	1826—27	Éneket tanított
Egyed Mózes	Derzs	Syntax.	1827—28	Exactor
Kozma Ferencz . . .	K.-Solymos	Etym.	1827—28	—
Gyöngyösi István . . .	Csekefalva	conj.	1827—28	Vargyasi pap lett
Barabás Mózes	Árkos	compar.	1827—28	—
Koronka Sándor . . .	Csit-Szt.-Ivány	Legalsó oszt.	1827—28	—
Brótar Ferencz	Derzs	—	1827—28	Éneket tanított
Szentiványi József . . .	S.-Szt.-Ivány	Syntax.	1828—29	Exactor, kir. törv.-széki biró lett
Pálfi Károly	Tarcsafalva	Etym.	1828—29	—
Buzogány Sámuel . . .	Uj-Székel	conjug.	1828—29	—
Koncz András	N.-Solymos	comp. decl.	1828—29	—
Buzogány Mózes . . .	Uj-Székel	Legalsó oszt.	1828—29	—
Gál Ábel	Szt.-Gericze	—	1828—29	Éneket tanított
Kozma László	K.-Solymos	conj.	1829—30	Exactor
Barabás János	Arkos	comp: decl.	1829—30	—
Ilkei Ferencz	Vargyas	Legalsó oszt.	1829—30	—
Simó Béniám	K.-Solymos	?	1829—30	—
Lövötei Sándor	Vadad	—	1829—30	Éneket tanított
Péter Mózes	Árkos	conjug.	1830—31	Exactor

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanitott	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Vas Mózes	Szt.-Ábrahám	comp. decl.	1830—31	—
Török András	Énlaka	Legalsó oszt.	1830—31	—
Mihály János	Saál	—	1830—31	Éneket tanított
Szentkirályi Ignácz . .	Pálos	conj.	1831—32	Exactor
Uzoni Elek	Bölön	comp. decl.	1831—32	—
László Antal.	Jánosfalva	Legalsó oszt.	1831—32	—
Sándor Ferencz.	„	—	1831—32	Éneket tanított
Kovács Mihály	Oklánd	conj.	1832—33	—
Gál Bendek	Szt.-Gericze	comp. decl.	1832—33	—
Kozma József	K.-Solymos	Legalsó oszt.	1832—33	—
Árkosi Mózes	Bözöd	—	1832—33	Éneket tanított
Máthé József	Recsenyéd	conj.	1833—34	—
Berde Mózes	Laborfalva	comp. decl.	1833—34	A nagy alapítványozó
Dénes Mihály	Derzs	Legalsó oszt.	1833—34	—
Ambrus Pál	Medesér	—	1833—34	Éneket tanított
Szentiványi Zsigmond .	Laborfalva	conj.	1834—35	Exactor
Sipos Gergely	Csókfalva	comp. decl.	1834—35	—
Barabás Sándor	Árkos	Legalsó oszt.	1834—35	—
Kozma András	K.-Solymos	—	1834—35	Éneket tanított
Sebe Sámuel.	Martonos	conj.	1835—36	—
Szabó Zsigmond	Bölön	comp. decl.	1835—36	—
Gazdag Sándor.	„	Legalsó oszt.	1835—36	—
Török Péter	Csekefalva	—	1835—36	Éneket tanított

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Berde Áron, exactor . .	Laborfalva	conj.	1836—37	Végül egyet. tanár
Elekes Ferencz	H.-Oklánd	comp. decl.	1836—37	—
Kisgyörgy Béniámin . .	Ikland	Legalsó oszt.	1836—37	—
Árkosi Sándor	Bözöd	—	1836—37	Éneket tanított
Török Sámuel	Csekefalva	conj.	1837—38	—
Nagy Ferencz	S.-Kálnok	comp. decl.	1837—38	—
Barra Mózes	Homoród-Almás	Legalsó oszt.	1837—38	—
Szabó Mihály	Medesér	—	1837—38	Éneket tanított
Jakab József	Szt.-Gericze	conj.	1838—39	Exactor
Tibáld Sándor	Kőrispatak	comp. decl.	1838—39	—
Szentpáli Sándor . . .	Martonos	Legalsó oszt.	1838—39	—
Gál Zsigmond	Szt.-Gericze	—	1838—39	Éneket tanított
Jakab Sándor	H.-Szt.-Márton	conj.	1839—40	—
Bedő Dániel	S.-Kőrispatak	comp. decl.	1839—40	—
Árkosi Venczel	Bözöd	Legalsó oszt.	1839—40	—
Máthé Sándor	Homoród-Almás	—	1839—40	Éneket tanított
Sebestyén József . . .	„	conj.	1840—41	—
Pálfi Sándor	Martonos	comp. decl.	1840—41	—
Győrfi Sándor	N.-Kadás	Legalsó oszt.	1840—41	—
Ambaris András . . .	H.-Ujfalu	—	1840—41	Éneket tanított
Péterfi Sámuel	N.-Ajta	Etym.	1841—42	—
Szőcs Márton	Uj-Székel	conj.	1841—42	—
Kozma Elek	N.-Ajta	comp. decl.	1841—42	—

Név	Születési helye	Osztály, a melyben tanított	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Sükei István	Ürmös	Legalsó oszt.	1841—42	—
Pálfi Zsigmond	B.-Ujfalu	—	1841—42	Éneket tanított
Kálmán Miklós	Székely-Keresztúr	Etym.	1842—43	—
Csiki Áron	N.-Ajta	conj.	1842—43	—
Bartalis Sámuel.	N.-Kadács	comp. decl.	1842—43	—
Gvidó Mózes	Derzs	Legalsó oszt.	1842—43	—
Gálfi János	Martonos	—	1842—43	Éneket tanított
Bartalis Sándor	N.-Kadács	conj.	1843—44	—
Máthé Sándor	Vargyas	Legalsó oszt.	1843—44	—
Bartalis József	N.-Kadács	comp. decl.	1843—44	—
Kis Mózes	S.-Szt.-Király	—	1843—44	Éneket tanított
Simén András	Sárd	conj.	1844—45	—
Bedőházi József	N.-Ajta	comp. decl.	1844—45	—
Lőrinczi Gergely	Szt.-Ábrahám	Legalsó oszt.	1844—45	—
Darkó Sándor	N.-Ajta	—	1844—45	Éneket tanított

b) Köztanítók.[1]

Név	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Barabás János	Árkos	1845—46	Lásd hátrább, mint seniort
Lőfi Áron.	Laborfalva	1846—48	Dézsfalvi, Bölöni pap lett

[1] Ezentul Kolozsváron végzett deákok neveztettek ki a Consistorium által s azok *köztanító* néven szerepeltek s már nem annyira osztály mint tárgyak szerént tanítottak.

Név	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanított	Jegyzés
Csiki Áron	N.-Ajta	1846—48	Később sz.-keresztúri pap
Lőrinczi Gergely	Szt.-Ábrahám	1850[1]—52	Lásd hátrább, mint seniort
Pálfi Lajos	Gagy	1852—54	„
Inczefi Dénes	Derzs	1854—55	Derzsi pap lett
Gyöngyösi Dénes	S.-Kálnok	1855—57	Lásd hátrább, mint seniort
Kozma Károly	Kolozs	1857—59	„
Szabó Pál	Kénos	1857—63	—
Rafaj Domokos	Uj-Székel	1863—65	Uj-székeli pap lett
Geréb Sándor	Hom.-Szt.-Pál	1864—67	B.-ujfalvi pap lett
Gyöngyösi Ferencz	S.-Kőrispatak	1865—67	—
Sándor János	Homoród-Almás	1867—70	Lásd hátrább tanár és igazgató
Gálfalvi Sámuel	Ürmös	1867—71	Szt.-miklósi pap lett
Rédiger Géza	Torda	1870—72	H.-ujfalvi pap lett
Kozma Dimén	F.-Váralya	1870—72	Lásd hátrább, mint seniort
Molnár Albert	Szováth	1870—71	—
Lőrinczi Dezső	Szt.-Ábrahám	1872—73	Budai paedagogiumba ment
Pap Sándor	Benczéd	1872—74	Kadácsi pap lett
Molnár Albert	Szováth	1873—74	Meghalt, mint tanitó
Péter János[2]	N.-Ajta	1874—77	H.-karácsonyfalvi tanitó lett
Lakatos Ferencz	H.-Keményfalva	1876—77	Kolozsvári alszámvevő
Kis György[3]	S.-Kálnok	1877—79	Jánosfalvi tanitó lett

[1] Énektanító volt 1850—51-ben: Szabó Pál, 1851—52.: Gyöngyösi Dénes, 1852—53.: Dénes Sándor és Budai István, 1853—54.: Pálfi József, 1854—55.: Albert Áron, 1855—56.: Ferenczi Lajos, 1856—57.: Benedek Károly.

[2], [3] Péter János és Kis György képezdét végzett ifjak voltak, mig a többi köztanitó theologus.

Név	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Vitális Elek	N.-Ernye	1880—83	Lásd hátrabb, mint seniort
Gábor Albert	Derzs	1880—81	Visszament a theologiára
Székely Zsigmond . . .	Dombó	1883—85	Pipei pap lett
Péter János	Benczéd	1885—87 [1]	N.-kadácsi pap lett

c) *Seniorok s egyszersmind köztanitók.*

Péterfi Sándor	Kobátfalva	1813[2]—16	Kedei pap lett
Kovács Péter	Okland	1816—21	Toroczkó-szt.-györgyi mester lett
Kedei Pál	M.-Zsákod	1821—24[3]	Ny.-Gálfalvára ment papnak
Varga Ferencz	Szabéd	1825—27[4]	Homoród-almási mester lett
Gálfalvi István	Székely-Keresztúr	1829—34	Ürmösi pap lett
Buzogány Mózes . . .	Uj-Székel	1834—35	Ügyvéd lett
Vajda István	Bordos	1835—36	A-siménfalvi papnak ment
Sándor Ferencz	Jánosfalva	1836—37	Kedei pap lett
Péterfi Sándor	N.-Kede	1837—41	Sz.-keresztúri pap lett
Péterfi Miklós	„	1841—43	Csekefalvi papnak vitték
Nagy Ferencz	S.-Kálnok	1843—46	Sz.-ábrahámi pap lett
Barabás János	Árkos	1846—48[5]	Sz.-Mihálynál megölték az oláhok 48-b.
Bartalis Sándor	N.-Kadács	1850—52	M.-szt.-királyi pap lett

[1] Ezentul csak egy köztanitó van, a ki egyszersmind senior is.
[2] 1813 előtti időkre nézve nincsen adat arra, hogy seniorok lettek volna.
[3] 1824—25-ben nem volt senior, az exator végezte a teendőit.
[4] 1827—28 és 1828—29-ben sem volt senior, az exator végezte a teendőit.
[5] 1848—49 és 1849—50-ben, a szabadságharcz idején szünetelt a tanitás.

Név	Születési, vagy származási helye	Iskolai év, melyben tanitott	Jegyzés
Lőrinczi Gergely . . .	Szt.-Ábrahám	1852—54	Fiatfalvi pap lett
Pálfi Lajos	Gagy	1854—57	Ny.-szt.-lászlói papnak vitték
Gyöngyösi Dénes . . .	S.-Kálnok	1857—59	"
Kozma Károly	Kolozs	1859—63	Szt.-ábrahámi pap lett
Mózes András	Ürmös	1863—66	Abrudbányai pap lett
Kádár Lázár	Bözöd	1866—67	Csekefalvi pap lett
Gombos Sámuel . . .	Tordátfalva	1867—72	Sz.-keresztúri pap lett
Istvánfi József	Tarcsafalva	1872—75	Ferenczrendi szerzetes lett
Kozma Dimén	F.-Váralya	1875—76	F.-váralyai pap lett
Göncz Károly	Árkos	1876—78	Tarcsafalvi pap lett
Gál Miklós	Kövend	1878—80	Londonba ment tanulni
Tibáld József	S.-Kőrispatak	1880—83	Muzsnai pap lett
Vitális Elek	N.-Ernye	1883—84	Takarékpénztári hivatalnok lett
Bartók Endre	Kolozs	1884—85	Kedei pap lett
Osváth Gábor	Kobátfalva	1885—87	Hévizi pap lett
Fekete Domokos . . .	Szt.-Ábrahám	1887—88	Datki pap lett
Kovács Imre	K.-Solymos	1888—89	H.-keményfalvi papnak ment
Göncz Mihály	Árkos	1889—91	F.-váralyai pap lett
Székely András	Verespatak	1891—94	Kaáli pap lett
Sándor Géza	Gyepes	1894—	—

d) *A gymnasium igazgatói.*[1]

Név	Melyik évtől meddig szolgált	Jegyzés
Szabó Sámuel .	1796—1813	—
Koronka József .	1813—1863	—
Simén Domokos .	1863—1866	—
Marosi Gergely .	1866—1874	Lásd a tanárok között is
László József. .	1874—1877	„
Sándor János. .	1877—	„

e) *Tanárok.*

Péterfi Sámuel .	1857—1864	Szt.-ábrahámi pap lett
Marosi Gergely .	1859—1862	Ekkor Kolozsvárra ment
Sándor Mózes .	1863—1869	Tanfelügyelő lett
Kozma Ferencz .	1869—1870	Képezdei tanár lett
Pálfi Károly . .	1870—1871	Külföldre ment
László József. .	1871—	—
Sándor János. .	1872—	—
Gombos Sámuel .	1875—	Lásd a papok között is
Barabás József .	1877—	—
Péterfi Lajos . .	1887—1892	Kolozsvárra ment
Pap Mózes . .	1892—	—
Szántó Géza . .	1894—1895	Keszthelyre ment

f) *Papok, vagy hittanárok.*

Rafaj Sámuel. .	1778(?)—1799	—
Bodor Sámuel .	1799—1803	—
Albert József . .	1803—1807	K.-Solymosba ment
Sipos Miklós . .	1807—1817	—
Márkos Elek . .	1818—1821	—
Máthé Mózes . .	1821—1824	Kedébe ment papnak

[1] Alább az igazgatók, tanárok s papok, vagy hittanárok rövid életirata adva van, a mennyiben összeállitható volt. E névsor itt és igy a könnyebb áttekinthetőség végett van közölve.

Név	Melyik évtől meddig szolgált	Jegyzés
Id. Péterfi Sándor	1824—1841	Kedéből jött
Ifj. Péterfi Sándor	1841—1850	Csókfalvára ment papnak
Csiki Áron . .	1850—1853	Politikai fogoly 1854-ben
Ifj. Péterfi Sándor	1854—1859	Csókfalváról visszajött s innen Hévizre
Pálfi Lajos . .	1859—1872	Lemondott a papságról
Gombos Sámuel .	1872—1875	Tanár lett
Barabás Lajos .	1875—	—

g) Póttanárok.

Felméri Mózes .	1873—1894	Kép. rajz-, irás- és tornatanár
Horváth Gyula .	1875—1876	Képezdei zenetanár, Harmoniát tanitott
Végler Gyula . .	1876—1877	„ „ „

h) Énekvezérek, mesterek.

Bodor János . .	179(?)—(?)	A.-Siménfalvára vitték mestern.
Pálfi Sándor . .	1857[1]—1862	Vallásos éneket tanitott és a 3-ik elemi osztályt
Sándor Lajos . .	1862—1863	„ „ „
Katona Sándor .	1863—	Vallásos éneket és harm. tanit

Igazgatók, tanárok, papok rövid életirata s irodalmi működésük.

1. *Szabó Sámuel*[2] született Abrudbányán 1756-ban. Az abrudbányai iskolában tanult a sintaxisig s onnan a toroczkói iskolába ment s azt végezve, tanulását folytatni Kolozsvárra 1771-ben. 1778-ban a kolozsvári ekklézsia segéd-kántorának választotta. 1781-ben pedig a zsinati főtanács Toroczkóra rendelte tanítónak. Hogy magát tovább képezze, elhatározta, hogy külföldi egye-

[1] Az E. föt. 20—1857. sz. a. a mesteri állomás betöltését elhatározta.
[2] Terjedelmesebb életrajzát lásd Ker. Magvető IX. köt. 2-ik füzet 105—117 lapjain és XVI. köt. 6-ik füz. 375—377 lapjain e sorok irójától.

temekre megyen a saját költségén. E czélból már 1790-ben Bécsben van s egy évi ott lét után Prágát, Drezdát, Berlint meglátogatva, ez utóbbi helyről gyalog Lipcsébe s onnan Göttingába; innen 1792-ben gyalog Jenába és Regensburgba és e nyár végén aztán haza jött[1] s a mint irja Püspök Lázár Istvánhoz küldött levelében: *e hozszu gyaloglásaiban még csak meg sem fáradt.*[2]

1793-ban a homoród-almási és 1795-ben a bölöni zsinaton *„censurae praesesi"* kötelességet teljesített. E zsinaton választatott meg igazgató-tanárnak a sz.-keresztúri gymnasiumhoz. E hivatalába 1796. nov. 7-én iktattatott bé. A felsőbb osztályu tanulóknak csaknem minden tantárgyat ő tanított. A keresztúri gymnasium körüli másnemü működése az építés történetében van tárgyalva. 1813. jul. 4-én lemondott hivataláról s 1815-ig Póka-Keresztúron lakott, a mikor a tordai gymn. igazgatója lett s azt folytatta 1832-ig; ekkor a kolozsvári collegiumban a hittan tanításával bizták meg, de csak két évig működhetett ez állásában, mert el lévén gyengülve, nyugalomba kellett lépnie, 100 ezüst forint nyugdíjjal. Ezután részint N.-Solymosban, anyai birtokán, részint Szent-Abrahámon leányánál, részint pedig Gagyban Ferenczi Józsefnél, ki a Koncz-ágon rokona volt, töltötte öregsége napjait. Száz éves korában prédikálni akart az 1855-iki kolozsvári zsinaton; meg is irta beszédét[3], de a nagymérvü testi gyengeség meggátolta az elmondásában. Meghalt 1856. szept. 22-én; porai a gagyi temetőben nyugosznak.

Irodalmi müködéséről már Székely Sándor is em-

[1] Püsp. Lázár Istv.-hoz, az irt helyekről küldött leveleiből vannak az adatok véve. Lásd a Consist. levéltárában az eredetieket és a másolatokat e sorok irója gyüjteményében Sz.-Keresztúron.

[2] Szabó S.-nak külföldön létére s hazatérésére vonatkozó évszámok hibásan vannak közölve Székely Sándor „Unitár. Vallástörténete" 180 lapján és Orbán B. „Székelyföld leirása" I. k. 25. lapján.

[3] Lásd: Ker. Magv. IX. k. 2-ik füz. 97—104 lapjain, ahol az a nevezetes egyházi beszéd közölve van.

lékezik az Unitár. Vallás története 191 lapján, a hol az egyházi beszédirók között fordul elő a neve.

Az 1795-iki bölöni zsinaton, az új papok felszentelése alkalmával „Igaz theologus“ czímen tart beszédet[1], s más több nevezetes alkalommal is, a melyek aztán ki lettek nyomatva.

Kozma Gergely életiratában azt irja Kozma F.[2] „Szabó, Kazinczyval is levelezésben állott, minek alapja mindenesetre irói munkássága volt. Hogy e czím alatt: „Abentheueren und Unglücksreisen des Junkers von Hasenau“ egy fordítása jelent meg Landerernél, 1805-ben, az tény. Ugyan e kiadó, Kozma G. közvetítésével, még több darabot is küldött hozzá fordítás végett s hogy ezek közül többet ki is adott, bizonyítják egy, Kozma G.-hez 1808-ban küldött levelének e szavai: „Ex reliquis opusculis D. Szabó 20 exemplaria jam submissi.“ Az a 20 példány t. i. az irói díjt képezte. Ő fordította, ugyancsak Landerer számára, a következő darabokat; „A Forster familia“ („Erdőpásztori háznép“ czimen), „Az Inkászok“, (Marmontel-től) és „Menon Napkeleti Történeti“, melynek megjelenését a censura nem engedte meg. Irt az „Erdélyi Muzeum“-ba is (IV. füzet). Fordította még a következő czimü müvet: „Histoire de Saladin, Sulthan D' Egypte et de Syrie: avec une Introduction, une Histoire abregée de la Dynastie des Ayoubites fondée par Saladin, des Notes Critiques, Historiques, Geographiques et quelques Piéces Justificatives, Par M. Marin.“ I. kötet 355 lap, II-ik 440. A kézirat teljes. Ráirva: „imprimatur, Claudiopoli 9. 7-ber, 807. Mártonfi.“ A székely-keresztúri unitár. gymn. könyvtárában“. Maga *Kazinczy* azt mondja Szabóról *„Eredeti munkái“* II. köt. 195. lapján: *„sokat dolgozott magyar nyelven. Dolgozásai mind kéziratban maradának“*.

Gedő Józsefnek Kozma Gergelyhez, Gerebenes,

[1] Megjelent Kolozsvárt 1796-ban 4 r. 12 lap.

[2] Lásd: Ker. Magvető XI. évf. 1 füz. 26 lapján [1] sz. alatti jegyzésben.

1803. ápril. 4-ről irt levelében,[1] Szabóra vonatkozólag ez van: „Hát a prof. Szabó által fordított Mármontel Inkászai s még más darabok, melyeket fordított, nem kerülnek-e a Rozsaszin Gyüjteménybe. Ezen embert csakugyan tartsuk meg s hozzuk bé a mi literátori társaságunkba — s hárman sokat tehetünk".

Hogy Szabó S. csakugyan foglalkozott aféle fordításokkal s azoknak kinyomatására is gondolt, az kitünik azon levelekből is, a melyeket Püspök Lázár Istvánhoz irogatott a külföldről; így például, Bécsből 1791. febr. 1-ről: „Minthogy Claritásodnak atyafiságos gondoskodása arra is kiterjed, hogy tudhassa azt, hogy én minek tanulásában töltöm időmet, erre nézve jelentem: hogy én minden nap egyszer, délelőtt, az universitásba megyek a Naturalis historiának gönyörködtető szemlélésére és tanulására; azután, onnan kijövén, gyakorlom magamat holmi aprólék *komediák*-nak németből magyarra fordításában".

Továbbá: 1791. nov. 28-án, Göttingából irja: „Most fordítom ama nagyhirü anglus poëtának Popenak, francziára fordított: *Essai sur l' Homme* czímü müvét". S csakugyan onnan 1792. febr. 26-ról: „Készen vagyok egy, az universalis historiákból való extractussal." „Szintén végzek *„Mezei éjszakák"* nevezete alatt egy gyönyörüséges elmélkedést; ezt ha semmim se marad is kinyomattatom, hogy megbizonyithassam, mind igyekezetemet, mind pedig jóltevőimhez tartozó háládatosságomot".

2. *Koronka József,* a ki Csit-Szentiványi előnevet használt, született Maros-Szt.-Királyon, nagy atyjának, családi nevén, egy Huszár nevü papnak, házánál 1790-ben, s megkereszteltetett ez évi október 16-án[2]. Szülői: Koronka László és Huszár Mária, Aranyos-Széken, Kövenden laktak; atyja főjegyzői hivatalt is folytatott Aranyos-Széken. Koronka J. tanulását 1799-ben a tordai

[1] Lásd: Ker. Magvető XI. évf. 1 füz. 39. lapján. [2] sz. alatti jegyzésben.

[2] Lásd: Maros-Szt.-Királyi keresztelési anyakönyv I. köt. 2-ik lapján; hogy melyik hónapban született, az nincsen bejegyezve.

gymnasiumban kezdette[1], honnan 1807-ben a kolozsvári főgymn.-ba ment át tanulása folytatása végett, s azt rendesen végezte. E mellett Kolozsváron, a kir. lyceumban, Fortini alatt, a honi és római polgári törvényeket tanulmányozta. 1813. máj. 30-án a kolozsvári főgymnasium főnökének (senior) neveztetett ki. Mint a bölöni Donáth Mihály[2] fiainak tanítója, a szünidőket a fiukkal Brassóban töltötte a német és franczia nyelv tanulhatása végett.

Mint képzett ifju 1813. jul. 4-én tartott Consistoriális ülésben 127 p. a. igazgató-tanárnak rendeltetett a sz.-keresztúri gymnasiumhoz s az évi szept. 8-án, Körmöczi János püspök által, hivatalába beiktattatott. Csaknem minden tárgyat tanított a felsőbb osztályokban és pedig alaposan s sikerrel. A gymn. körüli müködése azonban az építés- és tantörténetben van bővebben tárgyalva.

1817-ben a keresztúri ekklézsia tornyának építése, az országos szükség, inség miatt, megakadván, azt mondá: „Keresztúriak! a jövő esztendei kepének szalmáját (a papi állomás ürességben volt) adjátok nekem, s én egy évig, a tanárság mellett, papotok leszek és a búzát s a többi jövedelmet fordítsátok a torony építésére“. Úgy is történt.

1852-ben püspök Székely Sándor elhalván, helyébe püspöknek kiszemelte volt, Kaáli Nagy Elek főgondnok és tanár Mikó Lőrincz, Koronka Józsefet s igyekeztek arra leveleikben rábeszélni.[3] Nem vállalkozott, különben is a németkormány a püspöki széket, abban az időben, nem engedte betölteni.

1863. julius elején lemondott az igazgatói és tanári állasáról, a melyen 50 esztendeig müködött s az évi augusztus 16-án meg is halt. Porai a sz.-keresztúri

[1] 1806-ban publicus praeceptor és exactor volt a tordai gymnasiumnál.

[2] Donáth M. felesége volt a Lázár István püspök leánya. Fiai voltak: Imre, Elek, Mihály és Miklós. Imre gazdatiszt lett, Elek gubernialis hivatalnok, Mihály gazda és Háromszéken inspector-curator, Miklós korán elhalt.

[3] Lásd: gymn. levéltára VII. csomag, 13 sz. alatt.

temetőben nyugosznak, melyeknek őrzésére a tanítványi kegyelet — közadakozás útján — 1865-ben egy díszes emlékkövet állított.

Irodalmi müködésére vonatkozólag megjegyzésre méltó, hogy Székely Sándor „Unitár. Vallás története“ 191-ik lapján, a *honi költészet* és *magyar nyelvészetre* tartozó darabok irói között említi Koronka Józsefet. Hol jelentek meg ily tárgyuak, arról e sorok irója nem bir adattal; de vannak halotti és templomi ének szövegek, kéziratban, e sorok irója gyüjteményében, különösön templomba be- és kimenetre s könyörgés és prédikáczio közre és egy terjedelmes halotti ének: *Körmöczi János* temetési tiszteletére.

Értekezései, leirásai stb. jelentek meg a *„Nemzeti Társalkodó“*[1] 1834—1837. évi folyamaiban és pedig:

1. *„A szabadság fája.“* (A franczia revolutio idejéből). 1834. II-ik félesztendő: 84—89 lapjain.

2. *„Politikai utopismus.“* U. a. kötet: 113—126 és 129—136 lapjain.

3. N. N.-nek egy levele a maga barátjához, a franczia revolutio idejében: *„Az egyenlőségről.“* U. azon kötet: 314—320 és 323—329 lapjain.

4. *„Egy atya és annak három speculáns fiai.“* U.-azon kötet: 339—352 lapjain.

5. *„Fontos következések kicsin okokból.“* 1-sőben: Hogy származott: concordia res parvae crescunt. 2-szor: Hogy származott az egyesült Belgáknak koldus nevezete. *„Nemzeti Társalkodó“* 1835. I-ső félesztendő: 169—174 lapjain.

6. 1) *Választott halál.* 2) *Tapasztalási mondások.* 3) *Reflexio.* 4) *Jupiter megtudja, a mit nem akart megtudni.* 5) *Németesítés megvetése.* U.-azon k.: 174—176 lapjain.

7. *Egyvelegek.* u.-azon évi II. k. 252—254 lapjain.

8. *„Nemes jóltevőségi anatocismus.“* 1836. I-ső félesztendő 305—311 lapjain.

9. *„Mentségi czéduläk.“* 1837. I-ső félesztendő: *Útazás a régi Európa romjai felett 2836-ik évben.“* 194—198, 265—270, 273—278, 300—304 lapjain.

10. *„Holmi gondolatok“* (Sylvesler napján). II. k. 401—410 lapjain.

11. A *„Ker. Magvetőben“ közölt beszédei,* melyeket az ujabb időben Sándor János hozott nyilvánosságra.:

a) Felügyelő gondnoki beiktató beszéd. 1845. szept. 11-én XXVII. k. 292—294 lap.

b) Tanár beiktató beszéd. 1857. szept. 6-án XXIX. 38—42 lap.

Megemlítendő itt még *Fogarasi Jánosnak „Útazás a Nagy-Küküllő mellett“* czimü czikke[2], melyben Sz.-Keresztúrt elmésen Londonhoz hasonlitja s elősorolva, hogy a kettő közti hasonlatosságot mik teszik stb.; azt mondja a végén: „Lon-

[1] Nyomatott Kolozsváron, az Erdélyi Hiradó betüivel.
[2] Lásd: „Nemzeti Társalkodó“ 1836. II. kötet 257—264; 271—276; 287—295 lapjain.

donban több főbb nevelői intézet van, itt pedig egy unitarium gymnasium virágzik; egy a haza előtt *Társalkodónkban* megjelent munkáiról ismeretes derék professor, a szép lelkü *Koronka József* alatt.

12. *„Dicsőség a Teremtőnek“* kezdetü dicséretet Koronka J. irta[1]. s irhatott még többet is, csakhogy azokról adat nem maradott hátra.

3. *Péterfi Sámuel,* N.-Ajtán, Háromszékmegyében, született 1821-ben. A népiskolát szülőföldén látogatta s onnan, az 1833. évi szept. 1-én, a sz.-keresztúri gymn.-ba ment tanulását folytatni s ezt 1842. juniusban elvégezvén, a következő isk. év elején a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol tanulmányai befejezése után segédpap lett az unitárius ekklézsiában, 1847-ben. Kezdődvén azonban a nemzet szabadságharcza, őt is, mint más fiait a hazának, a kötelesség zászló alá szólította. *Bem* táborában szolgált, mint tüzértiszt[2]. A harcz végződése után, Hunyadmegyében lakó, kénosi Sándor Gergely családjánál vállalt nevelői állást, a honnan aztán Szászvárosra, a reformátusok iskolájához, ment tanítónak. Itt szolgált 1857-ig, a midőn a junius 1-én tartott E. Főtanács 34. sz. alatt kinevezte tanárnak, a székelykeresztúri gymnasiumhoz s az évi szeptember 6-án be is iktatlatott tanári hivatalába[3] s azt folytatta az 1862—63. isk. év végéig, a mikor szt.-ábrahámi pap lett. Latint, magyarnyelvet s természetrajzot és történelmet tanított. Humanus, tapintatos bánásmódjával annyira megnyerte tanítványait, hogy az ő tárgyait a legnagyobb kedvvel tanulta mindenik növendék. Meghalt 1884-ben, okt. 27-én.

4. *Marosi Gergely.* Született Alsó-Siménfalván, Udvarhelymegyében, 1832-ben. A sz.-keresztúri gymnasiumba vitték szülői már az 1840—41. isk. év elején s ezt 1852-ben végezte. Ekkor a kolozsvári főgymnasiumba ment át tanulását folytatni, hol 1855-ben érettségi vizsgát tett. Az 1855-iki E. Főtanács egyszerre öt ifjat

[1] Lásd: Unitárius énekeskönyv 1865. évi kiadás 49 lapján.
[2] Ez adatok a Ker. Magvető XIX. évf. 6 füz. 390 lapjáról vannak véve.
[3] Láss: e beiktatásról a Ker. Magv. XXIX. k. 37—42 lapjain.

választott ki, a kiket külföldi egyetemekre küldjön, hogy magokat a tanári pályára kiképezzék. Ezek egyike volt Marosi Gergely. Azonban még két évig a kolozsvári főgymnasiumnál maradott, mint iskola főnök s miután az 1857-iki E. Főtanács tényleg megválasztotta a sz.-keresztúri gymn.-hoz tanárnak, az évi szept. 17-én elindult külföldi útjára, Ferencz József és Buzogány Áron társaságában. Budapesten, Bécsben, Prágában, Drezdában, Lipcsében, Weimarban, Eisenachban, Casselben több, kevesebb ideig megállva, okt. 8-án megérkeztek Göttingába[1].

Két félévet töltöttek Göttingában. A harmadik félévre *Marosi* G. és *Ferencz* J. a berlini egyetemre mentek át. 1859. tavaszán, nagyobb útazást téve Hollandiában, Belgiumban s Francziaországban, Marosi a Zürichi egyetemre ment Schweizba, a 4-ik félévre s onnan aztán ő is az év nyarán hazajött, s elfoglalta tanári székét a sz.-keresztúri gymnasiumnál, miután szept. 18-án ünnepélyesen beiktáttatott.

E gymnasiumnál szolgált 1862. jun. 30-ig, minthogy az évi E. Főtanács 25. sz. a. a kolozsvári főgymnasiumhoz nevezte ki tanárnak, hol aztán a tanárság mellett papi téendőket is végzett, azonban terhesnek találván a kétféle hivatalt, vissza kivánkozott Keresztúrra; mely kivánság könnyen teljesült, minthogy a Keresztúrra helyezett Simén Domokos eppen ellenkező vágyakozásban élt, t. i. hogy kolozsvárra mehessen s így a kicserélést az 1866-iki E. Főtanács helyben hagyván, Marosi G. az évi szept. elsejére visszajött Keresztúrra tanárnak és igazgatónak. E minőségben való müködése a gymnasium építése történetében van megirva. Mint tanár latin, görög és német nyelvet tanított nagy buzgalommal és sikerrel. Meghalt 1874. október 5-én[2].

[1] Lásd: Ker. Magv. XXX. évf. 2 füz. 71 l. Ferencz J.-től Buzogány A. életiratát.

[2] Lásd; Ker. Magv. IX. k. 4. füz. 325—330 lapjain: Beszéd Marosi G.

Egyetemi életében s úgy tanárságában is kedvencz tárgya volt az összehasonlító nyelvészet. Tanulmányai-, kutatásainak eredményét ki akarta adni, de annak bevégzésében és sajtó alá rendezésében a halál megakadályozta.

Müködött az egyházi irodalom terén is és pedig leginkább a „Keresztény Magvető"-ben.

1. „*A magzatok neveléséről.*" Egyházi beszéd.[1]

2. „*Parker Tivadar élete és hatása.*"[2]

3. „*A nép, tudomány nélkül elvész.*" Alkalmi beszéd.[3]

4. *Hálaünnepályi megnyitó és bezáró beszéd.*[4]

5. „*Tanár-beiktatási elfogadó beszéd.*"[5]

6. Channing E. V. müveiből forditotta: „*Bonaparte Napoleon életére és jellemére vonatkozó Észrevételek*"[6] czimü terjedelmes értekezést.

7. „*Aphorismák a politika és erkölcsiség, állam és egyén felett.*" kivonva ily czimü értekezésből: The Duty of the Free Staets.[7]

8. Az alsó-siménfalvi templom és orgona felszentelése alkalmával mondott egy beszédet, mely, Simén Domokosnak azon alkalommal mondott beszédével, egy füzetben jelent meg 1864-ben. 13—45 lap.

5. *Simén Domokos.* Született 1836. julius 30-án Tarcsafalván, Udvarhelymegyében. A sz.-keresztúri gymnasiumba lépett az 1843—44. isk. év elején s onnan a kolozsvári főgymnasiumba ment 1854. szept. 1-én; hol a gymnasiumi és theologiai tanfolyamot végezte s 1860-ban külföldi egyetemekre ment, honnan 1862-ben jött haza s az évi E. Főtanács 25. sz. a. megválasztotta tanárnak Sz.-Keresztúrra, a Marosi Gergely helyébe. Ez állást azonban ő — magán ügyei miatt — akkor nem foglalta el, csak egy év mulva, t. i. a Koronka J. ha-

sirjánál. Ker. Magv. X. k. 3. füz. 174—180 lapjain. Marosi G. emlékére, Buzogány Árontól. És még láss bővebben a Buzogány Áron életiratában is, Ferencz J.-től, Ker. Magv. XXX. évf. 2 füz. 67—73 lapjain. Továbbá: „Unitárius Közlöny" II. k. 97—101 lapjain.

[1] Lásd: Keresztény Magvető II. k. 53—67 lapjain.
[2] „ „ „ III. k. 60—85 „
[3] „ „ „ IV. k. 59—71 „
[4] „ „ „ VIII. k. 333—332 és 346—348 lapjain.
[5] „ „ „ IX. k. 318—324 lapjain.
[6] „ „Channing Ellery Vilmos válogatott müvei" III. k. 1—81 lapjain.
[7] „ U. o. 177—192 lapjain.

lála után lett a gymn. igazgató-tanára. Ebben a minőségben müködött 1866-ig, tanítva latin, görög nyelvet, mennyiségtant, midőn Marosi Gergellyel a helycsere megtörténvén, kolozsvári tanár lett.

Székely-Keresztúron irta „Ó- és új szövetségi szent-történetek“ czimü kis kézi könyvét. S az a.-siménfalvi templom és orgona felszentelése alkalmával mondott egy beszédet, mely Marosi G. azon alkalommal mondott beszédével, egy füzetben jelent meg 1864-ben. 1—12 lap. További tanári és irói müködése már nem esik a sz.-keresztúri tanársága idejére; az a kolozsvári főgymn. történelmének lehet tárgya.

6. *Sándor Mózes.* Született Nagy-Kedében, Udvarhelymegyében, 1839. junius 27-én. Elemi iskolai tanulmányait a kénosi népiskolában kezdette. A sz.-keresztúri gymnasiumba lépett az 1847/8. isk. év elején s 1856-ban a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol 1858/9. év végén érettségit tévén, az 1859/60. és 1860/1. években theologiát hallgatott. 1861. őszén Göttingába ment s az első semestert ott töltötte az egyetemen, philosophiai és theologiai tudományokat tanulmányozva. 1862. tavaszán két hónapot Londonban töltött, honnan a második semesterre Heidelbergbe ment, hol számtani és theologiai tanulmányokkal foglalkozott.

1862. őszén az E. Főtanács a keresztúri gymn.-hoz nevezte ki a németnyelv és mennyiségtan tanárának ideiglenes minőségben s 1863. őszén véglegesittetvén, ott szolgált 1869. junius végéig, honnan az akkori „Csik-, Udvarhely-, Háromszéki tankerület“ másod tanfelügyelőjévé neveztetett ki s azon minőségben szolgált 1876. julius 26-ig. Ekkor Udvarhelyvármegye tanfelügyelője lett.

A gymnasium építésénél 1867—1869-ig az egyik főmozgató, fáradozó volt, valamint a Jakab Elek-féle könyvtár megvásárlásánál is, 1876-ban. Munkássága tere változván, az ezutáni tettei más keretbe tartoznak s ott lesznek felmutatandók.

A Channing müvei forditásában ő is résztvett s ángolból áttette magyarra

ezen müveket: „*A hallhatatlanság.*“ (Immortality).[1] „*A vasárnapi iskola.*“ (The Sunday School).[2]

7. *Kozma Ferencz.* Udvarhelymegyében, Csekefalván született, 1844. febr. 17-én, a hol atyja unitárius pap volt. Tanulását a sz.-keresztúri gymnasiumban az 1853—54. isk. évben kezdette és az 1859—60. isk. évvel végezte. Ekkor a kolozsvári főgymn. növendéke lett, hol az érettségi vizsgát 1863-ban letévén, a theologiai tanfolyamra iratkozott bé és azt végezve papi vizsgát állott s az egy évre szabadságolt Ferencz József első pap helyettese lett. Kolozsvárt, mint magán nevelő, köztanítóságot is folytatott a gymnasiumban, a német nyelvet tanítva.

1867. őszén külföldi egyetemekre ment államsegély mellett. Egy évet Jenában, egy semestert Heidelbergben, egyet pedig Zürichben töltött theologiai és philosophiai s paedagogiai tanulmányokkal foglalkozva. A szünidők alatt béutazta Németországot, Svájczot és Ausztriát. 1869. őszén tért haza, a mikor az E. Főtanács a sz.-keresztúri gymnasiumhoz alkalmazta tanárnak a görög és német nyelv tanítására. De e minőségben csak egy évet töltött, mert 1870-ben, a Sz.-Keresztúron felállított állami tanítóképezdéhez neveztetett ki rendes tanárnak.

Hirneves iró lett belőle, de itt csak azon müveiről szólunk, a melyek gymnasiumi tanársága végéig jelentek meg tőle. A későbbiek más keretbe tartoznak.

a) Mint theologus irta meg a kolozsvári főgymn. ifjusági olvasó-körének történelmét és pedig ily czimen: „*A kolozsvári unitárium Collegium ifjusága olvasó és irodalmi körének multja*“, 1867. 8 r. 44 lap.

b) Külföldön léte alatt: „*Protestans theologiai és egyházi törekvések Németországon*“.[3]

c) „*A Népiskola*“.[4]

[1] Lásd: „Channing Ellery Vilmos válogatott müvei.“ 152—162 lapjain.
[2] „ U. o. 163—187 lapjain.
[3] „ Ker. Magvető IV. k. 190—204 lapjain.
[4] „ „ „ V. k. 33—47 lapjain.

d) *„A franczia forradalom és egyház"* czimen egy terjedelmes forditása jelent meg 1868-ban, a hires *Haasé*-tól, a *„Sárospataki füzetek"*-ben.

e) Keresztúri tanár korából: *„Párhuzam a vallás és tudomány között."* Tekintettel Simén Domokos úr Z. G. *„Korszerü egyh. beszédei"*-t illető *„Észrevételeire."* (Polemicus czikkek).[1]

f) Ugyanazon időben állitotta össze, a később kiadott *„Temetési alapigék"*-et Kozma Mihály életiratával.

8. *Pálfi Károly.* Született 1847. julius 14-én Várfalván, Torda-Aranyosmegyében. Az elemi osztályokat Várfalván, az V. gymn. osztályt a tordai unitár gymn.-ban végezte. 1865. őszén ment a kolozsvári főgymnasiumba, hol 1868-ban érettségi vizsgát tett. A theologiát két évig hallgatván, az 1870-ik E. Főt. külföldi egyetemek látogatására jelölte ki, mielőtt azonban útját megkezdette volna, az E. K. Tanács 306—1870. sz. a. kinevezte a sz.-keresztúri gymnasiumhoz segédtanárnak. Itt egy évig müködött. Tanított mennyiségtant, természetrajzot. 1871. őszén külföldre ment és pedig az első semesterre a heidelbergi, a másodikra pedig a müncheni egyetemre. Visszajövet, az E. Főtanács 1872-ben a tordai gymnasiumhoz választotta meg igazgató-tanárnak. Életének ez utáni eseményei a tordai iskola történetéhez tartoznak.

9. *László József.* Született 1842. szept. 18-án, Gyepesben, Udvarhelymegyében. Atyja László József, anyja László Mária. Tanult, mint elemi osztályos, Sz.-Udvarhelyt a róm. katholikusoknál 1853—1856-ig. Ekkor a sz.-keresztúri gymn.-nál lévő 3-ik elemi osztályba lépett. Itt az V. gymn. osztályt végezve, 1862. őszén a kolozsvári főgymnasiumba ment át tanulmányai folytatása végett. 1865-ben tett érettségi vizsgát. 1865—1868. években végezte a theologiai tanfolyamot. 1869. márczius 19-én papi szigorlatot tett. Az 1869/70. isk. évben a kolozsvári főgymnasiumnál köztanítói hivatalt viselt és 1870. okt. hóig segédpapi téendőket is teljesített. Az

[1] Lásd „Protestáns Tudományos Szemle", szerk. Ballagi M. 1870. évf. 2, 3 és 12-ik számait.

1870. évi E. Főtanács, mint tanárjelöltet, egy évre külföldi egyetemek látogatására kijelöli s az évi okt. havától 1871. aug. 1-ig Bécsben tanult. Az 1871. évi E. Főtanács 25. sz. a. a keresztúri gymn. rendes tanárává választotta meg. Igazgatói hivatalt is viselt ez intézetnél 1874. okt. 7-től 1877. szept 1-ig. 8552—1888. miniszt. sz. a. a tanári vizsgától felmentetvén, a latin és görögnyelv s természetrajz tanítására nézve rendes tanárnak elismertetett.

1872. nov. 2-tól fogva a *„Székely-Keresztúrköri önsegélyző népbank“* könyvvezetője.

Gymnasiumi igazgatósága idejéből közleményeket irt az egyes iskolai évekről a *Kereszt. Magvetőbe:* X. k. 387—389 lapjain; XI· k. 250—254 lapjain; XII. k. 224—226 lapjain.

10. *Sándor János.* Született, Udvarhelyvármegyében, Homoród-Almáson, 1841. dec. 26-án. Atyja: Sándor Ferencz, anyja: Sándor Anna. Tanulását a h.-almási népiskolában kezdette 1848-ban s azt az iskolát végezte 1856-ban. Egy évig nem járt ekkor iskolába, hanem szülőinek, a székely gazdaság folytatásában segédkezett. Egyetlen gyermeke lévén szülőinek, abban az időben, nem akarták tanítatni tovább és a gazdaság mellől elbocsátani. Azonban, saját elhatározásából, csaknem szölői akarata ellenére, már mint 16-ik évében járó fiu, az 1857. év tavaszán a sz.-keresztúri gymnasiumba lépett s azt 1862-ben végezve, ez évi szept. 1-én a kolozsvári főgymn.-ba ment át. 1865. junius 28-án érettségit tett s az 1865/6.—1866/8. isk. években theologiai tanulmányokkal foglalkozott. Ez utolsó iskolai évben éneket tanított a kolozsvári gymnasiumban és segédkántori teendőket végzett az ekklézsiában. S mielőtt azonban a theologiát bevégezte volna, 1867. szept. 3-án, az E. K. Tanács kinevezte a sz.-keresztúri gymnasiumhoz köztanítónak s e minőségben volt 1870. szept. 1-ig. Tanított ez idő alatt számtant, az I—III.; görögöt IV—V. osztályuaknak; ásvány-, növénytant, görög- és

római régiséget az V-ik oszt.-ban; magyar nyelvet a III-ikban és földrajzot a IV-ik oszt.-ban.

1870. szept. 1-én a köztanítóságról lemondott s még az nap beállott Gróf *Haller József*-hez, Sz.-Keresztúron, házi tanítónak, *Béla*[1] nevü fia mellé, a kit különben, a megelőző iskolai évben is tanított.

Nem lévén az E. felsőbbség által tanárságra kiszemelt egyén, ő maga ajánlotta fel magát s az 1871-iki E. Főtanácstól félsegélyt, 500 frtot kért, hogy külföldre mehessen, magáéból fedezvén az 500 frton felül még szükséges mennyiséget. Kriza János püspök, s Mikó Lőrincz tanár és pénztárnok pártolása következtében, a kért 500 frt megszavaztatott. Igy indult a tanári pályára, a melyre ez ideig sehasem is gondolt, sem a figyelmét senki fel nem hivta.

1871. őszén, élete 30-ik évében, Schweicba, a Zürichi egyetemre ment az első semesterre, a másodikra pedig, 1872. tavaszán, a Müncheni egyetemre. Mindkét helyen főképpen a természettudományokat és mennyiség- s neveléstant tanulmányozta. Sándor János után senkit sem küldött az egyház külföldre, hogy tanárrá képezze, miután a Budapesti és Kolozsvári egyetemen tanárképzők létesültek s így a régi gyakorlat vele végződvén be, őt mondhatni az utolsónak, a ki azt a kort bezárta, annyival is inkább, mert Pálfi Károly és Derzsi Károly kiküldése egy évvel korábban volt az E. Főtanács által elhatározva.

1872. szept. 1-én tartott E. Főtanács 16. sz. a. a székely-keresztúri gymnasiumhoz választotta meg rendes tanárnak. 1877. évi E. Főtanács pedig igazgatónak s e minőségben van ma is, t. i. 1895-ben. 8552—1888. miniszt. sz. a. a tanári vizsga alól felmentetvén, a menynyiség- és természettanra nézve rendes tanárnak elismertetett.

[1] Ez most a Heidelbergi egyetemen magán tanár.

Az intézeten kivül is végzett téendőket. Az sz.-keresztúri m. kir. állami tanítóképezdénél igazgatótanácsos lett 1875-ben és a tanácsnak alelnöke 1876-ban, 24674. miniszt. sz. a. történt kinevezés folytán.

A *„Székelyegyleti első takarékpénztár fiók“* aligazgatója 1881. óta.

A *Székely-Keresztúrköri önsegélyző nép-bank“*-nál igazgató volt 1887—1895-ig. Ekkor, soknemü elfoglaltatása miatt, lemondott.

A mennyire tehetsége engedte, müködött az irodalom, különösön az unitárius irodalom terén s e nemü és más dolgozatai is leginkább a *„Keresztény Magvető“* unitárius folyóiratban jelentek meg[1]; és pedig:

a) Züricbi levél: Kereszt. Magv. VI. k. 312—315 lapjain.

b) „Népoktatási mozgalmak Schweizban.“ (Zürich-kanton). VII. k. 121—128 lapjain.

c) „Udvarhelyszéki tanítóegylet közgyüléséről“ VIII. k. 288—289 lap.

d) „A Székelykeresztúri unitarium gymnasium épittetésének történelmi rajza tekintettel a jóltévőkre.“ VIII. k. 334—345 lap.

e) „Szabó Sámuel életrajza.“ IX. k. 105—117 lap.

f) „Beszéd Marosi Gergely sirjánál.“ IX. k. 325—330 lap.

g) „A társadalmi és családi élet.“ X. k. 91—103 lap.

h) Miként kellene a középtanodai magántanitást szabályozni, hogy az eddiginél kedvezőbb eredményt mutathassunk fel? XI-ik k. 126—128 lap.

i) „A Székelykeresztúri unitárius középtanoda könyvtára.“ XII. k. 75—89 lap.

k) „A téli vizsga középtanodáinknál.“ XIII. k. 304—307 lap.

l) „A Székelykeresztúri tanoda tovább fejlesztésének kérdése.“ XV. k. 55—59 lap.

m) „Észrevételek E. F. úr czikkére.“ XV. k. 134—136 lap.

n) „Beszéd Szabó Samu sirköve felállitása alkalmával,“ Gagyban 1881· jun. 19-én. XVI. k. 375—377 lap.

o) „Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapitványa.“ XVIII. k. 179—191 lap.

p) „A homoród-almási unitárius templom száz éves jubileumá.“ XXI. k. 303—307 lap.

q) „A Székelykeresztúri középtanoda felekezeti és nemzeti fontossága“ (külön lenyomatban is megjelent). XXIII. k. 17—27 lap.

[1] A keresztúri gymnasiumot érdeklő itt felsorolt közleményekből némely részek új adatokkal bővitve, némelyek pedig szószerint vannak felhasználva e történelmi leirásban.

r) Emlékünnepélyi *Megnyitó beszéd.* XXIII. k. 250—252 lap.
„ *Bezáró beszéd.* XXIII. k. 271—272 lap.
s) „*Péterfi Sándor pap és egyházi iró élete.*" XXIII. k. 361—375 lap.
t) „*Tanári beiktató beszéd.*" XXIV. k. 260—261 lap.
u) „*Kiss Mihály egyházi iró és két hasonnevü előde.*" XXVI. k. 82—99 lap.
x) „*Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.*" XXIX. k. 205—215 lap. (Külön lenyomatban is megjelent).

Továbbá: a „*Magyar nyelvőr*" 1873—1878. évfolyamaiban több közleményt hozott tőle a tájbeszéd és tájszók rovatában.

Jelentek meg még költeményei az „*Üstökös*" humorisztikus lap 1873—74. évfolyamaiban.

Mint igazgató irta az iskolai értesitőket az egyes isk. évekről, a melyek 1877—78. isk. évtől 1878—79. év végéig, a Keresztény Magvető megfelelő évfolyamaiban; 1879-80.—1892-93. évekről a kolozsvári főgymnasiumról kiadott értesitőkkel egy füzetben, az 1893—94. évtől fogva pedig külön, önállólag jelentek meg.

11. *Gombos Sámuel.* Született Udvarhelymegyében, Tordátfalván, 1843-ban. Tanulását szülőfalujában kezdette. A sz.-keresztúri gymnasiumba 1853/4. isk. év elején lépett. 1859. őszén a tordai gymn. 5-ik osztályába ment át, honnan 1860-ban a kolozsvári főgymnasium növendékei közé iratkozott bé. 1863. jun. 30-án érettségi vizsgát tett s a theologiai tanfolyamot 1866-ban végezve, 1867. febr. 28-án papi szigorlatot állott. 1866. szept. 16-án az E. K. Tanács, a kolozsvári főgymnasiumhoz, a földrajz köztanítójává nevezte ki; 1867. szept. 8-án pedig a sz.-keresztúri gymnasiumhoz köztanítónak és isk. főnöknek (senior). Ez állásában tanított: földrajzot, történelmet, latint és német nyelvet.

Hosszas köztanítói, seniori szolgálata és a gymn. építésnél tett fáradozásai megjutalmazásául, az 1872. évi E. Főtanács, segédtanári czimmel ruházta fel, s az évi dec. 8-án, a sz.-keresztúri unitárius ekklézsia papja lett. Mint pap, a hittan mellett tanította a gymnasiumban a magyar- és német nyelvet. 1875. jun. 20-án az E. Főtanács rendes tanárrá tette. 8552—1888. miniszt. sz. a. a tanári vizsga alól felmentetett s a magyar, német nyelv, történelem és földrajz tanítására nézve rendes tanárnak elismertetett.

A gymnasiumi téendőken kivül, a hittan és erkölcstan tanítására alkalmaztatott, 1874. nov. 1-én, a sz.-keresztúri m. kir. állami tanítóképezdénél; továbbá: a sz.-keresztúri alsófokú ipariskola tanára és igazgatója 1885 óta.

A „Keresztény Magvető"-ben megjelent tőle: *a) „A vallás az emberiség különböző korszakaiban"* czimü czikk X. k. 227—237. lap.

b) „Beszéd özv. Koronka Józsefné sirjánál." XVII. k. 368—369. lap.

12. *Barabás József.* Született Kolozsváron 1853. május 8-án. Atyja: Barabás József, anyja: Binecz Borbára. Elemi és középiskolai tanulását a kolozsvári unitárius főgymnasiumban végezte és pedig 1865/6—1872/3. isk. években. 1873 őszén a selmeczi m. kir. erdész-akadémia növendéke lett. Itt két évet rendesen bevégezvén s a közoktatásügyi m. kir. miniszter úr által ezek egyetemi évekké bészámítatván, 1875-ben beiratkozott a kolozsvári m. kir. tud. egyetem tanárképzőjébe, a természetrajzi szakcsoportba. Az alapvizsgát 1877, a szakvizsgát 1880-ban tette le, a vegytan- és természetrajzból. A tanárképzőben nyert bizonyítványa alapján, 1877-ben, a székely-keresztúri gymnasiumhoz segédtanárrá s 1880-ban pedig rendes tanárrá választatott. E minőségében a gymnasium terménytárát rendezte.

A gymnasiumon kivüli működése. 1884-ben az *„Udvarhelymegyei házi ipar-egylet"* titkár-pénztárnoka lett. Ez egylet egyik alkotásában, t. i. a székelykeresztúri szövő iskola felállításában résztvett s ez iskolának igazgatója lett 1884-ben.

Továbbá: a *„Sz.-keresztúri nőegylet"* pénztárnoka 1883 óta; és a *„Székely-keresztúrköri önsegélyző népbank"* igazgatója 1895 óta.

13. *Péterfi Lajos.* Született Udvarhelymegyében, Kobátfalván, 1859-ben. A sz.-keresztúri gymn. növendéke lett 1870/71-ik isk. év elején, s ezt végezte 1876/7 isk. év végén; ekkor a kolozsvári főgymnasiumba ment át, ahol érettségit tett 1880. jun. 29-én. A kolozsvári „Fe-

rencz József tud. egyetem"-en: a magyarnyelv és irodalom s a latin nyelv és irodalom tanítására képesítő tanári oklevelet kapott 1886. febr. 24-én. Tanárnövendék korában, négy iskolai éven át, a kolozsvári unitárius főgymnasiumban tanított latin és magyarnyelvet.

Az 1887-iki, Dicső-Szt.-Mártonban tartott Zsinati főtanács 34. sz. a. megválasztotta, a sz.-kereszturi gymnasiumhoz, ideiglenes tanárnak s az 1881. évi főtanács állandósította 31. sz. a. mint rendes tanárt. Az 1892. év nyarán a kolozsvári unitárius főgymnasiumhoz neveztetett ki a nmlgu minister úr által.

Sz.-keresztúri tanársága idejében megjelent tőle a „*Keresztény Magvető*" unitárius folyóiratban:

a) „*Nagy-solymosi Koncz János élete.*" XXIII. köt. 252—270. lap

b) *Aranyos-Rákosi Székely Sándornak* „***A Székelyek Erdélyben***" *czimü éposza.*"[1] XXIV. köt. 213—229. lapjain.

c) „*Az unitáriusok sz.-keresztúri értekezlete.*" XXV. k. 172—176. lapjain.

Az „*Unitárius Közlönyben*":

a) „*N.-solymosi Koncz János.*" I. k. 137—139. lap.

b) „*Egy falusi este.*" II. k. 33—37. lap.

„*A fiatalság barátjában*":

„*Együtt.*" Elbeszélés az iskola életből.

14. *Pap Mózes.* Tordátfalván, Udvarhelymegyében született, 1866. nov. 8-án. A népiskolát szülőföldén végezve, 1880-ban a sz.-kereszturi gymnasium növendéke lett s 1885-ben a kolozsvári főgymnasiumba ment át, a hol az érettségit 1888-ban letéve, ez év őszén, a kolozsvári egyetemre iratkozott bé, mint tanárnövendék. 1892. évi január hóban absolutoriumat kapott s az év őszén, az unitáriusok E. K. Tanácsa 193. t. ü. sz. a. sz.-kereszturi gymnasiumhoz nevezte ki helyettes tanárnak, s 1893. okt. végén tartott E. Főtanács pedig, a classica-philologia szakból nyert oklevele alapján, rendes tanárnak választotta meg.

Irodalmi működése:

a) „*Rafay Károly élete.*" Unitárius Közlöny. 1894. évi folyamában.

b) „*Az olympiai játékok.*" A sz.-keresztúri gymn. 1894—95. évi Értesítője 3—26. lapjain.

[1] E tanulmányt tanári székfoglalóul olvasta fel szerző Székely-Keresztúrt, 1889. máj. 30-án, beigtatása alkalmával.

15. *Szántó Géza.* Született Keszthelyen, Zalamegyében, 1873-ban, julius 20-án izraelita szülőktől. A polgári iskolát ott végezve 1890-ben, az *„Országos mintarajztanárképző“*-be lépett Budapesten, s azt az 1893/4. isk. évvel végezve, az Unitáriusok E. K. Tanácsa 171—1894. t. ü. sz. a. választotta meg rajztanárnak, a székelykeresztúri gymn.-hoz, ideiglenes minőségben, egy próba évre. Innen aztán a nméltóságú miniszter úr, 1895. junius hóban, a keszthelyi polgári leányiskolához nevezte ki rendes rajztanítónak.

A lelkész-tanárok.

1. *Rafaj Sámuel,* a mint már fennebb is ki van tüntetve, 1778(?)—1799-ig terjedő években volt sz.-keresztúri pap s igy a gymnasium alapítása az ő papsága idejében történt, de hogy a keresztúri papok sorában hányadik, azt, adatok hiánya miatt, megállapítani nem lehet. Itt az első helyet csak annyiban kapta, hogy a gymn. életében ő volt az első lelkész és hittanár. Életéről a további adatok hiányoznak.

2. Homoród-almási *Bodor Sámuel* 1799—1803.

3. *Albert József,* 1803—1807. Keresztúrról K.-Solymosba ment papnak. Ennyi tudható róla.

4. *Sipos Miklós,* 1807—1817-ig.

5. *Márkos Elek,* 1818—1821-ig volt papja a keresztúri ekklézsiának. Született K.-Solymosban, 1786-ban s a keresztúri gymnasiumban deák lett 1800/01 iskolai év elején [1]. Több adat nincsen róla.

6. *Máthé Mózes,* 1821—1824-ig. Ekkor Kedébe vitték papnak.

7. *Péterfi Sándor.* Született Kobátfalván 1787-ben. Tanulását a keresztúri gymnasiumban kezdette s deák lett 1805/06. isk. év elején [2]. Keresztúron és Kolozsvá-

[1] Lásd: „Registrum Togatorum Gymnasii Unitariorum Kereszturfalvensis“ 30. numerus alatt.
[2] Lásd: az előbbi „Registrum Togatorum“ 77. numerus alatt.

ron végezve, pap lett s 1824-ben Kedéből rendeltetett Sz.-Keresztúrra, a hol 1841-ig folytatta a papi és hittanári téendőket.

8. *Péterfi Sándor,* az előbbi Péterfi S.-nak a fia[1], Született N.-Kedében, 1817. április 7-én. Tanulását a sz.-keresztúri gymnasiumban kezdette 1823-ban; s a kolozsvári főgymnasiumba ment át 1833-ban, és azt 1837-ben végezte.

1837-ben iskolafőnök-senior lett a székelykeresztúri gymnasiumban, s 1841 februárban, sz.-keresztúri pap s az volt 1849 nov. 19-ig. A keresztúri ekklézsiát 1849-ben a csókfalvival cserélte fel, s ott volt 1854 junius elejéig. Ekkor ismét keresztúri pap lett. De nem maradott véglegesen ez ekklézsiában, mert 1859 évi május hóban a *hévizi* ekklézsia vitte el papjának, hol aztán meghalt 1887. márczius 12-én.

A keresztúri gymnasiumban nemcsak hittant, de más tárgyakat is tanított s a mellett folytonosan egyházi beszédek irásával foglalkozott és e munkássága eredménye meg is jelent a sajtó-terén 12 kötetben.[2]

9. *Csiki Áron.* Született N.-Ajtán, Háromszékmegyében, 1822-ben. A sz.-keresztúri gymnasium növendéke lett az 1834-35. isk. év elején s 1843-44. isk. év kezdetén a kolozsvári főgymn.-ba ment át, honnan 1846-ban Keresztúrra rendeltetett köztanítónak; ez álláson volt 1848-ig, akkor ő is szabadságharczos lett; 1850-ben pedig keresztúri pap s e hivatalát viselte 1853-ig, a mikor politikai fogságba jutott s ott nemsokára meg is halt.

10. *Pálfi Lajos.* Gagyban született 1829. okt. 16-án. Elemi iskoláit ott kezdette s folytatta aztán a székelykeresztúri gymnasiumban, melybe 1836-ban lépett. Ezt végezte 1848-ban, a mikor a szabadságharczosok közé

[1] Lásd terjedelmes életiratát — e sorok irójától — „Keresztény Magvető" XXIII. k. 361—375. lapjain.

[2] L. idézett életiratában a 369-ik lapon.

állott. 1850-ben a kolozsvári főgymn.-ba iratta bé magát s onnan 1852-ben az E. K. Tanács 340. sz. a. Keresztúrra nevezte ki köztanítónak; isk. főnöknek pedig 301-1854. sz. alatt, mely állásában volt az 1856-57. isk. év végéig. Ekkor nyárád-szt.-lászlói pap lett; 1859 tavaszán pedig sz.-keresztúri pap és tanár. Tanított a hittan mellett költészet-, szónoklattant s németnyelvet is. Hivataláról 1872. őszén lemondott.

Keresztúri papsága idejéből jelent meg tőle egy egyházi beszéd, ezen czim alatt: „*A természetben.*" „Keresztény Magvető": III. köt. 163—167. lapjain.

11. *Gombos Sámuel.* 1872-1875. L. a tanárok között.

12. *Barabás Lajos.* Született 1850. nov. 9-én Kolozsvárt. Atyja: Barabás József, anyja: Binecz Borbára. Atyja papi családból származván s ő maga iparos pályára lépvén, legfőbb ohajtása az vala, hogy valamelyik fia a papi pályára lépjék.

Lajos tanulását a kolozsvári főgymnasiumban kezdete 1856-ban s érettségit tett 1868-ban és apja ohajtását teljesítve, a theologiai tanfolyamra iratkozott bé 1868 őszén. Még mint theologus ifju, az EK. Tanács által köztanítónak neveztetett ki a kolozsvári főgymnasiumhoz, s legelébb is, a IV. és V. osztályban, a görögnyelv tanításával bizatott meg. Azután váltogatva az I—V. gymn. osztályban, a latin nyelven és számtanon kivül, minden tárgyat tanított. A papi vizsgálatot 1871-ben tette le. Volt iskola-gazda, esküdtszéki-jegyző, iroda-főnök s 1872-ben iskola-főnöknek neveztetett ki. E hivatalt három évig viselte.

A kolozsvári főgymnasiumban, természet-tudományi, neveléstani értekezéssel s jóltévők emlékünnepén tartandó emlékbeszédekkel pályadíjakat nyert.

A kolozsvári egyetemen egy évig, mint rendkivüli hallgató Dr. Finály Henrik, Felméri Lajos és Szász Béla előadásait hallgatta; egy évig pedig a kolozsmonostori gazdasági intézetbe, a pap- és tanítójelöltek számára rendezett tanfolyamra járt.

Az EK. Tanács által 1875-ben székely-keresztúri pap-tanárrá választatott. Beköszöntő beszédét az évi szept. 8-án tartotta meg.[1] A gymnasiumban a hittanon kivül tanított más tárgyakot is, pl. magyartörténelmet, német- és görög nyelvet.

Munkálkodott az irodalmi téren is. A következők jelentek meg tőle:

a) „Emlék-beszéd." Ker. Magvető: VIII. köt. 242—248. lapjain.

b) „Egy magyar unitáris lelkész szolgálata." Különfüzetben 1875.

c) Ürmösi Kálmán és Németh István alsó-siménfalvi lelkészek *beiktatása alkalmával mondott beszédek,* azok beköszöntő beszédeikkel együtt, külön-külön füzetben 1878. és 1882-ben.

d) „Rafay Ágnes emléke." Halotti beszéd 1879.

e) A székely-keresztúri zsinat alkalmával mondott megnyitó könyörgés· Megjelent a zsinaton tartott beszédekkel egy füzetben, 1879.

f) A *„Bibliáról"* czimü D. F. Egyleti felolvasás. Unitárius Közlöny II. k.

g) „Kossuth Lajos felett tartott ima" Unitárius Közlöny, VII. kötetben, s külön lenyomatban is.

h) „Ördög és pokol" czimü nőegyleti felolvasás; megjelent a „Magyar-Polgár" 1881. évf. 12-ik számában.

i) „Az asszonyokról az asszonyoknak" czimü, nőegyleti felolvasás; megjelent az „Ellenzék" 1883. évf. 83-ik számában.

k) Még egy pár szó ekklézsiáink tőkepénzeiről", „Ismét egy pár szó ekklézsiáink tőkepénzei kezeléséhez." Megjelentek a Kereszt. Magvető XII. évf. 48—51. és 241—244 lapjain.

l) Több kisebb czikke, tudósítása, németből fordított tárczája jelent meg az „Udvarhely", „Magyar Polgár", „Ellenzék", „Magyarország" czimü hirlapokban, az „Unitárius Közlöny"-ben. *„Emléksorai"* az „Orbán Balázs emléke" és a „Daniel Album" czimü füzetekben.

B) TANÁRKÉPZÉS.

A mi a tanárképzést illeti, erről röviden szólunk, bővebb tárgyalása a kolozsvári főgymnasium történelméhez tartozhatik. 1718 előtt a tanár-jelölteket külföldi akadémiákra, a theologiát végzett ifjak közül, a kolozsvári ekklézsia, azután, a püspök ajánlatára, rendesen a pátronusok küldötték ki. Az 1781-iki E. főtanács kimondotta, hogy a kiküldést a főtanács határozza el és

[1] Az ekklézsia érdekében tett munkálkodása annak történetéhez tartozván, itt arra kitérés nem lehet.

a válassza meg az ifjakat. Azóta e van gyakorlatban. Az így kiküldöttek, nem annyira képeztettek, mint inkább képződtek tanárokká. Nem lehet azonban itt figyelmen kivül hagyni a köztanítói rendszert, mely egyfelöl ugyan szükségpótló intézmény volt, de másfelöl a tanárságra mintegy előkészitő, gyakorló iskola. A tanár-jelöltek, mielőtt külföldre mentek, 2-3 évig is ily formán gyakorló tanítók, tanárok voltak, kiknek működését az igazgatók, felügyelő-gondnokok figyelemmel kisérték s a tanítás, nevelés körüli szükséges útasításokkal ellátták.

De vannak esetek a múltban, hogy némely ifjak külföldi útazás nélkül is tétettek meg tanároknak. Az ujabb időben, azonban, a kolozsvári és budapesti egyetemet végzett tanárjelöltek közül választatnak az unitárius tanárok is. Régen, a kijelölés alkalmával, irásban kötelezte magát a jelölt, hogy az egyházat szolgálja; ma, nem lévén kijelölés, a kötelezés is megszünt.

V.

FELÜGYELŐ GONDNOKOK.[1] GYMNASIUMI IGAZGATÓSÁG.

A) FELÜGYELŐ GONDNOKOK.

1. Tarcsafalvi Pálffy Elek, 1796—1811.
2. K.-solymosi Mátéffy István 1796—1826.
3. H.-szt.-mártoni Biró József, több országgyülésen királyi hivatalos, 1797—1847.
4. Homoród-almási Mihály János, Udvarhelyszék alkirálybirója, később kir. táblai rendes biró, több országgyülésen követ, 1814—1836.

[1] A felügyelő gondnokokra nézve, 1845-ig, kevés adat van, sőt azután is hiányosok az adatok, s így megtörténhetik, hogy a közölt névsor nem teljes. Más kútasson többet!

5. Sárdi, de Széplakon lakó, Simén János 1825-1836.
6. Alsó-siménfalvi id. Pakot István 1827(?)—1845.
7. Széplaki Petrichevich Horváth Ferencz ?—1845.
8. Kénosi Jakab Lajos, Udvarhelyszék főjegyzője, aztán törvényszéki biró, 1845—1886.
9. Gagyi Pálffy Mihály 1845—1873.
10. Martonosi Gálffy Sándor, alkirálybiró, 1854-1871.
11. Tarcsafalvi Pálffy Dénes 1865-óta.
12. Vargyasi Daniel Gábor, főkirálybiró, főispán, 1870—1876.[1]
13. Kozma Ferencz, képezdei igazgató, 1874-1886.[2]
14. Báró Orbán Balázs, országgyülési képviselő, 1877—1890.
15. Új-székeli Rafaj Károly 1890—1894.
16. Dr. Jankovics Pál, orvos, 1894-óta.

Az Egyházi Főtanács és az E. K. Tanács felügyeleti jogát, a gondnokok útján gyakorolja, a kiknek hivatásuk őrködni, hogy az iskola anyagi, szellemi és erkölcsi érdekei előmozdíttassanak.

Az útasítás erre nézve, az 1809. jul. 2-án tartott főtanácsi ülésből kiadott „Instructio"-ban van körülirva. Ennek szellemében, az 1878-iki főtanács, a gondnokok kötelességét a következőleg szabályozta:

„*a)* Gondoskodnak, hogy az előirt tanterv és nevelési rendszer, a tanítási és fegyelmi rendszabályok foganatosittassanak.

b) Gondoskodnak, hogy a felügyelésökre bizott iskola javai, épületei, tanszerei, könyv- s egyéb gyűjteményei, jövedelmei, ezek tőkéi, okmányai károsodásnak kitéve ne legyenek. Mit, ha az igazgatósággal orvosolni nem birnának, az e. k. tanácshoz jelenteni kötelesek.

c) A tanuló ifjak erkölcsi és külső magukviselésére figyelmeznek, s figyelemmel kisérik, hogy a felállított iskolai rendsza-

[1] Az unitáriusok főgondnokává választatván, a gymn. gondnokságról lemondott.
[2] Kolozsmegye tanfelügyelőjévé neveztetvén ki, a gymn. gondnokságról lemondott.

bály és törvény kellően megtartassék; a hibásokat rendreútasítják, a többszörös hibázók s erkölcsi vétséget követők kellően, szigorral való megfenyítéséről gondoskodnak.

d) Figyelnek, hogy a tanulóknak szánt javadalmak arra érdemeseknek jussanak, az érdemetlenekké lettektől pedig elvonassanak; hogy az egészség fentartására szükséges tisztaság az intézetben fentartassék.

e) Az egyleti, vagy iskolai pénzt kezelőknél az igazgató-tanárral koronként pénztárvizsgálatot tartanak.

f) A magán és köztanulást, a tanórák meg- és kitartását figyelemmel kisérik. A magán- és köztanítási órákon koronként megjelennek.

g) A közvizsgákat vezetik, a vizsgáról jegyzékeket vezetnek s figyelemmel lesznek, hogy az érdemsorozatok megállításánál ezen jegyzések lehetőleg tekintetbe vétessenek s egyetértve a K. tanács által kiküldött biztosokkal, a tanulás és tanítás állásáról, az ifjuság erkölcsi magaviseletéről az év végén jelentést tesznek az e. K. tanácshoz."

A felügyelő gondnoki intézmény szükségesnek és hasznosnak bizonyult az iskola életében. A gondnokok buzgósága, odaadása nagy lendületet adott eleitől fogva és ad az iskola ügyei haladására nézve. Az egyes gondnokok ügyszeretete nyomot hagy maga után, sőt korszakot alkot az iskola történetében. Ilyen korszakalkotó a sz.-keresztúri gymnasium volt gondnokai között *Mihály János, Daniel Gábor.* A gymnasium történetében felsorolt tények ennek hirdetői.

B) GYMNASIUMI IGAZGATÓSÁG.[1]

Egy rendes tanára lévén a gymnasiumnak 1857-ig, constituált igazgatósági testület, hosszu időn keresztül, nem létezett, legalább adat erről a gymn. irományai

[1] Régi pecsétnyomója közepén van egy élőfa s a körül ez az irás: *„Sig. gymn. Sz.-keresztur ensis Unitar."* Az ujabb pecsétnyomón pedig ez van: *Unitárius gymnasium igazgatósága Székely-Keresztúron."*

között nem található. A gymn. ügyeit az építtető-bizottságokban, az egyházköri gyüléseken és a papi székeken tárgyalták s ha Keresztúron, az igazgatói háznál, jöttek össze erre nézve a gymnasiumi és köri gondnokok, az esperes és más egyházi tanácsosok, akkor sem czimezik igazgatósági ülésnek, a mint ezt egy 1838. febr. 7-én tartott ülésről fennmaradt jegyzőkönyv is mutatja. Az ily üléseken rendesen az egyházköri jegyző vezette a jegyzőkönyvet.

Igazgatósági jegyzőkönyv sem létezik egészen 1863-ig. Ekkor kezdették e czimen vezetni.

Vizsgálatok végével tartatott ele'től fogva egy népies értekezlet, melyen résztvehetett bárki, a ki megjelent a vizsgálatok alkalmával, akár volt egyházi tanácsos, akár nem. Hogy ez állapot véget érjen és hogy szabály, ne csak szokás legyen az irányadó, az 1873. évi febr. 26-án tartott ülés 53 pontja alatt, Sándor János tanár, egy szervezeti javaslatot ád bé az igazgatóságra vonatkozólag. Felterjesztvén, az Egyházi Főtanács 19-1873. sz. a. meghatározta, hogy kik legyenek az igazgatósági gyülés tagjai. Ezután, az 1878. évi Egyh. Főtanácsban megállított „Útasítás“ II. szakaszában, a következőleg van körvonalazva az igazgatóság:

„1. §.

A tanoda igazgatását a főtanodai — illetőleg középtanodai — igazgatóság végzi. Alkotják a felügyelő-gondnokok, a tanári kar és iskolai igazgató.

2. §.

Havonként legalább egyszer ülést tart. E mellett mindanynyiszor összeül, valahányszor egyik felügyelő-gondnok, az igazgató-tanár összehivja, vagy a tanári kar két tagja összehivására az igazgató-tanárt felszólítja.

Elnök: egyik iskolai gondnok, akadályoztatása esetére a jelenlévő legidősebb tanár. Jegyzőjét önmaga választja egy évre. Előadója az igazgató-tanár.

Általános szavazattöbbséggel határoz. Határozatok hozatalára Kolozsvártt legalább 6-, Tordán és Keresztúrt 4 tag jelenléte szükséges.

3. §.

Feladata lévén, hogy a tanodában a vallásos és erkölcsi nevelés egészséges szellemben, a tanítás és tanulás a neveléstani helyes elveknek megfelelőleg végeztessék, következő hatáskörrel ruháztatik fel:

a) A közigazgatást az igazgató tanárral intézteti, ezt felügyeli és ellenőrzi; esetleg a legközelebbi e. k. tanácsi ülésig helyettesítéséről intézkedik.

b) A felügyelő-gondnokok, isk. igazgató, vagy egyes tanár által beterjesztett isk. fegyelmi ügyben első fokulag, az esküdt székről fellebbezett ügyekben másodfokulag biráskodik. A harmadfoku büntetéseket véleménye kiséretében az e. k. tanácshoz felterjeszti. Szünnapok alatt minden ügyben itél.

c) Az intézet felszerelvényeit, gyüjteményeit, taneszközeit gondoztatja; leltárait számon tartja; a jelentés és számadással köteles tanárok, milyenek az igazgató, könyvtárnok, a kórházi-felügyelő, jelentéseit és számadásait beveszi, megvizsgálja s az e. k. tanácshoz felterjeszti.

A felszerelvényekben, gyüjteményekben, taneszközöben támadt vagy pótlandó hiány vagy szükséglet felett tanácskozik, határoz s beterjeszti az e. k. tanácsnak.

d) Gondoskodik a szükséges tanerők beállításáról: köztanítóságra jelentkezők képességét vizsgálat alá veszi s a képesítetteket kinevezésre az e. k. tanácsnak bejelenti. Felügyeli, hogy a tanítványok s más javadalmak méltatlanok kezébe ne jussanak, s az érdemesek kezében se halmoztassanak össze.

e) A tanmódot s tankönyveket illetőleg a tantervet előre megállapítja s beterjeszti azt az e. k. tanácshoz.

f) Gondoskodik, hogy a felállított tanterv az intézetben érvényre emeltessék. E végre osztályfőnököket állít be, azokkal havonkint jelentést tétet, valamint az egyes tanárok feljegyzéseit is beveszi, azokat tanácskozás, illetőleg intézkedés tárgyává teszi.

g) A tanórákat a tanárok és köztanítók részére berendezi. Gondoskodik, hogy az órák pontosan megtartassanak. A meg nem

tartott, vagy ki nem tartott órákról az igazgató-tanárral jelentést tétet: az akadályokat vizsgálat alá veszi, az akadályozottakat helyettesíti, az okadatolatlan ismételt mulasztást feljelenti az e. k. tanácsnak.

h) Az iskolában levő egyletek működését figyelemmel kiséri. Azok vezetésére a tanárok közül mindenikhez felügyelőt nevez. Azok jelentéseit és számadásait beveszi és megvizsgálja.

i) Ünnepélyekre, legyenek azok mulattató vagy komoly irányuak, az ifjuság kérésére engedélyt ad. A jóltevők emlékére minden 5-ik évben ünnepélyt rendez. Gondoskodik, hogy egyik tanár valamelyik jóltevő felett beszédet tartson.

Az ifjuság részéről mondandó hálabeszédre és költeményre pályázatot hirdet.

j) Az iskolai év kezdetén:

aa) A kinevezett iskolai főnököt, ellenőrt, gazdát beigtatja; az esküdteket kinevezi. Az üresedésbe jött helyek betöltése iránt az e. k. tanácshoz jelentést és ajánlatot tesz.

bb) Az ösztöndíjak, és más jótétemények odaitélésére, valamint az ilyek elvonására nézve indokolt ajánlatot tesz az e. k. tanácshoz.

cc) Irodalmi czélra szánt alapítványokra a pályázatot kihirdeti s a beérkezett pályamunkákat megbirálja, a legjobbnak, vagy ha egy érkeznék s arra érdemes, a pályadíjat kiadja.

dd) A szegénységök miatt ágyhely és iskolai díj elengedéseért folyamodóknak, ha arra érdemesek, a díjt elengedi.

k) A vizsgákra nézve:

aa) A felvételi vizsgálatra jelentkezett tanulót megvizsgálja, s kellő siker esetében az intézet tagjai közé az illető osztályba fölveszi.

bb) A közvizsgálatok megtartásának idejét és rendjét meghatározza, s bejelenti az e. k. tanácsnak. A vizsgát megtartja. A kiküldött biztosokkal a tanulók érdemsorozatát megállítja. Az osztályát sikerrel végzett tanulót felsőbb osztályba teszi át, a rosz osztályzatut osztálya ismétlésére vagy pótvizsgára útasítja. A jutalmakra szánt alapítványokból a jutalmakat a legérdemesebbeknek oda itéli.

cc) Körülmények szerint magán-, pót- és javító-vizsgálatokat tart.

dd) Tantárgy elengedés, vagy osztály összevonás, vagy ugrásért folyamodók kérelmét beveszi, s véleményével az e. k. tanácshoz beterjeszti.

l) A szokásos szünidők határnapjait kitűzi. Nyári szünidőre az isk. igazgató ajánlatára férialistákat nevez ki."

Az igazgatósági testület az egyházi felsőbbségtől vett leiratok, útasítások nyomán vezeti a gymn. anyagi és szellemi ügyeit, szem előtt tartva azonban a felelősséget, a mellyel annak tartozik s tudatában a függési viszonynak. A gymn. érdekében lehet kezdeményező, tehet javaslatokat, de a végrehajtást csak a helybenhagyás után eszközölheti.

Igazgatósági jegyzők:

Sándor Mózes . .	1863—1869.
Kozma Ferencz . .	1869—1870.
Pálfi Károly . . .	1870—1871.
László József[1] . .	1871—1874.
Gombos Sámuel . .	1874—1875.
Barabás Lajos . .	1875—1883.
Barabás József . .	1883—1887.
Péterfi Lajos . . .	1887—1892.
Pap Mózes . . .	1892—

Az igazgatóság jegyzőjéről az 1878. évi főtanácsi „Útasítás" III-ik szakaszában ezek állanak:

„1. §.

Az isk. igazgatóság jegyzőjét a maga kebeléből általános szavazattöbbséggel választja.

2. §.

a) Az ülésen pontosan megjelenik.

b) Az eléadott tárgyakról pontosan jegyzőkönyvet vezet. Az elkészített jegyzőkönyveta legközelebbi ülésen, helybenhagyás után, a gyülés elnökével aláiratja s maga is aláirja. A sürgős ügyek jegyzőkönyvét már az ülés alatt elkészíti.

[1] Elődei által szerkesztett jegyzőkönyvekből, a melyek megkaphatók voltak, beirta egy rendes jegyzőkönyvbe. E képezi a j.-könyvek I-ső kötetét.

c) A jegyzőkönyvet akép vezeti, hogy határozatoknál kitünjék, hogy a tárgy minő szavazattöbbséggel dölt el.

d) Iskolai év végén az egész évről szerkesztett jegyzőkönyvet, tartalomjegyzékkel ellátva, az igazgatóságnak béköttetés és az igazgatósági irattárba helyezés végett béadja.

e) A felterjesztéseket, kiadványokat, jegyzőkönyvi kivonatokat elkészíti. A két elsőt az elnöklő ellenjegyzése mellett, az utolsót saját aláj egyzésével kiadja. Az egyeseket érdeklő végzéseket kiirja s az igazgató tanár útján kézbesíti.

Az e. k. tanácshoz menő végzéseket, jegyzőkönyvi kivonat alakjában, aképp készíti, hogy bevezetésében a gyülés tartása ideje fel legyen tüntetve."

Az igazgatót a E. Főtanács titkos szavazattal választja a rendes tanárok közül. Hosszu időn keresztül egy rendes tanára lévén a gymnasiumnak, az egyszersmind igazgató is volt. De a tanári létszám szaporodtával az 1863. évi E. Főtanács 17. sz. a. azt a határozatot hozza, hogy az igazgató csak két évre választassék s minden két év végén választás útján töltessék bé az igazgatói hivatal. E rendszer azonban nem zárja ki, hogy a volt igazgatót ujra meg ne választhatnák. Ez az állapot tartott 1895-ig, a mikor a Bölönben tartott zsinati főtanács négy évre, vagyis, egyik zsinattól a másik zsinatig választotta meg az igazgatót s így 4 éves cyclust szervezett a gymnasiumi igazgatói hivatalra nézve.

Az igazgatói hatáskör, a már említett 1878. évi főtanácsi „Útasítás" IV-ik szakaszban van szabályozva és pedig ily formán:

„1. §.

a) Az igazgató az intézet erkölcsi és szellemi összes ügyeinek vezetője és őre.

b) Az isk. igazgatósággal, mint annak tagja, szoros kapcsolatban áll; ez útján veszi a felsőbb rendeleteket, s azokat felelősség terhe alatt végrehajtja.

c) Legalább 10 órát hetenként tanítni kötelessége.[1]

d) Iskolai czélokra az e. főtanács által megállított átalány erejéig a közpénztárra utalványozni fel van jogosítva.

2. §.

a) Havonkint legalább egyszer, a felügyelő-gondnok, vagy más két tag kivánatára többször is, igazgatósági gyülést hiv egybe. A meghivást az ülés fontosabb tárgyainak megjelölésével eszközli.

b) A tanterv értelmében, a tanítási órarendet a tanév kezdetén elkészíti, s az isk. igazgatóságának jóváhagyás végett benyújtja, kinyomatja, s az isk. gondnokoknak és tanároknak megküldi, az isk. főnöknél, gazdánál, az egyes emeleteken, valamint az isk. igazg. gyüléstermében kiszegezteti.

c) Kellő bizonyítványokkal ellátott tanulókat az iskola tagjai közé felveszi, és bizonyítványukat visszatartja.

d) Esküdtek választását intézi, a szavazás eredményét az isk. igazgatóság elé terjeszti.

e) A VI. oszt. tanulókat a tanév kezdetén a törvények megtartására felesketi, az egyenruhásokkal a confessiot felmondatja, velök neveiket jegyzőkönyvbe iratja.

f) Az alosztályu tanulókat az erkölcsi magaviselet és tanulásbani szorgalom által arra érdemesített egyenruhás felosztályu tanulóknak tanítás és nevelés végett, a szülők vagy gyámok óhajtásának lehető tekintetbe vétele mellett, átadja. Az ily magántanítók munkálkodását ellenőrzi tanításaikon megjelenik s útasítja. A hanyagoktól a tanítványokat időközben is elvonhatja.

g) A szünidőket kihirdeti.

h) Az egyletek számára felügyelőket ajánl az igazgatóságnak.

i) Az isk. év ünnepélyes megnyításáról gondoskodik.

j) A stipendiumokra a pályázatot kihirdeti s a béadott okmányokkal a folyamodók neveit az isk. igazgatóság elé terjeszti.

k) A Szász Gergelyné-féle díjra a pályakérdést a megszabott időben kihirdeti.

l) Felügyel a tanárok és tanítók működésére, a hatáskörük-

[1] A keresztúri igazgató 15 órát köteles tanítani hetenként és a tanár 18-20 órát. Külön leiratban van szabályozva.

hőz tartozó fegyelem és rendtartás gyakorlására, s ha közülök valamelyik akár nevelési, akár tanítási tekintetben eltér a megállapított elvektől és módszertől, arra figyelmezteti. Ha azúton czélt nem érne, az ügyet a felügyelő-gondnok vagy az isk. igazgatóság elé terjeszti. A köztanítókat, kiknek kinevezési okmányát az e. k. tanács az igazgató útján kézbesíti, kellő útasítással ellátja s óráikon gyakran megjelenik.

m) Kiváló figyelemmel kiséri a tanulók magaviseletét, szorgalmát, előmenetelét. Az észlelt, különösen a hozzá bejelentett fegyelmi esetekben intézkedik : az illetőt meginti, megdorgálja, szigoruan rendre útasítja; sulyosabb vétségek esetén, addig is mig az ügyet az esküdtszékkel tárgyaltatja, vagy isk. igazgatóság elé terjesztheti, kellően intézkedik.

n) Az anyakönyveket, nyilvántartási jegyzőkönyvet, naplókat, leltárakat vezeti; a gyüjteményeket gondozza és gondoztatja. Felügyel az isk. főnök-, ellenőr-, a gazda-, szobaszolgák-, isk. egyletek hivatalnokai-, az isk. szolgákra, hogy kötelességöket pontosan teljesítsék, az illetőket leltár szerint számoltatja s ő maga az isk. igazgatóságnak számol.

o) A tanulóknak három napi eltávozhatásra, ezen felül szorgidőben egy napi tudományos kirándulásra az illető szaktanár vezetése alatt engedélyt adhat.

ö) A tanárnak vagy köztanítónak közbejött akadályoztatása esetén helyettesítéséről gondoskodik, miről jelentést tesz az isk. igazgatóságnak.

p) Az isk főnökkel és ellenőrrel naponta és gyakran éjjel is minden szobát meglátogattat s maga minél gyakrabban meglátogat.

r) A legatusokat kinevezi.

s) Mindennemü isk. díjaknak az isk. főnök általi felszedetéséről gondoskodik, pénztárvizsgálatokat tart annál és számadását megvizsgálja s az igazgatóság útján az e. k. tanács elé terjeszti.

t) Az ifjuság által rendezni czélba vett ünnepély tartásáról jelentést tesz, programmot készittet s az igazgatóságnak helybenhagyása után a bizottság teendőire felügyel.

u) Az igazgatóság kezelése alatti alappénzt valamelyik helybeli pénztárba elhelyezi, kezeli s arról az igazgatóságnak számol.

ü) A felosztályu tanulókkal rendre szónoklati gyakorlatokat tartat, azokra kellő időben megjelenik.

y) Az isk. esküdtszék tárgyalási jegyzőkönyvét megvizsgálja s az abban foglaltakat helybenhagyja, módosítja, szükség esetén ujra tárgyaltatja. A másad és magasabb foku büntetéseket az isk. igazgatóság elé terjeszti, s mikor szükségesnek látja az isk. esküdtszéken elnököl.

z) Reggeli könyörgéseken gyakran megjelenik, az ifjuságban a vallásos szellemet ápolja, fejleszti.

v) Az isk. esküdtszék jegyzőkönyveinek, a mulasztási jegyzőkönyveknek (absens, torna, templom, temetés stb.) pontos viteléről gondoskodik; ezeket minden isk. év végén beveszi és beköttetve irattárba helyezi.

α) A jóltevők emlékünnepét rendezi s az ezen elmondott beszédeket költeményeket az illető gyüjteménybe beiratja.

β) A közvizsgálatok rendjét elkészíti, az igazgatóságnak eléterjeszti s helybenhagyatván, kinyomatja s azoknak a szerinti végrehajtásáról gondoskodik. Rendes közvizsgák után azokról tudósítást s az év végén értesítőt készít s az igazgatóság elé terjeszti.

γ) Isk. és egyéb tartozásaikot le nem fizetett tanulók névsorát vizsga előtt az igazgatóságnak előterjeszti intézkedés végett.

δ) A Bulyovszkiné-féle díj kiadhatása tekintetéből az ifjuság által évközben készített költeményeket megvizsgáltatja s a jutalom kiadásáról gondoskodik.

ε) A Zsuki s egyéb alapítvány-féle divisiot év végén az egyenruhás tanulóknak szokott módon kiosztatja.

η) Az isk. bizonyítványokat kiállítja. Addig azonban senkinek sem adhatja ki, a mig az illető tanuló minden általa okozott kárt meg nem térít, minden köz- és szobabeli, valamint magánosok iránti tartozásait le nem fizeti, a reá szabott büntetéseket ki nem állja és a közkönyvtáraknak nála lévő könyveit, gyüjteményeit vissza nem adja.

ζ) Az isk. igazgatóságnak jegyzőkönyvét minden év végén átveszi s annak idején beköttetí és levéltárba teszi."[1]

[1] Ez „Útasitás" 2-ik §-ának d, e, k, r, ü, δ, ε, betüi alatt lévők csak is a kolozsvári főgymn. igazgatójára vonatkoznak.

VI.

ALAPÍTVÁNYOK, ADOMÁNYOK.

1. *Szentiványi György és neje alapitványa.*

A nyárád-gálfalvi malom szombati vámját, még a gymn. keletkezése idejében,[1] tanulók jutalmazására adta Szentiványi György és neje Jármi Judith. 1814-n kezdve, az irt czimen, évenként 60 Rfrtot küldött, egészen 1820-ig. Ekkor, a szombati vámból 25 Rfrt, ezzel a megjegyzéssel van bevételezve: *„a Conferens úr intimatioja szerént az épitésre fordittassék“*.[2] A jutalmazás ez időtől fogva megszünt ez adományból, s az vagy építésre, vagy, ha az szünetelt, a gymn. más czéljaira fordítatott.

1860-ban, Tolnai Jánosné Szentiványi Zsuzsánna, 200 frtal, erd. urb. kötvényben, a szombati vámot megváltotta. Ez összeget az E. K. Tanács, 3/1860. számu végzésével, a közpénztárba, a keresztúri gymn. javára bévette s kamatjait az 1863-ik évig a keresztúri gymn.-nak ki is szolgáltatta. Ekkor megszünt, mert az E. K. Tanács, 138—1862. számu végzésével, a keresztúri gymnasiumnak, tanári lak építésére, a tőkét kiutalta és ki is adta.

2. *Koncz János és alapitványa.*[3]

Nagy-solymosi Koncz János született 1775-ben, Udvarhelymegyében, Városfalván, a hol atyja mester volt. Ötön voltak testvérek. A tanulást atyja vezetése alatt kezdette. 1787-ben ment a toroczkói iskolába s onnan 1789-ben Tordára s 1794-ben a kolozsvári főgymnasiumba. 1796-ban a consistorium a kisebb osztályok,

[1] Lásd Körmöczi János 1811. évi deductioját a consist. levéltárában.

[2] Lásd Protocoll. percept. et erog. sub cursu Reaedif. gymn. Kereszt. 18 lapján.

[3] Lásd erre nézve a terjedelmesebb leirást „Keresztény Magvető“ VIII. k. 249—261. lapjain Derzsi Józseftől és XXIII. k. 252—270. lapjain Péterfi Lajostól.

1800-ban pedig az oratorok tanítójává és isk. főnökké (senior) nevezte ki. Mint tanuló, tanító is takarékos volt. Pénzét nem vesztegette el, de gyümölcsöztette.[1]

1810-ben, Gyalakután, a gróf Lázár-család uradalmának lett jogügyi kezelője és jószágigazgatója. Vagy 5 évig volt itt. Innen, Algyógyra, gróf Kun Zsigmondhoz ment. Pár év mulva haszonbérbe vette a grófi család csikmói birtokát. Tovább is Algyógyon maradt s folytatta hivatalát, de a mellett a bérelt birtokot is gondozta. 1818-19-ben a csikmói birtokot megvásárolta és így a sajátjában kezdett gazdáskodni.

Hogy Csikmóra ment, nem sokkal azután, megvette a postakezelés jogát Szászvároson, két nagy telekkel és épületekkel, 30 ezer ezüst huszason s 25 ezerrel a postarétet. Ezután szászvárosi házában lakott, de azért csikmói birtokát maga kezelte birója segítségével. A postamesteri teendőket is elein maga végezte. Nem nősült meg. Czélja volt Koncz-nevü rokonait boldogítani és felekezete iskolái számára gyüjteni.

Az 1848-49-iki forradalom idején az oláhok sok kárt tettek vagyonában. Csikmói birája, a havasokra felszorított oláhoknak gabonát adott el pénzért. A magyar kormány, az ellenség titkos élelmezése büneért, kereset alá fogta Koncz Jánost s rögtön-itélő biróság eleibe állította, de ártatlansága bebizonyulván, felmentették. Azonban, minden tiltakozása ellenére is, az ottan felállított rögtön-itélő birósági ülésben részt kellett vennie. E miatt két esztendei rabságot szenvedett a k.-fejérvári kaszamatban. Nagy-Szebenben történt elitéltetése. Két hónapig volt vizsgálati fogságban. Jószágai elconfiscálását tartalmazta az itélet. Ezt azonban úgy kerülte ki, hogy elfogatása előtt egy rokonára iratta, azzal a megegyezéssel, hogy kiszabadulása után visszakapja.

Az E. K. Tauács 1852-ben kegyelemért folyamodott a fiatal császárhoz, de tagadó választ kapott. 1853

[1] Lásd „Ker. Magvető" XXIII. köt. 258 lapján.

őszén azonban a kegyelem megérkezett s szabadlábra helyeztetett.

Ezután az örökös keresés és alapítványai foglalták el lelkét. Örökösének egy méltó *Koncz*-nevüt ohajtott volna találni. Ilyen nevüt rokonai gyermekei közül többet tanítatott, de nem váltak bé. Kis-solymosi Koncz Jánost több évig tanítatta, embert szeretett volna belöle csinálni, de nem sikerült. Mégis ennek hagyta szászvárosi birtokát és a k.-solymosit, a mit visszaváltott volt, mint ősiséget. A csikmóit pedig Koncz Imre birtokába hagyta azzal a feltétellel, hogy fiának épen adja át. Koncz János a szászvárosi örökséget mihelyt a hagyományozó Koncz János meghalt, azonnal 4500 frtért eladta, elvesztegette.

Koncz János mindenik felsőbb unitárius iskolához tett alapítványt s azokat egy-egy három tagu bizottsággal kivánja kezeltetni. E tekintetben sok tervet, útasítást ad stb. 1861-ben azonban lemond rendelkezési jogáról s megbizza a főtanácsot, hogy a leveleiben és végrendeletében kifejtett elvek szem előtt tartásával, belátása szerént kezeltesse az alapítványokat. 1862-ben aztán az E. Főtanács intézkedett a *Koncz János*-féle alapok mikénti kezelésére és felhasználására nézve. Meghalt Koncz János 1862. márczius 13-án, 87 éves korában.

A huszas és harminczas években, négy izben, a keresztúri gymnasiumhoz tett alapítványa összesen 704 frt o. é. Czélja a tanulók segélyezése.

Ez alapot, az 1879. évi zsinati főtanács életbe léptette, t. i. elhatározta, hogy tiz jó igyekezetü és jó erkölcsü tanuló kapjon ennek kamatjából 200 frtot évenként és pedig havi részletekben, fejenként 2 frtot. Továbbá kezelési díjba adassék 50 frt; s 37/1885. főt. sz. leirat szerént a rajztanár fizetésbe évenként 100 frt és az 1887. évi zsinati főtanácson beállított 5-ik tanári fizetésbe 50 forint.

Az 1895-ik év végéig a Koncz-alap kamatjaiból ki-

adatott ösztöndíjul összesen 3200 frt. Kezelési költségbe 800 frt, s tanári fizetésekbe 1400 frt. Összesen 5400 forint o. é.

Az alap 1894 végén: 9763 frt 12 kr. Megemlítendő még, hogy gazdáskodása közben szerzett tapasztalatait nem rejtette véka alá, de közre adta, hogy, ha jónak találják, mások is okuljanak azokból. Így *„Az üszögről én is valamit“* czim alatt jelent meg N.-sólymosi Koncz Jánostól egy czikk a *„Nemzeti Társalkodó“* 1835. évi folyam I. k. 90-95. lapjain, melyet így végez bé:

„Ezek azon tapasztalataim az üszögről, melyekkel szintén már 60 esztendős koromba az elizeum mezeire útazni nem kivántam, mert ott üszög talán nem fog teremni. Csikmó 10-a januarii 1835.“

3. *Sándor Józsefné, Finta Rákhel-alap.*

N.-galambfalvi özv. Sándor Józsefné, szül. Finta Rákhel, derzsi pap Finta József leánya, 1833. április 8-án, 500 Mfrt alapítványt tett a sz.-keresztúri gym.-hoz; mert — irja alapítvány levelében: „mindenek felett szeretem jóltévő Istenemet s Istenem után unitárius Szent Vallásomat, melyben Istenfélő szülőim által neveltettem; hogy tehát némü-némü részben is az isteni kegyelmet meghálálhassam, kötelességemnek ismertem Szent Vallásomnak boldogítására annyit tenni, a mennyit, mint árva özvegy tehetek; ehez képest hagyok a keresztúri nemes gymnasiumnak és az abban tanuló ifjuságnak 500 Mfrtokat oly formán, hogy annak esztendei interesei, minden esztendőben, a nyári examen alkalmatosságával, a legjobb tanulásu, jó erkölcsü, vallásos és Istenfélő, e mellett szegényebb sorsu togás deákok között, egyenlő proportioban kiosztassék és ezen jutalmacska is őket a jóra serkentse; s *én is még életemben láthassam ezen adományomnak reájok háramló hasznát.“*

Az alap állása 1894. végén: 407 frt o. é.

4. *Ifjabb Demeter János élete és alapitványa.*[1]

Született ifj. Demeter J. 1788. okt. 1-én Muzsnában, Udvarhelymegyében. Szülői voltak: Demeter János és Győrfi Mária. Apja, fiatalkorában, Mező-Sámsonban udvari hivatalt viselt.

Az ifj. Demeter János tanulását Muzsnában kezdette. A sz.-keresztúri gymnasiumba 1802-ben lépett s ott tanult 1810-ig; a mikor a kolozsvári főgymn.-ba ment át. Ennek végeztével, özv. gróf Degenfeld Miksáné, gróf Teleki Anna kutyfalvi uradalmában lett praefectus s ott szolgált 1835-ig, a mikor betegsége miatt hazament Muzsnába.

Ifj. Demeter J. családot nem alapított s mint szorgalmas, takarékos ember, 1834. ápr. 8-án, bethleni gróf Bethlen Sándornak, Muzsnában lévő jószágát *hatezer* Rfrton megvette zálogjára — minden Rfrtot három ezüst huszassal számítva — oly formán, hogy nyolcz évig senki ki ne válthassa. A kiváltás azonban később sem történt meg. Meghalt 1838-ban, április 19-én.

Az ifj. Demeter J. halála után, julius 5-én, Tömösvári Sándor, gróf Degenfeld Ottó udvari tisztje, Szász-Vesszősről irja Koronka József igazgatónak, hogy Demeter J. 1835-ben, a mikor betegsége kezdődött, testamentumot csinált a muzsnai birtokról s azt a székely-keresztúri gymn.-nak és a muzsnai ekklézsiának hagyományozta. E testamentum lepecsételve, tulajdon ládájába tétetett s ma is meg van a szülőinél Muzsnában. Felhivja rá a Koronka J. figyelmét.

Koronka J. irja a muzsnai papnak, hogy a közelebbi zsinatban bejelenti; miről Hatházi János lebeszéli, okul hozván fel, hogy nincsen semmi veszély s ha Tömösvári béjő, *akkor a testamentumot jó securitásba tehetik.*

1839. február 14-én, Tömösvári Sándor és Koronka

[1] Lásd ennek terjedelmesebb leirását, e sorok irójától, Ker. Magvető XVIII. k. 179—191. lapjain.

József Muzsnába mennek; a végrendeletet megvizsgálják s azt eppen úgy találják, a mint ifj. Demeter János kiállította volt. Felolvastatott Rácz Gergely és Zongor István tanuk előtt. Tartalma megtudatván, Koronka és Tömösvári kérték eredetiben, vagy másolatban a testamentumot, de az id. Demeter János megtagadta azon okból, hogy maga és hitvese életök végéig, a testamentum szerént, azon jószágot haszonélvezik s még azon jövedelmekből némely fenálló adósságok tisztázása is kötelessége lévén, ennélfogva élete végéig magánál tartja. De, hogy biztosítva legyenek azok, a kiket a véghagyomány illet, hogy e véghagyományi irás elveszése, eltévedése által károsítva ne legyenek, id. Demeter János leköti ősi bennvalóját, minden utána járandóival együtt, 15 ezer Rfrtig és erről kötelező irást ad Rácz Gergely és Zongor István hitestáblabirák tanuskodása mellett. A végrendelet pedig, öt pecséttel, u. m. Koronka, Tömösvári, Hadházi és a két tanu pecséteivel lezárva, id. Demeter J.-nál maradott. Számbavétetett ez alkalommal a már néhai ifj. Demeter J. passivuma és activuma is. Passivum összesen, leütve 744 frt 53 kr activumot, 4366 vRfrtot és 37 krt tett.

Az id. Demeter J. aztán 1847-ben érezvén élete vége közeledtét s meglehet azt is, hogy semmit sem törlesztett a terhekből, melyre pedig kötelezte volt magát 1839-ben, s másfelöl Demeter Mihály is, kit fiának fogadott s Hadházi Jánosnak lett a veje, némi érdeket állíthatott előtérbe; vagy tán e hagyomány történetében nagy szerepet játszó Rácz Gergely adott holmi tanácsot az öreg, akkor már 86 éves Demeternek s e hatások, béfolyások következtében történhetett, hogy 1847 junius 10-én, id. Demeter János, a fia végrendeletét megsemmisítette, *azt semmitérőnek, érvénytelennek, úgy a végrendeletre és az iránt tett minden kötelezvényeit, akárhol és akárkinek tette, ünnepélyesen, általánosan visszahuzottnak nyilvánitja, minden törvényes erejökből s követelésökből kivetkezteti.* És ezeknek előrebocsátása után a következőleg végrendelkezik:

„De azonban szeretett fiamnak emlékét apai szívvel tekintve, végrendeletemet hiven megtéendő a következőkben, nem mulatom el nyilvánítani azt, hogy néhai szeretett fiamnak munkás élete s szorgalmának gyümölcse csaknem mindent ide értve, tizezer vrfrtra ment.“ Itt aztán leirja, hogy ezzel és az ehez kölcsönzöttel vette a muzsnai, már említett jószágot, a mely vásár miatti teher ma is meg van. „Tehát — irja — a tiszta és álló tizezer vrfrt menynyiségből hagyok és kötök a nemes keresztúrfalvi unitárius gymn.-nak váltóban hatezer Rfrtot, vagy a zálogolt jószág $^3/_5$ részét olyformán, hogy ez csakis az én és szeretett nőm elhunytunk után egy év múlva fog a gymnasium birtokába menni és adatni. Ezen egy évi jószág jövedelem, minket aggott és tehetetlen állapotunkban ápoló és szerett öcsénk Demeter Mihálynak menvén. Azontúl, a már érintett tőkének évenkénti fele kamatja, 180 Rfrt, a gymn. rendes tanárának, a másfele, 180 Rfrt, a gymn. czélarányos szükségeire fordittassék; vagy a jószág jövedelme e szerint használtassék fel.“ Hasonlólag hagyományoz a muzsnai unitár. ekklézsiának négyezer vrfrtot, vagy a jószág $^2/_5$ részét. Ez is halálok után egy évvel menjen át. A kamat, vagy jószág jövedelem felerészét vegye az ekklézsia, felerészét pedig a pap.

A végrendelet harmadik pontjában előszámlálja a terheket, u. m. enyedi tanár Péterfi Lászlónak 3422 vrfrt, a zselléreknek 1180 vrfrt, összesen 4602 vrfrt. Ez, a már előbb említett adósságnál nagyobb összeg; hihetőleg kamatok is vannak hozzá számítva. E teher törlesztésére a jószág negyedrészét rendeli; vagy pedig, ha a gymn. és ekklézsia részesedésök arányában letörlesztik, akkor a negyedrész jószág is nekik megyen át. A zsellérek pénzének kamatja fizetődik az által is, ha hetenként nekik egy-egy napi szolgálat elengedtetik. S a falu határán és a közelebbi vásáros helyeken kivül semmi úri szolgálatra menni nem tartoznák,[1] a mig az 1180 vrfrtot vissza nem kapják.

A negyedik pontban végrendeleti végrehajtónak van téve décsfalvi Rácz Gergely. Az 5-ikben irja, hogy a tőkét semmi czim,

[1] Ez a jószág, az ifj. Demeternek történt elzálogositás előtt, gr. Haller Jánosnak volt hasonlólag eladva s a muzsnai zsellérek gr. Haller Zoltáni uradalmába is jártak dolgozni. Ez a távolság miatt kellemetlen lévén, szivesen kölcsönöztek ifj. Demeternek a birtok megvételére.

szin és forma alatt nem szabad elkölteni, a felsőbb hatóság számadása alá rendelvén. S végül ez áll: „ezen szent és istenes czélból tett hagyományomat, keblem mélyéből kivánom és ohajtom, hogy mind a nemes gymnasium, mind a nemes egyház évezredeken keresztül éldelje és használja s legyen segédrugója a fejlődő emberiségnek és haladó világnak, legyen egy szegletkövecskéje az erkölcsi nagy világ alkotmányának.“

A következő évben elhalt id. Demeter J.-nőjével együtt. S közbejövén a szabadságharcz, az említett végrendeletet illetőleg nem történt semmi olyan lépés, mely feljegyzésre lenne méltó, egészen 1850. febr. 2-ikáig, a mikor Rácz Gergely, végrendeleti végrehajtó, megjelenik Muzsnában s a végrendeletet felbontván, a még mind meglévő adósságba, Péterfi László örökösseinek, — mert Péterfi Lászlót az oláhok megölték volt 1848-ban, 61 éves korában, — u. m. Péterfi Juliánna és Sára asszonynak[1] becsültetett 26 szekér szénát termő kaszálót és 5 vékás szántót. A zselléreknek pedig, a kik kölcsönt adtak volt, 8 szekér szénát termő kaszálót és 1 vékás szántót. Ezeket mindnyájon az elbecsült birtokba be is igtatta.

A gymnasium és muzsnai ekklézsiára nézve megjegyzi a végrehajtó: a forradalmi idő, a fölszabadulás nagy csorbát és csonkulást ejtett, t. i. *tizenegy zselléri teleknek* felszabadulásával. Azért a gymn. és egyház, a hagyományozott mennyiségekbe, csakis a megmaradott birtokoknak részökbe jutandó illetőségök évenkénti hasznát élvezendik, mig ebéli csonkulásuk egy jövő kárpótló országos bizottmánytól ki fog egyenlittetni.

Hogy a hagyomány története annál világosabb legyen, szükséges röviden megemlíteni, mi módon volt — ha volt — adósa ifj. Demeter J. Péterfi László enyedi tanárnak. Ifj. Demeter János, Péterfi László tanártól, nem kölcsönzött, hanem igen özv. Degenfeld

[1] Ezek egyike Székely-Udvarhelyen lakott, a hol a hetivásárok napján adta és kapta Rácz Gergely a szükséges útasításokat, felvilágosításokat.

Miksáné, Teleki Anna grófnőtől 4 ezer vrfrtot 1834. máj. 20-án; tehát azután 42 nappal, hogy a muzsnai jószág árát gr. Bethlen Sándornak ki is fizette volt. Az ifj. Demeter a kölcsönzött összegből egy ezer vrfrtot még az évi aug. 12-én — tehát 84 nap múlva — viszsza fizetett, a mint ezt bizonyítja gróf Teleki Anna eredeti nyugtája ez irt időről. Az elmaradott adósságról való irás a Péterfi L. kezébe került, melyről ő és örökössei azt állították, hogy a grófné adta át, bizonyos tartozásába oly formán, hogy az Péterfinek fizettessék ifj. Demeter által. Azonban az adósságlevélben semmi ilynemü megjegyzés, vagy valami más átadási irás nem volt e tartozásról; tehát az átutalványozás csak szóbeliIeg lehetett, a mint e hagyományhoz tartozó iratokból kitünik.

Péterfi László gr. Degenfeld Miksa fiainak, Imre és Ottónak volt nevelője s ezekkel ment Németország akadémiáira.[1] A szájhagyomány ezzel köti össze a leirt tartozásos ügyet. Valószinüség van benne. Csak az egy kissé feltünő, hogy Péterfi László 1810-ben lett a Degenfeld fiuk nevelője és a megjulmazás csak a harminczas évek vége felé éri őtet; s szinte hihetetlen is, hogy egy gróf Degenfeldné oly hosszu ideig adósa legyen Péterfi Lászlónak, a nevelőnek.

Fennebb említve van, hogy id. Demeter J. kötelezvényt ad fia végrendelete épségben tartását illetőleg; akkor semmi olyan körülményt nem említ fel, a mi őt a végrendelkezésben sértené, sőt elismeri, hogy fia adósságainak a tisztázása az ő kötelességévé van téve, mint haszonélvezőnek. Tiz évig haszonélvez. Ez alatt fiut fogad maga mellé, hogy ápolja őt és nejét. Az adósság törlesztése maradott, de, úgy látszik, gondolkozott a 80 éven jóval felül levő öreg ember. Fogadott fia érdekét védve, elhunyt fia emléket sem akarta sérteni. E küzdelmek, lelki tusakodások között hozzájárul a ki-

[1] Lásd P. Szathmáry K. Bethlen-főtanoda története 313 lap.

sértő Rácz Gergely személyében, ki, a mint látszik, minden actusnál jelen van, s azon kivül a Péterfi-örökösöknek útmutatójuk volt a per megkezdése előtt is és felhatalmazottjokként szerepel a perben. Elismerteti az id. Demeterrel a Péterfi Lászlónak való tartozást, kinek eddig sem gróf Degenfeldnétől, sem pedig ifj. Demetertől nem volt semmi okmánya e tartozásról s így reménye sem lehetett neki, sem örököseinek ennek megkaparításához. E Rácz Gergely, ki ellen Koronka József bünvádi keresetet akart indítani s azt az E. K. Tanácsnál is sürgette, oly végrendelkezést tétet, a már második gyermekségre jutott emberrel, a melynek alapján biztos fogantyujok legyen a Péterfi örökösöknek a fellépésre. De térjünk vissza s lássuk, mi történt tovább.

Rácz Gergely, végrendeleti végrehajtó, önfejüleg megtévén a birtok felosztását, e lépés ellen, Koronka J. igazgató, a szükséges folyamodást megtette a Sz.-Keresztúron létező *császári alkerületi* biztossághoz. Itt és Sz.-Udvarhelyen is a *Districts-Commando*-nál a lett az eredmény, hogy a gymn. és ekklézsia a jószágnak háborítatlan birtokában maradjon. Az adósságkövetelők pedig útasittattak a rendes törvényszékek felállításáig halasztandó várakozásra. És így a Districts-Commando határozata erejénél fogva, a Rácz Gergely végrehajtói eljárása megsemmisittetett. Ettől kezdve 1856 márcziusig a gymn. és muzsnai ekklézsia haszonélvezte az egész jószágot. Ez idő alatt bevett a birtok hasznából a gymn. 510 frt 72 krt és Koronka igazgató is 510 frt 72 krt osztr. értékben.[1]

1856. márcziusban kezdik meg a követelők a pert s tartott 1857. január végéig, a mikor is a törvényszék az id. Demeter J. testamentumát tévén itélete alapjául, azt határozta, hogy az ifj. Demeter J. adósságait fizesse a gymn. és a muzsnai ekklézsia.

Az egyházi felsőbbség ez idő szerint nem volt ér-

[1] Lásd Koronka József számadásos jegyzőkönyveit az irt időről.

tesülve a hagyományról, sem az e felett kifejlődött perről. E pert Koronka igazgató folytatta a gymn. részéről s végkimenetele a lett, hogy az előbb említett itélet, t. i. az adósság törlesztése nem hajtatván végre, a birtok elárvereztetett, mégpedig nagyon potom áron, 1518 frt 9 kron.

A Consistorium 1857-ben, hallomás útján, értesülvén a Demeter hagyományáról és perről, 460 sz. alatt leir Koronka Józsefhez s az ügyről felvilágosítást kér és egyszersmind a perhez tartozó iratok felküldését is megsürgeti. Koronka megküldi, megirja a szükségeseket s a Consistorium a további intézkedéseket megteszi, kezébe vevén az ügyet. Az 1859-iki, Kolozsvárt tartott zsinati főtanács aug. 30-iki ülésében 23. jk. sz. a. pedig a következő végzést hozza :

„a 460—1857. E. K. T. sz. a. bővön felfejtett indokokból, maga részéről is hibául teszi ki, főkép keresztúri igazgató Koronka J. atyánkfiának az ezen tömeg és ezt illető ügyek körüli eljárásában felötlő mulasztásokat és vétségeket u. m.:

a) hogy az id. Demeter J. által tett véghagyományról, a végrendelet felküldése mellett, az E. K. Tanácsot annak idejében nem értesítette;

b) hogy az ezen véghagyományos tömeg ellen, a Péterfi László örökösei által, a tömegre nehézkedő adóssági tőke és kamatja felvételére indított nagyfontosságu tömeges keresetről, a terhető itéletekről, a per kedvezőtlen kimeneteléről s a megkezdett törvényes executioról tudósitást nem adott. A kereset védelmét önfejétől elfogadta, megtette ; abban jelesen azon ellenvetést, hogy a hagyományos tömeg, mint urbériséget vesztett birtokos ellen, a tőkeösszeg törvény szerént fel nem mondható, megtenni, a követelt kamat egy részének régebb történt kifizetését kimutatni elmulasztotta s a szerént e dolgot odamenni engedte, hogy ezen adósság követelés és okozott temérdek per-költség, nemcsak a széphagyományos tömeget közárverési potomárban, hanem az utalványozott úrbéri kárpótlás egyrészét is elnyelte ; holott, ha az E. K. T. mindezekről azonnal és idejében értesül, sikerithette volna azt, hogy a

hátrálék nehány száz forint kamat kölcsönvett pénzből is kifizetve, a tőke úrbéri kárpótlási kötelezvényekkel névértékben törlesztessék és így, a hagyományozott szép kiterjedésü jószág, a végrendelkező által intézett szent czélokra, megmaradjon.

Mindezen mulasztások és vétségek, a tárgy körüli eljárásokból és a perfolyta-levelekből, annyira nyilvánvalók, hogy az E. Főtanács, az E. K. T. elől idézett határozatával egybehangzólag, Koronka József tanárt az okozott kárról felelőssé tenni, reá nézve a kártérítési kötelezettséget kimondani, nem kételkedik; mindazonáltal megtekintve ezen atyánkfiának huzamos hasznos szolgálata által, a nevelés körül szerzett csoportos érdemeit egyfelől, másfelől pedig megfontolva azt, hogy tanár atyánkfia nem szándékos rossz akarattal, hanem a törvénykezés körüli járatlansága által okozta e károsodást, az E. Főtanács kegyelem útján a kártérítést elengedi."

Kérdésbe jöhet, hogy ezen sok zavar és per után mi és mennyi az, a mi már a Demeter-alapot teszi. A végeredmény látható idézett zsinati jegyzőkönyv 5-ik pontja alatt. 31—1859. sz. alatti törvényszéki határozat egybefüggőleg a 112—1859. sz. alatti határozattal, a Péterfi örökösöknek a hagyományos tömeg elleni követelések megállittatott: *a)* tőkéül 1368 frt 48 kr, *b)* 6%-os kamatul 1847. szept. 1-től 1857. dec. 5-ig 841 frt 48 kr, *c)* perköltségül 142 frt 31½ kr, összesen 2353 frt 7½ kr pengő pénzben.

Ebből törlesztetett a véghagyományos jószágból, közárverezés útján békerült összeggel 1518 frt 9 kr; a még fenmaradó 834 frt 58½ kr követelés a kárpótlásból fizettetett. Ugyanis, vesztett urbériségek kárpótlási czímén utalványoztatott, az országos földtehermentési bizottmánynak okt. 17-én 5353—1857. száma alatt, tőkéül és kamatul, 1858. jan. 1-től folyó kamatszelvénnyel ellátott államkötelezvényekben, 3844 frt 36 ½ kr, miből az árverés útján bejött összegen felüli követelés kifizettetvén, marad véghagyományos tömegnek 3009 frt 38 kr pengőben.

Ez összeget a zsinati főtanács tőkésítendőnek határozta s gyarapodott 1869-ig 6329 frt 94 krra, melynek kamatja a végrendelet értelmében $^{2}/_{5}$ részben a muzsnai ekklézsia és pap, $^{3}/_{5}$-részben pedig a sz.-keresztúri gymn. és igazgatója javára 1869-ben 168 sz. a. az E. K. Tanács által 1870. kezdetével megindittatott. A kamat 338 frt 89 krt tett.

1870-ben a Demeter-hagyatékból 6000 frt utólagos kárpótlás jött, melynek 293 frt évenkénti kamatja, az évi E. K. Tanácsi 112 sz. a. az illetőkre nézve, a már ismert részesedési arányban, folyóvá tétetett. Összesen tehát 631 frt 89 kr adatott ki a Demeter-alap kamatjából évenként.

A hagyomány élvezésében nem történt semmi változás 1875-ig, a mikor az E. Főtanács $^{94}/_{2}$ sz. alatti határozatával a keresztúri igazgató részét benmarasztotta a közpénztár javára, — a mely addig, mint igazgatói fizetés szerepelt, — oly formán, hogy rendes tanári fizetéséből ennek megfelelő összeget vont le s így a Demeter-alapot béolvasztotta rendes fizetésébe.

Sok zavar, per látható ez alapítvány történetében. 1873-ban egy adóstól perrel kapta vissza a gymnasium az ez alapból kikölcsönzött összeget. Egy másik adósnál pedig ezer frt veszett el, melyet az 1891. évi zsinati főtanács, mint felhajthatatlan összeget, a gymnasium számadásából törölni határozott. Azonban, e sok per, zavar semmit sem von le az alapítvány becséből s az ifj. Demeter János érdeméből; jóllehet nem az ő, de az apja testamentuma alapján jutott e hagyományhoz a gymnasium, de nem az apja, ***hanem az ő vagyonából.*** Az érdem mindenesetre azé, a ki a vagyont gyüjtötte, szerezte s így, mint tulajdonos, azt először közczélra ajándékozta.

Az egész Demeter-alap 1894. végén teszen 15,485 frt 50 krt.

5. *Augusztinovics Sámuel és alapítványa.*

Augusztinovics Sámuel, testvére a nagy alapítvá-

nyozó *Pál*-nak. Állítólag született Gagyban 1776-ban. Gyengébb felfogásu tanuló lévén, mint bátyja, ezért apja mesterségre adta. Tanulta a csizmadiaságot[1] s egy darabig folytatta is.

Testvére, Augusztinovics Pál 1837. október 1-én kelt végrendelete 2-ik pontja alatt azt irja: „Fiutestvéremnek, Sámuelnek hagyom a kis-solymosi rész jószágomat, melyről szóló leveleket az administratio ki fogja adni.“ E résszel gyarapodott tetemesen a vagyona s ő maga is mint szerző ember, tekintélyes földbirtokos lett. Édes atyja pap lévén s mély vallásos érzésü, ezt a vallásos érzést örökölték gyermekei is. Ez ömlik át Sámuelnek, 1846. dec. 15-én kelt végrendelete bévezető sorain is, melyekben így adja elő gondolatait:

„Az örökön-örökké élő Istennek, ama Kegyelmes Atyának, a ki Alpha és Omega, legyen általam, háládatos szivü porba borult szolgája által, dicséret, dicsőség és felmagasztaltatás, a ki ama kegyelmes igérete szerént, hogy az alázatos szivüeknek adja az ő kegyelmét, én tőlem, 70 évekre terjedt életemnek alatta, irgalmasságának gazdagságát meg nem vonta. Háládatos szivvel emlékszem, én édes Istenem, idvezült atyámmal közlött azon irgalmasságodról, mely szerént ama nemes Lengyelhonban, egy általa el nem követett szerencsétlen esetért őtet nem sujtád haza- és vagyon végpusztulással, sőt mint Izraelt, siralmaik után, örömmel vezérléd bé eme tejjel és mézzel folyó Kanaánba, ez áldott, nemes Erdélyországba. Háládatos szivvel köszönöm néked oh én kegyelmes Istenem, hogy, más Lengyeltársak között, áldott emlékü édes atyámat felhivád szent oltárodnak, szolgájául[2], s annak törzsökéből oly magot is támasztál, a ki szent statusomnak, imádott szentséges vallásomnak, a vallásos Zsuki László után, igaz buzgósággal veté meg alapát, számvevő hivatali elnök és királyi tanácsos, felejthetetlen kedves testvérem, Augusztinovics Pál által. Harmadszor is ezer hála legyen neked Isten, a ki engemet is ez áldást árasztott törzsökből születtetni engedtél[3].

[1] K.-Solymosi öregemberek állítása.
[2] 1797-ben mint kadácsi pap halt meg.
[3] Ez örvend, hogy testvére A. Pálnak. Ritka testvér!

De fájdalom, midőn látom, hogy a sok esztendőkig szépen virágzott és dúsan gyümölcsözött élőfa ingadoz, oly féreg rágodván annak gyökerein, mely miatt abból többé vesszőszál nem növekedhetik; más szókkal: minekutánna veszemészre, hogy a virágzott *Augusztinovics család* kidülendő a polgári társaság alkotmányából,[1] és annak virága kiszáradandó az anyaszentegyház veteményes kertjéből; forró kebellel kivánom, hogy annyi idők alatt virágzott nemes familiám neve és emléke a hazaszeretetnek lángoló lapjáról, polgártársaim és szent vallásom emlékéből végképpen el ne enyésszék."

Ezután hagyományoz, az Augustinovics Páltól kapott és az általa szerzett birtokokból, 1-ső pont alatt *a—l* betükkel jelezve a mellék pontokat, Pál fiának ezen megjegyzéssel:

„Ezen fenirt Pál fiamnak testált javaimat úgy hagyom neki, hogyha holtunk után együtt békében élnek nőjivel, a kit akaratom ellen vett el feleségül, birják, nem bánom, békével; de ha egymástól megkülönöznének, vagy pedig Pál fiam meghalna, akkor nője semmi hagyományomhoz just ne tartson, formáljon, hanem azok maradjannk vissza a k.-solymosi unitárius ekklézsiának és a keresztúri középiskolának.

A 2-ik p. a. a k.-solymosi unitárius ekklézsiának hagy 2000 Mfrtot váltóban. A 3-ik p. a.. pedig irja: „Hagyok és testálok a sz.-keresztúri középiskolának, k.-solymosi magam szerzett és nekem testált fekvő javaimból 2000, azaz kétezer Mfrtokat váltóban, oly feltétellel, hogy az irt iskolának ezen összegből legyen állandó tőkéje; melynek kamatjából évenként, karácsoni examenkor tizenkét szegényebb sorsu, de jobb erkölcsü és törekedésü ifjak nyerjenek 10—10 Mfrtokat jutalmul, úgy, hogy a másik évben részesüljenek más jó jellemü ifjak. Mely rendelésem ha teljesedésbe nem menne, az irt tőke azonnal redealjon a k.-solymosi unitárius ekklézsiára."

[1] Az Augustinovics Pál életirója mondja 1868-ban, K. Magvető IV. köt. 33 lapján: „Még él egy Augustinovics K.-Solymoson, ez is Pál nevü, unokaöcscse a dicsőültnek, fia a fennebb említett Sámuelnek. Gyermekei nem lévén, az Augustinovics név vele a sirba száll, s egy családdal, mely vallásközönségünk történetében kitünő helyet foglalt el, megint kevesebb lesz."

A 4-ik p. a. ismét a k.-solymosi unitárius ekklézsiának hagyományoz birtokrészeket. Az 5-ik p. a. fentartja magának élete végéig az egész vagyon használatát. A 6-ik pont alatt pedig az ő fia netaláni háborgatásai ellen biztosítja magát.

A leirt hagyományok csak akkor esnek a hagyományosok birtokába, ha a felesége is elhal. S eppen ezért a bevezetés után így rendelkezik:

„Ha az egy élő Isten engemet hamarább kiszólít az élők sorából, mint kedves feleségemet Mihály Annát, kivel 32 esztendőt boldog házas életet éltem, kivel a k.-solymosi s egyebütti szerzeményeimet mindegyütt szereztem, azon esetre utolsó akaratom az, hogy mindazon jók, melyeket néhai kedves bátyám Augustinovics Pál nekem testált és így azok, miután azokat tőle sok körülötte való fáradozásaimért nyertem, tiszta szerzeményeim, mind pedig kedves feleségem Mihály Annával együtt szereztünk s az általunk épített k.-solymosi kőházzal együtt, legyenek kedves feleségem Mihály Annáé olyformán, hogy ő azokat curialis telkemmel s utánna járandó zsellértelkekkel, s künvaló szántó, kaszáló, szöllő-helyeivel, erdőivel, haláláig szabadon birhassa, azokban gazdáskodhassék minden háborítás nélkül. Minthogy pedig, szivemnek szörnyü nagy keserüségére, fiam Pál, feleségével együtt, kit nyilvános akaratom ellen vett nőül, szüntelen, köztudat szerént, részegeskedik, mindent, a mit kezére kaphat, elpusztít, irántam és kedves feleségem iránt ellenséges indulattal viseltetik és így, nem oknélkül, rettegésbe vagyok, hogy, ha én előbb találok meghalni, mint ő, említett fiam és menyem tulajdon magam és feleségemmel együtt szerzett s a fennebb neki testált javaimban őt háborgatni, kesergetni és üldözni fogja; ez okon, itélő mesteri iktató, *Koncz Lajos* öcsémet arra kérem, hogy irt kedves feleségem Mihály Annát haláláig a testált jókban, minden üldözések ellen oltalmazza és házamban, javaimban tartsa meg; onnan sem említett fiam, sem senki más által kiüldöztetni ne engedje. Mely atyafiságos jóságát és szeretetét, ha t. Koncz Lajos öcsém, irántam és a feleségem Mihály Anna iránt megmutatandja, ezennel utolsó akaratom az, hogy miután mind én, mind pedig kedves feleségem, az élők sorából, az Úr által kiszólittatunk, azon javak, melyeket én a k.-solymosi unitária

ekklézsiának és a keresztúri középiskolának s kedves feleségem Mihály Annának testáltam, (ide nem értve felkelhető javaimat, marháimat) letévén a rajtok fekvő s általam az irt helyekre hagyott summát, tüstént kezébez vehesse és legyenek a Koncz Lajos öcsém tulajdonai."

Augustinovics Sámuel végrendelkezése után elhalt 1850-ben, márczius 22-én.

Mint ez ideig a keresztúri gymnasiumnak sok alapítványa, úgy ez is peressé vált.

A véghagyományozó halála után, nője Mihály Anna, a fekvőjavak haszonélvezője lett; azonban nagyon elöregedvén, 1855-ben, három tanu előtt átadta Koncz Lajosnak oly formán, hogy Koncz Lajos, neki, élete végéig, a jövedelmi hasznot szolgáltassa bé, halála után pedig a 4000 Mtrtot a gymnasiumnak és ekklézsiának fizesse ki.

Hogy ez átadás valósággal megtörtént, tisztán bizonyítja az is, hogy Augustinovics Pál az átadott javakból bizonyos részt tettleg elfoglalván, Koncz Lajost, az akkor fenállott sz.-keresztúri törvényhatóságnál, birtokháborításért béperelte s ez a hatóság Koncz Lajosnak azokat visszaitélte. Ezen perben Augustinovics Pál, sem a véghagyomány, sem az átadó oklevél ellen semmi kifogást sem tett.

Ezután az alperesek, t. i. Augustinovics Pál és nője Biró Rózália, a már kilenczven évet is meghaladott s elméjében is gyengélkedő Mihály Annától, kivel mindig a legnagyobb ellenségeskedésben éltek, ki tudja mi módon, 1858-ban egy végrendeletet erőszakoltak ki, melyben általánoson csak annyi áll: „Mindennemü javait Mihály Anna hagyja Augustinovics Pálnak és Biró Rózáliának. E szerént, miután a Mihály Anna vérrokonai nem léptek fel, örökössei lennének a Mihály Anna tulajdon javainak, de nem azoknak, melyeknek Mihály Anna csak haszonélvezője volt.

Mihály Anna 1859-ben elhalván, azon fekvő javak is, melyeknek ő csak haszonélvezője volt, vétségből az ő hagyatéka

közé irattak s az alperesek ezekre is, minden birói közbejövetel nélkül, kezöket tettleg reátették.

Ez okból a felperes rész, a kiszakításra a pert 1860-ban megindítván, az alperesek azzal védték magokat, hogy a javak, örökségek lennének, tehát Augustinovics Sámuel nem testálhatta volna el.

A felelkezések bevégzése után, mivel az 1848. előtti törvények szerént is, a véghagyomány útján kapott javakról Augustinovics Sámuel rendelkezhetett, az udvarhelyi társas törvényszék 1863-ban, a beperesített javakat, a Mihály Anna hagyatékából, a a felperesek részére kiszakasztandónak itélte.

Az alperes rész, a fenálló törvényekben megszabott határidőn túl és a törvényes szabályokkal ellenkezőleg, visszahelyezést kért s mert a visszahelyezést nem a törvény által kiszabott időben s rendén kérte, az udvarhelyi társas törvényszék 1865-ben a visszahelyezésnek nem adott helyet.

Ez itélet ellen az alperesrész felfolyamodott a törvényes kir. táblához, de ott is, 1866-ban, az alsó törvényszék itélete helyben hagyatott.

Két egyforma itélet lévén, az alperes rész, rendkivüli felülvizsgálatért, az akkor Kolozsváron székelő legfőbb törvényszékhez folyamodott, hol tiszta törvény ellenére a visszahelyezés megengedtetett.

De a visszahelyezés után is az udvarhelyi társas törvényszék semmi okot, mi miatt az az előtti itéletét megváltoztathassa, nem találván, 1868-ban a per alatti javakat kiszakasztandóknak itélte.

Ez itélet ellen folyamodott az alperes rész a kir. táblához, honnan 1868-ban, azon okból, mert az okiratok eredetileg felküldve nem voltak, kiegészítés s új itélet hozatala végett visszautasittatott.

Az eredeti okmányok béadatván, az udvarhelyi törvényszék, miután az Augustinovics Sámuel végrendelete törvényesen, igaz úton költ, 1870-ben, a per alatti javakat újból, a Mihály Anna hagyatékából kiszakasztandóknak itélte.

Ez itélet ellen újból folyamodott az alperesrész a kir. táblához, honnan, a tanuk kihallgatása végett, újból visszaútasittatott az udvarhelyi törvényszékre, hol a tanuk kihallgatása után, a kérdéses javak ujból a gymnasiumnak és megyének itéltettek.

Most a a semmisítő legfőbb kormányszékhez semmisítő panaszt adott bé az alperes rész s kéri, hogy minden semmisittessék meg, míg a büntető törvényszék nem itél, hogy az eredeti végrendelet hamis-e, vagy nem. Már pedig az a nyugtai aláírása Augustinovics Sámuelnek hamis, a mit az alperes rész beadott, de semmivel sem bizonyította, hogy az Augustinovics Sámuel irása lenne.

Ily értelmü és az ügyet részletesen ismertető folyamodást, kérést adott bé a gymnasium és k.-solymosi ekklézsia elöljárósága a *semmisítő törvényszékhez* és azt a megjegyzést is füzi felperes rész a folyamodványhoz, hogy Augustinovics Pál és Biró Rózália alperesek, a per folyta alatt magtalanul elhaltak; továbbá, hogy Augustinovics Pálról, kinek, köztudat szerént, nagy bátyja, apja, a nevelő intézeteknek szerzett, élt és halt, föl nem tehetni, miszerént ő, a visszahelyezés melletti ügyvéde Biró Sándornak oly informátiot adott volna, hogy az általa egyszer elismert, minden kifogáson felülálló végrendeletet gyanusnak nyilváníthassa; hanem a dolog kétségen kivül úgy áll, hogy nevezett felhatalmazott ügyvéd Biró Sándor, a második alperes Biró Rózáliának testvére s egyszersmind, mint magtalannak, örökösse lévén, ily aljas gyanusításokkal reméli a birákat félrevezethetni és a népnevelés üdvös czéljára szánt javak egyrészét elsajátíthatni.

A semmisítő törvényszéknél a gymnasium és a k.-solymosi ekklézsia javára dölvén el az ügy, hagyományosok a hagyományokhoz juthattak. Koncz L. fizette ki a gymnasiumnak. Az 1876. évi Árkoson tartott zsinati főtanács $^{117}/_4$ sz. a. életbe is lépetette oly módon, hogy az alapítólevél értelmében, minden téli vizsga alkalmával, 12 tanulónak személyenként adandó 10 magyar forint értékében adassék o. é. 3 frt 50 kr. E határozat alapján az 1877. évi január végén tartott vizsga alkalmával adatott ki ez alapból a segély, vagy jutalom elsőbben s ily formán kiadatott az 1894-95. isk. év végéig öszszesen 756 frt o. é. Az Augustinovics Sámuel-alap 1894 végén: 1187 frt 22 kr o. é.

6. *Gál Ábel-alap.*

Az alapítványozó *Gál Ábel* született Szent-Gericzén,

1807-ben. Tanulását szülőföldén megkezdve, 1822-23-ik isk. év elején lépett a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumba, melyet 1829-ben végezvén, a kolozsvári főgymnasium növendéke lett. Tanulmányai végezése után a kolozsvári ekklézsia kántora s 1837-ben iklandi, 1845-ben szent-mihályi és végre 1859-ben abásfalvi pap lett. Meghalt 1868. szept. 7-én Abásfalván.

1856. junius 27-én kelt ajándék levele szerént, egy ezer Mfrt összeget ajándékozott a keresztúri gymnasiumnak, egy második tanítói állomás felállíthatása alapjául, oly formán, hogy azon naptól fogva fizeti 6 perczentes kamatját, mindaddig, a míg a tőkét befizetheti. Addig is biztosítékképen lekötötte két annyit is érő sz.-gericzei belsőtelkét.

Ez alap a 60-nos években befizettetvén, gyümölcsözőleg elhelyeztetett s kamatjából, az 1888-89. isk. év elején 235/1887. E. K. T. sz. a folyóvá tétetett az 5-ik tanári fizetés pótlásába 120 frt. A tőke 1894 végén: 2341 frt 59 kr o. é.

7. *Fejér Márton-alap.*

Kolozsvári ügyvéd Fejér Márton[1] 1864-ben 150 frt alapítványt tett, melynek kamatja adassék a három iskolához, t. i. a kolozsvári, tordai és keresztúri gymnasiumokhoz, ösztöndíjul. A keresztúri gymnasiumhoz 1 frtot rendelt évenként a kamatból és pedig oly formán, hogy azzal egy szép iró tanuló jutalmaztassék meg, rendesen a nyári vizsga végén.

Ez alap kamatjaiból kiadatott a 1894-95. isk. végéig: 27 frt o. é.

8. *Ágoston István[2] alapitványa.*

Ágoston István született 1810-ben, Kolozsváron. Atyja: Ágoston József, kolozsvári birtokos polgár, anyja:

[1] Életiratát lásd: Ker. Magvető III. köt. 1—37. lapjain, Jakab Elektől.

[2] Az Ágoston István életére vonatkozó adatok részben Filep István kolozsvári ügyvédnek, 1878. ápr. 3-án, Gombos S. tanárhoz irt leveléből vannak véve. L. gymn. levéltár XX. csomag, nr. 1.

Gyergyai Zsuzsánna. Tanulmányait a kolozsvári unitárius főgymnasiumban végezte, a jogot pedig a reformátusoknál hallgatta.

Rajongó hazafi érzelmü volt egész életében; hazaszeretete néha tulságokba ragadta s e miatt az 50-es években Urbán cs. kir. ezredes és kolozsvárkerületi főnök elzáratta volt. Meghalt 1857-ben julius 13-án; eltemettetett a kolozsvári köztemetőbe. Sirját az E. K. Tanács által emeltetett egyszerü sirkő jelzi.

Végrendeletében vagyonát az unitárius vallásközönségnek hagyta és pedig azzal a kikötéssel, hogy annak jövédelméből évenként 84 frt adassék gazdaszszonyának, Karr Jánosnénak s ennek halála után, ez a 84 frt, évenként küldessék bé a sz.-keresztúri gymn.-hoz, két jó tanuló jutalmazására, segélyezésére.

A végrendeletet, melynek voltak forma hibái, anyja, a ki első férjétől való elválása után, ügyvéd Csehi Sándorhoz ment férjhez, megtámadta. De Fejér Márton ügyvéd, a kit az E. K. T. a hagyaték rendezésével bizott meg, ajánlotta a békés kiegyenlítést; a mi meg is történt azzal a feltétellel, hogy a hagyatékhoz tartozó ingók és ingatlanok adassanak el s az azt terhelő adósságok a begyült pénzből kifizetetvén, a megmaradt összegnek fele adattassék Csehi Sándornénak. Ez ajánlat keresztülvitetvén, a vallásközönségnek jutott mintegy 2800 frt. Ennek kamatjából kapta aztán a gazdasszony évenként a 84 frtot.

A gazdasszony halála után, az 1866. jul. 1-én tartott E. Főtanács $^{92}/_{1}$ sz. a. meghatározza: hogy a 84 frt, f. évi szept. 1-től adassék ki a közpénztárból keresztúri két legjobb tanuló deáknak, egyik-egyik ebből 42 frtot kapván évenként. Azonban, minthogy az érdekelt végrendelettel nem ellenkezik, a jutalmazott s ez által egyszersmind kitüntetett két deáktól megkivánja az E. Főtanács, sőt kötelességökké teszi, hogy nevezett gymnasiumban a 2-ik és 3-ik elemi osztályokat tanít-

sák. E határozatot azonban az E. Főtanács csak ideiglenesen kivánja fentartani.

Egy pár évig állott ez a gyakorlat, azután csak jutalmul adatott ki az isk. évek végén.

Ez alapítvány kamataiból kiadatott az 1866-ik évtől az 1894-95 isk. év végéig összesen 2352 frt o. é.

9. *Botta Györgyné Koncz Klára-alap.*[1]

Botta György, Szolnok-Doboka megyében, Holló-Mezőről származik, gör. katholikus; nője pedig Nagy-Solymosban született, 1797-ben. Atyja Koncz Ignácz, állítólag róm. katholikus.

Botta György Csik-Szt.-Imrén volt báró Henter Józsefnek gazdatisztje s az 1848-49-iki szabadságharcz után, onnan jöttek Szent-Ábrahámra lakni, a Jakabházi Páltól megvásárolt birtokba, mely birtok kettőjök közös szerzeménye volt.

Botta Gy. 1863. ápr. 16-án elhalván, megelőzőleg, az őt illető vagyonrészt, végrendeletileg az oláh-consistoriumnak hagyományozta, azzal a kikötéssel, hogy abból Holló-Mezőn oláh iskolát állítsanak. Nője pedig, Koncz Klára, a ki 1873. január 31-én halt el, 1869. junius 19-én kelt végrendelete szerént, az őt illető vagyonrész általános örökössévé: sz.-keresztúri Koncsagh Eleket tette, mely vagyon, a hivatalos leltár szerént, 10,693 frt 59 kr. értéket képviselt. De kötelességévé tette általános örökösnek, hogy a 14 pont alatt megnevezett rokonoknak és erkölcsi testületeknek fizessen ki összesen 4800 frtot. A rokonokon kivül a hagyományosok között van a sz.-keresztúri róm. kath. ekklézsia, különböző czélokra, 500 frtal, az ev. ref. leányiskola 200 frtal; az erdélyi muzeum-egylet 400 frtal; a kolozsvári nemzeti szinház nyugdíjintézete 400 frtal és a sz.-udvarhelyi róm. kath. s ev. reform. főgymnasiumok

[1] A Botta György és neje életét illető adatokat Szent-ábrahámi Agh József és Sz.-keresztúri Koncsagh Elek urak adták. Ez utolsó általános örökösse Bottánénak, minthogy a Koncsagh E. első neje unokahuga volt Koncz Klárának.

400-400 frtal és végre a sz.-keresztúri unitárius gymn. 400 frtal.

Ez utóbbira nézve így intézkedett: „a kamatokat élvezze azon magántanító, ki a gyermekeket emberies, szelid bánásmódja mellett, a magyar nyelv helyes irása és olvasásába bévezette“.

A vármegyei három gymnasiumot érdeklő hagyományok kezelésére nézve megjegyzi hagyományozó Koncz Klára, hogy „az ezekre való felügyelet minden egyes felekezet becsületes tagjait illeti, és ha egyik, vagy másik intézet a hagyományt nem az örökhagyó által kijelölt czélra fordítaná, joga van azt a harmadiknak elvenni, s saját felekezeti tanodájában, az örökhagyó akaratjának megfelelően, felhasználni.“

Általános örökös Koncsagh Elek, a sz.-keresztúi gymn.-nak hagyományozott 400 frtot és hátrálék kamatjába 140 frt 60 krt, 1881-ben jan. 5-én béfizette, mely kezelés végett felküldetett a központárba. Az 1882 évi E. Főtanács 26. sz. a. ez alapra nézve határozta: „miután az alapítványlevél értelmében csak a 400 frtnak kamatja adandó ki az illetékes magántanítónak s az az 1881-82. isk. évre ki is adatott; a 400 frton felül felküldött kamatokból gyült 140 frt 60 kr tőkésíttessék egy másik 400 frtos alap erejéig, annyival is inkább, mert utólagosan kiadni jutalomképen nem is lehet.“

Kiadatott ez alap kamatjából az 1881-82. isk. évtől 1894-95-ik isk. év végéig összesen 280 frt. Az alap állása pedig 1894-ik év végén: 712 frt 08 kr.

10. *Mártonffy Gergelyné, Koncz Juliánna és alapitv.* Ez alapító is a k.-solymosi Koncz-családból ered. De minthogy férjével, Mártonffy Gergellyel, eggyütt szerzették a vagyont, illő a férjről is, ez alapnál szólani.

Mártonffy Gergely született 1791-ben, márczius 25-én, Csik-Szt-Györgyön.[1] 1807-ben végezte a csik-som-

[1] Az adatok Gál József úrtól vannak, a ki férje a Mártonffy és Mártonffyné nevelt leányának, Koncz Rózának.

lyói 6 osztályu gymnasiumot s onnan Kolozsvárra ment át tanulását folytatni, de fundatiot nem kapván megkésése miatt, pártfogója, Andrási Rafael gvardján, udvari szolgálatot szerzett neki Buzás-Bocsárdon, hol számtartóskodott. Innen Szász-Szt-Ivánba tétetett által, a hol 1816. február 16-án nőül vette Koncz Juliánnát s mint nős ment egy-két év mulva Bethlen-Szt-Miklósra gazdatisztnek, a gróf Bethlen Imre udvarába. E birtokot 1829-ben haszonbérbe vette ki s 12 év alatt annyira megmódosodott, hogy 1841-ben, mint önálló birtokos, megtelepedett Gogán-Várallyán.

Nője, Koncz Juliánna, született volt 1796-ban Almakeréken, szept. 7-én. Megkereszteltetett N.-Solymoson.[1] 57 évig éltek együtt s 1867-ben megülték aranylakadalmukat. Gyermekük nem lévén, két rokon leányt neveltek fel, mint fogadott leányukat, az egyik Koncz Róza, Gál Józsefné; a másik Koncz Károlina, Pásztani Daniel Lőrinczné. Mártonffy Gergely meghalt 1874-ben 83 éves korában, nője pedig 1877-ben, 81 éves korában.

Halála előtt, u. m. 1873. okt. 10-én a keresztúri gymnasiumot érdeklőleg a következő *„alapítványozási okirat“*-ot állította ki Koncz Juliánna:

„Nevem alább irt Koncz Juliánna, özv. Mártonffy Gergelyné, Istenes lélekkel és teljes megnyugvással teszem azon intézkedésemet, miszerint az unitárius vallásközönség székely-keresztúri tanodájában tanuló bizonyos növendékek segélyezésére *„Mártonffy-Koncz“* neven teszem a következő alapítványomat:

1. Halálom után, legtovább egy év alatt, köteles Gogán-Váralyi birtokos Gál József jogutódom, 3000, azaz: háromezer osztrák forintot, erdélyi urbéri papírosakban, illetőleg kötelezvényekben, béfizetni az unitárius vallásközönség kolozsvári közpénztárába végrehajtás terhe alatt, hogy az ott kezeltessék egy perczent kezelési költség levonásával s arról az E. Főtanácsnak külön számadást mutasson bé évenként a pénztárnok.

[1] Atyja: Koncz Pál, anyja: Máté Juliánna. Atyja udvari tiszt volt a gróf Bethlen Ádám udvarában.

2. Az évenként béjövendő kamat osztassék ki a székely-keresztúri unitárius tanodában tanuló szegényebb sorsu, jobb igyekezetü tanulók között oly formán, hogy a kis-solymosi Koncz neven lévő családok lehető fiu tanuló növendékei közül az illetékesebbek vegyék ketten két ezer forintnak a kamatját s a harmadik ezernek kamatját vegye egy más néven levő unitárius fiu.

3. A segélyzendők kijelölése a sz.-keresztúri iskola igazgatóságától függ és a kolozsvári főpénztárból félévenként a kamatot ossza ki a censurák alkalmával az illetőknek; sőt az alapítvány letétele után egy évvel kezdvén a segélyezést, adnák félévenként előre.

4. Ha netalán a 2-ik pont alatt felemlített Koncz-családból tanulók nem volnának, kapják mások, csakhogy mindig unitáriusok segélyeztessenek.

Mely fennirt alapítványozási okiratot két példányban kivántam megiratni, hogy egyik őriztessék az unitárius vallásközönség kolozsvári levéltárában a másik a k.-solymosi unitárius egyház ládájában; mindkettőt sajátkezüleg alá irtam és megerősítettem."

Ez alap a jogutód által béfizettetvén, az E. K. T. 1876. dec. 24-én tartott ülésében 253. sz. a. életbe léptette. S az időtől fogva az 1894-95. isk. év végeig kiosztatott ez alap kamatjából összesen: 2119 frt 14 kr. Az alap állása 1895-ik isk. év végén: 3000 frt.

11. *Városfalvi Bedő Sándor és alapitványai.*

Udvarhelymegyében, Hodgyában született Bedő Sándor, 1816-ban. Atyja Bedő József ev. ref.; anyja: városfalvi Kénosi Anna, unitár. vallásu. A mint megszületett, anyja rögtön meghalt s dajka nevelte. Három éves korában, anyja testvérei Kénosi Ferencz és György, a kik nőtlenek s így magtalanok voltak, magukhoz vették Városfalvára. A fiu hét éves koráig néma volt.[1] Ekkor egy véletlen jelenet megszólaltatta. Ugyanis, a szolgálót, a ki a fiut gondozta s a kihez nagy bizalommal viseltetett, egy legény megölelte; e miatt a néma

[1] Testvérétől, Bedő Miklóstól van ez adat.

fiu haragra lobbant s rákiáltott: *ne nyulj hozzá.* Ezek voltak első szavai s azután beszélt rendesen. 1823-24. isk. év elején a sz.-keresztúri gymnasiumban kezdette tanulását s 1832-ben végezve Kolozsvárra ment át.

A Kénosi testvérek unitáriussá nevelték s minden vagyonukat Bedő Sándorra hagyták Városfalván, ő maga pedig hodgyai birtokát Ferencz testvérének ajándékozta.

Kétszer nősült; először 1839-ben, nőül vette Sz.-Keresztúrról Bereczki Máriát, a ki 1875. febr. 4-én meghalt. Gyermekeik nem voltak.

Másodszor, 1877. febr. 22-én, nőül vette a vértanu martonosi Gálfi Mihály özvegyét, Bereczki Károlinát.

Politikai fogságot szenvedett az 50-es évek elején Szebenben három-, Josefstadtban pedig két évig.

Meghalt 1885. aug. 5-én. Porai a városfalvi temetőben nyugosznak. Vagyonát rokonaira hagyta, de jótékonyczélu alapítványokat is tett.

Első alapítványi levele így hangzik:

„Alólirt, az unitáriusok székely-keresztúri középtanodájához, egy határozott czélu alapítvány létesítésére, az alábbi pontokban kifejezést nyert rendelkezésem tekintetbe vételének kikötésével a *9468* számu „Földtehermentesítési kötelezvényben" 300, irva is háromszáz forintot ezüstértékben, a további intézkedések megtétele végett a Mlgs. és főt. E. K. Tanácshoz alázatos tiszteletem mellett küldöm. Ugyanis:

1. Akarom, hogy ezen háromszáz frtos alapítvány, szeretett nőm: „*Bereczki Mária*" neve alatt szolgáljon s a sz.-keresztúri középtanodánál, — a kolozsvári főtanodából kiküldött s küldendő — ideiglenes minőségben alkalmazott s alkalmazandó köztanítók jutalmazására, — ennek évenkénti kamatja, a köztanítók között egyenlő mennyiségben, a nyári iskolai vizsgálatok végeztével lévén mindenkor kiosztandó.

2. Határozottan kijelentem abbéli óhajtásomat, hogy ezen jutalmi összeg, a köztanítóknak meghatározott és meghatározandó rendes évi fizetésökbe bele ne tudódjék; és hogy ezen jutalmazás már az 1875-ik évben esendő nyári iskolai vizsgálat alkalmával folyósittassék.

3. Ha a középiskoláknak kilátásba helyezett országos szervezése által, a rendes tanári állomások béállításával, a köztanitói állomások megszüntettetnének: abban az esetben ezen alapítványi összeg fordittassék a sz.-keresztúri iskolatelek közvetlen szomszédságában lévő helyiségek remélhető s lehető megvásárlására alapul.

4. Ha ezen alapítvány, kezelés által, meghatározott és kitűzött czéljától elüttetnék valaha, felkérem és mindenkorra felhatalmazom, mint felügyelőket, az Udvarhelyegyházköri esperest és jegyző urakat, hogy a czéljától elütött alapítványt, azonnal az Udvarhely unitárius egyházköri papi és mesteri gyámolda részére foglalják le s e czélra fordítását törvények értelmében is teljesedésbe vegyék.

5. Ezen alapítványi oklevél három példányban, u. m.: Valláskozönségünk kolozsvári, sz.-keresztúri középtanodánk és az Udvarhely unitárius egyházkör levéltáraiba letétetik." Kelt Városfalván aug. 27-én 1874. Bedő Sándor, m. k."

Kiadatott ez alapból a kikötött czélra 1894-95. isk. év végéig 314 frt 10 kr. Az alap állása pedig 1894. végén: 324 frt 25 kr.

Második alapitványát tette Bedő Sándor Sz.-Udvarhelyen 1885. julius 25-én. És pedig eképpen:

„irt helyen és időben kelt „a kir. közjegyző által kiállított s Elekes József és Ábrahám József tanuk által megerősített „Végrendeletem"-ben, városfalvi birtokomra nézve megjelölt jogutódaimat, Bedő Béla és Bedő József unoka öcséimet arra kötelezvén, hogy a sz.-keresztúri unitárius középtanodának — nőm Bereczki Károlina, mint életfogytiglani haszonélvező halála után számitandó egy év leforgása alatt — egyezer (1000) forintot o. é. fizessenek ki. Ezen összeg rendeltetésére és kezelésére nézve a következőket kötöm ki s azoknak megtartására nevezett középtanoda mindenkori igazgatóságát szorosan kötelezem:

1. Ezen összeg „*Városfalvi Bedő Sándor betegápolási alapítványa*" czímen kezeltessék, az intézet más nemü tőkeállományaira nézve érvényben álló szabályok szerént és felelősség mellett.

2. A tőke elkölthetetlen; évi jövedelme pedig a nevezett

intézetben tanuló szegény sorsu növendékek betegápolási és gyógykezelési költségeinek fedezésére fordittassék. Az ápolásra szorult ily növendékek közt, sem vallás, sem nemzetiség tekintetében küllömbséget nem kötök ki.

3. Ha a tőke jövedelmét az ily czélu kiadások vagy éppen nem, vagy csak részben emésztenék fel, a fönmaradó jövedelem esetről-esetre a tőkéhez csatolandó s mint tőke szaporulat elkölthetetlen lesz.

4. Hogy ezen alapítványom által kitűzött czél annál sikeresebben megvalósítható legyen, a közegészség ügyével s érdekével is megegyező azon kivánságomat fejezem ki, hogy az ápolást igénylő terhesebb betegek részére egy alkalmas külön helyiség jelöltessék ki és szereltessék fel.

5. Ezen alapítványom hű kezelésének ellenőrzéséül első sorban a kezelésre hivatottak kötelességérzetét, másod sorban pedig az illetékes főhatóság felügyeleti jogát és kötelezettségét jelölöm meg.

6. Ezen alapítvány összeg biztosítása czéljából felhatalmazom többször nevezett középtanoda igazgatóságát, hogy azt, halálom után, városfalvi birtokomra, mint jelzálogot, telekkönyvileg bekebeleztethesse.“

Ez ezer forint hagyományt hodgyai Bedő Ferencz perrel támadta meg s általában az egész végrendeletet. E per a sz.-udvarhelyi kir. törvényszék 3401-1890. sz. s a m.-vásárhelyi kir. tábla 3474-1891. és a magyar kir. curia 10226-1891. számu itéletei alapján a gymnasium javára dölt el.

12. *Br. Orbán Balázs és alapitványai.*

Orbán Balázs, Udvarhelymegyében, Lengyelfalván született 1830-ban, febr. 3-án. Az alsóbb osztályokat a szülői háznál, mint magántanuló végezve,[1] 1844. szept. 3-án, a sz.-udvarhelyi ev. ref. főgymn., a bölcselmi tanfolyamra vétetett fel.[2] Ezt és egy évi jogot itt végzett, 1847-ben Konstantinápolyba ment szülőivel, az anyai

[1] A testvére Orbán Ottó állítása szerint.
[2] Lásd a főgymn. anyakönyvét az irt évről.

örökség átvételére s ez évben bejárta Palestinát, Syriát, Arábiát s Egyiptom egyrészét és Görögország nevezetesebb városait.

A szabadságharcz hirére Orbán Balázs hazaindult, de a határőrök nem eresztették bé Magyarországra. A harczban ugyan nem lehetett szereplő, de a Törökország-felé menekülteket pénzzel, tanácscsal segítette. Kossuth életét, a Joannovics-féle összeesküvéssel szemben megmentette. Ezután Londonba menekült; onnan Jersey szigetre jutott, hol Hugó Viktor s mások társaságában volt darab ideig. Hazájába 1859-ben tért vissza.

1847, 1848 években tett útazásai, tanulmányai eredményét megirta „Útazás Keleten“ czím alatt 6 kötetben. Ezután a Székelyföldet irta le 6 kötetben; megirta Torda város monographiáját is 1 kötetben. A 70-nes évek elejétől országgyülési képviselő volt egészen haláláig.

1865-ben lett unitárius, vagyis, ekkor tért vissza a róm. kath. egyházból az unitárius vallásra, mert ősei is unitáriusok voltak. Ez egyház és iskolái iránt nagy figyelmet tanusított s nem csak szóval, de tettel, áldozattal is mindig az elsők között volt. 1876-ban tette első alapítványát a sz.-keresztúri gymnasiumhoz. Erről az alapítvány-levél eként hangzik:

„A nemzetek életképességét és hatalmát ma, már nem a nyers erő, nem is kizárólag a hősiesség, hanem a népek miveltségi fokozata s szellemi fejlettsége szabja meg. Napjainkban a nagy hadsergek s roppant fegyverkészletek is csak úgy nyernek nyomatékot, csak úgy tudhatnak még harcztéreken is tekintélyt és eredményt előidézni, ha az értelmiség felvillanyzó ereje lehel bele erőt és erőt fokozó bizalmat; ha a nyers erő felett ott áll a szellem hatalma, melyet a tömegek hatalma mindenkor megteremt.

Ezért nemzetének ma azon honpolgár teszi a legnagyobb szolgálatot, ki az értelmi tőke gyarapítására hat; mert nem frázis, hanem kétségbe vonhatlan igazság az, hogy a francziákat a porosz iskola mesterek győzték le.

Én egy csekély észrevehetlen paránya vagyok a nemzet testnek, kit a sors csekély szellemi és anyagi tehetséggel ajándékozott meg; minden, mit e két téren birok, saját szerzeményem, s mint ilyen felett szabad rendelkezési joggal birok, s miként korlátolt szellemi tehetségemet s ennek ki nem pótolható élet tevékenységemet és buzgalmamat kizárólag hazám és nemzetem szolgálatára igyekeztem szentelni: úgy csekély vagyonomat is a szellemi élet fejlesztésére, a nemzeti értelmesedés fokozására szándékozom áldozni; de a miként a toll és szó: az észnek e gyenge tolmácsai számbavehetetlen keveset nyujthatnának, úgy az anyagi áldozat is viszonyaim között nagyon korlátolt lehet csak; az csak is egy szerény eltűnő levélke a nemzet mivelődés terebélyes életfáján, az csak is egy észrevehetetlen hajszál, a szellem élet erős hálózatában; de csak az ily gyenge szálacskák is, ha sokat egybe fogunk erős köteléket képeznek. Azért az áldozat csekély volta nem tart engem vissza, mert a sok csekélyből növi ki magát a nagy, a hatalmas, s a jól alkalmazott kevés is, mások hozzá járultával, képes némi eredményt felmutatni.

Mi szegény kopár hegyek közé szorított, az ország szívétől távol eső székelyek, mint minden, úgy a nevelés terén is háttérbe szorultunk itt is, mint egyebekben, az önsegélyre vagyunk útalva; azért én csekély alapítványomat egy székely tanodához, imádott szülőföldem egy oly tanintézetéhez küldöm, mely azt leginkább szükségli, egy oly nevelő intézethez, melyben nagyon sok szegény tanuló van, s mely egy kis számu felekezet túlfeszített áldozat készségéből merített lételt s annak köszönheti folytonos fejlődését, attól várja jövendőjének biztosítását.

Ez a székely-keresztúri unitárius gymnasium, mely egy sürü népességü vidék egyedüli iskoláját képezi, s melyben leginkább szegény falusi nép fiai küzdenek az önfentartás és kiképeztetés nyomorával. Az ilyeneknél néha csekélynek tetsző segély is jótékonyan hat, miért alapítványomat ösztöndíj alakjában ez intézettel kapcsolom össze.

A székely-keresztúri unitár. gymnasiumban 5 gymnasialis osztály van jelenleg rendszeresítve, teszek tehát *500, azaz ötszáz o. é. frt* alapítványt oly formán, hogy mindenik osztályban évenként száz-száz frtnak kamatja a legjelesebb tanulónak, nemzet és

vallás külömbség nélkül, ösztöndíjként kiszolgáltassék; ha az osztályok száma e tanintézetben szaporittatnék, akkor az ösztöndíjak mindig a felső 5 osztályban adandók ki.

Ez ösztöndíjak kiosztásánál azonban minden protectio és részrehajlás útját elzárni kivánván, a tanuló ifjaknak is, az ösztöndíj képesek megjelölésére, némi befolyást gyakorolni kivánok biztosítani, nem annyira ellenőrzés, mint inkább az önérzet ébresztése céljából, s főleg azért, hogy a tanulók, már fiatal zsenge korukban hozzá szokjanak az érdem méltánylatához s ennek nemesítő érzetét elsajátítsák.

Ez okon a jelölt ösztöndíjak mindenik osztályban a legfeddhetlenebb magaviseletü, a tanulmányokban a legtöbb szorgalmat és előmenetelt tanusító ifjunak adassanak, a következő módozat szerént:

Mindenik ösztöndíj jogosult osztályban, az illető közvizsgát pár nappal megelőzőleg, az osztály tanulói titkos szavazat útján, az ösztöndíjra, három tanulót jelölnek ki, e kijelöltekből aztán az illető osztályba betanító tanárok (v. tanár), az igazgató részvéte mellett, szintén titkos szavazat útján válasszák ki a három közül a legérdemesebbet, kinek a közvizsga alkalmával az ösztöndíj buzdító szavak kiséretében kézbesítendő.

Ha a tanulók által kijelöltek közül a betanító tanárok (v. tanár) egyet se találna jutalomra érdemesnek, ha ebben, vagy bár mi ezt érdeklőben, contraversio támadna, azon esetben, mint legfelsőbb foruma a gymnasiumnak, az igazgató elnöklete alatt egybegyülendő tanári kara fog végérvényesen dönteni.

Az alapítvány tőke most nálam marad, annak biztosítására azonban lekötöm bár hol található javaimat mindaddig, míg a tőkét folyó készpénzben be nem fizetem; a tőke befizetése határidejéül 1883. január 1-ét tüzöm ki; addig netalán bekövetkezhető elhalálozásom esetében, hagyatékomból első sorban e tartozásom fizetendő ki, mire lehető jogutódaimat szigoruan, átok terhe és törvényes végrehajtás erejével kötelezem, s megtagadás esetében minden javaim örökölhetésétől eltiltom.

A tőke lefizetéséig pd. arra kötelezem magamat (esetleg jogutódaimat), hogy jövő 1877-ik évtől kezdve, minden iskolai év vége előtt 2 héttel, azaz jun. hó 15-én a lekötött 500 frtnak 10%

kamatját, azaz 50 o. é. frtot, a sz.-keresztúri unitár. gymnasium igazgatójának kezeihez beszolgáltatom (illetőleg beszolgáltatják jogutódaim), mit, ha elmulasztanék (v. elmulasztanának), feljogosítom ama tanoda igazgatóságát, hogy bárhol található javaimból (v. javaikból) magának e tartozásom erejéig eleget vehessen, vétethessen költségeivel, fáradságaival együtt.

Mindezek biztosítása fejében kiadom ezen tanuk előtt saját kezűleg kiállított és aláirt alapítvány levelemet.

Kelt korondi fürdőn, 1876. aug. 12.

Orbán Balázs,
országgy. képviselő és jegyző.

Ez alapítvány már az 1876-77. isk. év végén folyóvátétetett 10%-al s 1885-ben befizetvén az alapot, 6%-al és 1893-ban, a kamatláb esése folytán, 5%-al adatott az illető osztálybeli tanulóknak a jutalom. Az 1894-95. isk. év végéig kiadatott összesen ez alap kamatjaiból: 640 frt o. é.

Az alaptőke pedig 1894 végén: 544 frt 87 kr.

Második alapitványa. A VI-ik osztály beállítására 100 frt alapítványt tett az 1889. évi E. Főtanács alkalmával. Ez az alap 1894. végén 136 frt 13 kr.

Halála előtt háram nappal, u. m. 1890. ápril 16-án, Budapesten kelt végrendeletében is megemlékezik a sz.-keresztúri gymnasiumról. *Ez a harmadik alapitványa.* Bévezető soraiban mondja:

„Tekintve az emberi élet mulandóságát, a földi élettől való megválásnak bizonytalanságát, főleg, az oly, egészségében megrongált egyénnél, mint a minő én vagyok, szükségesnek tartom, halálom bekövetkezhetése tekintetéből, csekély földi javaimra nézve, már most megtenni végintézkedésemet. A mint egész életem türelem volt a jóért, az igazságért, a haza üdvére, s a miként életemben sohase kerestem önfeláldozó odaadásomért az öntudatnál más jutalmat: akként, már csak a következetességért is oda kell törekednem, hogy halálomból is némi haszon háromoljék a szegény magyar hazára, a melynek egész éltem tevékenységét szentelem; földi javaim egy részét, azt a részét, a mely leginkább szerzemé-

nyem, a haza, közmivelődés és fajmegmentés oltárára szentelem. Én családdal nem lévén megáldva, a magyar népet tekintem családomnak s azt is kivánom főörökösömmé tenni; míg másrészről, a testvéri szeretet adóját sem kivánom megtagadni azon testvéremtől, ki arra rá van szorulva s ki gyermekei által családunk tovább folytatására hivatva van. E két pont irányozá határozásomat és eljárásomat." Ez után javait számlálja elő s terheit is, melynek tisztázására nézve is rendelkezik, s folytatja: „A Szejkefürdőt, az ahoz tartozó tagot és szombatfalvi házat hagyományozom Bódog bátyám fiutódainak, úgy azonban, hogy a fürdő és gazdaság jövedelméből tartozik minden évben a székely-keresztúri unitárius gymnasiumnak 200, irva kétszáz o. ért. forintot kiszolgáltatni ő és jogutódai 20 éven át, vagyis mindaddig, a míg 4000 frtot fog az évi járadék tenni. Ezen segélyt hagyom nevezett iskolának azért, hogy a kapandó évi járadékból, fordítsa az egyik 100 frtot szegény tanulók — a legszorgalmasabbak és legkitűnőbbek — ösztöndíjául; a másik 100 frtot pedig a beállítandó VI-ik osztály tanári fizetése alapjául, a melyre már életemben tettem 100 frt alapítványt. Bátyámat és jogutódaimat oly szigoruan kötelezem ezen alapítványom betartására s a 200 frt évi járadék pontos kiszolgáltatására, hogy ha annak fizetésében pontatlanok lennének, avagy azt, bárminemű ürügy alatt, megtagadnák, a székely-keresztúri unitárium gymnasium igazgatóságát és tanári karát feljogosítom arra, hogy ezen, telekkönyvileg is béjegyzendő, szolgálmányt törvényes úton is felvehesse, sőt pontatlan, vagy hiányos fizetés esetében, magát, a 4000 frtra menő tőkét is azonnal exequáltathassa a Szejkefürdőn és tartozandóságain. Ép azért, mert szomoruan tapasztaltam, hogy az ily közmivelődési hagyományokat az útódok nem igen szokták respectálni, sőt nemes czéljaiktól elvonják; azért én, a székely-keresztúri iskolának tett hagyományom pontos kiszolgáltatását, minden körülmények között biztosítani kivánván, a Szejke és tartozandóságainak birtoklását a Bátyám és fiutódai részére alapítványom pontos kiszolgáltatásához kötöm s az esetben, ha azt lelkiismeretesen nem teljesítenék, nevezett iskolát megkárosítani, avagy kijátszani akarnák, az esetben elesnek a Szejke-fürdő birtoklásától s az egészen a székely-keresztúri unitarium gymnasiumra szállna át....

A székely-keresztúri gymnasium alapítványánál székely nemzetem iránti szeretetem az irányadó; mert én itt is igazán követem Krisztus tanait, hogy a ki kővel dob, azt kenyérrel dobom vissza; mert nem tagadom, hogy végtelenül fájt lelkemnek, hogy a keresztúri választó kerületben, épen székely testvéreim, azok közt unitárius hitrokonaim buktattak meg. De én e megaláztatásomért, e kitagadásomért úgy kivánok bosszutállani, hogy a népnevelés előmozdítása által edzem meg jövőre e népet a hazafiságban." stb.

E végrendelet szerkesztése után csakhamar u. m. 1890. ápr. 19-én meghalt Budapesten. Porai a Szejkefürdőre szállítattak, hol ápril 21-én helyeztettek örök nyugalomra.

Orbán Balázs végrendeletét s így a gymnasiumnak hagyományozott 4000 frtot is, a végrendelkező testvére, Ottó, perrel támadta meg. A per felvétetett a sz.-udvarhelyi kir. törvényszéknél 1893. évi szept. 23-án s még jelenleg t. i. 1895-ben is folyamatban van.

13. *Özvegy Vas Miklósné, született Szabó Anna alapitványa.*

Szabó Anna, Szabó Sámuel, sz.-keresztúri gymnasiumi első igazgató-tanár leánya, született 1809-ben, Székely-Keresztúron. Szent-ábrahámi Vas Miklós nőül vette 1844-ben, de alig éltek 7 évet együtt, mivel férje meghalt 1851-ben.

Özv. Vas Miklósné, 1876. január hóban egy ezer forintos alapítványt tett a székely-keresztúri gymnasiumhoz, atyja Szabó Sámuel nevére, egy tanári szék alapjául, melynek *„Mikola*[1] *Szabó Sámuel tanszék"*-alap nevet adott. Ez alapítványi tőkéből béfizettetett 1881-ben 400 frt s gondoskodott aztán halála előtt, hogy ez a kamataival együtt kiegészítessék ezer forintra; mely kamatbészámítás azért történt, hogy csak halála utánra

[1] Szabó Sámuel, másként Mikola Sámuel, minthogy a marosszéki Mikola családból származott. Lásd életiratában Ker. Magv. IX. köt. 107 lap.

tervezte volt az egész tőke befizetését. Az alapítványt tevő elhalt 1890. január 16-án. S nem sokkal azután az alapítványi tőke kiegészítése is megtörtént. A tőke kamataiból felhasználtatott: 100 frt.

Az alap 1894. végén: 1402 frt 79 kr.

14. *Sándor Jolán-alap.*

A székely-keresztúri gymnasium igazgatója, Sándor János és nője Kiss Néria, mint szülők, 1876. junius 25-én született és 1877. augusztus 23-án elhalt *Jolán* nevü kis leányuk, mint első gyermekük emlékére, 50 frt alapítványt tettek 1882-ik év január 1-én a sz.-keresztúri gymnasiumhoz, oly formán, hogy annak rendes kamatja minden iskolai év végén, az igazgatóság által kijelölt egy jó magaviseletü és igyekezetü unitárius vallásu tanulónak adassék ösztöndíjképpen. Folyóvá tétetett már az 1881-82. isk. év végén s kiadatott a kamatakból az 1894-95. isk. év végéig összesen: 39 frt 75 kr. o. é. Az alap 1894. végén: 51 frt 39 kr.

15. *Kórház-alap.*

Székely-keresztúri lakós gróf Haller József, 1879. január 30-án, 200 frt alapítványt tett a gymnasiumhoz béállítandó kórház javára. 1884. január hó 3-án ez alap gyarapítására 50 frtot adományozott Lengyel József járási és iskolai orvos. Jaeger József gyógyszerész pedig a tanulók által vásárolt gyógyszerek árának 20%-át évenként s így 1890-ig adott összesen: 63 frt 49 krt.

Más kisebb adományokkal, ajándékokkal is szaporodván s hozzá véve a városfalvi Bedő Sándor-féle 1000 frtos e czélu alapítványt is, a mely még nincsen befizetve, de biztosítva van, a gymnasium kórházalapja összesen 1894. végén: 1830 frt 39 kr.

16. *Jánosi József-alap.*

Oroszhegyi *Jánosi József,* róm. kath. vallásu, nyugalmazott hadnagy, oroszhegyi birtoka egyharmadrészét az udvarhelymegyei három felekezeti gymnasiumnak hagyományozta egyenlő arányban, 1885-ben, u. m. a sz.-udvarhelyi róm. kath. fő-, az ev. ref. fő- és a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak. E birtok az illető

felekezeti főhatóságok jóváhagyása folytán eladatott s az eladási árból a sz.-keresztúri gymn. 150 frtot kapott 1890. augusztus 29-én, mely *Jánosi József-alap* czimen tőkésittetett. Kamatjai a gymn. közszükségeire fognak fordittatni. Az alap állása 1894 végén: 190 frt 75 kr.

17. *Filep Zoltán-alap.*

A sz.-keresztúri gymn. V-ik osztályát 1887-88. isk. évben végzett s az év őszén elhalt Iklandi Filep Zoltán emlékére, atyja: Filep Domokos és anyja: Boros Zsuzsánna, 100 frt alapítványt tettek 1889. jun. 25-én, a sz.-keresztúri gymnasiumhoz: „*Filep Zoltán-alap*“ czimen, és pedig azzal a kikötéssel, hogy a kamat $^2/_5$-öd részét kapja két V-ik osztályu tanuló, nem annyira a jól tanulás, mint a jó magaviselet czimén; $^3/_5$-öd rész pedig tőkésittessék mindaddig, mig az alap 200 frtra növekedik. Ez alap kamatjaiból, az 1888-89. isk. évtől az 1894-95. isk. év végéig kiadatott: 14 frt. Az alap állása 1894 végén: 133 frt 6 kr.

18. *Dersi János és alapitványa.*[1]

Született Dersi János 1830-ban, aug. 2-án, Küküllőváron- v. Nagy-Teremiben. (Nem lehet a születés helyét bizonyosan tudni.) Atyja Dersi János, udvarhelymegyei Derzs községből, székely nemes unitárius családból származott. Anyja: Oroszhegyi Jánosi Veronika, róm. kath. szülők gyermeke. Atyja gróf Bethlen Leopold s később gróf Petki jószágigazgatója volt.

Elemi tanulmányait a nagyszebeni katonai intézetben s a gymnasiumot pedig Maros-Vásárhelyen, a róm. kath. és ev. ref. vallásuaknál végezte.

A forradalom Dersi Jánost is a zászló alá szólította; huszár lett Tholnay G. századában. A forradalom lezajlása után pedig gazdaságot folytatott. Az atyjától

[1] Dersi Jánes életéről és alapitványairól az E. K. Tanács egy 66 lapra terjedő nagy nyolczadrét alaku füzetet adván ki 1893-ban „*Dersi János Emléke*“ czimen, melyben terjedelmesen van ismertetve élete, működése; itt a hosszabb tárgyalást — jóllehet egyik legnagyobb alapítványozónk — mellőzzük, csak a keresztúri gymnasiumot érdeklőket hozzuk tel.

maradt örökséget gyarapította s haszonbérelt, mely idő alatt megszerezte a puszta-szent-miklósi birtokot.

1861. okt. 15-én nőül vette Dr. Csiki Sámuelnek Mária nevü leányát, de már 1864-ben elvált tőle. Családja, gyermeke nem lévén, tekintélyes vagyonát közczélra szánta s 1890. aug. 30-án kelt végrendelete szerént hagyományozta a kolozsvári és keresztúri gymnasiumoknak, a m.-vásárhelyi unitárius ekklézsiának és az EMKE-nek.

A sz.-keresztúri gymnasiumot érdeklőleg, a végrendelet első pontjában 10,000 forintot hagyott a felállítandó VI-ik osztály költségeinek fedezésére. Továbbá írja: „Torda-Aranyosmegyébe kebelezett puszta-szentmiklósi jószágomat, ahoz tartozó szent-margitai, mezőujfalusi és K.-Soóspatak községbeli rész jószágokkal együtt, *el nem idegenithetőleg*, ***Dersi János táp- és ösztöndíj*** czimen hagyom a székely-keresztúri unitárius iskolának, úgy, hogy azon birtokok évi jövedelméből, unitárius szülőktől származott, tanulás és jómagaviselet által erre érdemesnek mutatkozó oly szegény 20 tanuló kapjon évenként 100-100 frt segélyt, kik tanulásukat nem folytathatnák, ha ily segélyben nem részesülnének. Az ezen összeget meghaladó jövedelem a székely-keresztúri iskolánál alkalmazott tanárok fizetése javítására lesz fordítandó.“

A 7-ik pontban azt irja: „Miután czélom az, hogy úgy a kolozsvári, mint székely-keresztúri iskolának hagyományozott ingatlanok egész jövedelme, minden levonás nélkül, fordittassék segélyezésre, rendelem, hogy ingatlanaim mindaddig haszonbérbe adassanak, a míg azok jövedelméből s ingóságaimból 25 ezer frt tőke gyül össze, melynek aztán kamatai a kolozsvári és sz.-keresztúri iskolának hagyományozott ingatlanokon lévő épületek fenntartási költségei fedezésére lesznek fordítandók; önként értetődvén, hogy ezen tőke előállításáig a segélyezések elhalasztandók.“

A segélyzendő tanulókra nézve megkivánja, hogy

azok ép testü és egészséges fiatalok legyenek, mely okból az illető iskolai előljáróságoktól el várja, sőt határozottan megköveteli, hogy a segélyzendők kiválasztásánál ezen szempontot tartsák szem előtt, mert hagyománya élvezetében csakis a jövőt biztosító életképes nemzedéket akarja részesíteni; s kijelölési jogát gyakorlandó, rendeli, hogy a sz.-keresztúri iskolánál segélyezendő 20 tanulóból 5 a legszegényebb pap, 5 a legszegényebb kántortanító gyermekei közül választassék, 2 pedig — annak emlékére, hogy Udvarhelymegye Derzs községéből származik — udvarhelymegyei Derzs községbeli fiu legyen. A többi 8 tanuló kijelölését az iskolai igazgatóságra bizza.

A gymnasium e nagy jóltevője elhalt 1890. decz. 27-én. Porai M.-Vásárhelyt az ev. reformátusok köztemetőjében nyugosznak.

A puszta-szent-miklósi, mező-ujfalusi, szent-margitai és soós-pataki jószágok, melyek mintegy 600 holdat tesznek; a m.-vásárhelyi kir. törvényszéknek 6295-1892. polgári számu végzése szerént, átruháztattak a székely-keresztúri unitárius gymnasiumra 1892-ben. E birtok becsértéke 70,000 frt, melyhez a VI-ik osztály felállítására még életében átadott 10.000 frtot hozzá számítva, a sz.-keresztúri gymnasiumot illető *Dersi János*-féle hagyomány összes értéke: 80,000 frt o. é.

19. *Szabó Mihály és neje Gothárd Mária-alap.*

Homoród-almási születésü, néhai *Szabó Mózes* p. ü. titkár, a ki 1890-ben halt el Déván, egy ezer forint alapítványt tett atyja és anyja nevére oly formán, hogy annak kamatját tanulók segélyezésére fordítsák s első sorban a hozzá rokonok élvezzék. Ez alap nincsen iskolához kötve, de minthogy a sz.-keresztúri gymnasiumban tanultak a közelebbi években s tanulnak jelenleg is, az alapítványozó rokonainak gyermekei, az 1892-93 isk. évtől az 1894-95. isk. év végéig a kamatokból segélyképpen kiadatott a sz.-keresztúri gymn.-nál összesen 100 frt o. é. Az alaptőke 1894 végén: 1417 frt 70 kr.

20. *Schuster Lajos és alapitványa.*[1]

Született 1821-ben N.-Szebenben, s ott tanult a Szászok gymnasiumában. A csik-széki első székely határszéli gyalogezredben, mint hadapród hezdett szolgálni. 1848-ban, mint főhadnagy ment ki zászlóaljával Szent-Tamás alá a római sánczok ostromlására. Ez alkalommal több sebet kapott, melyek miatt, tél folyamán kiegészítésre hazarendelt zászlóallyal visszatért, s Nagy-Szebenben maradott. Sebei gyógyítását édes apja Dr. Schuster Jánosra, N.-Szeben város és N.-Szebenszék s ottani kórházi főorvosra bizta. Teljes felgyógyulása csak 1852-ben történt meg. Ekkor atyja, fentjelzett hivataláról lemondott s Bécsbe költözött állandó lakásra; Schuster Lajos pedig hivatalért folyamodott a politikai hatósághoz. A csik-széki viszonyokkal ismerős lévén, 1854-ben ki is nevezték Csik-Szt-Mártonba Bezirks-adjunctusnak. De nejének egészségére nem volt kedvező a csiki levegő, ezért hivatalt cserélt, Székely-Keresztúron hasonló állásban lévő, Imecs Jánossal. Ide költözött 1855-ben. Ő rendelte el a sz.-keresztúri piaczon lévő tavak betöltését és a kövezet lerakását. Atyja is Sz.-Keresztúrra költözött Bécsből s itt 1867-ben meghalt.[2] Schuster Lajos 1859. végén szászvárosi polgármesterré neveztetett ki. Az absolut korszak megszüntével nyugdíjaztatott, hazament N.-Szebenbe s ott 1892-ben meghalt.[3]

Halála előtt azonban végrendelkezett aug. 28-án s többek között a székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak is hagyományozott és pedig 2500 frtot, 2 darab 1000—1000 frtos és 1 drb 500 frtos földtermentési kötvényben. E 2500 frtot azzal a kötelezettséggel hagyta a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak, hogy a hagyományozó atyjának, dr. Schuster Jánosnak, a kinek

[1] A Schuster L. életére vonatkozó adatok Lengyel József sz.-keresztúri járási orvostól vannak.
[2] A Küküllő hidjáról a folyamba vetette magát.
[3] Meglötte magát.

porai a sz.-keresztúri temetőben vannak elhelyezve, sirját gondozza és minden évben, junius 24-én, a síremlékére egy élő virágokból készített koszorut helyezzen. Hogy az alapítvány kamatját tovább miként és mire használja fel a gymnasium, arra nézve nem tett semmi kikötést.

Az E. K. Tanács az alapra nézve 441—1892. p. ü. sz. a. a következőleg határozott; „E. K. Tanács előtt első sorban s mindenek felett a nemes jóltevőnek — kire mindig hálás kegyelettel emlékezik meg — végohajtása s nemes intentioja lévén az irányadó, ebből kifolyólag az örökhagyó néhai édes atyja sz.-keresztúri sírjának pontos felügyeletét, gondozását s évenként egy természetes virágkoszoruval léendő ellátását, a végrendelkezésnek megfelelőleg, határozatilag kimondotta s ennek eszközlését a sz.-keresztúri gymn. igazgatóságának szorosan megrendeli s figyelmébe ajánlja.

A 2500 frt hagyaték évi jövedelmét már most első sorban a sírgondozásra fordítandó összeg igényelvén, azt az E. K. Tanács évenként 15 frtban szabta meg s az ezen 15 frt levonásával fenmaradó összes kamat jövedelemre nézve határozatilag kimondotta, hogy az: „*Schuster Lajos 6-ik tanári szék alapitványa*“ czimén e czélra kezeltessék s fordítassék. Valamint meghatározta azt is, hogy a mennyiben a sírgondozásra megszabott évi 15 frt e czélra nem szükségeltetnék, mind az abból fenmaradó rész is, az irt czimen kezelt alaphoz csatolandó mindannyiszor.“ Ez az alap 1894-ik év végén 2500 frt.

21. *Pap János-alap.*

Sz.-keresztúri földbirtokos, róm. kath. vallásu Pap János elhalván 1892-ben, a koporsójára helyezendő koszorut megváltotta Sebesi Ákos, sz.-udvarhelyi ügyvéd 10 frttal s ezt a sz.-keresztúri gymnásiumnak ajánlotta fel, hogy az „*Pap János-alap*“ czimen kezeltessék, s majd, ha annyira növekedik, kamatját tanulók segélyezésére fordítsák. Ez alap gyarapitásához járult az alkalommal: Bartha Miklós, országgyülési képviselő 20

frttal; dr. Pap János, budapesti ügyvéd 5 frttal; Sebesi Jób 5 frttal; id Daniel Gábor 10 frttal és 1893-ban: Pap Ödön 10 frttal.

Az alap állása 1894 végén: 68 frt 67 kr.

22. *Szőcs Márton-alap.*

Új-székeli születésü, volt csik-szeredai kir. ügyész, néhai Szőcs Márton síremlékére, az ő barátai és tisztelői körében, Udvarhelymegye főispánja, dr. Török Albert által gyüjtés eszközöltetett.

Mielőtt azonban a gyüjtés befejezést nyert volna, Szőcs Márton özvegye, született *Bonyhai Katicza,* a saját költségén megkészittetté s azon ohajának adott kifejezést, hogy a siremlékre gyüjtött pénz *„Szőcs Márton-alap“* czimen jótékonyczélra fordittassék és pedig, a néhai férje által nagyon kedvelt székely-keresztúri unitárius gymnasiumnál. Ily formán a gyüjtött 93 frtot, melyet dr. Török Albert főispán 100 frtra egészített ki, az egyes adakozók beleegyezése folytán, *„Szőcs Márton-alap“* czimen, 1893. márcz. 21-én a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumhoz tette le alapítványképen, hogy annak kamatja évenként egy jó igyekezetü és jó magaviseletü szegény tanulónak adassék felekezet különbség nélkül. Az 1894-95. isk. év végéig ez alap kamatjaiból kiadatott összesen: 9 frt 50 kr.

Teszen pedig ez az alap 1894. végén: 105 frt 90 kr.

23. *Berde Mózes és alapítványa.*

A fejedelmi alapítványt tevő Berde Mózes, született 1815-ben, Háromszékmegyében, Laborfalván[1]. Atyja: Berde Mózes, anyja: Márkos Terézia. Tanulását szülőfalujában kezdette, honnan 1825-ben a székely-keresztúri gymnasiumba lépett, melyet 1834-ben végezve, a kolozsvári főgymnasiumba ment át, hol 1836. juniusban végezve, jogász lett s Maros-Vásárhelyen a kir. táblán ügyvédi diplomát szerezve, 1848-ig ügyvédséget

[1] Megkereszteltetett 1815-ben deczember 26-án.

folytatott Kolozsváron. Jószágigazgatója volt gróf Csáky Györgynek.

De az 1848-iki események más térre szólították; az évi Erdélyi országgyülésen, mint képviselő részt vett azon bizottságban, mely az Uniot készítette elő. Jelen volt az 1847—48-iki pozsonyi országgyülésen. 1849-ben kormánybiztosi minőségben müködött. A szabadságharcz bevégződése után, mint politikai fogoly, 7 évig volt Josefstadtban, honnan 1856-ban szabadult ki.

Az ügyvédséget ezután nem folytatta, hanem jószágigazgatója lett gróf Bethlen Kamillónak s e munkakörben maradott 1866-ig. Az alkotmány helyreállítása után országgyülési képviselő és egy pár évig belügyminiszteri osztálytanácsos volt, de erről lemondott s ezután csak a saját vagyona kezelésével és gondozásával foglalkozott s így az országos gondoktól távol, nagy érdeklődéssel vett részt az unitárius vallásközönség ügyeinek intézésében. Főczélja volt a vallásközönség javára élni s munkássága gyümölcsét annak boldogítására hagyományozni.

Érdemeinek méltatására külön, egész könyv, vagy könyvek kellenek, itt csak élete egyes főbbpontjait említők meg. Az ő nagyságát ily kicsiny téren nem lehet kidomborítani. Hivatott toll kell megirni azt, a mit ő, bámulatos szorgalommal, kitartással és csüggedést nem ismerve alkotott, létesített. Legyen tehát ennek fenntartva az ő érdemeinek elősorolása!

Megengedhető azonban, hogy 1888. évi szept. 10-én kelt végrendeletének Keresztúrra vonatkozó részét ide iktassuk; és pedig 3. §. *a)* pontja alatt azt irja: *„a keresztúri unitarium gymnasium részére egy százezer forintot o. é., melyből a nevezett iskola a kamatok $^1/_5$-ét tőke-nevelésre forditja, $^4/_5$-ből a tanárok fizetését fedezi, ha a mi fenmarad: az oskola könyvtárát gyarapitja és egyéb szükségeit fedezi.“* A 8. §. alatt: *„N.-Buni jószága jövedelméből 50 jó erkölcsü igazán szegény, jó tanuló, a törvényeket tisztelő, unitárius tanuló részére naponként három jó, egészséges, tápláló kenyeret vagy czipót.“*

A végrendelet perrel támadtatván meg, az alapítvány még nem léphetett életbe.

24. *Rafaj Károly és alapitványai.*

Rafaj K. született 1835-ben ápril 21-én Fiatfalván, Udvarhelymegyében, hol atyja, Dániel, pap volt, a ki nemsokára azután Ujszékelre vitetett papnak s Károly ott kezdette meg tanulását a népiskolában. A keresztúri gymn.-ba lépett 1843. őszén s ezt végezte 1854-ben. Ekkor Kolozsvárra ment tanulását folytatni, hol 1857-ben az érettségi vizsgát letette s béiratkozott a theologiára. E tanfolyamot is rendesen végezve, hogy ismereteit még inkább szaporíthassa, 1860-ik év szept. hóban, a saját költségén, a Göttingai egyetemre ment a Consistorium ajánló levelével. Itt töltötte az 1860—61-ik iskolai évet. Innen 1861. nyarán Berlinbe és más németországi városok látogatására ment, sőt átrándult Londonba is, hogy az unitárius hitrokonokat meglátogassa. Ott töltött nehány hetet. Visszajövet útjába ejtette Párist, hol hasonlóan egy pár hétig időzött s onnan az évi nov. hóban jött vissza a hazába.

1862. szept. 6-án Teremében, Gróf Bethlen Kamilló fiának lett tanítója. E minőségben volt 1864-ig. Naplója szerint, a gróftól összesen kapott 1800 frtot, az ellátáson kivül. 1864-ben visszatért Ujszékelre s mint takarékos ember, kevés pénzét gyümölcsöztette. Egész élete e munkakörben tölt el. Gyüjtött és áldozott. Iskolákat, tanítókat, szegényeket segített s minden szent és jó ügy, kulturális mozgalom benne pártolóra talált. Sok fizetés nélküli hivatalt viselt a testületek, községek, ekklézsiák, iskolák érdekében.

Az unitáriusok E. Főtanácsa 30—1890. sz. a. választotta meg a keresztúri gymn. gondnokának, de e hivatalt nem sokáig vihete, mert 1894. aug. 21. elhalt. Halála előtt azonban u. m. aug. 13-án végrendelkezett s általános örökössévé a vallásközönséget tette, s kikötötte, hogy tőkepénzéből a keresztúri gymn.-hoz egyelőre 3 ösztöndíjat 80—80 frtjával szervezzen s a fenmaradó részből újabb ösztöndíj alapok létesittessenek

és mikor egy 80 frtosnak az alapja ki leszen gyülve, az is megindittassék, s ez így folyon tovább.

A hagyaték, perrel támadtatván meg, mennyiségéről ez idő szerint nem lehet szólani, de igen azon adományokról, segélyekről, miket életében valósággal kiadott, kifizetett a szegények, árvák, iskolák, tanítók, tanulók segélyezésére s más jótékonyczélokra; ezek az ő pontos kiadási naplója szerint tesznek 5348 frtot és 14 krt. Rokonai, testvérei gyermekeinek tanulási éveik alatt: 505 frt 51 krt. Összesen 5853 frt 65 krt. Nagy összeg egy embertől a jótékonysági rovatban!

25. *Marosi Gergely-alap.*

Marosi Gergely, volt igazgató-tanár, siremlékére 1874—76. években gyüjtött pénzből a siremlék 1882-ben felállittatván, a költségektől megmaradott 38 frt 37 kr; ezt a gymn. igazgatósága *„Marosi Gergely-alap“* czímen tőkésítette. Czélja később fog meghatároztatni. Az alap állása 1894. végén: 92 frt 45 kr.

26. *Kriza János-alap.*

1882-ben julius 30-án, midőn *Kriza János* volt püspök és iró születési házát Nagy-Ajtán emléktáblával látták el s egyesek úgy, mint testületek, koszorukat küldöttek oda, a sz.-keresztúri gymnasium tanártestülete a koszoru helyett 30 frttal, egy *„Kriza János alapitványt“* kezdett meg ez intézetnél s azt azóta is gyarapította. Czélja később fog meghatároztatni. Ez alap 1894. végén: 103 frt 77 kr.

27. *Fretwell János.*[1]

Fretwell János született Leeds-ben (Anglia Yorkshire tartományában) 1837. junius 11-én. Atyja Frêche-Ville ősrégi normandi családból származott. Frêche-Ville Péter I. Károly mellett küzdött Cromwell ellen, s az Edge-Still melleti csatában elesett. Családi neve a különböző

[1] Ez életirat részint szószerint, részben csak kivonatozva van, de terjedelmesen látható a *„Vasárnapi Ujság“* 1875. évi folyama 30-ik száma 465—466 lapjain, a hol arczképe is megjelent; és látható az ő saját kéziratában is, a sz.-keresztúri gymn. könyvtárában.

vidékek tájszólásai s kiejtései szerint módosult. Majd Freshfieldnek, majd Freshwell-nek ejtették, míg végre Yorkshire-ben telepedve le, az ottani keményebb kiejtés a Fretwell nevet állapította meg. A család egy tagja, Fretwell Ralph, III. Vilmos alatt barbadaesi helytartóságot viselt. Ez a János, anyai ágon, erős vegyítékü dán vért is kapott.

Az anyjától nyerte első oktatását, azután egy szegény unitárius lelkész volt a tanítója. Élete 13-ik évében a yorki anglikán egyház püspöki iskolájába ment s ott két évet töltött, 15-ik évében atyja Londonba vitte s kereskedői üzletbe adta. Azóta maga tartotta fenn magát saját erején, de a tanulási szomj nem engedte csupán az üzleti dolgokba merülni el, hanem önképzés útján folytatta tanulmányait a régi és új nyelvekben, a természeti tudományokban, különösen pedig a nemzetgazdaságban és történelemben. A német nyelvet Kinkel Godofredtől, a német költőtől tanulta meg, a ki egyszersmind a német bölcsészet tanulmányozására is buzdította, a miben később a hirneves dr. Ruge Arnold segítségével nagy előmenetelt is tön.

Az ötvenes években London, Európa külömböző országaiból, a politikai számüzöttek menhelye volt. Kossuth, Mazzini, Louis Blanc, Andrássy, Ronge, Ruge, Schurz Károly, Kinkel, s számtalanon még, találtak ott részint állandó lakhelyet, részint ideiglenes menhelyet addig, mig Amerikába átszállhatnának.

A fiatal Fretwell rokonszenve már akkor felébredt a magyar ügy iránt, ámbár csak évek hosszu sora múlva nyilt alkalma rokonszenvét tettleg is tanusítani.

E menekültek egyikének házában ismerkedett meg Schurz Károly későbbi nejével; s ugyanott ismerkedett meg e nő unokahugával Fretwell 1857-ben, s 1861-ben e leány lön neje. Ipa azt akarta, hogy maradjon kereskedői pályáján, ő meg is maradt, s nagy jóllétre emelkedett azon; pedig fiatalabb éveiben voltak perczek, melyekben erős ösztön hajtotta, hogy lelépjen arról.

Mikor először ment Londonba, ott az állam-egyház szabadelvü fiatal lelkészeiből egy önképző s tudományos müvelődésre törekvő társasággal ismerkedett meg s lépett szorosabb összeköttetésbe. Ez nagy hatással volt szellemi fejlődésére s egy ideig komoly szándéka volt anglikán lelkészszé lenni. De eppen azon angol honfitársa, a ki Magyarország iránti érdeklődését felköltötte s a ki, saját szavai szerint „minden magyar szeretét megérdemli“ — Newmann W. Frank, nagy hatást gyakorolt hittani müvei által az ifju Fretwell vallásos meggyőződésére is, s az anglikán egyház tanaitól az unitárius tanokra térítette.

Ipjának ohajtása folytán a kereskedői pályán maradt s Németországban telepedett meg és ott maradt 1859-től 1865-ig, de az egyházi mozgalmak iránt is nagy figyelemmel volt. 1865-ben visszatért hazájába Angliába s az unitárius egyházak ügyeiben élénk részt vett. 1868-ban a „Britt és külföldi unitárius egyesület“ igazgató tanácsába választatván bé, abban a külföldi szakosztály vezetésével bizatott meg. E minőségben lépett először összeköttetésbe Magyarországgal, s rokonszenvét a Kriza püspök levelei még jobban felébresztették a magyarok és az unitáriusok iránt.

1873-ban a bécsi nagy nemzetközi kiállítást látogatta meg s ott több magyar hazafiuval érintkezve, Erdélybe rándult, hogy az unitáriusok főbbjeivel is megismerkedhessék. E látogatás fokozta érdeklődését és hogy mit eredményezett a keresztúri gymnasiumra nézve, az az építés történetének a végefelé látható.

28. *Köz-alap.*

Ez egyesek apróbb adományaiból s részint pénztári maradékokból van a pénztárnokok, főképpen Gombos Sámuel által összegyüjtve. Ez alap gyarapítására ajándékozott székely-keresztúri, ev. ref vallásu, id. Nagy Sándor 1879-ben 10 frtot és Haranglábi Kökösi Sándor is 1881-ben 10 frtot o. értékben. 1894-ik év végén ez az alap teszen: 490 frt 21 krt.

Jegyzés. Vannak alapok, alapítványok, a melyek csak névleg fordulnak elő, de tényleg hiányoznak. Bé lettek-e fizetve, vagy nem, s ha bé, azután semmisültek-e meg, adatok erre nézve nincsenek. Ezek kiderítésre várnak. Ilyenek ezek: Várfalvi Fülep József, almakeréki tiszttartó, Váralyai Zsigmond és V. Fülöp József pecsétes aláirásával ellátott testamentumában minden felkelhetőinek felét hagyta 1804-ben a keresztúri gymnasiumnak.[1] Továbbá: e század első felében n.-galambfalvi Sándor Józsefné, Finta Rákhel egyezer Rfrtot; k.-kedei Imre György egy ezer Rfrtot és Tibád Antal 300 Mfrtot. Sőt még ezeken kivül is vannak apróbb hagyományok, a melyeknek nem lehetett biztos nyomát találni, valamint medeséri László Péter 600 Mfrtos adományának sem tudható a sorsa, melynek a lett volna a rendeltetése, hogy kamatja ösztöndíjul használtassék fel. Továbbá: Marothi Zsigmond testamentuma erejénél fogva kapott a gymnasium, még keletkezése első éveiben, egy darab szöllőt, Keresztúr mellett, a timafalvi hegyben. Ez 1840-ben még a keresztúri gymnasium birtokában volt. Az óta semmi adat nincsen róla. Hova lett? Nem tudható.

VII.

TANÁRI, TANÍTÓI FIZETÉSEK. ISKOLAI DÍJAK. PÉNZKEZELÉS, VAGYONI KIMUTATÁS, KÖLTSÉGVETÉS.

Tanári fizetés[2] 1796-ban 200 Mfrt 1850-ben 300 Mfrt. 1863-ban 350 frt o. é. 1872-ben 600 frt. 1895-ben 800 frt. Igazgató tiszteletdíja 50 Mfrt, az 50-nes évek közepéig, azután 52 frt 50 kr o. értékben 1892-ig, a mikor az egyh. főt. 51—1892. sz. alatt felemelte 100 forintra.

A lelkésznek, mint vallástanítónak, 30 Rfrt. 1851-ben, a mikor már más tárgyat is tanított 133 Rfrt. 1872-ben 300 frt o. é. 1895-ben 400 frt o. é.

[1] Lásd a consistorium levéltárában.
[2] Csak bizonyos időközökben vannak a fizetések és díjak megnevezve.

A tanárnak lakbér czímen adatott 1857-ben 63 frt s ez így volt 1874-ig, a mikor 100 frtra emeltetett. $^{163}/_{2}$—1877. p. ü. sz. a. pedig úgy szerveztetett, hogy a családos tanárok lakbére 150 frt, a nem családosoké 80 frt o. é.

A seniori fizetés 1813-ban 60 Rfrt. 1823-ban 50 Rfrt s a mellett, havi 4 Rfrtjával, kosztot is fogadtak neki; ha kosztot nem fizettek, akkor 100 Rfrt, mint 1831-ben. 1851-ben 125 Rfrt. 1895-ben 200 frt o. é.

A tanulókból tett osztálytanítóknak 1813—1850-ig 10, 12, 14 Rfrtól 15 Rfrtig. Az énektanítónak 6 Rfrt 40 krtól 10 Rfrtig; most 60 frt o. é.

A Kolozsvárt végzett köztanítók fizetése 108 Rfrt 20 kr 1850 körül. 1867 előtt és után 1870-ig 63 frt o. é. 1871-ben 150 frtra emeltetett. 1895-ben 200 frt. A seniori és köztanítói fizetésekhez lehet még számítani bizonyos mellékjövedelmeket, u. m. legácziókból és magántanítványoktól. Továbbá lakást kaptak az intézetben.

A mi már a tanulók által fizetett díjakat illeti, nem lévén semmi jegyzék erről a Szabó S. idejéből, az 1813 előtti évekre nézve, csak a Körmöczi János, fenebb is említett 1811-iki deductiojára lehet támaszkodni. Ebben a pénzügyre vonatkozólag ez áll:

„Szentiványi György úrtól, Szent-Györgynapkor szokott jőni a szombati vámból pénz, az idei 100 Rfrt, tavaly 70. Circiter háromszor vagy négyszer jött. Erről nincs semmi collationális levél; ha Stabilis fundusul nézettetik, revocalja. Ez a conditio két rész a deákoké, $^{1}/_{3}$ rész a rectoré.

A helyekre öt-öt garast, az ágy alatt lévők két garast. Fára a classis praeceptorok szednek 7 kr. A didactron titulus alatt minden Indiv. 50 Denart; ebből a clas. praecept. 8. 9. 10 Rfrt, a három praeceptoroknak a mint jut; a többi rész exameni expensára fordittatik. A Sabbathariumba adnak két-két tojást Gergely pápa-napkor, a caniculakor.

A patrociniumok summájáról nem tud bizonyost mondáni, a a modalitás az volt, ők két részt elvesznek, egy harmadot a rector, azon okból, hogy a collegiumot maga őrzi, míg oda járnak és ebből is fordít az exameni expensákra is“

E deductioból a tünik ki, hogy a tandíj volt 50 denár s a benlakók közül, a nagy, vagy felső ágyban háló 5 garast, az alsó ágyban háló pedig 2 garast fizetett és a tantermek fűtésére ezeken kivül minden tanuló 7 krt.

1813—14-ben: tandíj 1 Rfrt. Ágyhely, vagy szobadíj 15 kr. Fára 10 kr. Ily czimeken ez évben béjött 120 Rfrt 25 kr, melyre azt jegyzi meg Koronka József:

„Ezen 120 Rfrt 25 kr teszi az én Rectorságom alatt a legelső scholai esztendőnek, az Expensarum Annualium Cassára tartozó jövedelmét, melyet úgy is lehet nézni, mint a melyen ez a Cassa, mely eddig itt nem existált, elkezdődött, s az esztendők szerént ezen jegyzőkönyvbe béirattatván, ennek utánna folytattatni fog."

E jegyzőkönyvben a díjak csak még egy pár évig részleteztetnek, azután pedig nem.

Az itt megemlítetteken kivül, később meszelésre is szedtek díjat, de, hogy mennyit, arról nincsen adat. Csak az áll minden év végén, hogy a senior az egyes osztályokból, egyik, vagy másik czím alatt, mennyit administrált összesen. Az évi végösszegek szerint a díjaknak bizonyos időnként emelkedni kellett, mert az összegek is emelkednek. Így pl. már 1847-ben 555 Rfrt 47 krt teszen az évi díjak összege.

A névbéirás, melyet csak a kezdő tanulók fizettek és fizetnek, 1813-ban 15, 20, 30 kr a szerént, a mint a beiratkozó közönséges székely, vagy pedig nem unitárius, vagy nemes szülő gyermeke. Ez a díj később egyformásíttatott s 1864-ben 30 kr, 1882-ig, a mely évtől 50 krra emeltetett.

A tandíj az ötvenes években 2 Rfrt. 1864. évi E. Főt. határozata szerént, benlakó fizet 2 frtot, künlakó 1 frt 50 krt. 1874-ben 2 frt 20 kr o. é., 1883-ban az unitáriusokra nézve 2 frt, másokra 4 frtban állíttatott meg. 1885-ben a szobadíj, a nem unitáriusokra nézve, 2 frtra emeltetett. Az egyh. főtanács 109 – 1893. sz. alatt, csakugyan ezekre nézve, a 4 frt tandíjat 8 frtra, a nagyágyhely díjat 4 frtra és a kiságyhely díjat 2 frtra emelte. 197—1892. t. ü. sz. a. az E. K. Tanács, a magántanulók *vizsgadíjára* határozta: unitárius fizet 20 frtot, nem unitárius 40 frtot; *felvételi vizsgadíjba:* unitárius 12 frtot, nem unitárius 24 frtot o. é.

Az E. Főtanács pedig 54—1894. sz. a. újból határozatot hozott, hogy a *tandíj,* mely eddig az unitárius gymnasiumoknál, más gymnasiumokhoz mérten, hasonlíthatatlanul csekélyebb volt, az 1895—96. isk. éven kezdve emelkedett összegben szedessék, és pedig az unitárius gymn. osztályu tanulóktól 5 frtban; unitárius elemi osztályu tanulóktól 2 frt 50 krban. Nem unitárius gymn. oszt. tanulóktól 10 frtban, elemi oszt. tanulóktól pedig 5 frtban. Más díjak maradtak mint voltak. Bizonyítvány díja 40 kr.

1887-ben a benlakás vas-ágyakkal szereltetvén fel, ezek használati díja azóta, nemzet- és felekezet különbség nélkül, egész évre, nagy ágyért 2 frt, karikás ágyért 1 frt o. é.

Csak a tandíjaknál van eltérés s itt is csak 1883. óta, hogy a nem unitáriusok kétszeresen fizetnek és a szobadíjakra is 1893. óta. Más díjakat egyenlően fizetnek, nemzet és felekezet különbség nélkül. A mely intézeteknél egyforma fizetési rendszer van megállapítva, azok a testvéri szeretetre hivatkoznak azokkal szemben, a hol a díjakra nézve eltérés van, s ezekre nézve soraik közül, mintha a testvéri szeretetlenséget olvastatnák ki. A viszonyokkal ismerős, ha összehasonlítást teszen, ily váddal nem illetheti a keresztúri gymn. ügyeinek intézőit, mert a mennyi díjat egy nem unitárius ez intézetnél fizetett, vagy fizet, az annak, a mennyit az illető a saját felekezeti intézetében, vagy az államéban fizetett volna, vagy fizetne, alig teszi felét, vagy harmadrészét. Hogy pedig az unitáriusok kevesebbet fizessenek a saját intézetükben, azt eléggé indokolja az építkezés története. Az egyesek, őseik adták össze a filléreket az intézetre s így a sajátjuk, a melyben, az sem lehetne feltünő, ha az ők fiaik, unokáikra nézve az oktatás teljesen ingyenes lenne. Sőt más felekezetnél sem, a hol ily állapotok voltak és vannak.

Az iskolai díjakat eleitől fogva az iskolafőnök (senior) szedte bé és számolta át az igazgatónak, a ki aztán az igazgatóságnak és consistoriumnak számolt.

azokról évenkint, egészen 1871-ig. Ez időtől fogva a gymnasium pénztárnokához számolja bé az iskolafőnök s azokról készített számadása, az igazgatóság útján, az E. K. Tanácshoz terjesztetik fel, felülvizsgálás végett; tehát 1871. óta az igazgató pénzkezeléssel nem foglalkozik.

A gymnasium pénztárnokai elejétől mostanig, a következő névsorból láthatók:

a) Tarcsafalvi Pálffy Dénes[1] . . . 1794—1813
b) Gagyi Pálffy Zsigmond . . . . 1813—1826
c) Demeterfalvi Osváth Zsigmond . 1826—1841
d) Alsó-siménfalvi ifj. Pakot István . 1841—1854
e) Martonosi Pálffy Sándor . . . 1854—1871
f) Képezdei tanár Kozma Ferencz . 1871—1875
g) Gymn. tanár Gombos Sámuel . 1875-től
még most is.

A pénztárnoki hivatal kezdetben az építkezésekre igért adományok bevételezésére és kiadására szerveztetett. A gymn. Stabilis fundusára történt igéretek Kolozsvárra szolgáltattak bé, ezekre nézve csak közvetítőül voltak a pénztárnokok. De speciális alapítványozások szükségessé tették, hogy rendes pénztárnoka legyen a gymnasiumnak; így indul életbe ez az intézmény 1813-ban, de csak egyoldalulag, mert az iskolai díjak kezelése nem tartozott hatásköréhez, ez csak 1871-ben egészítődött ki ezzel. Azonban ez idő szerint sem mondható teljesnek, minthogy a keresztúri gymnasium alapítványai legnagyobb része a vallásközönség központárnoka által kezeltetik s csak egy csekély töredékét teszi a gymn. vagyonának az, a mit a keresztúri pénztárnok vezet számadásaiban s így inkább csak egy kis fiókpénztárnak a vezetője.

Hogy ez a gymn. pénzügyére czélszerübb, vagy üdvösebb-e, e kérdés vitatása nem tartozik ide. Elég annak konstatálása, hogy ez idő szerint előnyösebb a helyzet, márcsak a felügyelés szempontjából is, mint-

[1] Az épitésre gyült pénzt kezelte; segédkezett neki ebben az utóbbi években Kelemen Beniám szt.-mihályi pap.

hogy a pénztárnok Sz.-Keresztúron lakik s ez állapot a jövőre is ajánlandó, hogy a közvetítés könnyebb legyen a vallásközönség központi pénztára és a gymn. között.

Az ujabb időben, különösen Gombos Sámuel pénztárnok, Kolozsvárról kapott minták, útasítások szerint vezeti a naplókat, késziti a számadásokat s így, az ő buzgósága is hozzá járulván, rendesebb a kezelés és könnyebben áttekinthetők a naplók, számadások, mint a megelőző időkben.

VAGYON ÁLLÁS 1894 VÉGÉN.

1.	A Kolozsváron kezelt kisebb alpítványok tesznek összesen	44,241 frt 30 kr.
2.	Székely-Keresztúron kezelt kisebb alapitványok tesznek	8,963 frt 44 kr.
3.	Az 5-ik és 6-ik tanári székre begyült eddig összesen	10,143 frt 45 kr.[1]
4.	Személyi fizetések, korpótlékok, szálláspénzek alapja, a mi a vallásközönség központi pénztárában van elkülönítetlen, 4.5%-al számítva a tőkéje	125,666 frt 66 kr.
5.	Dersi János-féle birtok becsértéke . .	70,000 frt — kr.
6.	Berde Mózes végrendeleti hagyománya .	100,000 frt — kr.
7.	Berde Mózes czipó-alapítványa, ennek alapja becsértékben	15,000 frt — kr.
8.	Taneszközök, butorok, felszerelések a gymnasiumban, a mint a leltár mútatja, beszerzési árak	4,727 frt 62 kr.
9.	Könyvtárak, terménytár, éremgyüjtemény becsértéke	11,675 frt 15 kr.
10.	A gymn. épülete, telke, csak annyira becsülve, a mennyit erre egyesek adakoztak pénzben és anyagokban	30,000 frt — kr.
11.	A két tanári szállás becsértéke, viszonyítva a szálláspénzekhez	6,000 frt — kr.
12.	Báró Orbán Balázs végrendeleti hagyománya	4,000 frt — kr.
	Összesen:	430,417 frt 62 kr.[2]

[1] Az 5-ik tanári székre igéretben van még 887 frt; a 6-ikra pedig 245 frt.

[2] Ez összegbe nincsen beleszámítva a Rafaj Károly-féle hagyomány, melynek a mennyiségét nem lehetett megállapitani, minthogy a hagyaték per alatt áll. Továbbá azok sincsenek, melyek más iskoláinkkal közösök.

Ekkora vagyonnal áll — ha mind birtokba jöhet — a székely-keresztúri unitárius gymnasium a cultura szolgálatában.

Az irt összegben lévő egyes alapítványok czélja, a végrendelkezők, adományozók által meg van határozva s azokat más czélra fordítani nem lehet, nem szabad.

A haladás kitünése szempontjából van adva e helyen az 1846. és az 1896. évi költségvetés. Az 1846. évi az akkori számadásos jegyzőkönyv alapján állíttatott össze s így csak megközelítő, mig az 1896. évi a valóságnak megfelelő.

BEVÉTEL (1846).

1. Múlt iskolai évről átjött	234 Rfrt	18	kr.
2. Ez évi iskolai díjakból béjött	351 „	12	„
3. Ny.-gálfalvi malom szombati vámja	25 „	—	„
4. A vallásközönség közpénztárából	350 „	—	„
5. Házbér egyenérték czimen int. ház és igzg. lak.	363 „	—	„
Összesen:	1323 Rfrt	30	kr.

KIADÁS.

1. Igazgatói tiszteletdíj	50 Rfrt	—	kr.
2. Tanári s tanítói fizetésekbe	590 „	50	„
3. Épületek conserválása, fűtés stb.	75 „	43	„
4. Házbér egyenértékbe	363 „	—	„
Összesen:	1079 Rfrt	33	kr.

ÖSSZEÁLLÍTÁS.

Bevétel:	1323 Rfrt	30	kr.
Kiadás:	1079 „	33	„
Felesleg:[1]	243 Rfrt	57	kr.

Az 1896. évi költségvetés:

BEVÉTEL.

1. Alapitványi tőkék kamatjaiból	1923 frt	25	kr.
2. A vallásközönség központi pénztárából	5655 „	—	„
3. Iskolai díjakból	960 „	50	„
4. Rendkivüliekből	71 „	25	„
5. Házbéregyenértékből (int. épület s két tanári lak)	1800 „	—	„
Összesen:	10,410 frt	—	kr.

[1] Ez átvitetett a következő évre; l. a számadásos könyvet a gymn. irattb.

KIADÁS.

1. Igazgató, pénztárnok, jegyző, könyvtárnok, senior, orvos tiszteletdíja	257 frt	—	kr.
2. Tanári, tanitói fizetések, szálláspénz és korpótl.	5785 „	—	„
3. Tornatanítónak	100 „	—	„
4. Taneszközökre, könyvtárra	206 „	20	„
5. Épületek javítására	360 „	85	„
6. Posta-költségekre	10 „	35	„
7. Vegyesekre	350 „	25	„
8. Kir. adóba	4 „	75	„
9. Iskola szolgának	130 „	—	„
10. Házbéregyenértékbe	1800 „	—	„
11. Ösztöndíjak, jutalmakra	569 „	06	„
12. Énektanítónak	60 „	—	„
13. Járadék a muzsnai ekklézsiának és papnak	252 „	76	„
14. Alapitványi tőkéknél kamat tőkésítése	521 „	83	„
Összesen:	10,408 frt	05	kr.

ÖSSZEÁLLÍTÁS.

Bevétel:	10,410 frt	— kr	o. értékben.
Kiadás:	10,408 „	05 „	„ „
Felesleg:	1 frt	95 kr.	o. értékben.

Hogy ez a 10,410 frt, vagy a járadékot leszámítva, 10,157 frt 24 kr bevétel egy gymn. fentartására a mai viszonyok között nem elégséges, azt eléggé igazolják a miniszteri megintések és figyelmeztetések. Nem azért nem fordít a vallásközönség a gymn. czéljaira nagyobb összeget, mintha ne látná bé annak szükségességét, hanem azért, hogy a csekély anyagi erőből még eddig több nem juthatott ide. Az alapítványok meg vannak kötve az alapítók által s csakis az általok jelzett czélra fordítható a jövedelem; míg némely alapítványoknál, a kapzsi atyafiak gördítettek eleibe akadályokat s így csak idők múlva értékesíthető a jövedelem a fejlődésre, az előhaladásra. Pedig a kor halad, az igények, a követelések szaporodnak, nőnek s ma-holnap a mostani tanári fizetésre, nem akad pályázó és ha tanár nem leszen, megáll az iskola vérkeringése, megszünik élete. Ma, a pályázóknál, nem az egyház iránti szeretet, de a fizetés

mennyisége a főszempont. Kivételt e tekintetben nem lehet annyit találni, hogy abból egy tanári kar kitelnék. A hol a munka jobban díjaztatik, oda nyomul a nagy rész s ezt bűnül fel tudni nem is lehet. Valami vonzó erőnek lenni kell s a kis helységre nézve mi lehetne egyéb, mint a kellő fokozaton álló fizetés; míg a nagy város, sok szellemi élvezetet igérő alkalmaival, a vonzást fokozza s a gyermekek neveltetésére sokkal előnyösebb helyzetet biztosít, miután kézügyben van minden iskola s a gyermek mindig a szülői szem előtt csaknem. Ezekkel szemben akkora a kisvárosi helyzet hátránya, hogy azt, némely áruczikknek olcsóbb volta, ki nem pótolja és így, a míg amazoknak drágasági pótlék, ezeknek még sokkal nagyobb pótlék illenék a hátrányos helyzet czímén.

Az elődök kevesebb fizetésért szolgáltak! Igaz. De e kijelentést ma már nem igen respektálják. Fájdalom, tapasztalás bizonyítja. A pályázat-hirdetés meddő marad s az iskola niveau-ja nem emelkedik, mert a tehetségesebb erők odafordulnak, hol a fizetés a munkával egyenes arányt képez. Ez nem panasz, de tiszta igazság. Ezzel az unitáriusoknak is számolniok kell s jó elején figyelembe venni, hogy visszafelé ne fejlődjenek az intézetei.

VIII.

TANULÓK. OSZTÁLYOK.

1793-94. isk. évtől fogva csak 1848-49. és 1849-50-ben, t. i. a forradalom éveiben szünetelt a tanítás. Kezdet óta az 1894-95. isk. végéig — a mennyire kitisztázhattam — beiratott összesen 3353 új, kezdő tanuló. És pedig, csak az unitárius ekklézsiákat számitva: a kolozs-dobokai körből, két ekklézsiából, 11 tanuló, az egésznek 0.32%-a. Az aranyos-tordai körből, 5 ekklézsiából 10 tanuló, ez 0.32%. A küküllői körből 8 ekklé-

zsiából, 45 tanuló, ez 1.34$^{0}/_{0}$. Legtöbb Haranglábról, t. i. 17 tanuló. A Maros-körből, 13 ekklézsiából, 237, ez 7.06$^{0}/_{0}$. Legtöbb Szent-Gericzéről, vagyis 67 tanuló. A keresztúri körből, 30 ekklézsiából, 1654, ez 49.33$^{0}/_{0}$. Legtöbb van beirva Sz.-Keresztúrról, t. i. 373; de ezek közül csak 66 unitárius s így nem vehetjük az első helyre; az, t. i. az első hely Szt.-Ábrahámot illeti, a honnan 85 tanuló iratott bé. A Homoród-körből, 18 ekklézsiából, 418, ez 12.47$^{0}/_{0}$. Legtöbb iratott bé Homoród-Almásról, t. i. 68 tanuló. Felső-Fehérkörből, 5 ekklézsiából, 67 tanuló; ez 1.99$^{0}/_{0}$. Legtöbb Felső-Rákosról, t. i. 24 tanuló. A háromszéki körből, 9 ekklézsiából, 312, ez 9.30$^{0}/_{0}$. Legtöbb Kálnokról, t. i. 65 tanuló. Nem unitárius ekklézsiákból 599, ez 17.87$^{0}/_{0}$.

A 107 unitárius ekklézsia közül 90 anya- és 8 filia-ekklézsiából új tanuló beiratott összesen 2754, ez 82.13$^{0}/_{0}$. Az összes 3353 új tanuló közül unitárius 2641, ez 78.73$^{0}/_{0}$, nem unitárius 712, ez 21.27$^{0}/_{0}$.

A nem magyar anyanyelvüek, a 3353 új tanulónak, 5.6$^{0}/_{0}$-át teszik. Az 1894-95. isk. év végéig 96 német és 95 oláh, együtt 191 idegen tanulta meg a magyar nyelvet a keresztúri gymnasiumban.

Összevéve a kezdő- és a megelőző évekről feljött tanulókat, a gymnasium keletkezése óta 12232[1] növendék részesült tanításban. Átlag egy évre esik 121 tanuló. Ez átlagon felül van a tanulók száma 71 éven át s alul 30 éven keresztül. Legmagasabban állott 1881-ben, a mikor 195 volt a tanulók száma és mélyen alatt állott 1812-ben, a mikor 37 tanulóról van emlékezés.

De legjobban kitetszik ez a hullámzás a következő táblázatból.

[1] E szám különbözik a „Visszatekintés"-ben közlött számtól. L. K. Magv. 1894. évf. 4. füz, 205—215 l. Anyakönyvvezetés nem lévén rendesen a tanulókról, egészen az ujabb ideig, az érdemsorozati jegyzőkönyvekből és Szabó Sámuel első igazgatónak hivatalos és magán leveleiből állítottam össze a tanulók számát az egyes iskolai évekről osztályonként s összesen. A „Visszatekintés" irása óta is fedeztem fel e tekintetben ujabb adatokat s az 1894-95. isk. évi tanulókat is bele számítva, e körülmények okozták, hogy az említett és jelzett számok között eltérés van.

A tanulók száma, iskalai évek s osztályok szerént és összesen.

Az osztályok úgy vannak felvéve, a hogy nevezték azokat a különböző időkben.

Iskolai évek	Infima classis	Kis declinista	Nagy declinista	Com-parista	Con-jugista	Etymo-logista	Syntax-ista	Poëta	Rhetor	Összesen
1793—96		i	s	m	e r	e	t l	e	n	
1796—97	.	.	.	.	.	.	.	.	.	78
1797—1800		i	s	m	e r	e	t l	e	n	
1800—01	?	8	9	6	20	7	7	7	6	70
1801—02	7	9	15	3	13	12	8	9	6	82
1802—03	?	4	2	10	14	12	11	6	4	63
1803—04	?	6	6	9	16	14	10	17	7	85
1804—05	2	8	13	9	26	11	13	10	4	96
1805—06	8	9	9	15	10	12	10	6	15	94
1806—07	?	6	9	4	19	15	13	11	8	85
1807—08	1	7	11	9	11	21	7	7	5	79
1808—09	1	4	2	2	10	12	16	7	10	64
1809—10	3	5	2	4	9	14	10	7	4	58
1810—11	?	3	6	3	7	18	8	11	7	63
1811—12	?	3	4	5	2	1	9	8	5	37
1812—13	?	?	?	7	6	9	1	9	8	40
1813—14	4	8	5	14	12	14	13	5	19	94
1814—15	7	9	20	19	19	12	5	21	15	127
1815—16	4	19	19	11	22	12	12	21	13	133
1816—17	11	14	15	7	11	16	16	22	18	130
1817—18	5	8	8	9	12	19	18	23	17	119
1818—19	9	21	17	10	10	7	17	33	13	137
1819—20	3	7	16	15	13	9	24	33	19	139
1820—21	4	8	7	10	15	13	9	30	25	121
1821—22	5	15	12	19	12	5	10	25	24	127
1822—23	5	10	16	15	21	21	12	17	24	141
1823—24	4	8	21	12	17	10	13	22	20	127
1824—25	13	15	12	19	11	12	17	23	15	137
1825—26	11	13	5	14	12	15	17	26	17	130

Iskolai évek	Infima classis	Kis declinista	Nagy declinista	Com-parista	Con-jugista	Etymo-logista	Syntax-ista	Poëta	Rhetor	Összesen
1826—27	7	12	7	17	8	13	17	28	19	128
1827—28	7	12	16	19	14	8	17	21	24	138
1828—29	14	22	12	15	7	9	27	25	26	157
1829—30	19	15	17	13	11	10	19	34	16	154
1830—31	14	16	16	14	17	11	22	31	18	159
1831—32	6	10	16	8	12	11	18	31	30	142
1832—33	22	11	21	12	9	9	19	39	24	166
1833—34	8	12	11	9	11	9	12	32	28	132
1834—35	23	14	10	11	8	11	19	26	27	129
1835—36	4	14	17	13	9	8	6	27	24	122
1836—37	13	6	8	5	12	8	18	22	23	115
1837—38	14	8	15	6	7	13	11	23	21	115
1838—39	8	8	7	10	10	9	15	27	18	112
1839—40	18	20	14	11	13	7	12	25	19	139
1840—41	17	16	20	12	14	6	16	22	26	149
1841—42	10	12	10	9	9	5	12	26	21	114
1842—43	13	14	11	10	11	8	13	26	20	126
1843—44	18	10	9	15	8	10	13	20	22	125
1844—45	5	20	12	10	12	9	15	9	30	122

Iskolai év	1-ső oszt.	2-ik oszt.	3-ik oszt.	4-ik oszt.	5-ik oszt.	6-ik oszt.	Poëta	Rhetor	Encyclopedia	Összseen
1845—46	?	?	?	?	?	?	12	18	7	37
1846—47	?	?	?	?	?	18	20	19	9	66
1847—48	?	?	?	?	?	23	18	27	9	77
1848—50	szünetelt a tanítás									
1850—51	7	11	20	9	6	7	12	12	4	88
1851—52	14	24	37	17	6	13	7	16	9	143
1852—53	9	17	22	29	8	10	12	16	4	127
1853—54	10	23	19	16	20	13	10	19	10	140
1854—55	17	27	27	22	17	20	14	21	6	171
1855—56	10	16	20	19	17	19	16	18	10	145

Iskolai év	1-ső elemi osztály	2-ik elemi osztály	3-ik elemi osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1856—57	15	12	22	20	32	19	14	13	147
1857—58	9	15	19	22	17	24	16	12	134
1858—59	15	22	31	15	23	16	22	12	156
1859—60	30	17	29	13	10	20	15	18	152
1860—61	10	28	21	24	12	10	18	14	137
1861—62	26	11	30	18	24	13	10	16	148
1862—63	27	15	16	27	17	22	11	9	144
1863—64	16	32	23	17	27	16	20	12	163
1864—65	13	29	34	24	14	23	15	17	169
1865—66	11	15	28	27	16	12	18	13	140
1866—67	21	25	18	31	24	16	12	16	163
1867—68	22	37	22	17	30	22	15	10	175
1868—69	23	23	31	18	14	30	17	16	172
1869—70	19	34	22	34	12	17	32	13	183
1870—71	21	28	31	16	26	8	18	18	166
1871—72	14	32	31	20	13	21	8	11	150
1872—73	18	23	33	28	15	13	15	7	152
1873—74	10	16	21	28	21	9	13	11	129
1874—75	4	30	24	18	24	17	10	10	137
1875—76	.	14	37	20	16	26	14	9	136
1876—77	7	11	14	37	18	14	22	9	132
1877—78	.	17	30	26	25	15	15	16	144
1878—79	.	24	34	34	26	23	16	13	170
1879—80	6	19	33	37	29	22	26	16	188

Iskolai év	Előkészítő osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1880—81	44	55	27	28	21	20	195
1881—82	41	37	30	23	21	15	167
1882—83	30	32	25	26	20	19	152
1883—84	26	29	20	21	24	17	137
1884—85	27	34	19	11	20	13	124

Iskolai év	Előkészítő osztály	I. gymn. oszt.	II. gymn. oszt.	III. gymn. oszt.	IV. gymn. oszt.	V. gymn. oszt.	Összesen
1885—86	17	29	27	18	9	16	116
1886—87	30	23	22	25	19	8	127
1887—88	21	33	18	16	25	12	125
1888—89	24	42	24	21	10	15	136
1889—90	29	39	29	21	22	8	148
1890—91	23	47	29	26	24	16	165
1891—92	24	45	36	29	27	19	180
1892—93	13	50	38	27	31	18	177
1893—94	25	42	35	33	27	19	181
1894—95	23	58	35	31	32	11	190

A béiratkozásra nézve, az 1845—46-ik iskolai évben életbe léptetett szabályzat 3. §-sa azt mondja: „oskola tagjává, a beiratási díj lefizetése mellett, az igazgató-tanár tudtával s engedelmével lehet akármely ifju, vagy gyermekkoru egyén. Az ilyent, ha csupán elemi tanulást kezdő, bizonyítvány hozatalra nem lehet szorítani; de ha már bizonyos ideig falusi iskolában, vagy más tanodában tanult volna, ha ide kiván bekebeleztetni, bizonyítványnyal tartozik magát az igazgatónál jelenteni."

Az E. K. Tanács által 93—1881 és 89—1882. t. ü. sz. alatt megállított szabályzat a felvételről így szól: „1. A felvétel szept. 1—10-ig tart; az azután jelentkezők az iskolai igazgatóság által vétetnek fel. 2. A tanodába belépendő tanuló bizonyítványaival személyesen, szülői, gyámja, vagy ezek megbizottja kiséretében tartozik az igazgató-tanárnál jelentkezni. 3. Az előkészítő, vagy gymnasiális osztályba lépendő tanulók, szabályszerü bizonyítvány, vagy ennek hiányában, felvételi vizsga alapján vétetnek fel az illető osztályba; és pedig, az előkészítő osztályba lépni akarónak 9, a gymnasialis osztályba legalább 10 évesnek kell lenni. Ezen szabálytól az igazgatóság, csak rendkivüli körülmények figyelembevételével térhet el. 4. Az *elégtelen* osztályzatu bizonyítvánnnyal jelentkezők nem vétetnek fel."

Az 1797. évi főconsistoriumban megállított „Planum“ szerint elhatároztatott, hogy mint Tordán, úgy Keresztúron is, azokból a tanulókból, a kik szorgalmatosságuk által annyira vitték, az akkori környülálláshoz képest, 12 deákot öltöztessenek fel. Ezek az úgynevezett *togatusok.* S hogy ezek deák számban legyenek, kivánta egyfelől a magántanítási rendszer, másfelől pedig az említett „Planum“ 8-ik pontjában kifejezett óhajtás, hogy „ad normam gymnasii Thordensis, az ezen gymnasiumban tanuló togás deákok is in gremium sedis a pátronusokhoz és ekklézsiákhoz innepekre kimenni ne ellenztessenek.“

Togatus deákok először 1797-ben lettek és pedig szám szerint 6. A togátusok a két, vagy három felső osztály unitárius növendékeiből kerültek ki. Jelenleg csak a két felső osztály növendékei vannak deák számban, miután az 1877. évi E. Főtanács, 13. sz. a. a III-ik osztály deákságát eltörölte.

Hogy milyen volt az a toga, arról az 1818. évi E. Főtanács 158, 160 sz. a. határozatából tájékozást lehet szerezni.

1. „Az eddig viseletben volt hosszu prémes mente s rövid dolmány helyébe, kolozsvári collegiumunkban tanuló deákjainknak meghatározott köntösse legyen: sötét szederjes posztóból készült, szárközépig érő hosszu dolmány. Ennek elején legyenek 15 számból álló, fái magyaró nagyságu ször-gombok, melyek mind bégombolva álljanak. Kétfelől ugyanannyi pikkelyek és nem makkok, minden czifra kihányásoknak és csattozásoknak eltávoztatásával. Ezen dolmány kereken zsinorral szegettessék bé és hátul a hasítékja 3 czollnyira hagyattassék.

2. Az eddig viseletben volt sinor-öv, ezután is oly megszorítással hagyatik meg, hogy annak kötéseiben és rojtjában semmiféle czifraság, u. m. arany, ezüst, vagy fehér szőrfonallal való tarkázat teljeséggel ne legyen, hanem egészen fekete szörből s sinorból készittessék.

3. A fehér nyakravaló viselete egyáltalában megtiltatik; en-

nek helyébe fekete selyem nyakravaló rendeltetik, mely alá csakugyan fehért szabad leszen kötni oly formán, hogy feljül, félújnyira a fekete nyakravalót körülkerítse. De fennálló gallér elő, vagy sápotlis ing teljességgel meg nem engedtetik.

4. Az első szám alatt irt hosszu dolmány alá készittessék, minden czifraság nélkül való szederjes lájbli, posztóból, vagy materiából s ezen, vagy magából a lájbli materiából készült, vagy fekete gombok legyenek.

5. A nadrág, hasonlóképen minden czifraság nélkül, szederjes posztóból légyen, magyarosan készítve.

6. Kalapjok legyen a legmódosabb és mérsékeltebb magasságu és formáju kerek kalap; t. i. a kalap ne legyen vagy igen magas, vagy igen törpe; a karimája illendő proportioju, azon semmi széles pántlika, vagy bojt, annyival inkább rojt és egyéb fityegő czifraság ne legyen; csak egy újnyi bársonnyal, vagy pántlikával kőrittessék meg a kalap töve. Ezen kalap mustrájának kiadattatása, valamint a meghatározott új öltözetnek maga idejében léendő munkába vétele és béhozatása, collegiumunk Juspectoraira és professoraira bizatik.

7. A különbféle formákra készült németes schuster czizmák megtiltatnak; ezeknek helyébe tisztességes kordován csizmák határoztatnak, melyek magyarosan legyenek készülve, minden rojtnak, vagy lefüggő bojtnak kirekesztésével. A csizmának ánglus schwitzkal való fényesítése is megtiltalik.

8. A collegiumunkban és templomban kellető szent functiora pedig, collegiumunk közjövedelméből, készittessék két rendbéli kerek palást; egyik hosszabb, a más rövidebb, a magasabb és törpébb ifjak számára. Ezek, vagy collegiumunk senioránál, vagy a bibliothekában álljanak, hogy, a mely ifju predicáló székbeli sz. functiora elő akar állani, az egyik palástot magára vegye; bevégződvén pedig az isteni tisztelet, azt vigye meghatározott helyére. Ezen palástnak pedig formája, professoraink s akademicus papjaink palástjaitól csak annyiban különbözzék, hogy azoknak elől-felől kiforduló két első része csak sinor, vagy magából, a palást matériából legyen megborítva és móór, vagy bársony gallér azokon ne legyen.

9. Az öltözetnek ezen 8 pontokban határozott változtatása a

tordai és keresztúri gymnasiumokra nem terjed ki, hanem az eddig viseletben volt rövid, szederjes dolmán és sinorból készült öv, ezután is meghagyatik; a hosszu, báránybőrrel prémezett mente pedig ezennel eltöröltetik; hanem a helyett, rövid dolmánnyal és övvel tisztességesen felöltözve, pálczáson járjanak a két gymnasiumban tanuló ifjaink. A templomban és temetésen így felöltözve jelenjenek meg. Minthogy pedig a prédikálás, sem az Auditoriumban, sem a templomban, csupán dolmánba öltözve nem eshetik meg; erre nézve mindenik gymnasiumban, közköltségen készittessék két palást, egyik hosszabb, a más rövidebb, az ifjaknak kissebb, vagy nagyobb testállásokhoz képest. Ezen palástok a gymnasium Rectoránál álljanak és onnan, a mely ifju prédicálni akar, azok közül egyiket magára vévén, palástoson jelenjék meg.

10. Az öltözetnek, a fennebbi 9 szám alatt meghatározott formája megtartása collegiumunk és gymnasiumaink Rectorainak és elöljáróinak olyan formán ajánltatik, hogy akármely ifju a meghatározott mustrától eltávoznék, az olyan, az 1813-ik esztendőben a 13-ik szám alatt hozott főconsistorialis határozat szerént büntettessék; az holott is, a kiszabott öltözet formájától eltávózó togás deák, minden oskolai és a togatusok által használtatható jövedelmek és az iskolában való lakhatás elvesztésével büntettetni határoztatott."

Az 1845. évi szabályzat 5-ik §-sa szerént az egyenruha (toga) ez: „Magasított fekete, nem pedig kerek, vagy gömbölyített tetejü s így törpe kalap; fekete nyakravaló; fekete, vagy szederjes, egyszerü készületü magyarka; szederjes, fekete, vagy sötét szürke pantallon, vagy, akinek tetszik, magyaroson készült hasonló szinü nadrág; minden tarkaság nélküli sötét lájbi; akár magyaros csizma, akár németes topánka."

„Pálczát hordozni nemcsak nem tilalmas, de éppen tartozó kötelessége minden egyenruhásnak."

Ez volt az egyenruha az 50-nes években is, de inkább pantallonnal, mint magyar nadrággal. Az absolut kormány nem is türte volna meg, hogy az egyenruha egészen magyaros legyen, tüntetést látott volna benne. S hogy az eféle és ily ártatlan dolgokra is kiterjedt a

figyelme, bizonyítja azt, az E. K. Tanácsnak 358—1852. száma alatt leküldött $\frac{21329}{2057}$ számu kormányi rendelet, mely szerint: „a köztanítóknak is, mint közhivatalt viselők sorába tartozóknak, szorosan alkalmazniok kell magokat azon felsőbb rendszabályhoz, hogy t. i. egész szakállat viselni nem szabad; az állat, a száj vége irányában, teljesen meg kell beretválni; bajuszat és barkót is csak tulzásnélkülit szabad viselni."

Midőn, azonban, 1860. körül alkotmányos szelek kezdettek fúni s a magyar nemzet egyszerre magyar ruhába öltözött és országszerte hangzott e nóta: „Visszavettük a nemzeti ősruhát," a tanulók egyenruhája is a a magyar ruha lett, a nélkül, hogy az iskolai törvény követelte volna. De midőn később a magyar kivetkezett nemzeti ruhájából s európai divat szerént öltözött, a tanuló ifjuság is, a maga módjához képest, haladott az árral és halad jelenleg is. Nem szorítják e tekintetben a szabályok. Az ujabb iskolai törvények, e kérdésre vonatkozólag, csak ennyit tartalmaznak: „Az egyenruhás tartozik fekete ruhát viselni." Megszünvén a prédikálás, a legatio, az egyenruhás elnevezésnek ma már nincsen is igen nagy értelme. Az egyenruhás és nem egyenruhás név helyett, ha már csakugyan valami elkülönítő elnevezésre van szükség, Keresztúron lehetne ez: confirmáltak és nemconfirmáltak, minthogy az egyenruhások közé léphetésnek egyik főkelléke volt eleitől fogva a *confessio*, vagy *káté* felmondása, vagyis, az úgynevezett confirmatio.

Ilyenformán, az 1797—98. isk. évtől az 1894—95. isk. év végéig, egyenruhás (togatus) lett a keresztúri gymnasiumban 1306 tanuló, tehát a fennebb kimutatott 2641 unitárius új tanulónak 49.4%-a; és a legfelső osztályt végezte 1369, vagyis az összes 3353 új tanulónak 40.8%-a. S így, részint betegség, részint más ok, vagy iskolacserélés folytán, az egész tanfolyam bevégzése előtt kimaradott 59.2%. Ebben van a bukottak százaléka is.

Hogy azok a tanulók, a kik e gymnasiumban kezdették a tanulást, az egyház, a haza szolgálatában minő állásokat foglaltak el, erre nézve csak a következőket említem meg:

Egy közelebbi iskolai és egyházi névtár szerint, Magyarországon van 108 unitárius pap; ezek közül 71 kezdette a tanulást Sz.-Keresztúron, tehát az egésznek 65.7%-a. A kolozsvári, tordai, keresztúri iskoláknál van tanár és tanító 39. Ezek közül 21 tanult a keresztúri gymnasiumban, tehát 53.8%. Énekvezér néptanító 84; ezek közül 54 tanult ez intézetben, vagyis 60.7%.

Nem dicsekvésképpen, de inkább annak bizonyságául, hogy azokból is válhatnak emberek, a kik ilyen kis helységben kezdik a tanulást, nehány legyen itt megemlítve a gymnasium életéből. Bizonyára nem lesznek sértve ezzel az elhunytak emlékei, sem a még életben lévők érdemei:

1802-ről tarcsafalvi Szilveszter György, a kiből jeles theologus professor lett. 1806-ról muzsnai ifj. Demeter János, a ki e gymn. egyik nagyobb alapítványozója. 1810-ről n.-ajtai Kovács István, kir. tanácsos, jeles történész; szt.-miklósi Tiboldi István, a népköltő. 1811-ről ar.-rákosi Székely Sándor, a ki aztán püspök lett, történetíró és költő. Székely Sándorról, Gyulai Pál, a „Vörösmarty életrajzában" a következőleg emlékezik meg:[1]

„Vörösmarty beszélte gyakron, hogy *Zalánjára* buzdítólag, sőt példaadólag hatott egy 1823. elején a *„Hebe"* czimü zsebkönyvben megjelent epicai kisérlet *„a Székelyek Erdélyben"*. Ki emlékszik már erre, pedig e költemény nevezetes mozzanat volt s nemcsak Vörösmartyt lobbantotta lángra, hanem Czuczort is s alkalmasint Horváth Endrére is volt némi befolyással. Ez ifju költőt, a magyar újabb eposz hirnökét ar.-rákosi Székely Sándornak hivták.

Vörösmarty már régebben költői inspiraciok között olvasta Béla Király Névtelen Jegyzője Kronikáját, már forrott fejében az ősi dicsőség eposza, midőn kezébe akadt 1823. elején *Székely* kisérlete, Ösztönt, buzdítást, termékenyítő eszméket merített e kis müből nagy müvéhez. Ő is eppen az ősmondákkal foglalkozott, magyar mythologiai alakokat keresett, politikai eseményektől táplált haza-

[1] Lásd: „Vörösmarty életrajza" 50—54 lapjain.

fiui lelkesedés égett szivében, s a magyar hexametert akarta megszólaltatni méltóan nagy tárgyához. Kapva-kapott a kisérleten, kivált a magyar mythologiai kezdeményen, melyet annyira alkalmasnak talált tovább képezni és kiegészíteni. Sohasem feledte el, mily nagy befolyással volt reá e mü, s midőn az ő ragyogó hire mellett rég elfeledte a háládatlan közönség és irodalom *Székelyt*, őszinte hálával vallotta bé barátjainak, hogy mily sokat köszön *Székelynek*, mert nélküle később, vagy talán sohasem irta volna *Zalán* futását, avagy mindenesetre máskép." Legyen ez idézett emlékezés Székely Sándorra!

A folyó század első felében tanultak még a sz.-keresztúri gymnasiumban: n.-ajtai Darkó Mihály, tordai professor, tankönyviró; martonosi Gálffy Sándor, népköltő; Inczefi József, Gyöngyösi István, Kiss Mihály, Péterfi Sándor, Albert János lelkészek, egyházi irók; ny.-gálfalvi Szentiványi Mihály, a „*Bekecs alatt Nyárádtere*" stb. dalok irója. Kriza János püspök, költő, a M. Tud. Akadémia és a Kisfaludy Társaság tagja, kir. tanácsos, kiről azt mondja Gyulai Pál, a Kisfaludy-társaság ülésén tartott emlékbeszédében, hogy „Kriza egyik előharczossa s hű fegyverhordozója volt költészetünk nép-nemzeti irányának, egész a diadalig."

Itt kezdette tanulását Kelemen Beniám, Szolga Miklós, *Berde Mózes*, a legnagyobb alapítványozó; Berde Áron egyetemi tanár s akadémiai tag; Jakab Elek akadémiai tag, jeles történész; Pap Mózes, Nagy Lajos, Marosi Gergely, Simén Domokos, Buzogány Áron, Benczédi Gergely tanárok, egyházi irók. A század közepén innen: Bedő Albert országos főerdőmester, államtitkár; dr. Iszlai József, hires fogorvos Budapesten, egyetemi tanár; Sándor Mózes kir. tanácsos, tanfelügyelő; Kozma Ferencz kir. tanácsos, tanfelügyelő s akadémiai tag; A „Keresztény Magvető" ez idei szerkesztői s az „Unitárius Közlöny" egyik szerkesztője stb. És még sokan, a kik közül az ujabb időben többen tekintélyes állásokat foglaltak el a társadalomban, a haza szolgálatában. A birói, ügyvédi karban, a közigazgatási, pénzügyi hivatalokban, az állami tanári, tanítói karban stb. nem egy, de sokak nevét lehet látni, a kik e kis intézetből indultak ki, ebben kezdették tanulásukat.

IX.

A TANULÓK SEGÉLYEZÉSE. JUTALMAK.

A keresztúri gymnasium organisatioja kidolgozására kirendeltetett commissionak, 1797. évi egyh. főtanács 24 pontja alá irásban béadott munkája 8-ik pontja alatt a van mondva: „Ad normam gymnasii Thor densis, az ezen gymnasiumban tanóló togás deákok is in gremium Sedis a patronusokhoz és ekklézsiákhoz, innepekre kimenni ne ellenztessenek.“

Hosszu időn keresztül volt ez gyakorlatban, hogy t. i. egyes patronusokhoz s ekklézsiákhoz, a felsőbb osztálybeliek közül, az arra alkalmasabbakat kiküldötték, a kiket aztán legatusoknak neveztek.

Ez a rendszer egyfelől az ifjaknak a szónoklásban való gyakorlat, társadalmi jártasság szerzés, másfelől pedig bizonyos jövedelemhez jutás, úgyszólva, segedelmezés szempontjából volt inkább gyakorlatba véve. Az első is, de inkább az utolsó szempont tartotta ezt fenn egészen 1887-ig, a mikor az Egyh. Főtanács bészüntette. Nem tárgyalva most ennek sem előnyét, sem hátrányát s a korszellemet sem hiva támogatóul a beszüntető végzés mellé, csak azt lehet mondani, hogy ezen a réven az ifjak, az alatt a 90 év alatt, a míg a korszelleme el nem kapta ezt a kezök közül, a legkevesebb, 50 ezer forint segélybe részesültek.

A legatumoknak, különösön Koronka igazgató idejében, egy, vagy két tizedét bé kellett adni, részint az iskola folyó szükségeire, részint pedig az egész deákság közötti felosztásra. (Divisio patrocinii).

E divisio patrocinii-t meghatározni, hogy t. i. mennyi osztatott így ki a tanulóknak, nem lehet.

Az, azonban bizonyos és adatok támogatják, hogy a tanulók segélyezése gondját képezte a vallásközönségnek és az egyeseknek is, a mennyiben az anyagi viszonyok engedték.

1.	1815—1848-ig részint a nyárád-gálfalvi malom szombati vámja jövedelméből, melyet Szentiványi György és neje Jármi Judith ajandékozott, részint a n.-galambfalvi Sándor Józsefné, Finta Rákhel asszony 500 frtos alapítványa kamatjából, a mai pénz értékben véve . . .			299	frt	04 kr.
2.	Ágoston István alapból	1866[1]-tól	1894. végéig	2,268	„	— „
3.	Fejér Márton „	1868-tól	„	26	„	— „
4.	Rafaj Károly „	1870-től	„	188	„	— „
5.	Bedő Sándorné „	1875-től	„	298	„	35 „
6.	Augusztinovics S. „	1877-től	„	714	„	— „
7.	Mártonffy-Koncz „	1877-től	„	1,997	„	08 „
8.	Orbán Balázs 500 frt „	1877-től	„	615	„	— „
9.	Koncz János „	1879-től	„	3,000	„	— „
10.	Botta Györgyné „	1882-től	„	260	„	— „
11.	Sándor Jolán „	1882-től	„	37	„	50 „
12.	Filep Zoltán „	1889-től	„	12	„	— „
13.	Szabó Mihály „	1892-től	„	50	„	— „
14.	Szőcs Márton „	1894-től	„	4	„	— „
			Összesen:	9,769	„	47 „
	Egyesek ajándékából jutalmul adatott még .			537	„	45 „
	Ezzel együtt az összes segély és jutalom . .			10,306	frt	92 kr.

Hozzávéve ehez a fennebb jelzett legatumokat, bátran tehetni a segélyt, a melyben az ifjuság részesült a gymn. keletkezése óta 50—60 ezer frtra.

Az ösztön-díj alapok, a melyekből már megindult a jutalmazás, segedelmezés, tettek 1894. végén 17,712 frt 46 krt. Ezek, abban az időben, a mikor egyesek által alapítványként letétettek, eredetileg 7961 frt 26 kr értéküek voltak összesen. Tehát ez alapok kamatjaiból, a midőn az ifjuság 9769 frt 47 krral segedelmeztetett, még az alap is növeltetett 9751 frt 20 krral.

[1] Az évszámok azokat az éveket jelzik, a melyekben az illető alap kamatjából folyóvá tétetett a segélyezés, jutalmazás.

X.

BENNLAKÁS. MAGÁNTANÍTÁS. ÉTKEZÉSI VISZONYOK. JÁTÉKOK. EGÉSZSÉG-ÜGY.

a) BENNLAKÁS. MAGÁNTANÍTÁS.

Ezt az intézményt a helyi viszonyok parancsolták és parancsolják. Minden lakó szobában volt egy gazda — hospes — és pedig, vagy köztanító, vagy a felsőbb osztály tanulóiból egy arra alkalmas ifju. A bennlakás felügyelője kezdetben az exactor, később a senior, a ki e kötelesség teljesítése folytán iskolafőnök nevet visel.

Minden bennlakó maga gondoskodott az ágy és ágynémü hozataláról s a lakók közösön a szoba fütéséről és világításáról. Iskolai év elején az igazgató osztotta bé a lakókat és nevezte ki a gazdákat. A lakók rendre teljesítették a szobában megkivántató szolgálatokat. 1887-ben az igazgatóság, 1870 frt 5%-os kölcsönt véve fel a Koncz János-alapból, 90 drb fiókos vaságyat csináltatott s 10 drb kisebb ágyat, ez utólsókat 1895-ig 45 drbra szaporítva, az ágyak hozatala, csináltatása alól a tanulók fel lettek mentve; hasonlóan a szobákban, a közös asztal csináltatása alól is, miután az intézet, 1886-ban, maga rendezte bé asztalokkal.

Az 1848 előtti állapotok szerént, az alsó hat osztály, az ujabbak szerént, az elemi és I. II. gymn. oszt. növendékei magántanítás alatt állottak és állanak. Magántanítóknak a köztanítók, vagy a szobagazdák közül a képesebbeket alkalmazták és alkalmazzák. A magántanítás feletti felügyeletet az igazgató, az iskolafőnök

teljesítették és teljesítik; az ujabb időben a r. tanárok is rendre, két-két hétre terjedvén egynek-egynek a látogatási ideje.

A magántanitási díj, a régebbi időkben 1—2 Rfrt, az ujabbakban 5 frt o. é. egy személytől, egy évre.

A bennlakás és a magántanítás előnyei, vagy hátrányai tárgyalásába nem bocsátkozva, csak azt emlitjük meg, hogy ezekre nézve bizonyos rendszabályok, útasitások léteztek, és léteznek. E rendszabályok a következő XI-ik fejezetben vannak közölve.

b) ÉTKEZÉSI VISZONYOK.

A tanulók étkezését illetőleg, a gymnasium keletkezése óta, csak az árra nézve történt idők folytán változás, de a rendszer ma is ugyanaz. A gymnasiumhoz közelebb lakó székely gazdák, vagy iparosok, magánzók, vagy hivatalnokok házaihoz jártak és járnak ki étkezni naponta kétszer, u. m. délben és estve 6—7 óra között a tanulók, a midőn erre a gymnasium csengettyűjével, vagy harangjával, a jel megadatott. Rendesen 10—12 családnál történt és történik az étkezés; egy-egynél 8, 10, 15, sőt több tanuló is van béfogadva. Az ebéd és vacsora végével azonnal visszamennek a gymnasiumba, vivén magával mindenik estve, a reggeliro való darab kenyeret. A reggelizés 7 órakor történik.

A vacsora rendesen puliszka, vagy kenyér; sült, tojás, turó, téj közül valamelyikkel. Hosszu időn keresztül a volt a gyakorlat, hogy a gazdasszony csak a puliszkát, vagy kenyeret adta vacsorára, az ezek mellé valót a tanulóknak hazulról küldötték s a gazdasszony kamarájában lett letéve, honnan a tanulók magok vették elő a vacsorához, u. m. túrót, szilvaizet s ha tojás vagy húsféle volt, mindeniké külön lett egy-egy kis lábaskában megsütve, megkészítve.

Az ebédet már egészen a gazdasszony készítette s állott és áll rendesen leves, sóbafőttből mártással és főzelékből. Ebéd végén még egy-egy darab kenyeret kap minden tanuló uzsonára.

S mi volt a fizetés, a mit az ilyszerü kosztért fizettek az egyesek? Erre a gymnasium irattárában adat nincsen, de e század

második, harmadik tizedeiben itt tanult papoktól és egy régi kosztadó asszonytól[1] kapott adatok útján így állítható meg a fizetés: Egy iskolai évre adott egy személy: 10 véka buzát, 3 véka törökbúzát, egy véka tiszta búzát laskának, egy félvéka borsót, egy félvéka paszulyt, hét font szalonnát, 3 kupa kását, 25 fő káposztát, 30–40 tojást, minden héten egy font húsra pénzt, a szerént, a milyen volt a piaczi ár; egy szekér fát, vagy e helyett 1 frtot; egy veder eczetet; egy véka murkot; egy koszoru hagymát és a gazdasszonyi fizetésbe 6 frtot, s minthogy a fehérneműt és ágyneműt mosatta is, szappanra 20 krt. A leirt élelmi czikkeket a szülők, vagy gyámok, a szünidők végén, hazulról szállították bé a gazdasszony kezeihez, vagy pedig vásárolták meg a piaczon.

A kik ily alakban nem fizettek, azok adtak 20 Mfrtot és 15 véka gabonát; 1850. után 40 frtot o. értékben, 15 véka gabonát.

E fizetések, idők során, a mint az árviszonyok is változtak, némileg emelkedtek. Jelenleg 60 frt és 20 véka gabona, vagy tiszta pénzben 80 frt. De ezért már teljes ebédet és vacsorát kaptak s reggelire kenyeret.

Kezdet óta voltak olyan tanulók is, különösön a közeli falukból, a kik részére kosztot nem fogadtak, hanem hazulról hoztak minden héten egyszer, egy egész hétre való eleséget. Ezeket a ládájokból étkezőknek nevezték. Ujabban egy-egy közeli családnál tartják az élelmi szereket s oda járnak étkezni. Az ily száraz ételen nyomorgókból is sok jóravaló ember került ki.

E kosztozási rendszer nagyon alatta áll az intézetben való együtt étkezésnek; de a viszonyok, a szegénység, másként alakitani még nem engedték. Ha a tanulók részére tett nagyobb alapitványok, mint pl. a Dersi János és Berde Mózes s Rafaj Károly alapitványai folyóvá tétethetnek és az intézeti helyiségek is szaporodnak, bővülnek, könnyen keresztül vihető a közös és felügyelet alatti együttétkezési rendszer, mely szerént,

[1] Csoma Györgyné, a ki ez előtt 20 évvel halt el, a ki közel 40 évig adott kosztot a tanulóknak.

a már folyamatban lévő és az emlitett alapitványok segédkezése folytán, nagyon sokan nyerhetnek csaknem ingyen ellátást, mig a teljes fizetők is olcsóbb és jobb élelmezésben részesülhetnek.

C) JÁTÉKOK.

A torna, a régebbi időkben ismeretlen volt a tanulók előtt. A testedzésről azonban volt gondoskodva, a mennyiben a játékok különböző nemeit gyakorolták a tanulók a gymn. udvarán, naponta egy-két órán. A melegebb időszakokban pedig hetenkint egyszer, szerdán délután, a gymnasiumhoz közelebbi rétek, mezők valamelyikére, zászló alatt, dobszó mellett, vonult ki az összes ifjuság, a tanítók felügyelete alatt, hogy a szabadban játékkal töltsenek egy pár órát. Négyféle labda-játékot üztek:

1. *Kukkra-ütés, kiütő.* Egymástól, hosszában, szélében, többen állottak bizonyos távolságra; egy pedig a játszótér végénél, egy méter hosszu bottal, egy más tanuló által eleibe adott labdát magasra ütötte s a melyik aztán a künnállók közül kifogta, az ütötte a labdát, s ez így folyt tovább.

2. *Beálló, leszedő, várasdi.* Egy 15—20 méter átmérőjü kört formálva, többen körül állottak s egyik a labdát dobta a másiknak. A ki elejtette, az a kör közepére állott. A körülállók folytatták a labda dobást egymásnak s ezek közül, a kinek tetszett, a benállóra egyet ütött a labdával. Ekkor a körülállók szétfutottak s a benálló a felkapott labdával utánok dobott s a melyiket találta, az is beállott. Ha azonban, a bennálló a hozzádobott labdát nem tudta addig megfogni, hogy a labda a körön kivül gurult, akkor nem volt szabad a künnállók után dobni, s ha dobta is, az nem volt érvényes. Ha az első ütés megtörtént, a kik nem lettek találva, ujra körülállottak s folytatták a játékot mindaddig, a míg a bennállók a künnlevőket mind leszedték, t. i. beállították. A künnlevő akkor is köteles volt beállani, ha az általa bedobott labda egyet se talált; vagy, ha valamelyik bennlevő a kezével a labdát kifogta, mielőtt a labda valakit, vagy a földet érte volna. Mikor egy állás lejárt, ujra kezdették. Várasdinak azért nevezték, mert körülállva, mintegy várat képeztek, a hol a künnlévők a bennállókkal viaskodtak.

3. *Kótyázás.* Rendesen 6, 8 személy játszotta. Négy benn, 2, vagy négy künn. Ezt a sorshuzás döntötte el. A bennlévők 8—10 lépésnyire párjával szemben állottak s a párok is oldalt 2—3 lépésnyire egymástól, a künnlévők pedig ezeknek a háta megett 1—2 lépésnyire. A bennlévők sarkának a földbe kis gödröt csináltak s kezökben egy-egy méter hosszu bottal, a párok között hosszában, 2—3 méter magasságban a künnlévők egyike által dobott labdát igyekeztek messzeütni s ha ez ütés megtörtént, a szembenlévő párok egymáshoz közeledtek és botjaikat összeütötték, mialatt a künnlévők siettek a labdát felkapni s a bennlévők sarkának csinált gödrök valamelyikébe tenni. Ha ez sikerülhetett, akkor szerepet cseréltek a párok. Ez a csere úgy is megtörtént, ha a magasra ütött labdát egy künnlévő a leesés előtt kifogta.

4. *Kifutó.* Itt is benn- és künnlévők vannak. Két pont van meghatározva, hogy honnan és meddig fussanak. A kettő közti távolság lehet 100 s még több méter is. A bennlévő csoport az induló pontnál van, a künnlévő pedig az egész tér hosszában s még azon túl is felosztva. A bennlévők közül egyik háromszor üti el a labdát egy bottal kukkra, vagy hosszában a pályatér felett s arra törekszik, hogy a harmadik ütés után kifuthasson a végpontig és egy másik fiunak valamelyik ütése alatt bémehessen. A künnlévők pedig a labdát igyekeznek megfogni és a futóhoz ütni. Ha ez megtörténhetik, az egy nyerés; vagy, ha a felütött labdát kifoghatják, az is egy nyerést teszen. Három nyerésre történik a szerepcsere, sőt akkor is, ha a bennlévők nem tudják meg futni a pályát; akkor bennrekednek, mert ütés alatt kell megfutni a tért.

5. *Birkozás.* 6. *Falábonjárás.* 7. *Csiszonkázás.* Mindhárom nagyon ismeretes testedző játék.

8. *Bakfütty. Baksзökés.* Az udvaron, vagy más szabad téren egy fiu jobb lábát elő, a balt pedig hátratéve, törzsét kissé előhajtva, kezeivel czombjait térdén felül fogja. Ekkor egy más fiu hátul, bizonyos távolságról futamodva, az előbbi fiu vállaira téve kezeit, azon átugrik s így előfutva 10—15 lépésre ez is hasonló helyzetbe teszi magát. Ekkor egy másik fiu, az ismeretes módon mindkettőn átugrik s 10—15 lépésre ez is hasonló helyzetbe teszi magát. S midőn mind így futottak, akkor a hátulsó guggoló in-

dul s az előtte valókon átugrik és a legelsőn elől leguggol; utánna a többi hasonlóan teszen s addig fotytatják, a míg akarják, vagy a tér engedi.

Hogy e játékok az ifjaknak testi, lelki üdeséget szereztek s egészségök fentartására jótékony befolyást gyakoroltak, az tagadhatatlan. Nemcsak a testet mozgatták meg, de a lelket, az értelmet is foglalkoztatták. Örömmel, élvezettel játszotta ezeket a tanuló. Az ujabb időben a torna-órák foglalták le a játék-idő nagyrészét. A természetes játék mesterségessé vált. Vajon olyan jó kedvvel végzik-e ezt, mint amazt? A figyelő megadhatja magának erre a feleletet.

d) EGÉSZSÉG-ÜGY.

Az egészségügyre vonatkozó adatok közül a legelső 1835-ből való s íly nemü intézkedés az előtt, nem azért, mintha ne lett volna arra szükség, de az okból nem történhetett, hogy csak a harminczas években létesült a gyógyszertár Sz.-Keresztúron és akkor jött orvos is, hogy egymást kiegészitsék. 1816-tól ez ideig, sőt ezután is még hosszason, Koronka J. igazgató neje, Mosóczy Klára, cs. kir. tábori orvos Mosóczy János leánya, gyógykezelte a beteg tanulókat. Páratlan az a gondosság, a mit e nő a szegény és beteg tanulók iránt tanusított. Férje az oktató, nevelő; ő pedig az édes anyai szerepet vitte a gymn. tanulóira nézve.

A fennebb irt 1835 évi szept. 30-án, Tarcsafalván tartott egyházköri gyülés jegyzőkönyve 38. sz. alatt ez áll: „Mostan Keresztúrra rendeltetett és jött Chyrurgus Kósa Mózes arra ajánlja magát, hogy a gymnasiumban eshető betegeket minden jutalom várás és kivánás nélkül fogja gyógyítani; azonban az egyh. köri gyülés, nem kivánván ingyen a szolgálatot, kiindulván azon elvből, hogy méltó a munkás a maga jutalmára, ezt a határozatot hozza: Az eddig is gymn. szüksége titulussa alatt adni szokott 2 Mfrt 2 Rfrtra emeltessék fel minden személyre nézve és így a 2 Mfrton felül bejövő összeg a Chyrurgus fáradságának jutalmául adassék. Továbbá, a senior intertentiojára gyült 53 véka gabonából 10 véka

gabona adassék még az orvosnak.“[1] De úgy látszik, hogy ez a gabona csa egyszer s mindenkorra adatott.

Hogy meddig szolgált Kósa, arról adat nincsen, valamint az orvosi fizetésről sincsen egészen 1867-ig, a mikor járási orvos Lengyel József ajanlkozik, hogy a szemfájósokat ingyen gyógyítja és gondnok Pálffy Dénes, hogy a gyógyszer árát fizeti.[2] Ez csak arra az időkre vonatkozott, mit igazolni látszik az az indítvány, a mely az 1870-ik évi febr. 5-én tartott igazg. ülés 18. sz. alatt tétetett, hogy a helybeli egyik orvost, rendes iskolai orvosnak állítsák bé s annak 40 frt fizetést rendszeresítsenek. De ez nem terjesztetvén föl az Ek. Tanácshoz, csak indítványnak maradt s ezért az 1871 évi jun. 29-én tartott ig. ülés 29 sz. a. az a kérés határoztatik az E. K. T.-hoz, hogy az iskolai dijakat 20 krral emeljék s az így begyült többletet adják orvos fizetésre. Ezt, a javaslat alakban tett kérést, az E. Főtanács 28—1871. sz. a. helyben hagyta és megerősítette, kimondván határozatilag, hogy tartassék egy rendes orvos a gymnasiumnál.

Eddig egészen csaknem magánügynek tekintetett a beteg tanulók gyógyítása; az egyes szülők fizettek orvost, gyógyszert, ha betegségi esetek fordultak elő, s ahoz az orvoshoz fordultak betegeikkel, a melyikhez tetszett.

Az 1871. évi decz. 12-én tartott igazgatósági ülés 11. sz. a. az elnök előadja, hogy orvos Lengyel József hajlandó az intézet melletti orvosi teendőket elvállalni az ifjuságtól bégyülendő összegért. E nyilatkozat folytán az igazgatóság megválasztotta Lengyel Józsefet intézeti rendes orvosnak. S az 1874 évi nov. 11-én tartott ülés 8. sz. a. a tanulóktól szedni szokott 20 kr helyett, 30 frtban állapította meg az orvos rendes fizetését.

Rendesebben indulván meg a tanulók egészségéről való gondoskodás s az orvost is egy kis vékony szálacska inkább kötvén az intézethez, megszületett az intézeti kórház eszméje s egyesek áldozatkészsége folytán előállott és növekedésnek indult, a mint az alapítványok között is látható, a kórház alap. Ez alap gyarapítása

[1] Lásd az irt egyh.-köri gyülés jkönyv, 37. sz. a.
[2] Lásd igazg. jkönyv 1867. jun. 9. ülés 6. sz. a.

lett aztán egyik főgondja az intézeti orvosnak és a tanári karnak; s a gondot siker koronázta, a mennyiben az 1895-96. isk. évben, a gymnasiumhoz közel, egy házas telek vásároltatott meg 1400 frttal az iskolai kórház részére. E telken lévő épületben lehet lakása az ápolónak s a betegek számára is egy vagy két szoba bérendezhető. Egy nagy haladás ez a gymnasium életében!

XI.

ISKOLAI TÖRVÉNYEK, RENDSZABÁLYOK.

Iskolai törvények, rendszabályok latin nyelven már a gymnasium keletkezésének első éveiben voltak és pedig 1796-ról a következő:

Pars 1ma. seu Pars Generalis.

TITULUS I.

De Exactore.

§. 1. Exactor ex veteranis eligendus Primariis, suffragio totius Togatae Societatis, in termino quovis trimestri.

§. 2. Eminentis Studii, ac in omnibus exemplariter probati moris, et exhibitionis esto in Exactoris officium eligendus.

§. 3. A Rectore, et inspectoribus approbatus.

§. 4. Semel electus, et confirmatus, officium suum resignare non cogetur, nisi officium suum non debite functus.

§. 5. Ejusdem officium esto singulis Sabbathi diebus, hora post preces vespertinas octava, cum scitu et favore Rectoris, Publicum indicere.

§. 6. In Publico primum, et ante omnia Plagarios, et Hungarice narrasse compertos exigere; tandem Causas inter fratres ortas, cum Togata Juventute subsummere, revidere pertactare,

ac secundum Leges discutere, decidere; Decisas pro confirmatione, vel Reformatione Rectori significare, et tandem Protocollo, seu ita dictae Matriculae, inscribere.

§. 7. Si causae agitandae non sint, aut Paucae, negotio Plagariorum, et Hungarice narrantium expedito, Leges lectitabit, ac pro iis, qui nondum intellectas haberent explicabit, ac illustrabit singulis Sabbathi diebus.

§. 8. Scissiones, et discordiam fovere, conventicula agitare, aut in quovis negotio ad conspirandum, aut deliberandum Studiosos convocare, eorumque suffragiis praejudiciosis, aut machinationibus consentire inconsulto Rectore, sub poena degradationis, aut etiam Eliminationis minime praesumet; quin imo

§. 9. In omnibus se laudabilem, et exemplarem prestet. Eos autem

§. 10. Qui clanculum quidquam machinarentur tale, quod Rectori praejudiciosum, Gymnasio probrosum, aliisque scandalosum foret, Rectori tales notificabit, ac in jus attrahet, et juxta Leges coërcebit.

§. 11. Coetus sine officiali alterutro nunquam maneto idcirco.

§. 12. Si quando eundem privata ejusdem necessitas coetu absentare compulerit, alterum ex Juratis sibi substituet, cum venia tamen Rectoris, et

§. 13. Ultra concessum eidem absentandi tempus, nisi justa, et Rectori nota de causa, absentans, officio suo exuetur.

§. 14. Exactor in privata causa cum quovis fratrum Litem experiri, et agitari volens, causam suam judicio coetus submittet, qui cum annuentia Rectoris, alterum ex Juratis Praesidem substituet; et cum eo causam discutiet; poena succumbenti parti juxta Leges inflicta.

§. 15. Preces instituere hora 8va. ibique et ipsemet ex ordine legere; lectiones omnes frequentare; precibus et lecturae per ordinem continuandis invigilare, suae obligationis esse noverit.

§. 16. Plagarios, aut si mavis notatores hungarice narrantium, et secus ineptientium, ordinare Exactoris officium esto. Pariter

§. 17. Cursorum ordinatio eidem incumbet.

§. 18. Ejusdem erit una cum oeconomo aedificiorum, ut non ruinentur curam habere, sub poena reparationis ex proprio sumptu.

§. 19. Ex Accidentiis, si quae imposterum fuerint in communem divisionem pertinentia, e singulis florenis, binos in suam praerogativam accipiet denarios, non vero ex Legatione, seu Testamento collatis.

§. 20. Exactori in publico negotio non obtemperans poena contumatiae cicuratur.

§. 21. Exactoris esto cum juratis quavis Septimane ter cameras lustrare, ineptientes admonere, et Rectori deferre.

TITULUS II.

De Juratis.

§. 1. Jurati ex Primariis melioris notae togatis suffragio Studiosorum eligantur, et authoritate Rectoris confirmentur.

§. 2. Post functum Trimestrale officium valedicere poterunt, aliis in eorum locum substitutis.

§. 3. Juratorum esto Exactori in publicis negotiis assistere.

§. 4. Hungarice narrantes, et quosvis, excessus observare, connotare, ac Exactori deferre.

§. 5. Jurati excessum facientes, sicut Exactor ac in excedentes conniventes, in duplo privantur.

§. 6. Cursoriam agere, Oeconomiam gerere, non obligantur, donec hoc munere funguntur.

§. 7. Jurati cum Exactore ter quavis Septimana Cameras lustrare obligantur.

TITULUS III.

De publicis Praeceptoribus.

§. 1. Publicorum praeceptorum, seu collaboratorum constitutio penes solum Rectorem est; liberum est quotidianam puerorum informationem in se suspicere, aut in alium transferre; si ergo placuerit Rectori, eundem ordinabit, quem aptiorem fore putabit, officio praeceptoratus, quem etiam didactri participem faciet.

§. 2. Horas pro instruendo sibi ipsis, et suis classibus praefixas diligenter instruendo strictissime observabunt

§. 3. In docendo negligentes officio priventur.

§. 4. Discretionem, vulgo Sabbatharium, semel in Septimana exigent, idque totum Rectori deferent, dum ad ludendum tempus erit favorabile.

§. 5. Ad ludendum nonnisi Rectoris venia itur.

§. 6. Ad operandum quoque sola Rectoris venia dispensabit unumquemque e discipulis.

§. 7. In docendo, ac in negligentes animadvertendo, caput, aut vultum percutere abstinebunt, verum palmas, et nates ferulo moderate tamen percutient.

§. 8. Diebus Sabbathicis, seu Dominicis neglectorum rationem a suis discipulis exigant, atque neglecta ab una promotione usque aliam curiose observent, et tempore generalis examinis Rectori exhibeant.

§. 9. Privatos praeceptores, in instruendis suis discipulis negligentes, ex discipuolrum mala responsione observando, ad sedulam institutionem admonere, post unam alteramve admonitionem invanum factam Rectori deferre haud praetermittant.

§. 10. Didactrum a Singulis discipulis debito tempore a Dr. 50. exigere satagant, secus non exactum in suam ratam imputandum esse sciant.

§. 11. Diebus Solis, Mercurii, et Sabbathi, horis pomeridianis, examen catecheticum, arithmeticam, ut et cantiones sollicite curabunt.

§. 12. Oneribus Oeconomiae ac Cursoratus, uti exactor et jurati, ita etiam praeceptores publici immunes suncto.

TITULUS IV.

De privatis praeceptoribus.

§. 1. Discipulum inscio, vel invito Rectore nullus suscipiet.

§. 2. Discipulum a Rectore ejusdem curae commissum, ut pater filium, diligenter curabit et docebit.

§. 3. Inter docendum jurgia, columnias, et verbera vitabit.

§. 4. Ad ea, quae in classe proposita sunt, praevie, et debite praeparabit.

§. 5. Discipulos, qui proposita edidicerunt, finita lectione, modico ludo se recreare, sine tamen tumultu, et extra cameram, permittet.

§. 6. Negligentes, contumaces, mendaces, extra coetum aberrantes, ferula castigabit; in casibus gravioribus Rectorem consulet.

§. 7. Eximie immorigeros Rectori deferet.

§. 8. Praeter lectiones debitas, cantiones, Numeros, arithmeticam et scripturam diligenter cum discipulis exercebit.

§. 9. Regulis, seu praeceptis morum in omnibus, scilicet; in stando, sedendo, eundo, salutando, etc. asvefaciet.

§. 10. Ad preces una Secum deducat.

§. 11. Post preces vespertinas in silencio, et studendo usque horam cunbendi contineat.

§. 12. Etiam dormientibus identidem in vigilet, male valentibus autem ex possibili assistat.

§. 13. Lingvam vernaculam, fabulas auiles, et superstitiosas exterminabit.

§. 14. Non secus chartas pictas, rixas, et certamina nullatenus permittet.

§. 15. Praeceptor his rite non defunctus, discipulis privabitur.

TITULUS V.

De novitiis.

§. 1. Novitius in togatam societatem receptus, omnia munia et opera in coetus commodum vergentia ad jussum scholarchae, et officialium, sine ulla tergiversatione exequatur. ideoque

§. 2. Tergiversans, remurmurans, et non obtemperans poena contumatiae flectatur.

§. 3. Togatis, aliisque debitum honorem exhibeat.

§. 4. Preces, Templum, lectiones, decenter clamyde, et cingulo vestitus, diligenter frequentabit.

§. 5. Post preces vespertinas, in camera suae habitationis se continens, clamyde quidem deposita, tunicam tamen, et cingu-

lum indutus, ad mensam sedulo discat, vel scribat, prout necessitas exigit.

§. 6. Ad preces candela, vel lampade ardente comparebit, caput ex novo Testamento in precibus, aut ante preces perlegi solitum, ex codice suo attendet.

§. 7. In camera lusus, rixas, contentiones, etiam verbales silentio studioso vitabit.

§. 8. Clamores, lusus, aliasque ineptias, sub novitietate sua patrata, dupla novitietate reconpensabit.

§. 9. Trium mensium, aut cum impositione etiam plurium, honesto novitiatu exacto, apud Exactorem dies novitietatis computabit, et elaborata ad hanc occasionem oratione propria, liberationem suam sollicitabit, in publico ordinarie haberi solito.

§. 10. Feriae tam festivae, quam caniculares ad complendos novitietatis dies non computantur.

§. 11. Mores novitiatus in feriis etiam aeque, ac tempore diligentiae rite observandi.

§. 12. Sub tempore novitietatis nusquam otiose ire, ibique consistere, nisi solum discendi gratia licitum esto.

§. 13. Libertus e novitietate, a clamydis quidem gestatione immunis erit, et extra cameram suam nusquam sine tunica, et cingulo comparebit, per sex adhuc Septimanas legibus novitietatis adstrictus existens.

§. 14. His etiam hebdomadibus honeste expletis, in numerum veteranorum adoptabitur.

§. 15. Si desint novitii, aut si, pro expediendis publicis negotiis pauci fuerint, neo-veterani, et si necessitas exegerit etiam reliqui publicum onus supportantor.

TITULUS VI.

De frequentantibus.

§. 1. Adolescens studiosus, Studio bonarum literarum flagrans, eque Secundania in album togatorum civium inscribi gestiens, literis super moribus, ac industria antea, proxime vero in secundania, exhibitis, pro testimonio commendaticiis a praeceptoribus extrahendis provisus esto.

§. 2. Codicem canticum, Biblia vel saltem Novum Testamentum habeto.

§. 3. Facultatem frequentandi a Rectore impetrabit.

§. 4. Impetrata facultate frequentandi, se ipsum coram Exactore et juratis praesentabit, exhibitis frequentanti necessariis instrumentis. Dein

§. 5. Antequam frequentationis jugo se submitteret, Confessionem Unitariorum latinam, ex prompta memoria coram Exactore et juratis recitabit.

§. 6. Confessione tantum rite recitata admittetur frequentare.

§. 7. Tempus frequentationis duas in se hebdomadas complectitur.

§. 8. Intervallo temporis hujus sequentia puncta observanda: 1-mo, Die Sabbathi hora ante templum, tunicam, cingulum, clamydem indutus, fibulas aut paraturas debite complicando, aperto capite, vultu modesto ad locum consistendi destinatum, signo dato consistet, iturus inde in templum, aut ad funus.

2-do: In concione, precibus et publico, in ordinem stando silebit.

3-tio: E domo sua praeter lectiones, preces, templum et requisita naturae nusquam exibit.

4-to: In domo ad mensam aperto capite sedendo, sua studia continuabit, leget, scribet; discet ea, quae discenda erunt.

5-to: Accuratum silentium tenebit, praeter ea, quae discendi, aut vivendi causa interrogare, vel petere coactus erit.

6-to: Die liberationis suae, ex omnibus, quae scribsit et didicit Exactori et juratis censuram dabit.

7-mo: Tempus surgendi hora 4-ta matutina; cumbendi vero 10-ma statuitur.

8-vo: His exacte praestitis liberationem suam praestolari fas esto.

9-no: Liberationem suam oratiuncula, propria Minerva elaborata, ab Exactore et juratis revisa correcta et approbata in publico coram tota societate togata decenter, et enixe orabit, Denique

10-mo: Libertus e frequentationis jugo, ad Rectorem ascendet, gratias pro receptione sui acturus, ibique formula vovendis

solita, se aequi honestique ratione semper observande se adstringet et obligabit nomine suo in album togatorum inscripto.

TITULUS VII.

De Oeconomis.

§. 1. Oeconomus ex vi vocis custos, vel provisor Domus, seu rei domesticae. Hinc

§. 2. Oeconomi interest toti Gymnasio invigilare.

§. 3. Ejusdem est Auditorium, seu classem publicis lectionibus destinatam munde et sine damno conservare.

§. 4. Publica claustra, portam et Sepimentum videlicet destrui non permittere.

§ 5. Destructa, si eorum rationem reddere nequiverit, aut tèmpestive Exactori non significaverit, ex proprio sumptu reparare obligatus esto.

§. 6. Horam precum, templi et lectionum rite observabit, iisque, quorum interest significabit, et absentantes e precibus et lectionibus diligenter notabit.

§. 7. Ad surgendum mane hora aute 5-tam media, adminus quadrante signabit.

§. 8. Portam Autumnali, et hyberno tempore hora advesperam 7-ma; vernali et aestivali autem hora 8-va obserabit.

§. 9. Finitis precibus singulas cameras intrando, absentes ab hospite interrogabit.

§ 10. Absentes Exactori denunciando, eos usque 9-nam praestolabitur. nec tamen sine scitu Rectoris quemquam intrare, aut exire, sub poena carcerationis ullus audebit.

§. 11. Intrantes, et exeuntes accuràte notabit.

§ 12. Auditorii calefaciendi curam geret.

§. 13. Duos in hunc finem classistas quovis die ordinatos et dirigendos habebit.

TITULUS VIII.

De hospitibus Camerarum.

§. 1. Hospites camerarum sunt reliquorum in cameris habitantium praepositi. Ideoque

§. 2. Eorum est suorum cohabitatorum sedulam curam gerere, eos in debito officio continere.

§. 3. Piaeceptos privatos ad sedulo docendum verbis amicis, et exemplo proprio commonere.

§. 4. Pueros in camera ludentes, et ejusdem tranquiliitatem turbantes compellere, et per praeceptores pioprios compescere.

§. 5. Otiantes de die in lectis, et extravagantes post unam alteramve admonitionem frustranei factam Exactori, mox etiam Rectori deferre.

§. 6. Nocturno tempore absentantes absque ullo Amicitiae, vel fraternitatis respectu statim et defacto significare.

§. 7. Hoc idem ipsemet faciens, quod officio ejus, legibusque Scholasticis contrarium esset, ab incolis suis concernentibus officialibus incusabitur.

§. 8. Inaniter confabulantes absolute non tolerabit, sub poena eorum eidem infligenda.

§. 9. Camerae bona, januam scilicet, fenestras, fornacem et parietes procurabit, destruit non patietur.

§. 10. Damna emergibilia in facto delicti investigabit, ac per deliquentes exsolvi, et reperari faciet.

§. 11. Quisquilias, cineras et erustas panis in locum debitum deferre curabit, verbo

§. 12. Totus inspectioni, et munditici deditus esto.

TITULUS IX.

De Secundanis.

§. 1. Promotus e classe syntactica secundaniam salutabit oratiuncula in hunc finem concinnata.

§. 2. Officiales Secundanorum Exactor et ejus jurati sunto.

§. 3. Secundanus a classistis jam separatus, cum pueris colludere, eo minus rixari, vel certare, sub poena vapulationis, vel 12 denariorum haud audebit.

§. 4. Prout lectiones eminenti cum emulumento, ita etiam preces, conciones et templum quotidie devote frequentabit.

§. 5. Honeste indutus, pexus, lotus incedet.

§. 6. Sicut in camera, ita etiam extra cameram ubique praecepta morum jam tradita exacta observabit.

§. 7. Signanter togatis debitum honorem exhibebit, coram iis assurget, caput aperiet, et nonnisi jussus honorifice sedebit.

§. 8. In cancionibus dissendis strenue occupabitur.

§. 9. Extravagationes vitabit, et nonnisi cum hospitis scitu et venia ibit et redibit pransurus, vel coenaturus aliorsum vero tendens Veniam Rectoris orabit.

§. 10. Tempus secundaniae trimestre spatium determinatur pro iis, qui togatam inire volunt Societatem.

§. 11. Permansuri in Secundania legibus togatorum obstringentur in omnibus, atque obligabuntur.

§. 12. Gymnasio interdicens, et aliorsum tendens honesta oratione valedicet, commendatorias sibi literas expetiturus.

§. 13. Secundanus poenam pro excessibus sibi ferula infligendam, pecunia non nunquam redimere poterit.

TITULUS X.

De coricaeis, et morum notatoribus.

§. 1. Coricaei, et morum notatores a publicis praeceptoribus ordinabuntur

§. 2. Coricaeorum est classem a Quisquiliis et Sordibus quotidie purgare; absentantes e lectionibus diligenter notare et neglecta diebus Sabbathicis, hora pro meridiana praeceptoribus pro exequendo exhibere.

§. 3. Dum pueris extra coetum in templum, ad funus, aut ad recreationem eundum est, a latere eorum eundo, pueros in ordine debito et silentio continere, non obtemperantes notari debebit.

§ 4. Morum notatoris est officium pueros in coetu, et extra caetum intempestive ludentes, clamitantes, certantes, jaculantes, in hospitiis extra tempus, et horam otiantes, incommodantes diligenter notare, notationemque suam clam praeceptoribus transponere.

§. 5. Praecipuum est etiam eorum, eos qui vesicam vel

alvum aliubi, quam in secessu ad parietes vel citra domos levarent, pro severa castigatione connotare, sicque in omnibus decentiam morum conservari allaborare.

Pars 2da. Seu Pars Specialis. Excedentium poenalitates ordine alphabetico continens.

E részben minden mulasztás, vétség, kihágás stb. latin nyelven, betűrendben van felsorolva s minden egyes eset után a büntetés, a szerint, a mint a vétség stb. kisebb, vagy nagyobb, denárokban kiszabva. A büntetés ily értelemben 2 denártól 200 denárig terjedett. E betűsoros rész közlését fölöslegesnek tartom.

„*Constitutio consistorialis de anno 1809*“ ezzel a határozattal végződik:

„1mo. Hogy, a kik akár kolozsvári collegiumunkban, akár tordai és keresztúri gymnasiumainkban tanuló ifjaink közul a consistoriumnak olyan rendelése ellen cselekednének, mely mellé meghatározott büntetés ragasztva nincsen, az ilyen történetekben a rendelés ellen cselekedő négy Mforintokig büntettessék.

2do. Midőn a juratusok forumán valaki az oskolai társaságból örökösön való kirekesztetésre itéltetik, az itélet a juratusok forumán leendő kimondatás után, ha szintén azt a convictus feljebbvinni elmulasztaná is, addig teljesítésbe ne vétessék, mig az oskola Rectora által meg nem vizsgáltatik.“ [1]

A goldbergi Trotzendorf rendszere, mint a magyarországi többi protestáns felekezetek iskolai rendszerére, úgy az unitáriusokéra is hatással volt; kitűnik ez a közölt törvényekből, a mennyiben az iskola igazgatásában rész van engedve a tanulóknak is; t. i. közülök vannak választva az oeconomusok, exactorok és állittatik össze az iskolai törvényszék (juratusok).

Az 1814. évi főtanács 130. száma alá béterjesztetvén a sz.-keresztúri gymnasiumbeli törvények, statutu-

[1] 1809. január 7-én tartott főconsistorium.

mok másolata megvizsgálás és megjobbítás végett, átadatott egyh. főjegyző Füzi János és igazgató Molnos Dávidnak, hogy a tordai gymn. törvényeivel hasonlítsák össze s úgy alkalmaztassanak, minthogy a *keresztúri* gymnasium a *tordai* mintájára van felállítva. Ebből kifolyólag aztán, az 1815. évi január 7-én tartott főtanácsi ülés 78. száma alatt, helybenhagyatott és kiadatott az igazgatót illetőleg a következő *Utasítás*: (Instructio.)

A gymnasiumnak immediatus feje a rector. Ezen feljül vannak a Superintendens a Mlgs. és Tkts. fő- és inspector curator urak, és a Consistoriumok, kiktől illő függéssel lenni tartozik. Törekedéseinek foglalatja az ifjuság jó nevelésének kieszközlése.

Jónak mondható ezen nevelés közelebbről, ha az a közönségtől bévett és mind eddig fennálló törvények szerint van, tágasabban pedig, ha az ember rendeltetéseivel, s különösen minden polgárnak czéljával megegyez.

Azért köteles:

a) A fennálló törvényeket megtartani, és megtartatni, melyeknek nem tudásával, hogy magát méltán senki se menthesse, az iskolai törvényeket minden esztendőben, legalább egyszer, az ifjuságnak maga előtt felolvastassa és megmagyarázza.

b) ha azokban valamely fogyatkozást tapasztalna, mely szerint azon törvények és tanításbeli szokások nem volnának eléggé a czél és a megváltozott környülállásokhoz alkalmaztatva, azt elsőbben a Tkts. inspector curator uraknak jelenteni, s ha kisebb momentumu a dolog, azok segedelmével a szükséges változást megtenni, s ezt a Consistoriumnak is eleibe terjeszteni; ha pedig nagyobb a tárgy, az inspector curatorok vélekedésével együtt a consistoriumnak jelenteni köteles, hogy a szükséges változást megtegye.

Minthogy pd. minden nevelés főképpen abból áll, hogy a nevelendők a tudományokban és jó erkölcsökben gyarapodást vegyenek, és a státus jó polgáraivá készíttessenek, azért köteles:

I. *A tanitásra nézve arra vigyázni*, a) hogy a leczkék, vagy a tanulásra kirendelt tárgyak mindazoktól, kiknek a tanítás

kötelességök, szorgalmasan taníttassanak a törvények által kiszabott órákon és időkben; ok nélkül való fériák, vacatiok, classisokban és leczkétől való dispensatiok ne adassanak. A Cantorok a deákokat és publicusokat az énekre és *jobb izü* éneklés módjára szorgalmasan tanítsák; az ifjak is minden kivétel és személyes tekintet nélkül arra szoríttassanak, ugy a több tanulók is alkalmatos személyek által az éneklésre, a negligensek keményebb fenyíték által is kényszeríttessenek. Azért, ha valamelyik praeceptor vagy betegsége, vagy egyéb méltó akadálya miatt leczkére nem mehetne, tartozzék a rectornak előre megjelenteni azt; s a rector a leczkét vagy maga személyesen kipótolja, vagy más által kipótoltatja; [1] vagy ha ez nem volna lehetséges, a rector az osztályt azon órai leczke alól dispensálja, igy a publikus, vagy privatus praeceptorok is a vigyázatjok alatt lévő tanulóknak a laczkék hir és ok nélkül való elmulasztását meg ne engedjék, a negligenseket a rectornak jó korán bejelentsék. A fériákat is csak az inspector-curator urak egyetértésivel a törvényektől meghatároztatott módon és időben adja ki.

b) A tanításhoz nem lészen szabad akármit tanítani és akármely manualisokat elővenni, hanem köteles a tanítás módját kolozsvári collegiumunk normája szerint rendezni, hogy a tanításban egyformaság legyen; azért a keze alatt levő praeceptoroknak minden semester kezdetével eleibe szabja, hogy mit tanítsanak classisaikban, s a tanítás folyamában is szorgalmatosan, hogy azok miképpen és valjon jól tanítanak-e, s ha valamely fogyatkozást tapasztal, azt azonnal megjobbítja. Hetenként két-két exercitiumokat és stylusokat, s egy vagy két extemporaneusokat is készíttetni el ne mulassza, s azokat a praeceptoroktól is ottan-ottan magához vitesse, hogy lássa, valjon azokat a praeceptorok jól korrigálják-e, és ha hibásoknak találná, a praeceptoroknak az ilyen hibákat privatim fedezze fel.

c) Midőn az examenek ideje következik, vevén az iránt a Consistorium határozását, s megértvén a Consistorialiter kirendeltetett censorokat, az examen tartása módjáról értsen egyet az inspector-curátorokkal, s előre minden leczkékből conspectust ké-

[1] Hasonló a mostani helyettesítéshez, S. J.

szítvén, azokat, mind az examen folyása alatt a censor uraknak exhibeálja, mind azután a consistoriumnak küldje bé a classificatio és a pronuntiatio seriesseivel, a stylusokkal és exercitiumokkal együtt, hogy lássa a Consistorium mind azt, mit? mind azt, miképpen tanultak és tanítottak, s egyszersmind azt is, ki mennyi profectust mutathat; az examenek pedig a legnagyobb illendőséggel tartassanak. Ha megjavíthatatlan erkölcsüek, vagy incapaxok találtatnának tanítványai között, azokat a censor uraknak nevezze meg, hogy azok vagy elbocsáttassanak, vagy mesterség tanulására útasíttassanak.

d) A praeceptorok kinevezésében is nagyon vigyázó légyen, és minden rendbeli elsőségre való tekintet nélkül, csak az olyanokat nevezze ki praeceptoroknak, kik nemcsak a tanításra, hanem a nevelésre is alkalmatosak, még pedig tanítványaiknak sorsok, állapotjok és czéljokhoz képest alkalmatosok. Ezeket kamarájokban és classisaikban ottan-ottan látogassa meg, hogy tudja, ha valamely hiba esik, legottan megjobbítani, s alkalmatlanoktól a tanítványokat elvégye és másoknak adja.

II. *A jó erkölcs fenntartására nézt.* Mindjárt ősszel választasson juratusokat, a törvényeket olvastassa fel a maga jelenlétiben az ifjuság előtt, hogy tudják kötelességeiket. Tartson szoros fenyítéket, igyekezzék magának tekintetet szerezni, hogy a kik önként magokat jól nem viselik, féljenek hibázni. A büntetések azonban minden szelidséggel légyenek, valamint a tanulókkal való bánás egész emberséggel való. Mindenek felett pedig a vigyázat légyen a legnagyobb, hogy a mennyiben lehet, a hibázásra való lehetség elvétettessék, azért vigyázni kell:

1º Hogy a senior, vagy exactor és jurátusok magok kötelességökben hiven eljárjanak, a hibázókat szemmel tartsák, és minden excessusokat korán deferáljanak, annál is inkább ezek a törvények ellen ne cselekedjenek.

2º Hogy a tanulók a városon szükségtelenül szerteszélyel ne járjanak; tanulások óráin pedig teljességgel ne.

3º A kapuk a szokott órákon bézárattassanak és

4º Éjjel is gyakran látogassa meg mind titkon mind nyilván a tanulókat.

5º Az ifjak az illetlen, trágár beszédek, haszontalan, annál inkább babonás mesézések folytatásától, kivált tanulás idején, az ok nélkül való egybegyülés, csoportozás, s idővesztegető confabulatioktól elfogattassanak.

6º A locorum dispositiokor, melynek szept. két első heteiben mindenkor meg kell esni mindazért, hogy a tanulók azon hónap első napjára való kijövetelre az által serkentessenek, minthogy a jelen nem lévők csak azon helyeket kapják, melyek másoktól megmaradnak, mindazért, hogy a szükséges fáról jókor gondoskodhassanak; vigyázzon, hogy hospeseknek olyanok tétessenek, a kik jó erkölcsüek, ha mindjárt nem elsők is, s ezeknek adjon irásbeli instructiót arról, miből álljon kötelességök. *Vigyázzon továbbá:*

7º Hogy reggel és estve az imádság óráin, ugynevezett praeceseken, szorgalmatosan megjelenjenek. A templomokban, isteni tiszteletekben, vasárnapokon és ünnepnapokon közönségesen, mives-napokon pedig a szeres diákok mulhatatlanul megjelenjenek, ottan mindenek a hely szentségéhez illő buzgósággal, jó renddel és illendőséggel viseltessenek.

8º Vasárnapokon, a régi jó szokás szerént, a tógás deákok rendre prédikáljanak, hogy a templomokban való prédikálásra bátorságot szerezzenek; s minthogy még az ifjak magoktól prédikácziókat nem készíthetnek, igyekezzék a rector maga is azok számára jó prédikácziókat szerezni, e végre a kolozsvári Collegium bibliothecájából egy-egy Concianum arcat kivitethet, abból véllek irattathat, vagy egészben leirattatván számokra, köteles visszaküldeni. Soha egy prédicatiót is addig meg ne tanuljanak, mig a rector előbb nem revideálja, annál is inkább templomokban el ne mondjanak.

9º Temetésre a szükséghez képest az ifjuságot illendőleg kirendelje és a menetelben illendőséget és jó rendet tartasson; az ekklézsiától sok helybéli beneficiumok lévén a deákoknak, a parochus requisitiójára, kivált délutáni órákra, jó és alkalmatos prédikátorokat rendeljen, a kik botránkozás nélkül az isteni szolgálatot megtehessék, ugy az éneklésre is, midőn a Cantor meg nem jelenhetnék, alkalmatos Cántorokat nevezzen ki.

10º Hetenként a kirendelt órákon, az orátorokkal és poë-

tákkal deklamáltasson, mind ezeket, mind a prédicállókat, az illendő előadásra és gestusra oktassa.

III. *Minthogy pedig nem csak a lelket, hanem a testet is kell nevelni, arra kell vigyázni:*

a) hogy a szobák tisztán tartassanak, mindennap kisepertessenek, a szemét ne szerte-széllyel, hanem bizonyos félre való helyre hordassék. A gymn. udvara minden héten kisepertessék, az árnyékszék mind tisztán tartassék, mind olyan móddal procuráltassék, hogy kivált az apró gyermekek veszedelembe ne essenek.

b) A szobák mértékletesen füttessenek. Mely végre vigyázzon, hogy a hospesek idején, korán szerezzék meg a szükséges fát. Hasonló gondosság légyen arra is, hogy a szobáknak ivó vizök legyen.

c) Ne hogy a gyermekek a classisba egymás után fölöttébb sokáig tartassanak, melynek mértéke rendszerint egy óra.

d) Ne hogy velek gorombán bánjanak, (egyáltalában a *praeceptoroknak, tanítóknak a veréssel való fenyíték eltiltatik)*, hanem a tanulásban restesek, engedetlenek, annál is inkább erkölcstelenek, a rectornak bejelentetvén, a rector szabja ki a büntetését, s az hol verés kivántatnék, az oeconomussal a szobákban verettesse, a mennyiben lehet pedig koplalás és egyéb szelidebb büntetésekkel reguláztassanak.

e) Az oskolai dolgok, történetek, hibák s azok eligazításáról protocollumot s jegyzőkönyvet vigyen, melyben naponként minden feljegyzést érdemlő eseteket pontosan följegyeztessen. Nevezetesen tartson incorporationis protocollumot is, melybe az iskolába először belépők neveit följegyezze vagy jegyeztesse. A nevezetesebb excessusok ellátására nézve rectorale forumot ültessen, sőt ha a dolog fontossága azt kivánja, a Consistoriumnak is följelentse, kérje útasítását azokra nézve.

f) Néha, néha recreatiókra is bocsáttassanak a praeceptorok vigyázata alatt a szokott időkben.

IV. *A Collegyum oeconomica administratiojára nézve.*

Mindenekről protocollumot vitessen, mind az eccessusokról, mind egyéb oskolai történetekről, jövedelmekről, s ezekről, a mennyiben keze alá lésznek bizattatva, esztendőnként adjon számot, a Consistoriumtól kérjen azokra nézt magának minden esz-

tendőben absolutiót. A Collegyum épületére és minden alkalmatosságaira a gymnasium perceptorával együtt légyen vigyázattal, hogy ha valamely romlás történik, ha tanuló okozza, az által *legottan;* ha az usus, a curatoratus által idején korán az hová illik, bejelentetvén megjobbíttathassék.

A kémények, kürtők, kemenczék sepretésére olyan gondja legyen, hogy a vigyázatlanság miatt nehogy tüz támadjon, az oskola megemésztessék. A nyári hosszabb vacatio idején az üresen maradandó szobák bezáratva tartassanak, minden kártól, romlástól őriztessenek. A théka könyvei s egyéb oskolai requisitumok, Inventarium mellett, jól conserváltassanak, hogy ne pusztúljanak, sőt a jobb könyveknek megszerzésére és szaporítására törekedjék. Az innepekre alkalmatos diákokat küldjön ki, az azok által bévitetendő pénzt rendes időben, minden hiba nélkül, minden egyenességgel osztassa ki, valamint a temetések és egyéb accidentiákból begyülőt is.

Hogy minden annál jobban mehessen, maga is a gymnasiumtól diligentiákban. a Consistorium híre nélkül, csak egy hétre is el nem távozhatik."

Ily és hasonló útasítások ezután is történtek a felsőbbség részéről, valamint a rendszabályok is módosittattak mindannyiszor, valahányszor a szükség kivánta. 1845-ben magyarnyelven lettek a kolozsvári főgymnasium törvényeiből a keresztúri gymnasium viszonyaihoz alkalmazva, valamint 1877. és 1881 s 1882-ben is.

Hogy az iskolai rendtartásról tájékozottabb lehessen az olvasó, az utolsó szabályzat főbb szakaszait jónak látjuk itt közölni.

A BENNLAKÁSRÓL.

1. Az iskola épületében lakásra csak a rendes tanulóknak van joguk s ezek közül is első sorban az egyenruhás tanulóknak és az unitárius vallású gyermekosztályuaknak.

2. Nem unitárius vallású tanulók csak abban az esetben kapnak ágyhelyet, ha az elősorolt jogosultak elhelyezése után még hely marad.

3. Aki az iskolában szándékszik lakni, köteles e szándékát Sept. 1—3. napján az igazgatónál jelenteni.

4. Akik a beálló iskolai évre a névbeírás, tandíj és iskolai szükség be lett fizetéséről, az igazgató előtt, az iskolafőnök (senior) nyugtáját be nem mutatják, ha különben igényök volna is, ágyhelyet nem kapnak.

5. A bennlakásra jogosúltakat, az igazgató a lakszobákba béosztja, mely beosztással köteles mindenki megelégedni. Az egyik lakszobából a másikba átköltözni, vagy az iskolából kiköltözni csak az igazgató engedelmével lehet, Azonban fegyelmi és egészségi szempontokból, az igazgató év folytán is tehet változtatást.

6. Oly rendes tanulók, kik az iskolában ágyhelyet nem kaphatnának, mint bejárók szintén béosztatnak a lakszobákba.

7. Az igazgató, az egyenruhások közűl, minden szobába rendel egy gazdát (hospes); ki a szobának kellő tisztaságban és jó rendben tartásáért; lakótársainak szobai élete s magaviseletéért annyira felelős, hogy minden előfordulható s általa, sem előleges megintéssel el nem távolított, sem utólagosan az igazgatónál bé nem jelentett törvénytelenségért ő maga is, mint bűntárs tekintetik.

8. Minden szobagazda köteles a szoba gazdasági ügyeit számadás mellett intézni; a szobájában lévő betegekről az igazgatónak azonnal hírt adni; valamint azt is jelenteni, ha valaki hír nélkűl eltávozik. Hivatalának meg nem felelő gazdát első esetben az igazgató meginti, másodikban leteszi.

9. A lakószobában idegennek, az igazgató tudta nélkűl, tartózkodást engedni szorosan tiltatik s ezért mindenki felelős.

10. Minden szobának leltára készíttetvén, az isk. év elején egy példányban átadatik a szobagazdának, ki a szobában történhető károkról, év végén az iskolafőnöknek teendő számbaadásnál felelős.

11. A szoba fűtésére, világítására és tisztántartására szükséges költségeket a szoba lakói, a gazda kivételével, közösen hordozzák a következő arányban: bennlakó egész, bejáró kétharmadrészt fizet.

12. Mikor lakók vannak a szobában, az ajtót nem szabad bezárni sem éjjel, sem nappal.

13. Ha szünidő alkalmával a lakók mind eltávoznak, az

utoljára elmenő köteles a szobát bezárni, kulcsára a szoba számját felkötni s így a feriálistáknak átadni. E szabály ellen vétő a szobában eshető minden kárért felelős.

14. Szorgalmi időben a lakók kötelesek a szobát, estve a besötétülés perczétől 10 óráig, reggel 5 órától kezdve virradtig, világitani.

15. A füttésért nemcsak a gazda, de a lakósok is felelősek.

16. A szobában zenélni, énekelni csak akkor szabad, mikor az illető lakótársait vagy aköznyugalmat nem zavarja.

17. Az iskolában lakókra nézve a felkelés ideje reggeli 5 óra, a lefekvés ideje estvéli 10 óra; kisebb gyermekek egy órával később kelhetnek fel és egy órával korábban fekhetnek le.

18. Mindenki köteles szobájában saját ágyhelyén hálni.

19. Az iskola kapuja bezáratik estve 8 órakor és kinyíttatik reggel 6 órakor.

20. Kapuzáráskor köteles minden bennlakó tanuló szobájában lenni.

21. Aki kimaradásra az igazgatótól engedélyt nyert, azt a főnöknek előre bejelenteni tartozik. Utólagos igazolást csak az igazgatóság fogadhat el.

A HÁZI RENDRŐL.

1. Egy ágyban csak egy tanuló hálhat.

2. Ágyban ülni, heverni, azt vetetlen, fedetlen hagyni nem szabad.

3. Minden szobának a lakói kötelesek, a gazda kivételével, a szobai teendőket rendre végezni. Ha szolga van, az végzi.

4. A szobákat naponta kétszer, vagy szükség esetén többször is szellőztetni kell.

5. A szobában faragással stb. padozatra mosdással szemetezni, azokban fát vágni, nem szabad.

6. A köztermekben játékkal port csinálni, a termek falait, ajtóit, padjait rontani, beírni, faragni, a folyosókat bepiszkolni, azokon és az ablakon vizet kiönteni nem szabad.

7. Bárminemű rontást, faragást, firkálást stb. látó s fel nem jelentő tanuló, mint bűntárs bünhödik.

8. A jó rend hozza magával, hogy a kiszabott időben, mindenki saját osztálya termében, saját helyén üljön s ott feladatait

ismételvén, várja bé a tanítás kezdetét. Iskolai kézikönyvön kivűl más könyvet, vagy akármely szert, melyre szükség nincs, a terembe vinni, elkobzás büntetése alatt, tilos.

9. A folyosókon és udvaron szükséges tisztaság felügyelésére éji őrök rendeltetnek a felsőbb osztályuak közűl, a szobagazdák kivételével, kik felváltva egész éjen őrködnek.

10. Éji őrségre maga helyett mást is állíthatni, de ez esetben a felelősség azon van, aki azt elvállalta.

11. Az éji őrökre felügyel az iskola gazdája (oeconomus).

12. A szobabeli károsításokat és eltulajdonításokat, történjenek azok éjjel, vagy nappal, a tettes megtéríteni tartozik. A vétkes ki nem tudhatása esetén a szobalakók együttesen fizetik meg a kárt.

A TANULÓK POLGÁRI ÉS ERKÖLCSI MAGAVISELETÉRŐL.

1. Polgári viszonyaira úgy a köztörvények szerént büntetés alá eső tetteire nézve, minden tanuló a köztörvények és hatóságok alatt áll.

2. Valamint a polgári felsőség, úgy közelebbről a tanári, tanítói kar s az iskolai igazgatóság iránt tisztelettel viseltetni, rendeleteinek engedelmeskedni, minden tanuló köteles.

3. Egymás iránt viseltessenek a tanulók barátsággal, szelidséggel. Egymást se szóval, se tettel ne sértsék; vett sérelmeiket ne önhatalmulag, hanem a maga útján orvosolják. Aki tanulótársát rosz tettre csábítja, büntetést szenved.

4. Idegenekkel szemben magát mindenki illendőleg viselje.

5. Ha valamely tanuló idegen által megsértve érezi magát, óvakodjék önhatalmulag elégtételt venni vagy másokat is ügye mellett versengésbe keverni; hanem szenvedett sérelmét jelentse azonnal az igazgató-tanárnak s várja bé, mig számára az isk. igazgatóság elégtételt eszközöl.

6. Az iskola kapuja előtt, akár egyedül, akár csoportban állani, ablakba kikönyökölni zajt ütni; közórákra menetel és onnan kijövetel alkalmával, vagy bárhol az iskolában kiabálni nem szabad.

7. Kártyázni egyátalában, egyéb bárminemű játékot is pénzben játszani, nem szabad. Ugyszintén pipázni, szivarozni is senkinek sem engedtetik meg.

8. A kávé- és sörházak, korcsmák s erkölcs- és jellemrontó helyek látogatása, úgy bárminemű fegyver tartása szorosan tiltatik.

9. Színi s eféle tárgyú előadásokra, tisztességes köz- és magánbálokba, az igazgatótól nyert engedélylyel menni szabad.

10. Aki ruháját, könyvét eladja, büntetést szenved, s ha stipendiumot élvez, attól megfosztatik.

A VALLÁSOSSÁGRÓL.

1. Templomba vagy temetésre [1] menéskor köteles mindenki úgy készenlenni, hogy 2-ik csengetéskor azonnal indulhasson és pedig páros rendben, magával vivén énekes könyvét is.

2. Vasárnap kétszer köteles minden tanuló templomba menni. Az elők. oszt. beliek hideg téli időben nem köteleztetnek. Szombaton délután pedig csak azok kötelesek templomba menni, kiknek az iskolában akkor leczkeórájok nincsen.

3. Minden reggel 6 órakor az iskola egyik tantermében könyörgés (preces) tartatik, melyen az iskolában lakó felsőbb oszt. tanuló ifjuság, szabályszerűen felöltözve tartozik megjelenni.

A KÖZIGAZGATÁSRÓL.

1. Az iskola közigazgatási ügyeinek intézője és a törvény végrehajtója az igazgató, kinek e végre rendelkezése alatti közegei: az esküdtszék,[2] a főnök (senior), gazda (oeconomus), szobagazdák és a hetenként változó mulasztásjegyzők. A végrehajtás feletti felügyeletet az igazgatóság gyakorolja.

2. A főnök (senior) kötelessége az iskolai rend és csend fenntartása felett őrködni s ügyelni, hogy a gazda (oeconomus) és szobagazdák (hospes) miként végzik kötelességeiket. Továbbá, nappal és éjjel gyakran megvizsgálni a lakószobákat; a kisebb ba-

[1] A temetésre járást az 1872—73 is . évben beszüntette az igazgatóság.

[2] 1881-ben beállittatván az osztályfőnökség s 1884-ben az időszaki értesitők adása, az úgynevezett esküdtszéki intézmény változáson ment keresztül. Elnöke volt az esküdtszéknek az isk. főnök s tagja 4 vagy 5 felsőbb osztályu tanuló, mint fesküdt biró. Nem sok értelme lévén még éretlen ifjak felesketésének, az esküdtszéken történhető tárgyalások az iskolafőnökre és részben az osztályfőnökökre bizattak s így, az olyan értelmü esküdtszék, a minő a multakban volt a keresztúri gymnasiumnál, ez idő szerint nem létezik. A kolozsvári főgymnasiumnál azonban még fennáll.

jokat elintézni, a nagyobbakat az igazgatónak azonnal feljelenteni; a büntetések végrehajtását számban tartani; a könyörgőket, a mulasztás jegyzőket hetenként kirendelni; a kapuzárást és kinyítást felügyelni s a kapuk kulcsait kapuzárás után magánál tartani; végre, az iskolai jövedelmeket, az igazgatóság útasítása szerint kezelni s minden egyébben az igazgató útasítása szerint eljárni.

3. A gazda [1] (oeconomus) kötelessége: az iskolai vagyonra felelősség terhe alatt ügyelni; a tantermek tisztántartásáról,[2] kinyítása és bezárásáról gondoskodni; a kapukat reggel és estve a rendes órákban kinyítni, illetőleg bezárni s a kulcsokat a főnöknek átadni; a közhirré teendőket, a főnök rendeletére, kihirdetni; a reggeli könyörgéseken névsort olvasni, s a mulasztók névjegyzékét a főnöknek átadni; esti kapuzárás után, szobánként névsort olvasni s a távollevők névjegyzékét a főnöknek átadni; végre, a főnök hivatalos rendelkezéseit teljesíteni.

A BÜNTETÉSEKRŐL.

1. A hibázók a következő háromfokozatú büntetések szerént büntettetnek:

a) Elsőfokú büntetések: az igazgató, vagy igazgatóság által való megfeddés, vagy 5 krtól 60 krig terjedő bírság, vagy 6 órai elzárás.

b) Másodfokú büntetések: 60 krtól 1 frt 20 krig, vagy 6—24 órai elzárás, hivataltól és javadalomtól való megfosztás.

c) Harmadfokú büntetés: kiútasítás.

2. Ha valakit másod- vagy harmadfokú büntetés ér, erről, az igazgató-tanár annak szülőit értesíti.

3. Mindenik büntetési fokozatnak csak egyik nemét lehetvén a hibásra alkalmazni, annak szelidebb vagy súlyosabb alkalmazását, a körülmények szerint, az itélőbiróság határozza meg.

[1] A két felsőbb osztályuak rendre egy-egy hétig viselik e hivatalt.

[2] A tantermek tisztogatására, fütésére, folyósók, udvar gondozására stb. az 1894—95 év első felében *rendes iskola szolga* állittatván bé, a gazda téendői apadtak. *Az iskola szolga* végzi azóta a szünidői felügyeletet is, mit azelőtt az első éves egyenruhások, mint úgynevezett feriálisták, rendre, kettős, vagy hármas stb. csoportban teljesítettek.

A régebbi, mint az ujabb törvényeknél, feltünő a pénzbüntetés alkalmazása. A gyenge anyagi állapotban keresendő ennek oka. A szükségek fedezhetésének ez is egy módja volt. A viszonyokat ismerő bizonyosan nem itéli el ezért a fenntartó testületet. Az ujabb időben azonban a pénzbüntetés csaknem egészen kimaradt, osztályfőnöki, igazgatói s igazgatósági megintés, dorgálás stb. s elzárás alkalmaztatik a hibásokkal szemben.

XII.

KÖNYVTÁRAK. GYÜJTEMÉNYEK.

a) A gymnasium könyvtára.[1]

A 18-ik század utolsó tizedében veszi kezdetét a nevezet könyvtár, tehát egykorunak mondható a gymnasiummal.

A könyvtárnak egyesek adományaiból való gyarapodását bizonyítja a következő czimü catalogus: „Conscriptio et digestio librorum nobili gymnasio sz.-kereszturensi collatorum, vel sumtibus bibliothecae comparatorum." Továbbá: Explicationes locorum veteris et novi testamenti etc. autore Eniedino, czimü könyvnek, a könyvtárban levő példány czimlevele második lapján ezen megjegyzés: „ab anno 1798, Illustri gymnasio unitariorum in Székely-Keresztur Architectato confertur sub anathemate perennaliter, a R. Dno Ecclesiaste Georgio Boldisár de Vargyas oriundo." Ez az említett conscriptioban 1799-re van bévezetve.

Körmöczi János, kolozsvári főgymnasiumi igazgatónak fennebb is említett deductiojában a könyvtárra

[1] E könyvtár történelme 1798—1876-ig megjelent, e sorok irójától a *Ker. Magvető* 1877 évf. 2 füz. 75—89 lapjain. E helyen ujabb adatokkal bővítve és az 1894—95. isk. év végéig kiegészítve jelenik meg.

tartozólag ez áll: „Csoma[1] legált egy thekát könyvekkel. Molnár, volt Csehédfalvi pap is egy nehányat. Sándor József egy görög testamentumot, Simon Kristóf Herodotust, Thucydidest. Nagy Gergely minden poëmáit, de mely években, az el van hallgatva.

Kelemen Béniám, szentmihályi pap is, 1806-ban, generalis notárius Nagy Zsigmondhoz irt levelében emlékezik egy kis thekácskáról.

E régebbi adatok, de főkép az említett conscriptio et digestio librorum etc. nyomán állíthatni össze, ha hiányoson is, a könyvtár történelmét. Szokásban volt hajdan, hogy az elhalt belső emberek könyveiből az utódok adjanak egy, vagy több darabot a kolozsvári iskola könyvtára gyarapítására. Erről nem volt akkor törvény, de az 1823-iki E. főtanács 19 sz. a. és az 1837-iki 62 sz. a. meghatározta, hogy hat darab adassék a kolozsvári iskola könyvtára számára és az így bekerülendő könyvek duplumai a tordai és sz.-keresztúri iskoláknak küldessenek. Ez a határozat aztán később eltöröltetett s a könyvek küldése csak az önkéntességre bizatott az 1839-iki főtanács 10 sz. a. hozott határozata által.[2] Igy és másféle önkéntes adakozások nyomán s nagyon kis mértékben az intézet pénzerején, létesült e könyvtár.

Nincs semmi adat arra, hogy valaki pénzadományt, vagy általában oly alapítványt tett volna, mely évenként a könyvtár javára kamatoznék, egészen az 1890-ik évig. A könyvek használatáért se az intézet növendékei, se mások semmi díjat nem fizettek és nem fizetnek. Kezdetben, s azután is hosszason, csak az új tanulók névbeirási díja fordittatott a könyvtár gyarapítására. Ez a névbeirási díj egészen maig évenként 8—25 frt között váltakozott.[3] De menjünk vissza a kezdetre.

[1] Kis-solymosi iskola-mester.

[2] Mikó Lőrincz: „az erdélyi unitárius vallásközönség igazgatási rendszere“ 150. §. (kéziratban.)

[3] Egy személytől volt 15, 20, 30 kr; ma: 50 kr.

1797-ben[1]: csehédfalvi[2] pap Molnár György 1 drb könyvet, Sándor József 4 drb, Sándor János 1 drb, Baczó Mihály 1 drb és Boldizsár György, a ki fennebb is említve van, 1 drb, együtt 8 drb könyvvel vetik meg a könyvtár alapját. 1798-ban: Molnár György 8 drb, siménfalvi mester[3] Bodor János 3 drb, korondi pap Nagy Gergely 1 drb, szent-gericzei pap és esperes Kozma Mihály 2 drb, kis-solymosi mester Csoma István 1 drb, keresztúri pap Rafaj Sámuel 1 drb, Derzsi Mihály pap 2 drb, együtt 18 drb könyvet ajándékoztak. 1799-ben: Molnár György 5 drb, Kozma Mihály 1 drb, és Fekete Sámuel 1 drb, együtt 7 drb. 1801-ben: Csoma István 13 drb, Ács Mózes 1 drb, együtt 14 drb. 1804-ben: homoród-almási pap Úzoni Péter 1 drb. 1806-ban: Máté Elek 4 drb, Simén János 1 drb, szentgericzei pap Kozma Gergely 1 drb, Csoma István 1 drb, együtt 7 drb. 1813-ban: tanár Szabó Sámuel 1 drb. 1814-ben: Sándor József 1 drb. 1816-ban: Máté Elek 5 drb, N. N. 2. drb, együtt 7 drb. 1817—20-ban: vétetett a gymn. cassájából 9 drb. 1822-ben: a.-boldogasszonyfalvi pap Brotár Ferencz 5 drb. 1823-ban: a gymn. költségén 9 drb. 1824-ben: György László 53 drb, Jakab Gergely 2 drb, együtt 55 drb. 1825-ben: Máté Mózes 78 drb, tarcsafalvi Pálfi József 23 drb, György László 2 drb, szentmihályi pap Kelemen Béniám 8 drb, N. N. 2 drb, Udvarhelyköri esperes Finta József 16 drb, Jakab Gergely 103 drb, Ferenczi György 1 drb, Kozma János 5 drb, Sándor József 2 drb, együtt 240 drb. 1826-ban: N. N. 3 drb. 1827-ben: Finta József 1 drb. 1829-ben: Kozma János 27 drb, Vargyas Zsigmond 8 drb, együtt 35 drb. 1830-ban: N. N. 7 drb, a gymn. költségén 3 drb, együtt 10 drb. 1831-ben: e libris defuncti Rev. And. Boros 3 drb. 1834-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1837-ben: a gymn. költségén 3 drb, Tibáld Sándor 1 drb, együtt 4 drb. 1839-ben: e libris def. Rev. Alexii Kozma 2 drb, e libris def. Rev. Mich. Végh 1 drb, N. N. 2 drb, a gymn. költségén 1 drb, Per sortem lotterialem 5 drb, együtt 11 drb. 1840-ben: n.-solymosi pap Gyöngyösi István, Székely Sándor és Mózes egy-egy drb, a gymn. költségén 6 drb, együtt 9 drb. 1841-ben: a gymn. költségén 2 drb. 1842-ben: hasonlólag 4 drb. 1843-ban: e testamentali dispositione pie defuncti Sp. D. Michaelis Szentiváni 9 drb, a gymn. költségén 1 drb, együtt 10 drb. 1844-ben: N. N. 11 drb, a gymn. költségén 1 drb, Székely Sándor püspök 2 drb, siménfalvi pap kolozsvári Arch Sámuel 20 drb, e libr. def. Ref. Beniamin Kelemen 6 drb, keresztúri pap Péterfi Sándor 1 drb, e libris def. Rev. Georg. Dombi 4 drb, muzsnai pap Hatházi János 1 drb, együtt 46 drb. 1845-ben: szentgericzei pap és esperes Farkas György 20 drb, e libris def. Rev. Francisci Kozma 3 drb. együtt 23 drb. 1846-ban: a gymn. költségén 1 drb. 1847-ben: Vinczi Márton 1 drb. 1848-ban: Simó József 1 drb. Sem az év, hogy mikor, sem az, hogy kiadta, nincsen feljegyezve 44 drb után. Az ifjusági olvasó egylet ajándékozott, de nincsen meg

[1] Az idézett „conscriptio et digestio“ etc. szerént.

[2] Lásd: Protocollum confectum in usum Ecclesiarum unitarium in tractu kereszturiensi etc. Anno domini 1799. E jegyzőkönyv czimlevelének második lapján „futura pro memoria“ meg van jegyezve, hogy ez s ez ekklézsiában ki volt a pap és mester.

[3] Lásd idézett Protocollumban.

mikor, 20 drbot. Hasonlólag Jakab Sándor és Farkas Sándor egy-egy drbot. 1865-ben: hévizi pap Péterfi Sándor 4 drb. 1866-ban: N. N. 1 drb. 1869-ben: homoród-almási Mihály János 32 darabot.

A különböző évek után felsorolt könyvek tesznek összesen 651 darabot. Ezek közül a „conscriptio et digestio librorum"-ba tett megjegyzés szerint, 42 drb vétetett a gymn. költségén, még pedig a beírási díjakból, amint erről fennebb van is emlékezés. Az eddigi kalauz, a „conscriptio et digestio librorum" több adattal nem szolgál. A jegyzőkönyveket ez időkből nincsen miért háborgatni; a tovább hatolhatás csak apró papirdarabokra tett jegyzések nyomán történhetik.

Akadt egy jegyzék a könyvtárban, egy és félívnyi, melyen 168 sorszám alatt könyvek vannak bévezetve s kék irónnal elől ráírva· „*a Pálfi thekában*". Ez valószínűleg azt jelentette, hogy valamiféle Pálfi hagyománya. Tovább, egy negyedív papíron ez állott: beírandó és rendezendő könyvek. 1. A Pálfi Dénes úr 163 darabból álló könyvtára. 2 A Nagy Elek úr 44 darabból álló ajándéka. Ki és mikor írta? Nem lehet tudni.

Az ötvenes években a magas helytartóság, az E. K. Tanács útján, 4 drbot küld a könyvtár számára. Hasonlólag az erdélyi gazdasági egylet két darabot.

A gymn. egyik buzgó gondnoka, kénosi Jakab Lajos, 1851. május 19-én Sz.-Udvarhelyről ezt írja Koronka József igazgató-tanárnak: „még a forradalmi időszak előtt kieszközöltem vala, hogy az udvarhelyi casinó könyvtárabeli maradék nehány könyvek s egyéb accessoriumok, keresztúri gymnasiumunk könyvtárának ajándékoztatnának. S amint összegyüjtögetni kezdettem azokat, béköveikezék a forradalmi idő s notariális szobámban, egyéb hivatalos irományokkal együtt, ebben is sok kár okozódék. Amit lehete megkapnom, összeszedém s ezennel küldöm által." Ez értesítés mellett jött egy jegyzék szerint: Jelenkor, folyóirat 2 drb. Erdélyi Hiradó 1837. I. II. félév 2 drb. Regélő 1837. I. félév 1 drb, Vasárnapi Ujság 1837-ből 2 drb. Szemlélő 1837, 1 drb. Pesti társalkodó 1837, 1 drb. Figyelmező 1837—1839, 4 drb. Századunk 1839, 1 drb. Diaetai tudósítások, kézirat, 4 drb. Maróth Bán, szomorújáték 1 drb. Atyátlan, szom. játék 1 drb. Oroszbirodalom statisztikája 1 drb. Közhasznú ismeretek tára, teljes példány, 12 drb, összesen 33 drb.

1855-ben az E. K. Tanács 24. sz. a. írja a keresztúri igazgatóságnak: „az idefogott lajstromba feljegyzett könyveket a keresztúri iskola könyvtárának ajándékozván, azokat lajstromozás s a könyvtárban elhelyezés végett küldi.“ A lajstrom hiányzik s így a könyvekről és azok ajándékozójáról nem lehet szólani.

Csakugyan az E. K. Tanácsnak 1857. okt. 15-iki üléséből 377. sz. a. a következő leíratot kapta a keresztúri igazgatóság: „az E. Főtanács f. évi 31. sz. a. hozott határozata *hh.* szakaszában az E. K. Tanácsot megbízván, hogy a tordai és keresztúri altanodák könyvtáraira nézve szükségesnek mutatkozó intézkedéseket megtegye s találja módját, hogy ezen könyvtárak is részint a kolozsvári könyvtárból — a mennyiben az alapítványi levelek sérthetetlenségével összefér — a duplumok átadásával, részint pedig adakozás, vagy más úton czélszerü növekedést nyerjenek. Az E. K. Tanács intézkedett, hogy a kolozsvári könyvtár duplumai számbavétessenek s felszólítja az igazgatót, hogy a maga részéről is gondolkozzék, miképen s minő útakon kellene s lehetne a keresztúri könyvtár czélszerü növekedését és gyarapodását eszközölni s nézeteit közölje az E. K. Tanácscsal.“ Ez intézkedést ismételte az 1864-iki főtanács is, de hogy mi lett az eredménye, arról hiányzik az adat.

1859. jul. 1-én Martonosi Gálfy József, Tordavármegye volt főbírója 38 drbot ajándékoz és az E. K. Tanács 182—1864. sz. a. 2 kötetet küld a könyvtár részére.

Május 18-án 1864. vargyasi pap Gyöngyösi István — amint egy kis jegyzék mutatja — részint édesatyja Gyöngyösi István meghagyásából tőle maradt könyvekkel, részint a maga saját könyveivel kívánván a keresztúri iskola könyvtárát gyarapítani, ezen iskola iránti háládatossága jeléül ajándékozott 74 drb könyvet.

1867. okt. 16-án tartott igazgatósági gyülésen Marosi Gergely igazg. tanár bémutatja a Ker. Magvető három első kötetét, mint n.-ajtai Kovács István ajándékát a könyvtár részére s bejelenti Vas Miklósné, Szabó Anna 41 darabból álló könyvküldeményét is, de hogy miféle könyvek voltak, arról nincsen semmi írás.[1] Ez a legelső jegyzőkönyvi esemény a könyvtárt illetőleg.

[1] Szabó Sámuel könyveiből küldetett a 41 darab. Ez a jegyzőkönyben el van hallgatva.

Tayler János Jakab: „The new catholic church“ czimű munkájából két példányt küld az E. K. T. a könyvtár részére 1868-ban, Gyergyai Ferencz könyveit a kolozsvári iskolának hagyván, az azokból származott duplumokból, említett úton, 100 drb küldetett 1870-ben.

Február 11-én 1871. tartott igazgatósági gyülésen Marosi Gergely bémutatja Jakab. Elek „Királyföldi viszonyok“ czímü művét, mint szerző ajándékát. Ez a második jegyzőkönyvi esemény.

1872-ik év elején, tanfelügyelő Sándor Mózes ajándékozott 78 darabot, nagyrészben theologiai müvek német nyelven. Nincsen semmi adat, csak hallomás után tudható, hogy Buzogány Áron miniszteri tanácsos 66 drbot hagyományozott; Orbán Balázs adta a „Székelyföld“ czímü 5 kötetes művét és Koronka József könyveiből tán 19 drb jött volna a könyvtárba.

E sorok írója, Sándor János, mint könyvtárnok, 1872. szeptember 19-én vette át a könyvtár kulcsát. Az átadása a könyvtárnak megtörtént e szavakkal: „ott van, a mi van.“

A gymn. könyvtára az igazgató szállásán volt 1830. márcz.-ig. Ekkor a gymn. 2-ik számú szobájának felerészét, vagyis az oldalszobáját alakítják könyvtári helyiségnek. Ennek egyetlen, északfelőli ablakát 1835. sept. 4-én berakatták kőfallal, indokolván azzal, hogy a házhoz képest igen nagy volt.[1] S az eredmény a lett, hogy a kellő töltés hiányában a padimentum is alatt állván s a szükséges világosság is megvonatván, a könyvtári helyiség dohos, penészessé vált. És ebben a helyiségben állott a gymn. könyvtára 42 éven keresztül, mig 1872. sept. 19-én tartott igazgatósági gyülésen, ez évi zsinati főtanács 42. számú intézkedése értelmében, elhatároztatott, hogy az emeleten e czélra egy száraz és világos szoba vétessék használatba. Igy jelöltetett ki aztán az emeleten, az első lépcsőn felmenve, balra az első szoba.

A könyvek okt. 12-én felszállíttattak. Napokat vett igénybe az egyes daraboknak a penésztől való kitisztítása. Ideiglenesen nyelvek szerént rendeztetett s az említett év végéig a könyvtárnok új catalogust készített. Beírt mindent, amit ott talált s az eredmény lett 2296 drb könyv. A régi catalogus az úgyneve-

[1] Lásd: Protocollum Erogationum e Cassa Expensarum annualium 157 lap.

zett „conscriptio et digestio librorum“ e 2296 darab könyv közül csak 651-ről bír tudomással — s ezek közül is 48 drb után oda van írva: hiányzik; az írás újabb korból valónak látszik — 1645 darabnak pedig színét se látta. Apró lajstromok, jegyzések, leíratok stb, a melyek már elősoroltattak, 672 darabról emlékeznek az 1645 darabból, de ezekről sem, a legnagyobb részben, névszerint; tehát együttesen 1323 [1] drb könyvről tesznek bizonyságot. Az új catalogus 973 darabbal többet mutat fel. Honnan, mikor és kitől jöttek ezek ide? Fájdalom, nem lehet tudni!

Hol feneklik a mulasztás? A könyvtárnokon? A könyvtárnokságról sem a jegyzőkönyvekben, sem a levéltárban nincsen semmi adat; következőleg e hivatal létezéséről határozottan szólani nem lehet 1872-ig. Az igazgató lehetett a felügyelő, legalább ezt mutatja az, hogy a leiratok a könyvtárügyben csak igazgatóról emlékeznek és a könyvtárnok név egyben sem fordul elő. A mulasztást e szerint, mely e könyvtár körül esett, hibául senkinek névleg fel nem tudhatjuk, sem a fáradalmakat nem méltányolhatni, mert az ezekhez megkívántató positiv adatok hiányoznak.

Az 1872—73-ik iskolai évben Kolozsvár város tanácsa megküldötte Jakab Elek „Kolozsvár története“ czímü művét a hozzátartozó „Oklevéltár“ és „Felvilágosító rajzokkal“ együtt 3 darabban. Marosi Gergely 68 drbot s csakugyan az 1871—2. isk. évről a névbeírási díjakból — fennebb már jelezve van, mint könyvszerzési alap — nála lévén 5 frt 17 kr, abba adott becsérték szerént 9 frt 30 kr értékü könyvet 17 darabban. Gyertyánffy István képezdei igazgató 2 drb. Püspök Kriza János 76 drb. N. N. 1 drb. Kis Ferencz ref. tanár 1 drb. Énlaki nyugalmazott pap Vas Pál 238 darabot. A pénztárból vétetett 3 drb. Ez évi gyarapodás 409 drb, melyet az új catalogusba bévezetvén, az említett iskolai év végén a könyvtárról való kimutatás 1758 műről szólott 2705 darabban.

Az $187^3/_4$ és $187^4/_5$-ik iskolai évi gyarapodás 55 mű 146 darabban; $187^5/_6$-ik isk. évben pedig 16 mű 34 drb. Összes mű ez iskolai év végén 1829, darab szám 2885.

E három utolsó évi gyarapodást eszközölte N. N. 2 drbbal;

[1] E szám — ujabb adatok folytán — különbözik a Ker. Magv. XII. évf. 2 füz. 81 lapján közölt számtól.

az isk. pénztárából 6 drb. A sz.-keresztúri paedagogia kör egy felolvasási estélyének jövedelméből a Czuczor-Fogarasi „Magyar Nyelvszótára“ megszerzésére 30 frtot ajándékozván, az megvétetett 6 drbban. Dr. Lengyel Gyula, Kozma Ferencz, Gyárfás Domokos egy-egy darab. Simén Domokos 2 drb. Marosi Gergely 16 drb. Kriza János 106 drb. Kovács János tanár 15 drb. Szentmártoni Sámuel 2 drb. A catalogusnak egy arra szánt rovatában minden könyv után az ajándékozó neve látható, vagy pedig a forrás megnevezve, amelyből szereztetett.

A darabok száma fel van tüntetve, de ezzel még nincs a könyvtár becse kimutatva. Minthogy magyar nyelven van a több darab, szükséges irodalmunk azon korait figyelembe venni, a melyekből vannak termékek a könyvtárban. A magyar irodalom újkorából, az 1772. előtti időszakból vannak, nem sok ugyan, de becses példányok. A legújabb korból, 1772-őn innen, irodalmunk újjászületési, a nyelvújítás és az akadémia korából már gazdagabb a gyüjtemény.

Ezután következnek mennyiség tekintetében a latin és görög, azután a német, franczia és angol nyelven irottak. Ez utóbbiakon több újabb, mint régibb termékek vannak.

Összevéve az említett nyelven irottakat, a tudomány különböző szakaira nézve el lehet mondani, hogy a hittudományi és az ehez tartozó rokonirodalom leggazdagabban van képviselve a gymn. könyvtárában. Bölcselem, jog- és államtudományok mellett a történelmiek és az ehez tartozók vannak többségben. A természet-, mennyiségtani, nyelvészeti tudományokat szerény körre szorította az ó-classikai irodalom. Az újabb classikai irodalomból, különösen a külföldiből, csekély kincs jutott ide.

Igy állott a könyvtár az $187^5/_6$ iskolai év végén. De ez említett évben nagyszerü mozgalom keletkezett annak nagyobb és még becsesebbé tételét illetőleg. Czélbavette volt a gyarapítást az E. Főtanács még 1857. és 1864-ben is, amint ez fennebb említve is van, hanem az, daczára a jóakaratnak, csak szándéknak maradott ez ideig. Most országos levéltári igazgató Jakab Eleknek, hivatala folytathatása végett, átkelletvén tenni lakását Kolozsvárról Budapestre családjával együtt; ez átköltözködés nehézségekkel járt, különösen könyvtárát illetőleg. Fel nem költöztet-

heti, ott nem hagyhatja; el kell adnia. Budapesten az Akadémiánál, vagy az angoloknál lennének vevői. Nem szivesen aduá ki a hazából. Elajándékozná, még pedig a mint szive súgja, a keresztúri gymnasiumnak, de esze ellentmond; mert számos gyermek, terhes család, anyagi viszonyai állanak elő parancsolólag és kérőleg, hogy a szükségnek ez is enyhítője legyen s a családos apának, amidőn a közügyek oltárán áldozik, nem lehet, nem szabad az övéiről elfelejtkeznie.

Kozma Ferencz felügyelőgondnok ajánlotta: ha áruba bocsátja könyvtárát, adja a keresztúri gymnasiumnak s valamiképpen az iskola körüllévők találnak módot illő árban való megvételére. Ez ajánlat után, 1875. decz. 28-án, Budapestről írja Kozmának: „Keresztúri gymnasiumunk külső kiszépítésén repes szivem örömében. Fretwell úr érdeme roppant nagy, nagyobb, mint most eltudjuk képzelni. De a külső díszhez belső felépítés kell, mert a szép test csak szép lélekkel lesz isten képévé."

„E végre így gondolkozom magamban: ha Keresztúron erős 6 osztályú gymnasium akar lenni, könyvtárának lenni kell. Ez conditio sine qua non. Az enyim 1500—1800, tán több darab is. Én átadnám úgy, hogy régi szándékom szerént a megállapitandó összegnek egy negyedrészét ajándékúl engedném át, a többit fizetnék."

E levél vétele után Kozma figyelmébe ajánlotta Daniel Gábor főispán és gymnasiumi gondnoknak a könyvtár megvételét s kérte, hogy ha maga is az ügyet annyira fontosnak tekinti, mint ő: venné kezébe a kezdeményezést és vezetést. Erre Daniel főispán, aki az iskola épületének megnagyobbításánál is, 1867-től fogva a legfőbb szerepet vitte, aki szóval, tettel a legelső volt s a gondnoki állást igazi lelkiismeretességgel töltötte bé, ezt írja: „én a közügyekért nem tehettem annyit, mennyit hajlamomnál fogva ohajtottam volna tenni, mert első sorban családomért kellett fáradnom és annak jövőjét némileg biztosítanom, de e mellett valamit mégis tettem a közügyért is, és még tenni szándékom. Szivesen felajánlom közreműködésemet a kérdéselt könyvtár ügyében, mert meg kell vennünk okvetetlen."

A könyvtárvásár ügyében tartandó értekezletre nézve megindult a mozgalom Sz.-Keresztúron és vidékén. A könyvtár cata-

logusának elkészítésével Jakab Elek megbízta V. Nagy Jánost, a kolozsvári egyetemi tanács jegyzőjét s hogy azt, ha elkészül, a tervbe vett értekezletre küldje is bé Sz.-Keresztúrra.

Főispán Dániel Gábor 1876. ápril 29-ére az értekezletet Keresztúrra összehívta. Említett napon nagy számmal gyültek össze a hitrokonok és más közügybarátok, s főispánt elnöknek és e sorok íróját jegyzőnek választván, a rendes gyülés megalakúlt. Elnök a tagokat üdvözli s meleg érdeklődéssel adja elő a könyvtár ügyét s hangsúlyozza annak culturális hasznát Keresztúrra és vidékére nézve; de, hogy a vásár mikéntjére tájékozhassák magokat a megjelentek, felkéri Kozmát, mint aki a tulajdonossal levelezésben áll, hogy e tekintetben tegyen előterjesztést. Felszólított sajnálattal jelenti, hogy a catalogus nem érkezett meg, de jött Jakab Elektől egy levél e hó 25-ről, melyben könyvtárának a sz.-keresztúri gymnasium részére leendő átadása tekintetében érdemleges, határozott végnyilatkozatát megteszi s azt a következő pontokban adja elő:

I. Könyvtára alkatrészei: a) unitáriumok, b) ungaricumok, c) magyarországi és erdélyi történet, d) nagyobbára római classicusok, kevés görög fordításban, e) kézirati drága gyüjteménye. Az a) és e) alattiakat többé gyüjteni nem lehet, mert ezek vagy unicumok, vagy rarissimum-ok. Darabszámot mondani nem tud, úgy gondolja mégis 2000-re felmegy, beleszámtíva a kézíratban lévő, könyvekké alkotott gyüjteményeket, egyes darabokat, scripturákat, naplókat stb.

II. Az egész könyvtár három alkatrészre oszlik: a) ungaricumok, történet, classicusok. b) Unitariumok. c) Kézíratgyüjtemény, és pedig: aa) unitárius, bb) történeti és magyar irodalmi gyüjtemény rész.

III. Árát 2000 frtban állapítja meg oly módon, hogy az egész árnak egynegyede és pedig főképen az unitáriumok értékének nagyobb része legyen a székelykeresztúri unitárius gymnasiumnak alapítványképen adva, Jakab József, kolozsvári unitárius pap és hittanár, néhai kedves testvére emléke fentartása s az erdélyi unitárius vallásközönségnek az ő kiképeztetésére fordított költsége egyrészének erkölcsi kárpótlása végett. A vételösszeg fele fizettessék a könyvtár átvételekor, fele ahoz számítandó fél vagy egy év elteltével és pedig kamat nélkül.

Az értekezlet e zárnyilatkozat nyomán a vásárt discussio tárgyává teszi s fontosnak tartván a könyvtárt a gymnasium szellemi emelkedésére nézve, a megvásárlását elvileg elfogadja. A kivitelre nézve, nem lévén semmi rendelkezési alap, egyhangulag kimondatott, hogy az ahoz szükséges összeget közadakozás útján kell előteremteni, s hogy a gyüjtés annál többet eredményezhessen, egy végrehajtó bízottság neveztetik ki — épen mint az építkezések alkalmával — amely vegye kezébe a gyüjtést s annak idejében írja meg a vásári szerződést, a már jelzett fizetési határidőkre való tekintettel és a könyvtárt juttassa a gymnasium birtokába.

A végrehajtó bízottság tagjaiúl megválasztattak: főispán Dániel Gábor, képezdei igazgató Kozma Ferencz, tanfelügyelő Sándor Mózes, gymnasiumi tanár László József, Gombos Sámuel, Barabás Lajos és Sándor János, sz.-mihályi lelkész Török Sámuel, alsósiménfalvi birtokos Jakabházi Zsigmond, tarcsafalvi Pálfi Dénes, újszékeli Rafaj Károly. Esperes Kovács Mihály, Árkosi Dénes, Farkas György, Rédiger Árpád, Gyöngyösi István, Kiss Mihály és Koronka Antal. Háromszéki főispán Szentiványi Gyula, udvarhelyi reáltanár Pálfi Károly, városfalvi Bedő Sándor és Kénosi Béla, h.-szt.-mártoni Jakab Gyula, csikszeredai ügyész Szőcs Márton, nagyborosnyói Koncz György, bölöni lelkész Lőfi Áron, gagyi birtokos Szentkirályi Árpád, marosszéki tanfelügyelő Filep Albert, szucsági birtokos Kelemen Béniám és f.-rákosi pap Török Áron.

A gyüjtés még az értekezlet folyama alatt megindíttatott s a jelenlévők, azon a napon, készpénzben és igéretben 352 frtot írtak alá. [1]

Az értekezlet gyüjtőívek kibocsátására hatalmazza fel az elnököt. 55 darab küldetett szét. Július 28-án felszólíttattak a gyüjtők, hogy a nálok lévő ív tartalmáról nyolcz nap alatt értesítsék az elnökséget, mert a szerződés megírására nézve tájékozást akar magának szerezni a vásárló bízottság. E felszólításra 25 egyén küldötte bé értesítését a helybelieken kivűl s az eredmény annyira örvendetesnek tünt ki, hogy a vásárt megkötő bí-

[1] Lásd e könyvtárvásárra tett adományokat és adakozók neveit a *„függelék“*-ben. Az értekezlet estvéjén tombolával öszekötött *hangverseny* tartatott, mely 193 frt 50 kr tisztajövedelmet hozott; lásd ezt is a *függelék*-ben.

zottsági ülés szept. 6-án megtartatott, amikor is Kozma F. előterjeszti, hogy Jakab E.-től vett értesülés szerént f. hó 8-án túl a könyvtár átvehető. Hogy az átvétel annál könnyebben megtörténhessék, a bízottsági gyülés a maga kebeléből Kolozsvárra küldi Sándor János könyvtárnokot.

A zárnyilatkozat értelmében fogalmazott vásári szerződés felolvastatván, aláírásával az elnökség és átvevő bízatik meg. Továbbá átvevőnek kötelességévé tétetett, hogy amikor a könyvtárt átvette és Jakab E. a szerződést aláírta, annak értelme szerént, az 1500 frtnak felét adja át a volt tulajdonosnak.

Átvevő a szept. 6-án kapott megbízatás következtében, említett hó 8-án Kolozsvárra megérkezett s miután a könyvtár rendezésére nézve, hogy az átadás megtörténhessék, még egy pár nap szükséges volt, az átvevés szept. 11—13. napjain ment végbe s a szerződés aláírása és a 750 frtnak lefizetése után a könyvtár Keresztúrra útnak indíttatott.

Átadó és átvevő, szept. 13-án, az átadási catalogust átnézvén, összegezték az abban előforduló darabokat; minek nyomán, e magán kezdeményezés és egyesekből, a keresztúri gymnasiumtól függetlenűl alakúlt társulat által, az említett gymn. számára vásárlott könyvtárról, a következő kimutatást lehet adni.

Az 1—1410. sorszám alatt bé van írva 2813 kötet könyv 2632 darabban. Ezekből kézírat — manuscript. — 51 drb; bártyakötésben részint egészen, részint pedig a sarkán és szegletein 103 darab.

Az 1411—1505. sorszám alatt a kéziratok gyüjteménye 100 drbban.

Az 1506—1546. sorszám alatt a hírlapok gyüjteménye 47 drbban.

Az 1547—1614. sorszám alatt a földabroszok, geographiai útasítások, repertoriumok stb. gyüjteménye 103 drbban.

Eszerint az 1—1614. sorszám alá lajstromozott részint kötetek, részint füzetek, kéziratok stb.-ből álló könyvtár teszen 2872 darabot.

E gyarapodás következtében a könyvtár részére 1872-ben bérendezett emeleti helyiség szűknek és nem elég terjedelmesnek bizonyulván, az igazgatóság 1876-ban könyvtári helyiségűl, a gymn.

épületének földszinti sorában, a hátulsó feljárón innen lévő két boltozatos szobát[1] jelöli ki, mint olyanokat, amelyek az idő szerént és az akkori épületi viszonyok között a legalkalmasabbaknak itéltettek. A hátulsó szobának a folyosóra nyiló ajtója béfalaztatván, a két szoba között lévő közfalon egy átjáró nyittatott s így a könyvtár részére egy kettős helyiség szerveztetett. Miután az 1877. évi márczius hóban, az új helyiség könyvállványokkal béreudeztetett. E könyvállványok is a Fretwell által gyüjtött angol pénzből vannak készítve. Ápril 1—10. napjain a könyveket, a könyvtárnok Sándor János, az új helyiségbe szállította és a Jakab Elek-féle könyvtárral együtt az állványokon elhelyezte, hogy készen legyen arra az ünnepélyre,[2] amelyet a könyvvásárló bízottság írt év ápril 11 re kitűzött, amelyen, amidőn a vásárlott könyvtárt a közönségnek bémutatja, egyszersmind a gymnasium tulajdonába, az igazgatóságnak átadja megőrzés, kezelés és használás végett.

A jelzett napon, u. m. 1877. ápril 11-én d. u. 3 órakor a vásárló bízottság és a gymn. igazgatósága vegyes és nyilvános ülést tartott, amelyen nem bízottsági tagok is nagyszámmal jelentek meg e város, vidék és vármegye értelmesebbjei s kitünőségei közül.

Udvarhelymegye főispánja és az unitáriusok főgondnoka, Dániel Gábor az ülést egy nagyszabású és tartalmas beszéddel nyitotta meg, melyben a könyvtárvásár körül történtek felemlítése után azt mondja: „Örömnapja lehet ma minden ügybarátnak, látva egy nemes eszmének megtestesülését, de még fokozza ezen örömet egy ezen alkalomból felmerült mozzanat, t. i. az a lelkesedés, mely nemcsak hangzatos szavakban, hanem tettekben és áldozatokban nyilvánúlt akkor, midőn nemzeti kulturánk fejlődésére egy lépést kelle előre tennünk. Nemde méltó lehet az öröm, midőn tapasztaltuk, hogy a nemes tetteknél az akarat egyesül, a felekezeti különbség színezete, a különböző politikai felfogások háttérbe szorulnak."

Örömmel jelzi, hogy a M. T. Akadémia összes kiadványait a gymn. könyvtárának megküldeni határozta s arról az igazgató-

[1] Az egyik ezek közül 45 m², vagy 152 m³; a másik 46 m², 156 m³.
[2] Az egész ünnepély programm-ja hátrább közölve van.

ságot, 1877. márcz. 6-ról, Arany János főtitkár aláírásával értesítette is. Úgyszintén a történelmi társulat is, közbenjárására, némely kiadványait megküldötte. És m.-zsákodi K. Horváth János azt az ünnepélyes igéretet tette, hogy testvére, néhai Horváth István könyvtárának őt illető felerészét és azon kivűl a saját könyveit a gymn. könyvtárának növelésére adja.

És végül mondja: „midőn a Jakab Elek-féle könyvtárt, mint a végrehajtóbizottság elnöke, annak nevében, a sz.-keresztúri unitárius gymnasium tulajdonául ünnepélyesen átadom, ezt azon biztos reményben teszem, hogy a gymn. igazgatósága azt nemcsak híven fogja gondozni és rendeltetéséhez képest kezelni, de egyúttal annak növekedéséről is gondoskodni fog."

Mire igazgató-tanár László József egy jól átgondolt beszéddel felelt, megköszönve az elnök és mások fáradozásait, a könyvtárt e szavakkal veszi által: „Minthogy, emberi természetünkből kifolyólag, aggódva bízzuk másokra azt, amiért sokat fáradtunk, sokat küzdöttünk, ezennel ünnepélyesen igéretet teszek, hogy e közkincsnek, mind magam, mind tanártársaim hű őrei leszünk mindaddig, míg munkásságunk köre ez intézet mellett meg nem szűnik; és nemcsak megőrizzük, hanem tehetségünk s erőnkhez képest szaporítjuk évről-évre és így adjuk át utódainknak."

Ezután Jakab Eleknek a főispán úrhoz intézett terjedelmes és eszmékben gazdag levele olvastatott fel, méltatván a főispán úrnak a gymnasium körüli érdemeit s végül azt mondja: „Amidőn én, Mlts. főgondnok úr és tisztelt könyvtárszerző bizottság! ez ünnepély alkalmából, e komoly tudományügy összes barátai iránt mély tiszteletemet fejezem ki, egyszersmind annak némi emelésére, e sorok kiséretében, közelebb megjelent munkáim egy-egy példányát,[1] azon kéréssel küldöm meg: méltóztassanak azokat, mint az én egykori könyvtáram újabb gyarapítását s egyszersmind azon *biztosításomat elfogadni*, hogy én, amíg élek, ma meglevő s most még nélkülözhetetlen, ezután szerzendő, írói s akadémikusi állásomból kifolyólag bárhonnan kapandó, végre általam írt könyveimet, specialis unitárius egyháztörténeti és más szakokbeli kézirati

[1] A könyvek ezek: A Ghyczyek Erdély történetében. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond felett. A levéltárakról, tekintettel a Magyar Államlevéltárügyre. B. Wesselényi M. Hütlenségi Bünpere.

gyüjteményemet, melyeket még most tudományos munkásságom folytathatása tekintetéből nem nélkülözhetek, *alkalmas időben, ajándékképen a sz.-keresztúri unitárius gymnasium birtokába* — egyrészben alapítványképen — *tőlem jutott könyvtárának fogom adni.*" [1]

Jelenlévén a gyülésen m.-zsákodi K. Horváth János [2] felajánlotta ajándékképen könyvtárát, írásban és szóval is, a sz.-kereszturi unitárius gymn. részére. Nagy köszönettel fogadtatott, s átvétele Kozma Ferencz gondnok és Sándor János könyvtárnokra bízatott.

Átadatván, a Jakab Elek-féle könyvtár a gymnasiumnak, a vásári szerződéssel és könyvtári lajstrommal együtt, tanfelügyelő Sándor Mózes, a vásárló bizottság részéről, az átadott könyvtárra vonatkozólag ezt a javaslatot nyujtotta bé:

1. A megvett és átadott könyvtár, az ez iránt kötött vásári szerződés értelmében, $^1/_4$-részben, a volt tulajdonos által, néhai testvére, Jakab József nevének megörökítésére tett adományképpen tekintessék.

2. Az egész könyv- és kéziratgyüjtemény a székely-keresztúri unitárius gymn. elidegeníthetetlen tulajdonát képezze s ahoz sem egészben, sem egyes részeiben, se magánosok, se erkölcsi testületek, semmi névvel-nevezhető jogigényt ne tarthassanak.

3. Tekintettel arra, miszerint a nevezett gymnasium, Sz.-Keresztúr és vidéke által, inkább az általános nemzeti, mint a szűkebbkörü felekezeti érdekek szolgálatában állónak tekintetett, s mint ilyennek fejlesztésére, az érdekeltek felekezeti különbség nélkül hozták meg mindannyiszor s a szükség mértékéhez képest, áldozataikat; kijelenti a vásárló bizottság, hogy a szóban forgó könyvtárt Sz.-Keresztúr és vidéke olvasási szükségleteinek kielégítésére hivatottnak kivánja tekintetni s a könyvtár használati szabályzatait, ezen hangsúlyozott körülményre való tekintettel, megállapittatni. E czélból a használati szabályok megállapítására egy 4 tagu bizottságot lát kiküldendőnek, melyhez két tagot e bizottság, kettőt pedig a gymn. igazgatósága választ. Általános elvül előre kimondván, miszerént a könyvtár unicumai és a nehezebben megszerezhető példányok, csak a könyvtár helyiségében, vagy az igazgatóság által e czélra kijelölendő helyiségben, a többiek pedig, megfelelő biztosíték mellett, az intézeten kivül is használhatók legyenek.

4. A könyvtár iránti érdekeltség ébren tarthatása czéljából szükségesnek látja a bizottság, hogy a szóban forgó, valamint a netaláni adományozások által az intézet birtokába jutandó jelentékenyebb könyvtárak, a könyvtári helyiségben

[1] E naptól kezdve adta is, hogy mennyit és mekkora értékben, az hátrább ki leszen mutatva.

[2] Róm. kath. vallású.

külön s az adományozó nevével megjelölt rekeszekben helyeztessenek el. A könyvtár rendezésének ezen módja és a szakrendszer közötti nehézségeknek a lehetőségig egyeztetése, fennebbi pont alatt megjelölt bizottság feladatai közé soroztatik.

5. A könyvtár egész tartalmáról egy, a szakrendszer igényeinek megfelelő jegyzék lesz készítendő, kinyomatandó s mérsékelt áron elárusítandó.

A gymn. igazgatósága e feltételek teljesítését elvállalja s a szükséges intézkedéseket e tekintetben megteszi. A könyvtár használatát illető alapszabályok kidolgozására pedig a vásárló bizottság a maga részéről Pap János [1] sz.-keresztúri birtokost és felügyelő gondnok Kozma Ferenczet küldi ki. Ezek mellé az igazgatóság pedig a maga kebeléből 71—1877. sz. a. Sándor János és Barabás Lajos ig. tagokat nevezte ki.

A könyvtár megvásárlását illető érdekeltség, mozgalom képének teljességéhez tartozik még annak is a megemlítése, hogy a vételár kiszerzésére nézve nemcsak egyes adakozások történtek, de annak gyarapítására jótékony előadások is tartattak. Ezekre nézve a mozgató főerő Kozma Ferencz f. ü. gondnok volt. 1877. febr. 15-én műkedvelői szinielőadás,[2] ápril 11-én hangverseny [3]

[1] Róm. kath. vallásu.

[2] „A szökött katona“ adatott. Tiszta jövedelmét lásd a *„függelék“*-ben.

[3] Könyvtár-ünnepély Székely-Keresztúron 1877. évi ápr. 11-én az unitárius középiskolában, midőn a vásárló bizottság által átadatik az intézetnek a Jakab Elek-féle könyvtár, s a régivel együtt a nyilvánosság számára megnyilik.

PROGRAMM.

I. Szakasz.

A könyvtár megnyitása,

d. u. 3 órakor.

1. Ének, a középiskolai ifjuság által.
2. Megnyitó és átadó beszéd, Udvarhelymegye főispánja Vargyasi Daniel Gábor főgondnoktól.
3. Elfogadó-beszéd, László József igazgató-tanártól.
4. Szavalat Sebesi Samu és Péterfi Lajos középiskolai ifjak által.
5. Ének, a középiskolai ifjuság által.

II. Szakasz.

Hangverseny,

d. u. fél 7 órakor.

a) Rész.

1. Prolog, Sándor János tanár és könyvtárnoktól.
2. A Hugenották. Átirta Thalberg, zongorán előadja Szenkovits Gyula.

tartatott, melyek jelentékeny összegekkel segítettek a könyvtárvásárban. Ez előadások jövedelméből és egyesek adományaiból leve kifizetve a könyvtár vételárának második részlete is, u. m. a 750 frt, Jakab Elek volt tulajdonosnak, 1877-ben.

M.-zsákodi K. Horváth János már fennebb említett igérete folytán, a könyvtár átvételére 1877. júl. 8-án Kozma Ferencz akadályozva lévén, Gombos Sámuel tanár és Sándor János könyvtárnok m.-zsákodra útaztak. Még az nap, az ajándékozó úr saját szerzemény könyveit kiválasztották a közös könyvtárból, amit elvégezvén, megkezdették a közös könyvtár elosztását, főtekintettel a belső tartalomra és az osztói igazságra, két egyenlő részre, két csoportba rakták, melyekből sorsolás útján az egyik csoport mlgs. K. Horváth Ignácz úr részére, a másik K. Horváth János úr részére jutott; vagyis számokkal kifejezve: a K. Horváth Ignácz úr részére 560,[1] a K. Horváth János úr részére 550 sorszámot mutató mennyiség jutott, amint ott a helyszinén, az átvevők által készített és híven vezetett könyvjegyzékek mutatják.

A K. Horváth István-féle könyvtárból a K. Horváth János-

3. Népdal. Éneklik: Hetyey Gáborné és Wégler Gyula. Zongorán kiséri Dr. Szabó Lajosné.

4. 3-ik duette két hegedüre, Ch. Beriottól 57 op. Előadják: Dr. Szabó Lajos és ifj. Teutsch B. János.

b) Rész.

5. Zürichi emlék. Romance. Szövegét irta Kozma Ferencz, zenéjét Wégler Gyula képezdei zenetanár, előadja a képezdei ifjuság énekkara és Hetyey Gáborné, zongorán kiséri br. Gamerra Oszkárné.

6. Szavalat, Barabás Lajos által.

7. Dalok. Hauser M. és Dávid F.-től, hegedün előadja Teutsch B. János, zongorán kiséri Wégler Gyula zenetanár.

8. Elegia. Szerzette és zongorán előadja Szenkovits Gyula.

III. Szakasz.

Házias tánczmulatság.

Kezdete esti 9 ó.

Éjfélkor sors-játék és közvacsora.

A háziasszonyi tisztet vargyasi Daniel Gáborné, született báró Rauber Mária őnagysága teljesíti.

Belépti díjak: ülőhely 1 frt, állóhely 60 kr, egy sorsjegy ára 10 kr, stb.

[1] A K. Horváth Ignácz könyveit is úgy említi Kozma Ferencz a „*Székelyföld*“ czimü müve 443 lapján, mintha azok is a sz.-keresztúri gymn.-nak ajándékoztattak volna. Ez téves állítás. Horváth Ignácz könyvei nem lettek a keresztúri gymn.-nak ajándékozva.

nak jutott részhez lajstromoztattak már most az ő saját szerzeménykönyvei is s igy az ajándékozott könyvekről készített catalogus 800 sorszámot foglalt magában, melynek vegén a következő zárszó olvasható 1877. júl. 11-ről, aláirva az ajándékozó és az átvevők által:

„Ezen laistromban leirt könyveket m.-zsákodi Kováchich Horváth János a sz.-keresztúri unitárius gymnasiumnak ajándékozta; legfőképen a székely nemzet mívelődését akarván ezen adományával elősegíteni. A 1—310. sorszám alatt levőket, mint saját szerzeményeit, a 311—800. sorszám alatt levőket pedig, mint boldogemlékü testvére, K. Horváth Istvántól [1] örököltteket, együtt 1297 darabban.

Ajándékozó azzal az ohajtással adja át könyvtárát írt gymnasiumnak, hogy az, az intézet könyvtára helyiségében, külön őriztessék s ezen felirattal legyen ellátva: *Kováchich Horváth János-féle könyvtár.* A duplumokra nézve pedig, amelyek e könyvtárban lennének, szabadkezet enged az intézetnek, hogy azokat kicserélhesse, vagy pedig eladhassa, de csakis könyvtára javára. Ha később mások által, oly példányok ajándékoztatnának az intézetnek, amelyek már könyvtárában megvannak, ezekkel szemben az ő könyvtárában levők sohase legyenek duplumok."

Július 11-én a könyvtár Sz.-Keresztúrra szállíttatott s e hóban könyvtárnok elhelyezte a könyvtári helyiségben és az ajándékozó által kivánt felirattal ellátta. [2]

1877. és 1878. nyarán és őszén a könyvtárt egészen, szakok szerént, rendezte a könyvtárnok s miután minden szerzemény- és ajándékkönyv, füzet a gyarapodási catalogusba bé lett vezetve, megkezdette a „*czédula catalogus*" készítését, de minthogy a könyvtárt fűteni nem lehet s igy csak a melegebb napokban folyhatott a munka s ekkor is igen sok időt a tetemes évi gyarapodásnak az arra szánt catalogusba vezetése foglalt le és még hozzá számítva azt is, hogy a könyvtárnok 1877. évi E. Főtanácson gymn. igazgatójának is

[1] Hires törvénytudó, kezdetben megyei hivatalnok, később az Udvarnál felgyült perek lejáratására, mint elismert capacitás, felvitetett. Utolsó éveit M.-Zsákodon töltötte, mint supernumerarius táblai ülnök. Lásd: Kőváry „Erdély nevezetesebb családai" 118 lapjain.

[2] Ez eseményről átvevők jelentést tettek a gymn. igazgatóságának az 1877. aug. 13-án tartott ülésben 107 sz. a.

megválasztatott, a *czédula catalogus* készítése nem haladhatott gyorsan. A történelmi szakról, amely a legterjedelmesebb a könyvtárban, továbbá a jogi és nyelvészeti szakokról megkészítette az 1880—1883. években a többi könyvtári és igazgatói folyó munka mellett. E két hivatal közül csak az egyik is bőségesen elég lévén a tanárság mellett, többször próbált lemondani a könyvtárnokságról, amint ezt az igazgatósági jegyzőkönyvek is igazolják, de nem sikerült, mig végre a méltóságu miniszter úr incompatibilisnek mondván ki a könyvtárnokságot az igazgatói hivatallal, leir az E. K. Tanácshoz s e lirat következtében 94—1888. sz. a. elrendeli, hogy az igazgatói hivatal a könyvtárnokságtól elkülönittessék s igy 1888. szept. 3-án tartott igazgatósági ülésen 7. sz. a. Sándor János igazgató, aki 16 évig viselte a könyvtárnokságot, tisztét letette és Péterfi Lajos r. tanár választatott meg könyvtárnoknak. Péterfi Lajos könyvtárnok a czédula catalogus irását folytatta és pedig: a neveléstani, mennyiség-természettani, szépirodalmi, theologiai, philosophiai, görög és római classicusokat illető szakokból. Azonban 1892-ben a miniszter úr a kolozsvári unitárius főgymn.-hoz nevezvén ki tanárnak Péterfi Lajost, a könyvtárnokság ideiglenesen az igazgató kezén maradt az 1892—93. isk. éven keresztül, mig 1893. sept. hóban Pap Mózes r. tanár választatott meg könyvtárnoknak, aki azóta nagy buzgósággal folytatja a *czédula catalogus* készítését a még hátralévő szakokból s nemsokára be is végzi. És ekkor aztán a könyvtár teljesen rendben és használható állapotban leszen.

De térjünk vissza s lássuk a gyarapítás és gyarapodás útját, módját onnan kezdve, ahol az megszakadt vala. A gymn. könyvtárának, a Keresztény Magvetőben, [1] már fennebb említett ismertetése végén ez van: *„De várunk oly alapítványozót is, aki szép könyvtárunkat még nagyobbra fejleszsze.“* Ez az alapítványozó, ha mindjárt nem is, de feltünt 1883-ban Berde Mózes személyében, aki 1890-ig 390 frtot adott könyvek szerzésére s irt év sept. 13-án 1000 frt alapítványt tett a gymnasium könyvtára javára. Az alapítványlevél így hangzik:

„A székelykeresztúri unitárius Gymnasiumban kezdettem ta-

[1] Lásd; Ker. Magvető XII. évf. 2 füz. 89 l,

nulásomat és ehez engemet örök hála, szeretet és drága emlékek kötnek; de köt engemet a kötelesség érzete is, mely ösztönöz arra, hogy érdekeit előmozdítsam csekély erőmmel.

Ezen érzelmek vezéreltek engemet, midőn nehány évtől évenként 50, ötven, összesen pedig 390, háromszázkilenczven forintot o. é. adtam a nevezett gymnasiumnak egy kis könyvtáracska alapítására oly czélból, hogy evvel a magyar irodalom termékeiből csak komoly, tudományos munkák szereztessenek, melyek képezzék alapját hosszú idők folytán egy nagyobb könyvtárnak. A vásárlás megtörtént, azon összeg felvásároltatott már.

Ámde ezen évenkinti adományok állandó és biztos alapjául egy kis könyvtárnak nem szolgálhatnak, ez okból tehát mai napon, Septemb. 13. 1890. Sz.-Keresztúrott, a Gymnasium igazgatósága gyülésében pénztárnok, Gombos Sámuel aa. kezére állandó és maradandó alapítványul a nevezett Gymnasium részére letettem készpénzben 1000 *egyezer* frtot o. é. oly határozott czélból: hogy ennek évenkinti, rendesen befolyandó kamatjai, illetőleg jövedelmeiből, mint eddig, úgy ezután is *a magyar irodalom termékeiből csak komoly, tudományos munkák szereztessenek, és pedig első sorban az eredetiek, másodsorban a fordítások, idegen termékek csak kivételesen.*

Ezen 1000 frt o. é. képezi tehát, melyet ma fizettem, ama könyvtárocska alaptőkéjét, mely sértetlenül — épségben fentartandó és kezelendő a következő feltételek mellett:

1. A fentebb már említett 390 frttal megszerzett, és nevem alatt eddig is külön kezelt könyvtáracska — ezután is nevem alatt — külön kezelendő — külön állványon, és Catalógussal, mindig — mi ezen alapítványom kamatjaiból, illetőleg jövedelméből fog szereztetni, avval együtt.

2. A kultura, a felvilágosodás terjesztése a tudományos jó könyvek használása és olvasása által, czélom és akaratom: nevezett Gymnasium és ennek vidéke vallás és nemzetiség különbsége nélkül használhatja tehát ezen könyvtárt, de a könyvek megkárosítása, piszkolása nélkül. A károsító kártérítéssel köteles. Éppen ezért a kivett könyv értéke biztosításul — a kivitelkor lefizetendő készpénzben. Kivett könyv 40 napig használható, ezentúl 24 óránként 1 kr büntetéssel.

3. A gymnasium igazgatósága választja, illetőleg szavazza

meg a fentebb már látható elv alapján a könyveket a könyvtár részére.

4. Az igazgatóság realis és solidaris felelősség terhe alatt legjobb belátása és bölcsessége szerint kezeli az alapítványt és kamatoztatja, illetőleg hasznosítja, de teljes óvatossággal, hogy veszélyeztetve ne legyen és lehessen, tekintettel lesz a biztonság törvényes eszközeire; kezelteti

vagy fekvő, jól jövedelmező birtokvásárlásba,

vagy kétszeres értékü földbirtokra kihitelezve, mely a tőkét és járandóságait biztosan fedezze,

ezen birtokok mentől közelebb feküdjenek a Gymnasiumhoz könnyebb felügyelhetés okából,

vagy jó hitelü és biztos takarékpénztárba tétessék,

vagy biztos magyar k. állampapirokba helyeztesse.

A kihitelezésnél és elhelyezésnél tekintettel lesz arra, hogy a *Devalvatio* ellen biztosítva legyen az alapítvány.

5. Az alapítvány évenkinti kamatjai, illetőleg jövedelmei $^4/_5$ négyötöde évenkint felhasználandó könyvek vásárlására a 3. p. értelmében, a felülmaradandó öszveg tőkésítendő, de ezen tőkének is kamatjai a könyvtár javára elkölthetők.

6. Az igazgatóság számadásait évenkint, valamint az alapítványról, úgy a könyvtárról Július első napjáig a Mlgs. és Főt. egyh. Tanácsnak felterjeszti, és kimutatja mindeniknek gyarapodását és állását.

Kelt Búnon, 1890. Septemb. 13.

Irtam és aláirtam saját kezemmel.

Márkos András, s. k., tanu. *Laborfalvi Berde Mózsa* s. k.

Ez alapítványlevél értelme, illetőleg rendelkezése szerint, a Berde Mózsa-féle könyvtár külön kezeltetik a könyvtári helyiségben s jelzésére maga az alapítványozó készíttetett egy pléhtáblát ezen felirással: „Laborfalvi Berde Mózses által alapított kis könyvtár. Non quam multos, sed quam bonos habere libros!“ és egy bélyegzőt, melylyel az ő alapítványából szerzett könyveket kell ellátni, mely bélyegző szélén körben e szavak állanak: „*Berde Mózsa alapítványából*“ – s e körön belül — „*a sz.-keresztúri*

unitár Gymnásiumé 1883."; míg a könyvtár általános bélyegzőjén ez van: *„Unitárius gymnasium könyvtára, Székely-Keresztúron."*

Az $187^6/_7$. isk. évtől az $189^4/_5$. isk. év végéig bezárólag vásároltatott a gymn. pénztárából 649 darab; Berde Mózes ajándékából és alapítványa kamatjából 289 drb; a M. T. Akadémiától részint egészen ingyen, részint az újabb időben fizetni kezdett 11 frt 60 kr évi átalányért jött 1441 drb; Jakab Elektől, a már ismert igérete folytán 2186 drb,[1] melynek becsértéke 1050 frt 43 kr; Br. Orbán Balázstól 881 drb; németeleméri plébános Szabó Ferencz ajándékából 55 drb; Kovács János tanár 4 drb; Rafaj Károly 4 drb; Rafaj Domokos 1 drb; Jakab Sándor kénosi pap könyveiből 46 drb; a gymn. olv. egylettől 120 drb; Ádám Dénes törvényszéki biró 5 drb; Jánosfalvi Sándor István végrendeletileg hagyott 665 darabot; Kozma Ferencz f. ü. gondnok 149 darab; martonosi pap Vitális Mihály könyveiből 13 drb; Szabó Mózes p. ü. titkár 8 drb; a kolozsvári főgymn. könyvtára duplumából 71 drb; ny.-gálfalvi pap néhai Hadnagy Pál könyveiből 140 drb; tanfelügyelő Sándor Mózes 18 drb; Binder Lajos szászsebesi gyógyszerész 54 drb; Török József erzsébetvárosi tanár 61 drb; Egyed Mózes tanár 20 drb; Elischer József főigazgató 5 drb; Orbók Amália 30 drb; egyesek, kiadók, szerzők 778 drb; a történelmi társulat 3 drb; iskolai értesítő az egyes iskoláktól 505 drb.

Összevéve már most az $187^6/_7$-ig fennebb felsoroltakat és az azutáni gyarapodásokat, volt a gymnasium könyvtárában az $189^4/_5$ iskolai év végén: önálló szakmunka 6243 mű, 13,763 darabban; tudományos folyóirat 78 mű, 522 darabban; vegyes mű 638, ez 1088 darabban. Összesen 6959 mű, 15,373 drbban.

Hogy gondoskodva van a könyvtár gyarapításáról és hogy nemcsak ajándékok által szaporodik a müvek és darabok száma, arról az eddig közlöttek is meggyőzhetnek bárkit, de még jobban megbizonyosodhatni erről, ha a gymn. pénztárnoka számadásai alapján, amint az az évi értesítőkből is látható, legalább bár a közelebbi 10 évről kimutatjuk, hogy mennyi fordíttatott a gymn. pénztárából és a Berde Mózes alapítványa kamatjaiból könyvekre és folyóiratokra. Ez teszen a 10 éven keresztül összesen 1199 frt 20 krt. Átlag esik egy évre 119 frt 92 kr.

[1] Ezt mind könyvtára megvásárlása után ajándékozta.

Mint tény megemlíttetik itt az, hogy a gymnasium könyvtára a „Magyar orsz. iparmüvészeti Múzeum“, az 1882-ik évben Budapesten rendezett „Könyvkiállítás“-án részt vett,[1] s e kiállítás sikerének előmozdításáért a gymn. könyvtárának háláját és elismerését nyilvánítja, Budapest, 1882. dec. havában, Pulszky Ferencz és Ráth György. E díszes elismerő nyomtatott lap keretbe tétetett.

E könyvkiállítást követő évben, Szabó Károly kolozsvári egyetemi könyvtárnok, régi hazai, nem magyar nyelvü nyomtatványokról sajtó alá adandó könyvészeti kézi könyve érdekében levélben keresi meg a gymn. könyvtárnokát s az unicumok és ritkaságok czímét és leirását kéri 1883. ápr. 9-én.[2] Könyvtárnok Sándor János, ez év nyarán, e czélra nézve átnézte az egész könyvtárt és az 1711. előtti hazai magyar és nem magyarnyelvü nyomtatványok czimét és igen soknak a leirását közölte Szabó Károlylyal s ezekre nézve aug. 16-án azt irja: „a legszivesebben köszönöm a visszaküldött könyvjegyzékemhez mellékelt gondos följegyzéseket, melyeket tegnap vettem s munkámban azonnal fölhasználtam. E réven „Régi Magyar könyvtárában“ a nem magyarnyelvü nyomtatványok között 58 darabnál van jelezve, hogy az s azok a sz.-keresztúri unitárius gymnasium könyvtárában megvannak.

A magyarnyelvü nyomtatványokról pedig azt irja, említett levelében: „a sz.-keresztúri könyvtár régi magyar nyomtatványait saját példányomba mind bejegyezgettem, és igy azok a R. M. K.-

[1] E kiállításra a következő könyveket kérte fel a rendezőség:

1. Dávid Ferencz: Isteni dicziretek, imádságok és magasztaló énekek. 12. r. (Kolozsvár XVI. száz).
2. Énekes könyv. (Ájtatos Isteni dicziretek) kis 8. r.
3. Kósa János (várfalvi) Catechesis az üdvességnek fundamentumáról, Kolosvár 1623. kis 8. r.
4. Imádságos könyvecske (Kolozsvár) 1623. 8. r.
5. Koncz Boldisár (solymosi) Hetedszaki reggeli és estéli könyörgések, Kolosvár, 1695. 12. r.
6. Imádságos és énekes kézben hordozható könyveczke, Kolozsvárt, 1700. 12 r.
7. Imádságos könyvetske, melyet naponként olvashat stb. Kolozsvár, 1700. 12 r.
8. Kósa János (várfalvi) Catechesis. Az üdvösségnek fundamentumáról stb. Kolosvár, 1700. 12 r.
9. Kalendárium 1632-re, Brassó, 2 r.

[2] Lásd e tárgyban irt leveleit a gymn. levéltáraban XXIII. csomag 58 sz. a. 3 drb és 65 sz. a. 1 drb.

tár 2-ik bővített kiadásában, melyet 1888-ban szándékozom kiadni, mind föl lesznek véve."

A gymnasium könyvtárának értékességét bizonyítja az is, hogy Szabó Károly említett leveleiben nem egy, de több darabról irja, hogy azokat eddig nem látta, hogy újak előtte. Csak egyet említek meg sept. 19-én irt leveléből: „Grammatica Philippi Melanchtonis... Coronae... 8. r. 482 lap... Szóról-szóra egyezik a kolozsvári 1570-diki kiadással; azzal a különbséggel, hogy ezen brassai kiadás végéhez nincs csatolva Camerarius Joachimnak 1552-ben irt czikke „de Orthographia", mely az 1570-diki kiadáshoz *„recens accessit"*. Ebből bizonyos, hogy ezen brassói kiadás megelőzte a kolozsvári 1570-iki kiadást, sőt a kolozsvári 1556-iki kiadásnál is régibbnek tartom.

Görög, latin betüi, nyomdai kiállítása brassói nyomtatványnak bizonyítja, amit kétségtelenné tesz a 320. és 321. lap között álló második czimlevél, melyen ott áll: Syntaxis Philippi Melanchtonis . . . *Coronae.*

Ezen unicum, munkámra nézve valódi nyereség."

Mi kincs van e könyvtárban, nem sok ember tudja. Értéke akkor fog kitünni, mikor catalogusa nyomtatásban megjelenik. Ez pedig könnyen eszközölhető, főképen az értesítő útján. Jelenjék meg a gymn. értesítőjében évenként egy, vagy két szaknak a catalogusa s néhány év alatt az egész ki leszen nyomtatva.

A KÖNYVTÁR KEZELÉSÉRE VONATKOZÓ SZABÁLYOK.[1]

1. A könyvtárnokot Sz.-Keresztúron az isk. igazgatóság választja s az E. K. Tanács megerősiti.

2. Az iskolai igazgatóság kebeléből az isk. igazgató elnöklete alatt kiküldött bizottság veszi át a könyvtárt a távozó könyvtárnoktól s adja át az új könyvtárnoknak s eljárásáról jelentést teszen az isk. igazgatóságnak.

3. A könyvtárnok, mint az iskolai könyvtár őre, a gondjaira bizott könyvek, ős nyomtatványok, kéziratok, oklevelek, sajátkezü iratok — autographok — metszetek, tér- és egyéb képek, tervrajzok s apróbb nyomtatványok, érmek, régiségek és a könyvtárban el-

[1] Kiadatott az E. K. Tanács által 274—1889. t. ü. sz. a.

helyezett egyéb tárgyak felett gondosan őrködik, hogy azok közül semmi el ne vesszen.

4. A könyvtárba akár vásárlás, akár ajándékozás útján jutott könyvek, hirlapok, kéziratok, érmek, régiségek stb. azonnal a beérkezés napján bejegyzendők a könyvtár főnaplókönyvébe a következő módon: a) a szerző neve, b) a könyv főczíme, a kötetek, v. füzetek számával, c) a darabszám, d) a nyomtatás helye és éve, e) a könyv ára, v. értéke, f) az ajándékozó neve és az ajándékozás ideje.

A felszerelési czikkek, bútorok a leltárba vezetendők.

5. Az érmek és régiségek kivételével, minden egyes darab a könyvtár bélyegzőjével megbélyegezendő; még pedig a könyvek s apróbb nyomtatványok a czimlapon és végén s ha lehet a közepén is. Ezek, valamint egyebek is oly helyen bélyegzendők meg, hol a bélyegzés által a szöveg, vagy festmény sérelmet nem szenved. A külön könyvtártesthez tartozó s az alatt a czim alatt külön kezelendő könyv, az illető könyvtár bélyegével is ellátandó.

6. A fennebbi módok szerint ellátott könyvek, miután az illető könyvtártest, az állvány oszlop és a polcz jegye s a könyv helye, darabonként a könyv alsó sarkára fel lett ragasztva, vagy a bekötött könyv táblája belső oldalának felső részére, a fűzött daraboknak pedig külső czimlapjára fel lett irva, az illető könyvtártestbe elhelyeztetnek.

7. Minden könyvtár számára három-három lajstrom szolgál. 1. A *könyvtári polczlajstrom*, melybe minden már elhelyezett könyv beiratik ily sorrendben: a) a szerző neve, b) a műnek egész czíme, a kötetek v. füzetek számával, c) a nyomtatás helye és éve, d) a darabok száma, e) a könyvtár, állványok, polcz és hely.

2. A *betűsoros* és 3. a *szakszerinti lajstrom*, melyekbe a béjegyzések a fennebbi módon eszközöltetnek.

8. A felszerelések, az érmek és régiségek számára egy-egy leltár szolgál, mindenik két példányban, melyek közül az egyik példány az isk. igazgatóságnál, az igazgató felügyelete alatt leend, a másik pedig a könyvtárban marad. A leltárakat a könyvtárnok és isk. igazgató irják alá.

Egy naplónak kell lenni az E. K. Tanács és igazgatóság rendeleteinek egymás után való sorrendben, a vétel idejének megjelölésével való szószerinti bejegyzésére.

Egy lajstrom ismét a többszörös és csonka példányok számára, hogy igy a többszörös példányokat másokkal kicserélni, vagy bármiképen értékesíteni, a csonka példányokat pedig kiegészíteni lehessen. Többszörösnek azonban oly példány nem tekinthető, mely ugyanazon helyen bár, de más évben v. egészen más helyen adatott ki.

9. A könyvtárt használhatják: a) az iskóla tanárai; kik az időnkint kivett könyveket hosszabb ideig tarthatják maguknál, de kézikönyvül nem használhatják; a tanév utolsó havában azonban mulhatlanul tartoznak visszaadni; tehát az egyszer kivett könyveket, egy tanévnél tovább, semmiesetre sem tarthatják maguknál. A tanítás sikerének előmozdítására, a könyvtárból kivett könyvekből; szakkönyvtárt állíthatnak össze az arra kijelölt szekrényekben, melyeket azonban a tanév végén, a könyvtárba visszaadni tartoznak.

b) A tanuló ifjuság; de ezeknek — a hanyag, vagy rosz magaviseletüek kivételével — csak oly könyvek adhatók ki, melyek könyvkereskedési úton bármikor megszerezhetők, még pedig egyszerre csak egy darab és legfölebb 14 napi időtartamra.

A kölcsönzött könyvet falura kivinni, maga neve alatt más számára kivenni nem szabad; ki ezen visszaéléseket elkövetné, az a könyvtár további használatából magát kizárja.

c) A városban lakó, egyes tudományszakot kedvelő emberek, míg a könyvtár mellé alkalmas olvasószoba berendezhető lesz, a könyvtárnok csak saját neve és felelősségének terhe alatt adhatja ki azokat a könyveket, melyek a tanároknak is kiadhatók.

d) belső embereink, kik egy hónapi időtartamra vehetnek ki a könyvtárból könyveket.

10. A kivett könyvek czímét és darabszámát s a kivétel idejét a könyvtárnok jegyzi bé a kikölcsönző könyvbe, a kivevő csak nevének sajátkezü beirásával ismeri el a kivétel valóságát. A könyvek visszaadásakor a visszaadás ideje is bejegyeztetik.

11. Ha a visszahozott könyvben, bármi tekintetben hiányosság találtatnék; nevezetesen, ha be lenne mocskolva, egyes levelek béhajtva, összerücskölve, befirkálva, vagy elrongyolva, vagy esetleg egyes darabok a kivevőnél elvesznének: akkor az illető, kinek a

használatában történt a fennebbi hiányosság, vagy kár, tartozik újat venni és bekötve a könyvtárba beadni.

12. Becses emlékek, ritkaságok, autographok, könyvárusi úton többé meg nem szerezhető, vagy nagy értékü könyvek, érmek és régiségek senkinek sem adhatók ki. Ha azonban valaki ezeket is használni akarná, benn, a könyvtárban a könyvtárnok felügyelete alatt teheti.

13. A könyvtárt idegenek is látogathatják, a nélkül, hogy könyvet kölcsönöznének ki. Ezekkel szemben udvariasság alkalmazandó s nekik a kért felvilágosítások megadandók, végül felhívandók, hogy nevüket és állásukat, a látogatás napjának megjelölésével, a *látogatók* könyvébe szíveskedjenek beirni.

14. A könyvtár helyiségeiben pipázni, szivarozni, gyufát gyujtani, égő gyertyával, vagy lámpával járni, az esetleg támadható tűzveszély elkerülése végett, senkinek sem engedhető meg.

15. A könyvtár helyiségei állandóan tisztán tartandók; e végből a padozatok évenként kétszer felsurolandók; falak, szekrények, állványok tisztaságára nagy gond fordítandó.

16. Minden iskolai év vége felé, az isk. igazgatóság kéttagu bizottságot küld ki, az igazgató elnöklete alatt, mely a könyvtári naplókat, leltárakat stb. megvizsgálja s jelentését, még az iskolai év bezárása előtt, beadja. Ennek végrehajtásáról az igazgató felelős.

17. Minden tanév végével, a már végleg elhelyezett és még el nem helyezett könyvekről, kéziratokról stb. az ugyanazon tanévben ajándékozott és vásárolt könyvekről, érmek és régiségekről, felszerelési cikkekről külön-külön, darabszám szerint való részletes, táblázatos kimutatás készítendő, hogy kitünjék, hány darab van állandóan elhelyezve, hány még elhelyezetlen és hány darabbal szaporodott évenként a könyvállomány; úgyszintén a könyvtári szerelvényekre, beköttetések és vásárlásokra évenkint tett költségekről, s e kimutatások, a könyvtárnok jelentése mellett, az igazgatósághoz béadandók. Az isk. igazgatóság végzésével együtt, az igazgató tanár, mindezeket az évi zártudósításhoz csatolva, az E. K. Tanácshoz felterjeszti.

18. Az iskolai év végével kimutatás adandó arról is, hogy a tanév folytán minő könyvek kölcsönöztettek ki, hogy látható legyen, miféle szakmunkák voltak leginkább keresettek; valamint

arról is, hogy esetleg kik által kivett könyvek nem adattak vissza, vagy kiknél szenvedtek sérülést, melyeknek miként való visszaadása tárgyában az igazgatóság határoz.

19. Ezen szabályoknak megtartásáról, illetőleg megtartatásáról s átalában az egész könyvtárról a könyvtárnok felelős.

20. Ezen szabályoknak, a körülményekhez képest való módosításáról, vagy kibővítéséről koronként az E. K. Tanács intézkedik az E. Főtanács 23–1857. sz. alatti végzése szerint.

b) Ifjusági könyvtár.

Iskolafőnök — senior — Péterfi Sándor 1837-ben létesítette az „*Olvasó Társaság*"-ot. Ennek alapszabályokat dolgozott. A társaság, vagy egylet czélja, az alapszabályok szerént, a müvelődés. E végre a főpontok ezek lettek: könyvek, folyóiratok szerzése, olvasása; fordításbeli gyakorlatok; versek és értekezések dolgozása.

Az „*Olvasó társaság*" 1837. október 28-án tartotta első ülését. Ötvenen kötelezték magukat, hogy ez önmüvelésre szánt társaság szabályait megtartják. Péterfi S. a czélt fejtegetve, lelkesítő beszédet tartott. Elnöknek Nagy Ferencz, főjegyzőnek Péterfi Sándor, aljegyzőnek pedig Albert János választatott meg.

Ezután minden vasárnap és szerdán ülés tartatott. Felolvasták a „*Vasárnapi Ujság*"-ból, az „*Athenaeum*"-ból egy-egy fontosabb, nevezetesebb czikket stb. Sőt a kolozsvári deákok közül is többet, u. m. Berde Áront, Kőváry Lászlót és Jakab Eleket az új társaság tagjaiként megnyervén, ezek leveleit[1] felolvassák s azok által épülnek, buzdulnak.

Péterfi Sándor most már az ifjusági könyvtár létesítését vette czélba. Az innepekre kimenő legatusokat megbizta, hogy a társaságot és annak czélját a vidéken élő derekabb emberekkel igyekezzenek megismertetni és azokat a pártolásra megnyerni. Ilyformán többektől kaptak pénzt és ajándékkönyveket. S így az

[1] Lásd „*az olvasó társaság irománytára*" czimü könyvben, az ifjuság könyvtárában.

1837—38. isk. év végén az ifjusági könyvtárban volt 29 mű, 47 darabban.

1838. márczius 4-én tartott ülésben indítványozza Péterfi S., hogy az olvasó társaság tagjai szerkeszszenek egy lapot s abból minden héten egy félív — kéziratban — jelenjék meg, amelyben az ifjak irodalmi szárnypróbálgatásaikat tegyék, és meghatároztatott, hogy márczius 11-én meginduljon *„Tavaszi Bimbók"* czim alatt. Ez a lap ma is fennáll. Első szerkesztője Péterfi Sándor volt.

Az ifjusági könyvtár, a város és vidékére nézve, az úgynevezett kölcsönkönyvtárt pótolta és pótolja ma is. Használta és használja ezt, az ifjuságon és tanári személyzeten kivül, csekély dij mellett, a városi és vidéki értelmes közönség.

Az ifjuság beltag, a városi és vidéki olvasó pedig kültag czimen használta a könyvtárt Tagsági-dij a beltagokra nézve volt kezdetben 2 Rfrt 30 kr; a kültagokat illetőleg 3 Rfrt s ez igy volt csaknem az 50-es évekig; ekkor a beltagok tagsági dija 1 frt 25 krban, a kültagoké 2 frt 10 krban állíttatott meg. A 80-nas évekig csak az ugynevezett deákosztályuak lehettek tagjai; de az újabb időben másként szerveztetett. A kültag 3 frtot fizet; és az összes ifjuság befoly évenként a könyvtár gyarapítására. Az I., II. gymn. oszt.-beli tanuló 30 krt; a III-ik 50 krt és a IV., V. oszt.-beli tanuló 1—1 frtot fizet évenként. E régi normán bejött évenként 110—170 Rfrt váltakozva, mig a mostani gyakorlat szerént 90—100 oszt. értékü frt között váltakozik a bevétel.

Az alapítók, hogy az olvasó-társaság, a könyvtár iránti érdeklődés ne lankadjon, elhatározták, hogy minden 10-ik év nov. 7-én, emlékünnepet tartsanak a társaság tagjai. Az első tizéves emlékünnep 1847. nov. 7-én tartatott. Lőfi Áron köztanító volt az alkalmi szónok, aki egy lelkes és magvas beszédben [1] ismertetvén multját az egyletnek, irányt mutat a jövőre nézve.

Az ifjusági könyvtár gyarapítása kiváló gondját képezte nemcsak magának az ifjuságnak, de az ifjuságot vezető tanítóknak is. S hogy a tagsági díjakon kivül más forrás is nyiljék e czélra és a tizéves emlékünnep is annál maradandóbb nyomokat hagyhasson, 1854. dec. 3-án tartott olvasóegyleti gyülésen 29. pont alatt, Pálfi

[1] Lásd „Irománytár" czimü könyv 71—73 lapjain, az ifjuság könyvtárban.

Lajos köztanító „*kölcsönöző-egylet*“ létesítését indítványozza, mely egylet a kamatokból gyült vagyonnak egy bizonyos részét mindig adja át könyvek szerzésére, a tízéves ünnepély alkalmával az olvasó-társaságnak. Az indítvány elfogadtatott s alapszabályok szerkesztettek, mely szerint ez egyletnek a hatodik osztályon (vagy később a III. gymn. osztályon) elkezdve lehetnek tagjai azok a tanulók, akik 25 váltókrajczárt fizetnek évenként az egylet pénztárába. Többen 2 vagy 4 részvényt is fizetve, összesen 69 részvénynyel, 34 Mfrt 25 kr befizetése folytán, megindult az igy begyült pénz kamatoztatása a tagok között. 1859 ben 15, 1860-ban 17, 1879-ben pedig 20 oszt. ért. krajczárra emeltetett a tagsági dij, mint részvény.

Minthogy az ifjusági könyvtár második tízéves emlékünnepe 1857-ben közel volt s ez alkalomra a kölcsönzőegylet igen csekély összeggel tudna az ünnepély fénye emeléséhez járulni, már az alakuláskor, az alapszabályokban kimondatott, hogy 1867-ben induljon folyamatba az a segélyezés, a mely a kölcsönző egyletre nézve czélul van kitüzve.

A kamatlábra alapszabályilag meg lett állapítva, hogy egy tag 1 vagy 2 frtnál többet nem vehet kölcsön s arra az első tíz napra nem fizet semmi kamatot, de azután minden tíz napra 1 frt után egy krt fizet mindaddig, ha a tíz napból csak egy nap használta is a pénzt, a míg a kölcsönt visszafizeti. Az iskolai évek végére a kölcsönt teljesen vissza kellett fizetni.

1867-ben a tízéves emlékünnepélyen Gombos Samu isk. főnök — senior — tartott egy nagyszabásu emlékbeszédet, mely alkalommal a kölcsönzőegylet 217 frtot adott át oszt. értékben, az olvasó társaságnak. Kamatoztatásra visszatartott 60 frtot.

1877-ben pedig, a mikor a tízéves emlékünnepélyi szónoklatot Marosi Ferencz V-ik oszt. tanuló tartotta, átadatott az olvasó társaságnak 366 frt 24 kr. o. é. Kamatoztatásra visszamaradt 60 frt.

Ez egylet üdvös volta, a végczélt tekintve, kétségbevonhatlan, de, ha azt vizsgálja az ember, hogy minő százalékkal dolgozott, illetőleg adóztatta meg magát az ifjuság és hogy az ifju, már tanulói éveiben, kezdette megtanulni, megszokni, nem a takarékosságot, a gyüjtést, hanem az adósságcsinálást, éppen ellen-

kező véleményre jut, hogy t. i. inkább ártalmas, mint hasznos, úgy neveléstani, mint gazdasági szempontból. A gymnasium igazgatósága így fogván fel a dolgot, elérkezettnek látta az időt, hogy ez állapoton változtasson s mielőtt a tízéves ünnepély elérkezett volna, megtette a lépést és ajánlatot az egyházi felsőbbségnél, kellő indokolás mellett, hogy az egylet beszüntettessék; de hogy azonban az ifjusági könyvtár pénzügyi ága törést ne szenvedjen, a kölcsönzőegylet vagyona, mint könyvtár alap tőkésíttessék. Az E. K. Tanács 86—1886. sz. alatt az ajánlatot elfogadva, a kölcsönző egylet megszüntetését és a készlet tőkésítését az irt czélra elrendelte, olyformán, hogy a kamatok minden második évben könyvek szerzésére fordíttassanak, a tőke pedig elkölthetetlen legyen, s mint ifjusági könyvtár-alap szerepeljen ezután. A vagyon ez alkalommal volt 392 frt 4 kr. o. é. Mikor 400 frtra szaporodik, az leszen az állandó alap. Ez úton leve az ifjusági könyvtárnak 400 frt alaptőkéje.

Az olvasó társaság tagjainak főgondját képezte eleitől fogva a könyvtár gyarapítása és kellő rendben tartása. 1879. óta nyomtatott katalogusa van. Az 1894—95. isk. év végén volt e könyvtárban összesen: 952 mű, 1972 kötet, 1425 drbban.

c) *Gyüjtemények.*

a) TERMÉSZETTANI SZERTÁR.

1.	A szilárd, cseppfolyós és légnemü testek mechanikájához van	17 drb.
2.	A hangtanhoz	4 „
3.	A fénytanhoz	7 „
4.	A hőtanhoz	2 „
5.	Elektromossághoz, delejességhez	12 „
6.	A vegytanhoz való szerek, kisérletekhez eszközök.	88 „
7.	Természettani falitáblák	8 „
	összesen:	138 drb.

Ezeknek értéke: 340 frt 84 kr. o. é.

b) TERMÉSZETRAJZI SZERTÁR.

Péterfi Sámuel tanár, ásvány, kőzet- és kövület gyűjteménye, melyet szász-városi tanító korában állított össze, megvásároltatott a gymn. részére 1866-ban 56 frttal.[1] 1878 óta a szertárak felügyelője Barabás József tanár. Az ő rendezése és kimutatása szerint van e szertárban:

1. Ásvány és kőzet	336 drb.,	vétel- és becsértéke:	140 frt	— kr.
2. Kövület . . .	183 „	„ „	40 „	— „
3. Ásványtan tanításához szükséges taneszköz .	35 „	„ „	25 „	— „
4. Állatok tömve s spirituszban .	81 „	„ „	75 „	— „
5. Állattani falitáblák	15 „	„ „	5 „	— „
6. Szárított növények	550 „	„ „	17 „	59 „
7. Növénytan tanításához eszközök	16 „	„ „	23 „	80 „
8. Praeparatumok .	12 „	„ „	8 „	— „
		összesen	334 frt	39 kr.

Ajándékozás útján nagyobb értékű adománynyal gyarapította Dr. Gróf Haller Béla, 1880-ban 350 darabból álló növénygyüjteményt ajándékozott s 1881-ben pedig, Triestben léte alatt szerzett 46 drb üvegbe és spirituszba helyezett tengeri állatot.

c) TÖRTÉNELEM-FÖLDRAJZI GYÜJTEMÉNY.

Fali térkép 28 drb; földgömb, tellurium, planetarium 6 drb. Ezek értéke összesen: 147 frt o. é.

d) RAJZOLÁSHOZ.

Minta 529 drb. Eszköz 6 drb. Ezek összes vétel- és becsára: 102 frt 70 kr. o. é.

[1] E czélra egyesek adakoztak 43 frtot. Lásd: gymn. levéltára XIV. csomag, nr. 6; de, hogy kik adakoztak névszerint, annak nincsen nyoma.

e) ÉREM- ÉS PÉNZGYÜJTEMÉNY.

Nyugalmazott kir. udvari tanácsos, nagy-kedei Fekete Sámuel és neje született Kendi Kandida, mindketten ev. reformatusok, Szent István királytól kezdve a jelenkorig uralkodott magyar királyok és fejedelmek eredeti arany és ezüst pénzükből álló becses gyüjteményüket, 1868-ban junius 10-én, örök tulajdonjoggal ajándékozták — mint a nyomtatott catalogus végén irják — a nemes Székely nemzet fiainak, a hazai történelemben való művelődésére, élvezetül és megőrzésül; tüzetesen pedig a székely-keresztúri unitár. oskola tanuló ifjai számára, — mely tanintézetnek egy e végre zárral díszesen készített üveg boritékos ládában szakonként rendezve adják át, — tudományszerü használatul. E gyüjtemény 82 darabot tartalmaz.

Gyarapította az érem- és pénzgyüjteményt 1879-ben Gróf Haller József 1 drb 1819-beli 2 frtos tallérral; 1880-ban László Domokos pap, 2 drb ezüst és 3 drb mult századbeli rézpénzzel; 1884-ben Szabó Mózes p. ü. titkár 1 drb amerikai $^1/_4$ dollár értékü pénzzel; 1886-ban Ferenczi Áron, medeséri pap 36 drb réz és 21 darab régi ezüst pénzzel; 1894-ben pedig Ujfalvi Kovács Lajos, csikszeredai kir. törvényszéki biró, 20 drb régi római pénzt ajándékozott. E pénzeket a márkosfalvi határon találták és a budapesti fémjelző hivatal határozta meg. Értékök 30 frt 73 kr. A múlt századból és e század első feléből van még 65 drb honi rézpénz.

f) A GYMNASIUM LEVÉLTÁRA.

Az 1794-ik évtől kezdve 1877—78. isk. évig rendezte Sándor János igazgató. A miket megkaphatott, összeszedhetett, csomagokba kötötte, jelezte, számozta s igtatókönyvbe vezette és így, rendes kezelést indítva meg a levéltárnál, tovább folytatta. A levéltár 1895-ik év végén magában foglalt XXXIII. csomagot, melyekben van összesen: 2528 drb. okmány. [1]

[1] 1850. előtti időkre nézve sok hiányzik. Az itt kimútatott 2528 drb számba nincsenek bele számítva a gymn. története megirhatása érdekében összegyüjtött okmányok számai. Ezek utólagosan egy, vagy több külön csomagban fognak beigtattatni.

g) TORNASZEREK.

A szabadban és teremben 176 darab. Ezeknek a beszerzése került összesen: 244 frt 88 krba o. é.

h) KÉPTÁR.

Jóltévők, alapítványozók, írók, tanárok képei keretekben, összesen 40 drb.

XIII.

HÁLA-ÜNNEPÉLYEK.

Az unitáriusok Egyh. főtanácsa 30—1862. sz. alatt, azon indokból, hogy kegyes jóltévőink áldott nevei ezután is kegyeletes emlékezetben tartassanak, egyfelől, másfelől pedig, hogy az áldozatkészség és buzgóság élesztessék, meghatározta:

1. Hogy jóltévőink emlékezetére tartassék egy hálaünnepély kolozsvári, tordai és keresztúri iskoláinkban a jövő 1863. éven kezdődőleg, minden 5-ik évben; mely ünnepély semmi szin alatt nem történhetik templomban, csakis az iskola falai közt leszen végrehajtandó.

2. Ez ünnepély megtartására nézve a helyi viszonyok tekintetbe véendők lesznek s azok szerint a szükséghez képest, a Husvét és Pünköst közt eső szorgalmi időszak alatt, bármelyik napon is megtartathatik.

E fontos és nagyjelentőségü határozat következtében az első hálaünnepély, a meghatározott sorrend szerént, 1863. május 13-án tartatott meg a sz.-keresztúri gymnasiumnak feldíszitett udvarán. A megnyitó és bezáró beszédet tartotta Koronka József igazgató-tanár. Mihály János felügyelő-gondnok életiratát[1] pedig felolvasta Sándor Mózes r. tanár.[2]

[1] Ez életiratot sajnálattal nélkülözzük.

[2] Beszédet tartott még egy tanuló ifju is, egy másik pedig szavalt s közbeközbe az ifjuság hármoniás éneket énekelt. Ez így volt a következőknél is,

A 2-ik hálaünnepély 1868. május 19-én tartatott csakugyan a gymn. udvarán. Megnyitó és záró-beszédet tartott Marosi Gergely igazgató-tanár. Szabó Sámuelnek, a gymn. első igazgatójának életiratát felolvasta Sándor János köztanító.

A 3-ik hálaünnepély volt 1873. május 21-én a gymn. udvarán. Megnyitó és zzáróbeszédet Marosi Gergely igazgató-tanár mondott. Sándor János rendes tanár pedig: „A székely-keresztúri unitárius gymnasium épittetésének történelmi rajza, tekintettel a jóltévőkre“ czimü leirást, értekezést olvasott fel. Ezek meg is jelentek a Ker. Magv. az évi folyamában.

A 4-ik ünnepély 1878. május 29-én tartatott.[1] Megnyitó és zárbeszédet mondott Sándor János igazgató-tanár. „A gymnasium jóltévőiről általában“ czimü értekezést olvasott fel Gombos Samu rendes tanár.

Az 5-ik hálaünnepély volt 1883. május 27-én. Megnyitó és záróbeszédet tartott Kozma Ferencz gymn. gondnok. „Muzsnai ifjabb Demeter János élete és alapítványa“ czimü felolvasást pedig Sándor János igazgató-tanár. E beszédek és felolvasás megjelentek a Ker. Magv. az évi folyamában.

A 6-ik hálaünnepély 1888. május 10-én lett megtartva. Megnyitó és záróbeszédet mondott Sándor János igazgató-tanár. „Nagy-Solymosi Koncz János élete“ irta és felolvasta Péterfi Lajos rendes tanár. E beszédek és életirat is megjelentek a Ker. Magvető az évi folyamában.

A 7-ik hálaünnepélynek 1893-ban kellett volna lenni, de minthogy 1894-re a gymn. 100 éves ünnepe volt tervbe véve, a gymn. igazgatósága kérést intézett az E. K. tanácshoz, hogy a két ünnepély egyesittessék ez alkalommal s maradjon 1894-re.

Az EK. Tanács, a kérést indokoltnak találván,

[1] Ez és a következők mind a gymn. nagy termében tartattak.

323—1893. t. ü. sz. a. megengedte, hogy 1894-ben tartassék meg.

A 100 éves ünnepély 1894. junius 28-án tartatott meg nagy és díszes közönség jelenlétében, a gymn. nagy termében, az érdemsorozat felolvasása alkalmával. Megnyító beszédet mondott Rafaj Domokos esperes. „Visszatekintés a gymnasium történetére s egyszersmind száz éves fordulói záró-beszéd.“ Ezt tartotta Sándor János igazgató-tanár. Az évi Ker. Magvetőben s egyszersmind különlenyomatban is megjelentek e beszédek. E füzet czíme: *„Visszatekintés a székely-keresztúri gymnasium száz évére.“*

XIV.

AZ 1883. ÉVI KÖZÉPISKOLAI TÖRVÉNY ÉLETBE LÉPÉSE UTÁNI IDŐK.

A középiskolai törvény változásokat idézett elő úgy a tanításban, mint az iskolák bérendezésében és felszerelésében. Nagyobb anyagi erőfeszítést kivánt és kiván, hogy a kor szükségleteit kielégítő szellemi, értelmi magaslatra juthasson a nemzet. Építés a czélja, ha a rombolás árán is.

E törvény alatt áll a székely-keresztúri gymnasium is. Sok reményt kötött hozzá. Remélte, hogy törekvéseiben gyámolítja s nemcsak a szigorból, de kedvezéseiből is juttat valamicskét ez intézetnek, melyet száz éven keresztül táplált a vallásközönség. Nem vádképen, de kimondható, hogy csalódott.

A szervezkedés alkalmával, a n.-szebeni tankerületbe lett béosztva, a keresztúri gymnasium. Már az 1883—84. iskolai évvel megindult a miniszteri megbízott látogatása. A látogatások azt eredményezték, hogy a nméltóságu miniszter úr 15,180—1885. sz. a. megintést intézett a fentartó testülethez, hogy a gymn. épülete a

bennlakás és tanítás kettős czéljára elégtelen és hogy nincsen annyi rendes tanár alkalmazva, a hányat a középiskolai törvény kiván.

Az E. K. Tanács 59—1886. t. ü. sz. a. közölte a megintést a gymn. igazgatóságával. Az igazgatóság a bennlakást illetőleg terjedelmes feliratot terjesztett az E. K. T. eleibe, melyben kimutatta, hogy 14 szoba fordítható bennlakásra s egy-egy bennháló tanulónak, mint eddig, úgy ezután is jut 14—15 m^3 levegő.[1] S hogy más szükségeken miként lehessen segíteni, arra nézve kérte az E. K. Tanácsot, hogy, vagy a felekezet közpénztárából, vagy pedig az államtól eszközöljenek segedelmezést, mert azon csekély jövedelemből, minő ez intézeté, teljes lehetetlen a törvény követelményeinek eleget tenni.

Az egyh. főtanács 18—1886. számu felterjesztésére, melyben a keresztúri gymn. számára az államsegélyt a maga részéről is kérelmezte, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr ő nagyméltósága 34,359—1886. számu leiratával azt jelentette ki, miszerint fentartja 20,531—1886. sz. a. közlött azon határozatát, mely szerint a keresztúri gymnasium állami fontosságát nem ismeri el s azért az állami segedelemben nem fogja részeltetni, hanem azt ajánlja, hogy a könnyebb fentarthatásért IV. osztályu gymnasiummá redukáltassék.

Továbbá 51,317—1886. számu leiratával, azon az okon, mert a gymnasium körül korábban jelzett hiányok csak részben pótoltattak, különösen pedig, mivel e középiskolai törvény 32. §-a szerint megkivánt tanerő még nincs egészen beállítva, a keresztúri gymnasiumot az irt törvény 53. §-a értelmében a második megintésben részesítette.

Az állami segély elmaradott, de az intés pontoson megadatott. E tény az 1887. évi Dicső-Szt.-Mártonban tartott zsinati főtanács eleibe terjesztetett. Az előterjesz-

[1] A tanulóknak az évi száma szerint van a számítás.

tésből mindenki azt tudta meg, hogy a keresztúri gymn. veszélyben van; *mert IV. osztályra redukálása, csak az áldozatoktól irtodzó, vagy nevén nevezve, az áldozni nem akarók előtt lehet kivánatos; de azok előtt, a kik a vallásközönség egyetemes javát, a Székely nép boldogulását ohajtják, elvetendő, mint káros és veszélyes.*

A IV. osztályra redukálás kijelentése nagyszerü jelenetet idézett elő az említett zsinati főtanácson. Ezt az *ominosus reductio* szót egy szájból se lehetett hallani, de igen a száz forintok igéretét nagyon sokaktól az új tanári székre.[1] A keresztúri gymn. iránti lelkesedés, rajongó szeretet eszközlé, hogy e zsinati főtanácson egy rendes tanári szék szerveztetett és erre Péterfi Lajos okleveles tanárjelölt meg is választatott és a lelkész-tanár elismerése felterjesztetett.

A törvénynek e szerint ennyiben elég lett téve s a *a követelés megszünhetett volna*, de nem szünt meg, mert a főigazgató 1888—89. évi látogatását illető felterjesztésében, még egy rendes tanári szék beállítását kivánja a középiskolai törvény alapján. Az egyik, t. i. előbb kivánt nehézség legyőzetvén, a másik dobatott a fentartó testület elébe. 28,680—1888 és 20,609—1889. sz. a. még egy rendes tanár béállítását sürgeti a nméltóságu miniszter úr, vagy az V-ik osztály beszüntetését, mert a lelkészt nem ismeri el rendes tanárnak.

Az 1889. évi egyh. főtanács feliratot határoz 18 sz. a. és pedig úgy, hogy azt egy küldöttség adja át a nméltóságu miniszter úrnak. E feliratban ki lett fejtve, hogy a kétszeri megintés idején *csak egy rendes tanár kivántatott* s annak elég is lett téve a Dicső-Szt.-Mártonban tartott zsinaton, *s most még is újból egy másik rendes tanárt sürget;* kéri az egyh. főtanács, hogy a lelkészt az 1883. évi XXX. t.-cz. 29. §-a alapján ismerje el 6-ik rendes tanárnak.

[1] Lásd e tanári székre tett adományokat a „Függelék“-ben és a vagyoni kimutatást a VII-ik szakaszban.

E felterjesztésre a miniszter úr 54,337—1889. sz. a. kijelentette, hogy áll a korábbi kivánsága mellett s így, vagy az ötödik osztály beszüntetésére, vagy pedig a 6-ik rendes tanár béállítására lett felhiva a vallásközönség. Ennek következtében, a gymn. igazgatósága kezdeményezése folytán, az E. K. T. 24—1890. t. ü. sz. a. egy értekezlet összehivását rendelte el Sz.-Keresztúrra. Az értekezlet az évi május 31-én megtartatott, *Daniel Gábor* főgondnok úr elnöklete alatt, a gymn. nagytermében, a melyen egyhangulag kimondatott, hogy *az V-ik osztályt megtartja* a vallásközönség mindenképen *még áldozatok árán is.* Ez alkalommal. a gymn. iránti melegérzés, érdeklődés folytán, 2000 frtnál nagyobb összeg lett felajánlva egyesek által a 6-ik tanári szék alapjára. A további adakozásra gyüjtőívek lettek szétbocsátva.[1]

Az E. K. Tanács a 6-ik tanári székre a következő iskolai év elejére pályázatot hirdetett; de pályázó csakis 1894. szept. 1-ére akadt, a kit aztán 1895. junius hóban a miniszter úr a keszthelyi polgári leányiskolához nevezvén ki, a hely megüresedett.

A nméltóságu miniszter úr 31,573—1891. számu rendeletével a keresztúri gymnasiumot, a szebeni tankerületből a kolozsváriba osztotta bé; és dr. Finály Henrik, mint miniszteri megbizott, e béosztás után 1892. máj. 14-én tett látogatást. A gymnasiumra nézve ekkor történt az első kedvező nyilatkozat, hogy t. i. *„a székelyföld szélén egy előretolt őrállomása a magyarságnak, fontos missiót teljesít: a székelyt az elnemzetietlenedés ellen védi és számos idegen ajku tanulójának hazafias nevelése által a magyar miveltséget terjeszti.“* E fontos és nagybecsü nyilatkozatra a gymn. igazgatósága azt mondotta: *Imé az ember, a ki jött és nemcsak látta, de meg is értette a helyzetet!*

[1] Lásd a 6-ik tanáriszékre történt adakozásokat is a „Függelék“-ben és a vagyoni kimútatást a VII-ik szakaszban.

Hasonló értelemben nyilatkozott Kuncz E. főigazgató úr is 1893. ápr. 22-én: „*Ez iskola,* úgy mond, *e vármegyében, osztályait tekintve, a legnépesebb; úgy ez, mint földrajzi fekvése is mutatja, hogy ez itt bizonyos nemzeti missiót teljesít, teljesíthet; éppen ezért inkább fejlesztését ajánlja, mint az osztályok számának apasztását.*"

E szép szavak biztatása folytán az E. K. Tanács 1893-ban állami segélyért folyamodik, de a miniszter úr által újból el lett útasítva, azzal a kijelentéssel: nem lát semmi okot arra, hogy a gymnasiumról, már évekkel ezelőtt alkotott véleményét megváltoztassa, mert ez az intézet nem állami fontosságu. 59,004—1893. számu leiratában pedig arra kéri a K. Tanácsot, hogy ezen középiskola teljes rendezését a legsürgősebb téendőjének tekintse s a hiányokat mielőbb pótolja. E törvényen alapuló kivánsága teljesítésétől teszi függővé a további lépéseket, melyek szükségeseknek fognak mutatkozni.

Az 1894. évi főigazgatói látogatás után a miniszter úr ő Nagyméltósága 62,418—1894. sz. a. felhivta az E. K. Tanácsot, hogy a hiányokon segítsen, különben harmadszor is megfogja inteni.

A fennebb említett értekezleten 1890. máj. 31-én, a nagy számmal összegyült érdeklődők a keresztúri gymnasium betegágya körül állottak. A vonagló életért esdekelt. Az áldozatok gyógyitólag hatottak reá, üdülést nyert, de a kór-anyagot a szervezetből nem lehetett egészen eltávolítani, megújult ismét a betegség, mert erejét meghaladó munkára lett kényszerítve.

Háromszáz évnél hosszabb a küzdelem, a melyen átment a felekezet s Isten csodája, hogy még áll. Nagy érdeme van a vezéreknek, de az van a seregnek is, a mely a vihart kiállotta. Ez, a vihartól edzett unitárius sereg kért életet a keresztúri gymnasiumnak az említett értekezleten s kér most is e válságos időkben. Az eredmény, a melyet eddig ezzel elért az egyház terén az unitárius közönség, jogosítja fel arra a reményre, hogy ez a gymnasium az egyháznak ezután még nagyobb szolgálatot tehet, de igen tán a hazának is!

E remény valósulhatásáért folytatott küzdelemben egyik vezérférfi Mlgs. és Főt. *Ferencz József* püspök úr, a ki nem egyszer, de többször járt már a Nméltóságu miniszter úrnál a keresztúri gymnasium megmentése ügyében; a kinek püspökké választatása óta egyik legfőbb gondját képezte, hogy a keresztúri gymn. rendeltetésének megfelelő bérendezést nyerjen. Szóval, tollal és áldozattal járt e tekintetben legelől. Eppen így Mlgs. *Daniel Gábor* főgondnok úr is, a kinek müködése e történeti leirás több szakaszában látható. E két vezérférfiu nevéhez kell, hogy a keresztúri gymn. megmentése és fejlesztésének sikere füződjék. Mindkét név érdemes arra, hogy a nagy munkának eredménye azzal kapcsolatoson örökittessék meg.

Valósulnia kell azoknak, a miket az 1891. évi toroczkói zsinatot megnyító beszédében elmondott e gymn. egyik legjobb, régi barátja Mlgs. *Daniel Gábor* főgondnok úr. A betetőzés csak úgy leszen meg. Azt száz éves küzdelem kéri! Mik legyenek azok, a melyeknek valósulásától fog függeni a keresztúri gymn. fennállhatása? Feleletül s egyszersmind e történelmi leirás berekesztéséül legyenek ide igtatva, az említett zsinati megnyítóból, a következők.[1]

„Oda kell törekednünk, hogy tanáraink fizetése, kedvezőbb körülmények között, az állami tanárokéval egyenlővé tétessék. Ez biztosítaná a legjobb erőknek számunkra leendő megnyerését és megtartását. Bár segíthetnénk mielőbb a keresztúri és tordai tanárok sorsán is, kiknek javadalmazása nem áll arányban a kolozsváriakéval, annál kevésbé a mai kor igényeivel. Javadalmazásuk csaknem irnoki fizetésnek felel meg, holott e kettőnek minősítése és társadalmi állása között nagy a különbség. A sz.-keresztúri tanodánknak is meg van a kulturális és nemzetiségi hivatása. Tévednek tehát némelyek, kik ellenkező nézetet vallanak és ez csak a helyzet nem ismeréséből eredhet. Ezeknek felfogásuk szerint csaknem felesleges Sz.-Keresztúron egy tanoda, minekutánna Sz.-Udvarhelyt három főtanoda van. Ez állítást, ki a viszonyokat

[1] Lásd: „Keresztény Magvető" 1891. évf. 265—266 lap.

alaposabban ismeri, könnyen megczáfolhatja; ugyanis Sz.-Udvarhelyt a két felekezeti főtanoda zsúfolva van: a főreáliskola létszáma a 120-at meghaladja és ha megtekintjük sz.-keresztúri tanodánkat, láthatjuk saját szemeinkkel a tultömöttséget és nemcsak unitárius, de más felekezetü tanulókat, ugy azok között több szászt és románt. A statisztikai adatokat frázissal megczáfolni nem lehet. Jeles emberek vetették meg készültségöknek alapját ezen tanodánkban. Annak látogatása meg a mellett bizonyít, hogy hivatásának megfelel és ha némi hiányok mutatkoznak is, az a tanerők számának csekélységében keresendő, melyen a 6-ik tanári szék állandósításával segítve lesz. De fel kell állítanunk a VI-ik osztályt, melyre már az alap csaknem megvan.

A mult évben Sz.-Keresztúron tartott értekezleten, ez iránt oly lelkesedés tünt fel, mely minden tanügybarát keblét örömmel töltötte el, mely nemcsak hitrokonainknál, de a helybeli más felekezetüeknél is nyilvánult. Nemde ezen hangulat igazolja előbbi nyilatkozataim valódiságát. De hát miben találjuk okát annak, hogy mind a sz.-keresztúri, mind a sz.-udvarhelyi tanodák oly látogatottak? Oka annak azon tanulási vágy, mely Udvarhelymegye lakóit, általában a székelységet áthatja és azon csekély kiadás, melylyel a szülők fiaikat ezen tanodákban taníttathatják.

Azonban meg kell jegyeznem, hogy a sz.-keresztúri tanulók ellátási költsége a sz.-udvarhelyinél sokkal csekélyebb és épp ez ösztönzi Sz.-Keresztúr vidékének lakóit — ezen vidék alatt pedig Háromszék vármegyét is értem — a VI-ik osztály felállításának sürgetésére.

Különben ez nem új eszme; ez már ezelőtt több évvel merült fel, midőn ezen tanodánk épületét, mondhatni magán adakozásból kibővíttettük, sőt némelyek csak ennek reményében segítették elő törekvésünket. De ez szükséges, tekintettel a minősítési törvényre is, mert, mint például a községi és körjegyzői minősítés hat gymn. osztály végzéséhez van kötve. Tapasztalásból tudom, hogy akárhány öt osztályt végzett jóravaló egyén ohajtana jegyzői állást, de a törvényes minősítés hiánya miatt ettől el van zárva.

Némelyek paedagogiai és társadalmi mivelődési szempontból nem pártolják a VI-ik osztály felállításának eszméjét, de ezt sem tartom helyes nézetnek, mert a szülők nagy része alig levén

képes a kolozsvári taníttatás költségeit fedezni, fiaikat az V-ik osztály végeztével hazaviszik. Kétségbe nem vonom, miszerint Kolozsvárt a tanulóknak több alkalmuk van a társadalmi miveltség elsajátítására, de aki ez iránt fogékony, később kezdve is elsajátíthatja. Ellenben, kit anyagi helyzet nem gátol, ha sz.-keresztúri tanodánk VI. osztályu lenne, már az ötödiknek végeztével is felkeresné kolozsvári főtanodánkat.

Mindezeket helyén láttam felemlíteni, mert a sz.-keresztúri tanodánk kibővítése úgy egyházi, valamint kulturális szempontból igen lényeges kérdés; melyre nem csak én, de minden székely unitárius egyén oly nagy súlyt fektet, miszerént azzal mennél gyakrabban kell foglalkoznunk. Meg kellett ragadnom ezen alkalmat nézetem, sőt meggyőződésem közlésére és egyuttal kifejezést adni azon hangulatnak és ohajtásnak, melynek már gyakran voltam tanuja."

Ezekben van megmútatva a keresztúri gymnasiumra nézve a jobb jövő iránya. Az első száz év alapot adott az építhetésre. A második száz év tovább folytatja-e, vagy azt is lebontja, a mit az első épitett? Az unitáriusok java és többsége azt mondja: *tovább.*

XV.

FÜGGELÉK.

A)

A II-ik szakaszban a) 1793—1804-ig terjedő építkezésre tett adományok az adakozók neveivel, összeállítva az 1800. évi a.-boldogasszonyfalvi zsinatból kiküldött bizottság munkálata[1] és a consistorium levéltárából vett másolatok alapján.

1. *Felső fejérkörből:* Ekklézsiák és egyesektől 37 Mfrt 62 dénár.
2. *Udvarhelyi körből:* Ekklézsiák és egyesektől 117 „ 80 „ és 144 véka 13 kupa gabona.
3. *Aranyosszéki* ekklézsiáktól és egyesektől 36 Mfrt 78 dénár.
4. *Keresztúri körből:* Több ekklézsiabeli egyesektől . . . . 252 „ 02 „

Továbbá:

a) Szent-ábrahámi ekklézsia és egyesek 66 „ — „ és 47 szekér követ s 28 napszámot.

b) Csekefalvi ekklézsia és egyesek . . . 1 „ 88 „ és 34 szekér követ, 48 napszámot s szállítottak 17 szekér téglát.

c) Martonos: 30 szekér követ, 4 szekér fát.

d) Énlaka: ekklézsia és egyesek . . . 6 „ — „ és minden gazda 1 szekér követ; továbbá adtak 12 napszámot s Korondról két szekér zsendelyt szállítottak.

e) Korond: 11 1/2 ezer zsendelyt, továbbá 20 szál deszkát s 20 szál fenyőfát s 16 napszámot adott.

[1] Lásd Protocollum Consistorii Repraesentativi unitariorum Claudiopolitani 1780. 81—124 lapjain.

f) *Firtos-Váralya:* ekklézsia és egyesek	1	Mfrt	04	dénár.
6 szekér követ, 20 szál szarufát, 10 napszámot s Korondról 2 szekér zsendelyt szállítottak.				
g) *Csehédfalva:* ekklézsia és egyesek . .	11	„	88	„
h) *Szent-Mihály cum Filialibus*: ekklézsia és egyesek	12	„	72	„ és
minden gazda két-két szekér követ és a mely házat Pálfi Elek és Dénes urak adtak, a szt.-mihályi ekklézsia szállította be.				
i) *Kadács:* ekklézsia és egyesek . . .	11	„	21	„ és
követ 72, fát 21, fövényt 17 szekérrel s 18 napszámot.				
k) *A.-Siménfalva:* ekklézsia és egyesek .	11	„	32	„ és
13 véka gabonát, 34 szekér fát, 80 szekér követ és 28 napszámot.				
l) *Medesér:* ekklézsia és egyesek . . .	4	„	59	„ és
$9^1/_2$ véka búzát s 16 napszámot.				
m) *A.-Boldogasszonyf.*: ekklézsia és egyesek	9	„	—	„
n) *Újszékel:* ekklézsia és egyesek . . .	5	„	12	„ és
követ, téglát szállítottak 53 szekérrel. Adtak még 13 napszámot.				
o) *Bözöd:* ekklézsia és egyesek . . .	6	„	20	„ és
készitettek egy szobát, adtak 25 napszámot és az ekklézsia 30 drb cserefa sast.				
p) *Rava:* ekklézsia és pap	14	„	—	„ és
8 drb cserefa talpat.				
r) *Fiatfalva*: ekklézsia és egyesek . .	11	„	—	„
s) *Pipe:* „ „ . .	3	„	60	„

5. *A marosi egyházkörből:* ekklézsiák és egyesek 55 Mfrt 71 denár.

6. Egyes nemesek és mások is, és pedig névszerint: Biró József 66 Mfrt. Jakabházi Pál 50 Mfrt. Sándor Mózesné 187 Mfrt. Ugron Lászlóné 5 mf. 40 denár. Simén György, sárdi malma szombati vámja jövedelméből 15 mfrt 52 d. Gróf Gyulai Ferencz 12 mf. Pálfi Sámuel 100 mf. Fekete Sándor 1 mf. Gróf Lázár

A SZÉKELYKERESZTÚRI UNITÁRIUS GYMNASIUM ÉS KÖRNYEZETE.

Ádámné 5 frt. Mátéffi István 50 mfrt. Dimén József 20 mfrt. Pakot József egy kanczát csikóstól, elárvereztetett 30 mfrt. Imre György 100 mfrt. Jakabházi Pál 2-szor 200 mfrt. Gagyi Pálfi János 50 mf. Pálfi Zsigmond, József, Szentkirályiné, Miklósi Mihály és Pál, Pálfi Antalné, Lőrinczi József, Lőrinczi János, Pálfi Kristóf, Gálfi István és Fekete Sándor 50—50 mfrtot. Pálfy Dénes és Elek 150 mfrtot.

Ez a kegyes adomány, csak a pénzt véve, teszen összesen 2217 Mfrtot és 41 denárt.[1] Ezen kivül vannak az anyágokban történt adományok.

Továbbá: az iskola *stabilis fundussára* is a Keresztúr körben lévő ekklézsiák 1801-ig adakoztak 759 frt 44½ krt.[2] Ez Kolozsvárra lett beszolgáltatva. Adakoztak e czélra még más körök is, de az idő távolsága és az adatok hiányos volta miatt nem lehet e tekintetben kellő eredményhez jutni. Az e czimen történt adományok a személyi fizetések alapját gyarapították.

b) 1805—1842-ig terjedő építkezésre tett adományok.[3]

a) Pénz.

Keresztúrköri unitárius ekklézsiák s egyesek összesen 783 Rfrt 40 kr. Etédi pap és ekklézsia 47 Rfrt 22 kr. Marosi egyházkör 99 Rfrt 37 kr. Udvarhelyi egyházkör 264 Rfrt 30 kr. Felsőfehéri kör 85 Rfrt. Marosvásárhelyi unitárius urak 89 Rfrt. Keresztúrköri ordinaria collectából összesen 478 Rfrt 31 kr. Fiatfalváról kibocsátott kéregetők útján 66 Rfrt. Erzsébetvárosi communitás 50 Rfrt. Háromszéki egyházkör 30 Rfrt. A vallásközönség pénztárából 480 Rfrt.

[1] Ez a szám a „*Visszatekintés a gymn. százévére*" czimü czikkben közölt számot vagy 266 frttal mulja fölül. Az azután történt kutatás útján kapott adatok folytán lett az emelkedés.

[2] Lásd a gymn. levéltárában I. csomag. Nr. 3.

[3] Lásd: „Protocollum perceptorum et erogatorum sub cursu Reaedificationis Gymnasii Kereszturensis. Inchoatum anno 1818." Továbbá: A keresztúri unitárius egyházkör jegyzőkönyveit az irt évekről és a Consistorium levéltárában levő okmányokat, melyek ez épitkezésre vonatkoznak. Ahol nem lehetett specificálni, ott az adományok összevonva adatnak.

A szászkézdi szász pap 10 Rf. Jármi Miklós deésfalvi 20 Rf. Biró József insp. cur. 120 Rf. Maurer Sándorné 60 Rf. Mihály János utján egyes peresektől 73 Rf. Kovács József b.-ujf. 5 Rf. Szentiványi Györgytől a ny.-gálfalvi malom szombati vámjából 325 Rf. Lövötei András pap, 14 Rf. 54 kr. Belényesi Zsigmond 22 Rf. Jakab Imre és Simó Mihály 4 Rf. Kénosi György 134 Rf. 12 kr. Horváth József keresztúri, 5 Rf. Szászvárosi Koncz János 170 Rf. Horváth Ágoston 1 Rf. Nagy Lázár 50 Rf. Belényesi Lajos 3 Rf. Simó Mihály 10 Rf. Gróf Bethlen Sámuelné, keresztúri birtoka árendájából 150 Rf. Lőrinczi József 3 Rf. Koncz Pál almakeréki udvari tiszt, 20 Rf. Gálfi Pál 23 frt 30 kr. Senior, Kovács Péter gyüjtése 294 Rf. Nagy György szt.-annai udvari tiszt, 10 Rf. Mihály János insp. curator, 30 Rf. Böjthe Mózes pap, 30 Rf. Koncz Márton pap, 35 Rf. Mátéfi István insp. cur. 150 Rf. Simén János insp. curator összesen 1080 Rf. Jakabházi Pál 36 Rf. 40 kr. Pálfi Zsigmond 12 Rf. 30 kr. Pálfi József 5 Rf. Koncz József 3 Rf. Gálfi Mihály 5 Rf. Augusztinovics Sámuel 5 Rf. Simó András 5 Rf. Vas András 5 Rf. Vas Mózes 4 Rf. Kolozsvári Arch. Sámuel 3 Rf. Máté János pap, 2 Rf. Árkosi Mihály 2 Rf. Biró András 1 Rf. Molnár Miklós 2 Rf. Kovács György 2 Rf. Kenyeres András 3 Rf. László Márton 1 Rf. Dimén Ferencz mester, 1 Rf. Szombathfalvi János 2 Rf. Barabás György mester, 30 kr. Vitális Áron 2 Rf Kovács András mester, 30 kr. Gyöngyösi István pap, 1 Rf. Ürmösi József korondi mester 1 Rf. Benczédi Márton pap, 2 Rf. Szász István lévita, 1 Rf. Miklós András pap, 2 Rf. Bomhér József pipei mester, 1 Rf. Lövötei András pap, 2 Rf. Márkos Elek pap, 2 Rf. Bákai Simeon mester 30 kr. Elekes György mester, 1 Rf. Barabás Ferencz pap, 2 Rf. Szabó Mihály mester, 30 kr. Márkos Mihály pap, 2 Rf. 30 kr. Kovács Ferencz mester 30 kr. Szabó Mihály pap, 1 Rf. 40 kr. Koronka Mózes 2 Rf. Soós Pál mester, 30 kr. Ürmösi József pap, 1 Rf. Dombi György 1 Rf. Szabó Pál 1 Rf. Gálfalvi István 1 Rf. Márkos Mózes mester, 30 kr. Inczefi József pap, 2 Rf. Kozma Pál mester, 30 kr. Lőrinczi József 5 Rf. Deák Gergely 1 Rf. Sárdi József pap, 2 Rf. Pálffy László és Miklós 1—1 Rf. Pálffy Ábel 2 Rf. Pakot István, Imre György 5—5 Rf. Fekete Pál és Márton Ferencz 50—50 kr. *Összesen 5454 Rfrt 16 kr.*

b) Kő és fövény.

Firtos-Várallya 2 köb-öl, Énlaka 5, Martonos 5, Kőrispatak 2, B.-Ujfalu 1, Gagy 3, Medesér 4, Tordátfalva 4, Kis- és N.-Kede 2, Szt.-Miklós 2, A.-Siménfalva 4, K. és N.-Kadács 4, K.-Solymos 5, N.-Solymos 1, M.-Zsákod 3, Csekefalva 2, Fiatfalva 6, Tarcsafalva 2, Csehédfalva 3 köb-öl. Összesen *60 köb-öl.*

Továbbá: A.-Boldogasszonyfalva 48 szekérrel, Rugonfalva 46 szekérrel, Bethfalva 24 szekérrel, Nagy-Galambfalva 6 szekérrel. Sz.-Ábrahám 6 szekérrel, Ujszékel 28 szekérrel; együtt *158 szekérrel.*

Daniel Elek és Nagy Lázár urak által ajándékozott két bival hordotta a fövenyet, csaknem az egész építés alatt, a Küküllőről. Ezek elhullása után Mihály János állított más két bivalat föveny-hordásra.

c) Mész.

A homoródalmási, keményfalvi, abásfalvi, karácsonfalvi és vargyasi ekklézsiák adtak összesen *184 szekér meszet.* Ezt a homoródvidéki többi unitárius ekklézsiák szállították Sz.-Keresztúrra.

d) Cserefa.

Énlaki unitárius ekklézsia 38 drbot. Csekefalvi 2. Ravai 24. Bözödi 12. K.-solymosi 10. Kobátfalvi 6. A.-siménfalvi 2 drbot; *együtt 94 drbot.*

e) Fenyőfa gerenda.

Korond és Szt.-Mihály községek adtak 118 darabot, melyet a pálfalvi hegyre magok kihordván, onnan az énlaki, martonosi, tarcsafalvi, csehédfalviak szállítottak Székely-Keresztúrra.

f) Deczka és lécz.

H.-szt.-mártoni Bató Márton hozott Oláfaluból 50 szálat; gyepesi Szász István és Hektor András 60 szálat; kénosi Kovács András és Nagy Márton 69. Lókodi Sándor Zsigmond 44. Recsenyédi Fekete Pál 40. Mihály János királybiró küldött 79; *együtt 342 szálat.* H.-szt.-páli Vas András, Sándor István és Geréb István *3 szekér léczet.*

g) Tüzifa.

Cserép- és téglaégetni bükkfát adtak és szállítottak: Martonos, Gagy, Kőrispatak, Bözöd, Rava, M.-Zsákod, Kis- és Nagy-Solymosban lévő unitárius ekklézsiák tagjai.

h) *Búza és törökbúza.*

Sz.-keresztúri unitárius ekklézsia 1 véka búza, 16 véka 4 kupa törökbúza. Szentmihályi 2 véka búza. M.-zsákodi 3 v. 8 k. búza, 3 v. 8 k. törökbúza Szt.-ábrahámi 29 v. 3 k. törökbúza. Kedei 5 v. 9 k. búza, 27 v. törökbúza. Csekefalvi 16 v. 1 k. búza, 22 v. 7 k. törökbúza. K.-solymosi 28 v. 8 k. búza és 22 v. törökbúza. Bözödujfalvi 9 v. 8 k. törökbúza. A.-boldogasszonyfalvi 17 v. törökbúza. Újszékeli 12 v. 8 k. törökbúza. Fiatfalvi 1 v. 8 k. búza és 10 v. 3 k. törökbúza. A.-siménfalvi 11 v. búza és 13 v. törökbúza. Szt.-miklósi 12 v. búza és 18 v. 12 k. törökbúza. N.-solymosi 1 v. búza és 6 v. 8 k. törökbúza. Bözödi 4 v. búza és 21 v. törökbúza. Bordosi 4 v. törökbúza. Sárdi 28 v. törökbúza. Medeséri 14 v. búza és 20 véka törökbúza. Tarcsafalvi 24 v. búza és 5 v. törökbúza. Kadácsi 16 v. 8 k. búza és 24 véka törökbúza. F.-váralyai 6 v. búza. Ravai ekklézsia 11 v. 8 k. búza és 9 v. törökbúza. Kelemen Béniám 4 v. búza. Apáti úr 12 v. törökbúza. Együtt 246 véka s 2 kupa búza és 330 véka 13 kupa törökbúza.

i) *Kenyér.*[1]

A boldogasszonyfalvi papné ajándékozott 1 véka búzából sütött kenyeret. Fiatfalviaktól jött 2 vékából. Gyöngyösi István paptól 1 v.-ból. Máthé János paptól 2 v.-ból. Koncz Mártontól 3 v.-ból. Ujszékelről 3 v.-ból Siménfalváról 2 v.-ból. Szt.-Miklósról 4 v.-ból. Mihály János k.-birótól 6 v.-ból. Csekefalvi, ujszékeli, fiatfalvi, k.-solymosi, a.-boldogasszonyfalvi papoktól 2—2 vékából. *Összesen 34 véka búzából sütött kenyér.*

k) *A munkásoknak pálinka.*

Ajándékozók: Koncz Márton esperesné 2 átalag és 1 kupa pálinkát. Medesériek 29 kupát. Ravaiak 32 kupát. Márkos Mihály pap 6 kupát. Pálffy Zsigmond 2 korsóval és 4 kupát. Pipei pap 7 kupát. Mihály János királybiró 4 vedret és 1 átalagot. Miklósi Pálné 1 átalagot. Pakot István 1 átalagot. Sándor Józsefné 1 átalagot. Lövötei András pap, 7 kupát. Martonosiak $10^1/_2$ kupát.

[1] A munkások ételt kaptak s a köri papnék rendre bejöve főztek azoknak, vagy az igazgató gondoskodott a főzésről s az étel és ital kiosztásáról.

Fiatfalviak $4^1/_2$ kupát. Siménfalviak $9^1/_2$ kupát. F.-váralyaiak $4^1/_4$ kupát. Pipeiek $11^1/_2$ kupát. Összesen *19 veder,*[1] *$2^1/_4$ kupa, 6 átalag és 2 korsó pálinka.*

l) A munkásoknak túró (sajt).

Ajándékozók: Mihály János kbiró 3 kompona[2] túrót. Mátéfi István insp. cur. 1 kompona. Pálfi Zsigmond 1 komp. Pakot István $^1/_2$ komp. Koncz Márton esperes 2 komp. Ravaiak $1^1/_2$ komp. Kovács József $^1/_2$ komp. Bözödiek 3 komp. Tordátfalviak $^1/_2$ komp. Medesériek 1 komp. Bözödujfalviak $^1/_2$ komp. Körispatakiak $^1/_2$ komp. Martonosiak 1 komp. H.-almásiak 3 komp. Recsenyédiek $^1/_2$ komp. K.-solymosiak 1 komp. Fiatfalviak $^1/_2$ komp. N.-solymosiak 1 komp. Szentkirályi Lászlóné 1 komp. M.-zsákodiak 1 komp. Kovács József b.-ujfalvi $^1/_2$ komp. Jakab Sándor $^1/_2$ komp. Énlakiak 1 komponát. *Összesen 26 kompona túró.*

m) A munkához való eszközök.

Ravaiak adtak: 1 ásót és 1 kapát. N.-solymosiak 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. Szentmihályiak 1 ásót és 1 kapát. Bözödiek 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. H.-almásiak 16 lapátot és 4 saroglyát. K.-solymosiak 1 ásót, 1 kapát és 1 lapátot. M.-zsákodiak 1 ásót és 1 lapátot. A.-boldogasszonyfalviak 2 kapát. *Összesen 6 ásót, 7 kapát, 20 lapátot és 4 saroglyát.*

c) 1857—1876-ig terjedő épitkezésekre tett adományok.[3]

1. A második tanári lakra 1860. és 1861. években:

Abásfalvi ekklézsia és egyesek 3 frt 40 kr. Árkosi ekklézsiából 2 frt. Árkosi Dénes esperes 5 frt. *Benke* Márton szt.-gericzei 6 kr. Bölönből egyesek 3 frt, az ekklézsia 21 frt 82 kr. A.- és

[1] 1 veder 8 kupa, 1 kupa = 1·4147 liter, 1 átalag 6—14 kupás lehetett.
[2] 1 kompona 32 bécsi font, 1 bécsi font = 0·56006 kg.
[3] Lásd e tekintetben az intézet levéltárát az irt évekről, de mindenek felett az „*Arany-könyv*"-et, melybe a kellő adatok beszerzése után, 1893-ban lettek az adományok bevezetve 1793-tól fogva e sorok irója által. De csak azok vannak abba vezetve, a mik utólagoson megkaphatók voltak.

F.-Benczédből egyesek 9 frt 16 kr. Bomhér Mózes korondi mester 30 kr. *Csekefalvi* unitár. ekklézsiából egyesek 3 frt 90 kr. Csókfalváról 5 frt 34 kr. Csik-Szt.-Mártonból 4 frt 47 kr. Cserei Mórei Mózes h.-szt.-mártoni pap, 1 frt. *Derzsből* egyesek 13 frt 81 kr, az ekklézsia 5 frt. Dimén Zsigmond, *Farczádi* Sándor h.-szt.-pálról 2—2 frt. Ferenczi József gagyi pap, 2 frt. Farkas György esperes, 2 frt. Id. *Gál* Zsigmond Szt.-Gericzéről 1 frt. Gyöngyösi István vargyasi pap, 2 frt. Gyepesből egyesek 3 frt 8 kr. Gábor András derzsi mester, 1 frt 32 kr. *Homoród*-szt.-mártoni ekklézsia 1 frt, egyesek 8 frt 66 kr. H.-karácsonfalvi egyesek 11 frt 90 kr. H.-szt.-péteri egyesek 1 frt 65 kr. H.-szt.-páli egyesek 11 frt 80 kr, az ekklézsia 2 frt. H.-keményfalvi egyesek 5 frt 77 kr. H.-ujfalvi egyesek 1 frt 40 kr. Gróf Haller Károlina, Macskási Lajosné Sz.-Keresztúrról 50 frt. *Jakab* Ferencz szt-gericzei, 33 kr. Iszlai Márton ifj. 20 kr. Jánosfalvi egyesek 6 frt. Iklandi egyesek 10 frt. Jakab Lajos kénosi, 5 frt. Inczefi József esperes, 5 frt 33 kr. Jakab Sándor kénosi pap, 3 frt, *Kénosból* egyesek 7 frt 6 kr. Kaálból egyesek 4 frt 36 kr. S.-Kálnokról egyesek 1 frt 4 kr. Kökösből 1 frt. K.-solymosi ekklézsiából egyesek. 22 frt 15 kr. K.- és N.-Kadácsból 13 frt 30 kr. B.-Kőrispatakról 7 frt. Kis János 5 frt. Kelemen István szabédi pap, 2 frt. Kisgyörgy Béni gyepesi mester, 25 kr. *Lókodból* egyesek 2 frt 81 kr. László Ferencz gyepesi 2 frt. Laborfalváról 25 kr. M.-vásárhelyi és M.-szt.-királyi egyesek 41 frt. Muzsnából 2 frt 40 kr. *Nyomátról* egyesek 2 frt 61 kr. Ny.-Szt.-Lászlóról 8 frt 50 kr. Ny.-Gálfalváról 2 frt 70 kr. N.-Ajtáról 7 frt 60 kr. Ny.-Szt.-Mártonból 4 frt 47 kr. *Oklándról* egyesek 15 frt 65 kr. *Tarcsafalvi* id. Pálffy Dénes 50 frt. Toth Zsigmond recsenyédi mester, 33 kr. *Recsenyédről* egyesek 1 frt 81 kr, az ekklézsia 1 frt. *Szt.-gericzei* ekklézsia 5 frt, Szt.-háromsági 1 frt 50 kr. Szabédról egyesek 4 frt 50 kr. S.-Kőrispatakról 1 frt 80 kr. S.-szt.-királyi ekklézsia 2 frt. Sándor István h.-szt.-páli és Sándor Ferencz oklándi pap, 2—2 frt. Sz.-keresztúri unitárius egyházkörből restans kamatokból 326 frt 85 kr. *Tordátfalváról* egyesek 18 frt. Török József h.-szt.-pálról és Toth Ferencz 1—1 frt. Városfalvi ekklézsiából egyesek 26 frt. Vadadból 3 frt 50 kr. Marosi Gergely tanár, 5 frt. *Összesen 823 frt 51 kr. o. é.*

E czélra anyagokban ajándékoztak;

H.-almási unitárius ekklézsia 20 szekér meszet. Csekefalvi 1 szál cserefát. Vargyasi Daniel Gábor 8 véka búzát. H.-keményfalvi eklézsia 3 szekér meszet. Vargyasi Kelemen Elek 4 véka búzát. Muzsnai egyesek 4 szekér tüzifát téglaégetésre. Máté Sándor homoród-almási pap 4 véka búzát. Szt.-gericzei egyesek $17^1/_2$ véka gabonát. Varga Ferencz h.-almási mester 2 véka búzát. Összesen: 23 szekér mész, $35^1/_2$ véka gabona, 4 szekér tüzifa és 1 szál cserefa.

2. A gymnasium épülete megnagyobbitására 1867—1876-ig adakoztak:

Daniel Gábor főkirálybiró 200 frt. *Árkosi* Dénes esperes 25 frt. Antal Mihály Kolozsvár 20 frt. Árkos 200 frt, az ekklézsia 4 frt. Ádám György bölöni 2 kr. Albert Áron bölöni mester, 10 frt. Albert Dénes 10 frt. Agh István guraszádi, 100 frt. A.-rákosi ekklézsia 4 frt. Adorjáni István tanuló, 1 frt. Özv. Ajtai Jánosné abrudbányai 1 frt. Árkosi Károly abrudb. 5 frt. Ajtai János abrudb. 1 frt. Albert Lőrincz árkosi mester, 5 frt. Antos Ferencz rétyi, 10 frt. A.-boldogasszonyfalvi egyesek 13 frt 90 kr. Árkosi egyesek 5 frt 20 kr. Andrási Pál medeséri, 2 frt 66 kr. A.-siménfalvi község 20 frt. A.-siménfalvi egyesek 73 frt 47 kr. Árkosi Mózes bözödi pap, 20 frt. Gróf *Bánffy* Béla krasznamegyei főispán, 100 frt. Bomhér Mózes korondi mester, 1 frt. Buzogány Áron tanár, 10 frt. Barabás József h.-karácsonfalvi, 28 frt 90 kr. Bedő Albert Budapestről, 10 frt. Barabás Sándor bölöni, 5 frt. Bálint Lajos bölöni, 1 frt. Boda János 20 kr. Bölöni unitárius ekklézsia 245 frt. Bölöni birtokosság 238 frt 11 kr. Benczédi Gergely tanár, 5 frt. Bölöni mükedvelői előadás jövedelméből 28 frt. Botta Györgyné szent-ábrahámi, 40 frt. Berde Ferencz tanuló, 50 kr. Becsák Béla tanuló, 20 kr. Id. Berde Mózes laborfalvi, 20 frt. Bedő Sándor városfalvi, 50 frt. Bedő Sándorné, Bereczki Mária városfalvi, 50 frt. Özv. Bogdán Tódorné abrudbányai, 1 frt. Bogdán fivérek S.-Szt.-Györgyön, 6 frt. Bedő József kilyéni mester, 1 frt. Bagoly József s.-szent királyi, 5 frt. Barabás Károly márkosfalvi, 1 frt. Boncza György vargyasi mester, 5 frt. Bedő Lajos kálnoki, 20 kr. Berde József 1 frt. Bakó István bölöni, 5 frt. Bölöni egyesektől 15 frt 89 kr. F.- és A.-benczédi egyesektől 38

frt 88 kr. Bartha Gergely rugonfalvi, 5 frt. Ifj. Berde Mózes laborfalvi, 100 frt. Bordosi egyesektől 17 frt. *Csiki* József hidvégi szolgabiró, 15 frt. Cserei Gyula tanuló, 30 kr. Csehédfalvi egyesek 21 frt 59 kr. Czakó János kilyéni 1 frt. Cserey János imecsfalvi, 4 frt. Csókfalváról egyesek 30 frt 50 kr. Csongvai Károly M.-Vásárhely, 5 frt. *Daraghi* Mihály ügyvéd, székelykeresztúri, 5 frt. Dimén Zsigmond és fia Domokos h.-szt.-páli, 50 frt. Derzsi és Muzsnai ekklézsiákból egyesek 65 frt 56 kr. Diószegi Lajos abrudbányai, 1 frt. Dániel József 70 kr. Kobát-demeterfalvi egyesek 40 frt 35 kr. Dózsa Sándor bethfalvi, 5 frt. *Elekes* József siménfalvi, 5 frt. Egyed János teremi, 20 frt. Etéd községe 4 frt. Énlakáról egyesek 14 frt 64 kr. Ebergényi Mózes abrudb. 1 frt. Ercsei Péter n.-solymosi, 3 frt. Dr. *Fejérvári* Lajos sz.-udvarh., 20 frt. Ferenczi József gagyi pap, 6 frt. Füzi Zsigmond A.-Rákos, 1 frt. Ferenczi Mózes kolozsvári, 2 frt. Fodor József bölöni, 10 kr. Ferencz József lelkész és tanár, 5 frt. Fazakas Dénes tanuló, 20 kr. F.-váralyai egyesek 11 frt 20 kr. Ferenczi Mihály abrudb. 1 frt. Fodor József hidvégi, 5 frt. Faluvégi István 1 frt. Fodor Sándor o.-andrásf. 5 frt. Fekete Károly 3 frt. Filep Ferencz 5 frt. Filep Albert M.-Vásárhely, 10 frt. Farkas György esperes, 12 frt 90 kr. Dr. *Gálfi* Endre Kolozsvár, 50 frt. Br. Gamerra Gusztáv Sz.-Keresztúr, 50 frt. A gymn. kölcsönegylete 10 frt. Gyöngyösi Áron kedei pap, 5 frt. Gyárfás Domokos Sz.-Keresztúr 13 frt 20 kr. Gagyi Dénes 5 frt. Gálfalvi Imre Harczóról, 100 frt. Gálfalvi Zsigmond 50 frt. Göncz Mihály alsórákosi pap, 1 frt. Gálfi Ferencz martonosi, 10 frt. Gombos Samu köztanító, 6 frt. Gálfalvi Samu köztanító, 6 frt. Gábor András derzsi mester 4 frt. Gyergyai Ferenczné Kolozsv., 10 frt. György Domokos tanuló, 2 frt. Gvidó Károly tanuló, 1 frt. Gábor Dénes tanuló, 1 frt. Gagyi egyesek 32 frt 40 kr. Göndöl József abrudb., 1 frt. Gyöngyösi László kálnoki, 1 frt. Gyöngyösi Gábor kálnoki, 2 frt. Gál Károlyné S.-Szt.-György, 2 frt. Gyertyánfi János vargyasi, 5 frt. Gálfi József n.-solymosi, 2 frt. Gross Frigyes orvos, 1 frt. Gálfi Sándor demeterfalvi, 30 frt. Gálfalvi Domokos 2 frt 50 kr. Gyepesből egyesek 60 frt. Gyöngyösi Istvánné vargyasi 40 frt. *Hadnagy* András csókfalvi, 3 frt. Homoród-Almás községe aranyban 300 frt. Hadházi József muzsnai pap, 5 frt. H.-szt.-páli ekklézsia

24 frt; Városfalvi 16 frt; Jánosfalvi 10 frt; Szt.-péteri 10 frt. H.-Szt.-Pál község 100 frt. Gróf Haller József és neje Kiss Anna sz.-keresztúri 200 frt. H.-ujfalvi egyesektől 2 frt 10 kr. Karácsonfiaktól 18 frt 50 kr. Okländiaktól 136 frt 60 kr. Szt.-péteri egyesektől 32 frt 50 kr. *János*falviaktól 54 frt. Városfalviaktól 50 frt. Jakab Elek Kolozsvárról, 100 frt. Jakab Sándor kénosi pap, 6 frt. Jakabházi Zsigmond K.-Kede, 200 frt. Iszlai László 4 frt. Józsa András róm. kath. vargyasi, 21 frt. Inczefi Dénes tordátfalvi pap, 20 frt. Inczefi József esperes, 25 frt. Incze Mihály Kolozsvár 100 frt. Imre Gábor 50 kr. Izékutz Mili 50 kr. Özv. Incze Jánosné Abrudb., 50 kr. Incze József Kilyén, 1 frt. Incze Ferencz 50 kr. Iklandi egyesek 24 frt 60 kr. Iszlói egyesek 4 frt. Jakab Lajos kénosi, 20 frt. Jakab Gyula kénosi, 4 frt 23 kr. Jakab Gergely kobátf. 5 frt. Báró *Kemény* Albert 50 frt. Koncz Lajos szombatfalvi, 167 frt. Kovács Imre ujszékeli, 2 frt. Kozma László kolozsvári, 50 frt. Kovács István n.-ajtai, 100 frt. Kelemen István szabédi pap, 4 frt. Kisgyörgy József bölöni, 1 frt. Kisgyörgy István 20 kr. Kozma Dénes 20. kr. Kábdebó Antal sz.-keresztúri kereskedő, 10 frt. Kelemen Beniám szucsági, 350 frt. Kelemen Imre 5 frt. Koncz György és neje n.-borosnyói, 182 frt 71 kr. Kozma Elek pap, 2 frt. Kis Dénes tanuló 1 frt 50 kr. Kovács Elek tanuló, 50 kr. Kálmán Mózes tanuló, 50 kr. Katona Mihály tanuló, 30 kr. Korondi unitárius ekklézsiából egyesek 13 forint 42 kr. Kristóf János abrudb. 60 kr. Kibédi György 20 kr. Kézdivásárhelyi egyesektől 13 frt. Kiss Mihály esperes 20 frt. Gróf Kálnoky Imre S.-Kőrispatak, 10 frt. Kovács Báliut S.-Szentgyörgy, 5 frt. Kis György 1 frt. Kiss István kökösi, 5 frt. Kökösi ekklézsia 40 frt. Kovács Sámuel Kilyén, 1 frt. Kiss Sándor laborfalvi pap, 2 frt. Kelemen Imre köpeczi, 5 frt, Kiss György Kálnok, 50 kr. kr. Kaáli ekklézsiából egyesek 25 frt 70 kr. Kisadorjáni egyesek 4 frt. Kadácsi ekklézsia 15 frt. Kadácsi egyesek 4 frt 86 kr. Kozma Endre M.-Vásárhely, 10 frt. Kis- és n.-kedei egyesektől 51 frt 63 kr. Király Ferencz 4 frt. Katona Sándor keresztúri mester, 10 frt. Kolozsvári collegium tanulóitól 50 frt. Késmárki György 3 frt 78 kr. *László* Péter A.-Siménf., 2 frt. Lőfi Áron bölöni pap, 20 frt. Lőfi Elek 2 frt. Lengyel József orvos, 50 frt. Lakatos Ferencz tanuló, 20 kr. Laborfalva község 40 frt. Lengyel

Samu sz.-keresztúri kereskedő, 6 frt. *Miklósi* Károly Szilágyságságból 10 frt. Martonosi egyesek 71 frt 69 kr. Mózes András abrudb. pap, 5 frt. Mohai Sándor 1 frt. Magyarok bányatársulata Abrudbányán, 20 frt. Miski Samu 40 kr. M.-vásárhelyi unitár. ekklézsia 50 frt. Medeséri egyesek 34 frt 16 kr. Marosi Gergely igazgató, 40 frt. Marosi János A.-Siménf., 5 frt. Mihály Domokos Hom.-Almás, 12 frt 60 kr. *Nagy* Zsigmond náznánfalvi, 20 frt. Nagy Lajos olaszteleki, 10 frt. Nemes József kolozsvári, 20 frt. Nagy Domokos szentlászlói, 10 frt. Nagy József bölöni, 2 frt. Német Áron 70 kr. Nagy István 5 frt. Nagy-Borosnyó község 100 frt. Novák Antal keresztúri kereskedő, 10 frt. Nagy Sándor h.-karácsonf. pap, 5 frt. Nagy Elek főgondnok, Kolozsvár, 100 frt. Ny.-szentlászlói egyesektől 3 frt 60 kr. Nyomáti egyesektől 29 frt 60 kr. Nyárád-gálfalvi egyesektől 5 frt 89 kr. N.-Ajtán tartott hangverseny jövedelméből 28 frt. Nagy Lajos tanár, 4 frt. K. Nagy György 5 frt. Nagy Zsigmond 5 frt. Nagy György, Marosszékről, 37 frt 80 kr. *Oklándon* tartott bál jövedelme 50 frt. Osváth Márton kobatf., 4 frt. Oelberg Gusztáv abrudbányai, 1 frt. *Pálfi* Mihály gagyi, 50 frt. Pálfi Sándor b.-ujfalvi, 10 frt. Pál György bölöni, 1 frt. Pál Ferenczné 2 frt. Pap Mózes tanár, 10 frt. Pap János sz.-keresztúri, 25 frt. Pap Ödön 20 frt. Pakot István, A.-Siménf., 20 frt. Pálfi Sándor martonosi, 25 frt. Pálfi Samu abrudb., 10 frt. Popovics Dénes 1 frt. Pongrácz Dénes 1 frt. Péterfi József s.-kőrispataki pap, 5 frt. Pénzesi Sándor o.-andrásf., 5 frt. Pákei Miklós, Kolozsv., 5 frt. *Rafaj* Károly, Ujszékel, 22 frt. Remetei Ignácz, Abrudb., 1 frt. Rákosi István és Rákosi József, Abrudb., 3—3 frt. Br. Rauber Károly 5 frt. Roth Jánosné 12 frt 60 kr. *Szabó* Pál kénosi, 1 frt. Szabó Domokos bibarczfalvi, 5 frt. Szövérdfi József b.-ujf., 10 frt. Br. Splényi Antal 10 frt. Szabédi ekklézsia 10 frt. Sándor János köztanitó, 6 frt. Szentkirályi Ferencz gagyi, 42 frt 68 kr. Sikó András bölöni, 3 frt. Szabó György szászfenesi, 2 frt. Sándor István h.-szentpáli pap, 10 frt. Sz.-keresztúri műkedvelői előadás jövedelme 20 frt. Szabó Domokos 5 frt. Szőcs Márton 36 frt. Sándor Lajos h.-almási pap, 10 frt. Sándor Gergely tanuló 1 frt. S.-kőrispataki ekklézsia 10 frt. Kálnoki egyesek 3 frt 10 kr. Szederjesi Ferenczné abrudb., 1 frt. Scheder Jánosné 1 frt. Scheder Albertné 50 kr. Szinte László, S.-Kőrispatak, 5 frt. Szinte Sándor

34 kr. Szinte Gábor 30 kr. S.-szentkirályi ekklézsia 50 frt. Serester Sámuel kökösi pap és Serester Sándor 5—5 frt. Szentiványi József S.-Szentiván, 10 frt. Szentiványi Ignácz nyujtódi, 5 frt. Szabó Zsigmond kálnoki, 40 kr. Szentháromsági egyesek 11 frt. Szentgericzei egyesek 60 frt 92 kr. Szentgericzei ekklézsia 20 frt. Szabédi egyesek 2 frt 65 kr. Szt.-ábrahámi egyesek 19 frt 10 kr. Szt.-mihályi egyesek 47 frt 63 kr. Szabó István sz.-keresztúri kereskedő, 1 frt 50 kr. Simén János a.-siménf. pap, 5 frt. Szentiványi Gyula Kolozsv., 5 frt. Szentmiklósi egyesektől 22frt 93 kr. Szentpáli Sándor 5 frt. Dr. *Török* Albert 10 frt. Török Pál csekefalvi, 1 frt. Török József énlaki, 2 frt. Tolnai Jánosné ny.-gálfalvi, 5 frt. Török Samu szentmihályi pap, 20 frt. Tana Samu bölöni, 10 frt. Török Áron derzsi káplán, 5 frt. Téglás Mihály s.-kőrispataki, 25 frt. Tabokovics Sándor abrudb., 50 kr. Tarcsafalvi ekklézsia 5 frt. Tarcsafalvi egyesektől 50 kr. Tordátfalvi egyesektől 11 frt 53 kr. Tibáld Mihály 10 frt. *Ürmösi* Sámuel Kolozsv., 50 frt. Ürmösi Samu kadácsi pap, 2 frt. Uzoni Izsák A.-szombatf., 10 frt. Ürmösi Károly és Lajos abrudb., 1—1 frt. Ütő Dani kálnoki pap, 5 frt. Ütő András 1 frt. Ujszékeli egyesektől 22 frt 45 kr. Ürmösi egyesektől 6 frt. *Zatureczky* Ferencz pávai, 5 frt. Zatureczky Gedeon Czéczke, 150 frt. Zatureczky László 5 frt. Zsigmond Mihály tanuló, 40 kr. Zatureczky István Baróth, 10 frt. Zsigmond András Kilyén, 2 frt. Zatureczky Mária 5 frt. *Vida* Sándor muzsnai mester, 1 frt. Végh Samu Kolozsv., 50 frt. Vajna Dénes papolczi, 4 frt. Varga Zsigmond fiatf., 5 frt. Wohlhirt József abrudb. 1 frt. Vajda Ignácz plebános, 1 frt. Vásárhelyi Lajos 50 kr. Vida Dániel S.-Szentgyörgy, 5 frt. Vadadi egyesektől 20 frt. Végh Béniám tordátf., 15 frt. Vásárhelyi Sámuel 1 frt. Vinczi Márton sárdi, 2 frt. Vargyas községe 100 frt. Vizi László Sz.-Keresztúr, 5 frt. Végh József Budapest, 5 frt. Ádám Domokos bözödi birtokos és Árkosi Mózes pap gyüjtettek: pépei, szásznádasi, czikmántori, n.-kendi, szt.-demeteri, bordosi, erdőszentgyörgyi és ravai egyesektől 206 frt 41 krt. A ravai ekklézsia 91 frt 35 kr. Ifj. *Frettwell János*, 1875. és 1876-ban, az épület külső letakarítására az angol és amerikai unitáriusoktól gyüjtött 2290 frt 16 krt. — *Ezek az adakozások tesznek összesen 10,169 frt 71 krt o. é.*

E czélra anyagokban ajándékoztak:

Homoród-Almás községe 28 szekér meszet. H.-Karácsonfalva 13 szekér meszet és 14 véka gabonát. Szent-Péter 12 véka, Jánosfalva 43 véka, Városfalva 45 véka, H.-Ujfalu 15 v. és 12 kupa gabonát s 6 szál cserefát. H.-Keményfalva 4 szál cserefát. A.-Boldogasszonyfalva 56 szekér fövenyet és 28 napszámot. A.-Siménfalva 5 öl követ. Bölöni egyesek $23^1/_2$ véka gabonát. F.-és A.-*Benczédi* egyesek 15 v. gabonát és 2 öl követ. Bethfalva $1^1/_2$ öl követ. Beroczki Zsigmond keresztúri, 70 ezer téglavetésre helyet. *Cschédfalvi* egyesek 1 v. törökbúzát, 10 véka zabot s 2 öl követ. Csókfalvi egyesek 9 v. gabonát. Csekefalvi egyesek 15 v, 14 k. törökb. és 9 szekeres s 5 tenyeres napszámot. *Derzsi* és muzsnai egyesek 36 v. törökbúzát. Demeter-kobátf. egyesek 1 v. búza és 34 v. törökbúza. *Etéd* községe 9 öl fát téglaégetésre Énlaki egyesek 3 v. búzát, 8 k. törökbúzát, 52 v. zabot és 5 öl tüzifát téglaégetésre. *F.-váralyaiak* 3 öl tüzifát. F.-rákosi egyesek 42 v. gabonát. Fiatfalva 36 szekér követ és 6 szekér fövenyet. *Gagyi* egyesek 6 v. és 10 k. buzát, $1^1/_2$ öl kő, 50 drb léczszeg, Gyepes 2 szál cserefát. *Iklandi* egyesek 9 v. gabonát. *Korondi* egyesek 7 v. gabonát. Kaáli egyesek 19 v. gabonát. K.-adorjáni egyesek $9^1/_2$ v. gabona. K. és N-kadácsi egyesek 46 v. 5 k. törökb., 2 szekér tüzifát, 102 napszámot és 4 szekér követ. Kadács községe $2^1/_2$ öl követ. K.-Galambfalva 3 öl követ. K.-Solymos $1^1/_2$ öl követ. Krisztán András m.-zsákodi 1 szek. követ. *László* Ferencz gyepesi, 4 szál cserefát. Lukács Imre szenterzsébeti, 400 darab téglát. *Martonosi* egyesek $23^1/_2$ v. törökb. s 6 öl tüzifát. Magyarzsákodi egyesek 12 szekér követ. Medesér $2^1/_2$ öl követ. *Ny.-szentlászlói* egyesek 27 v. s 11 k. gabonát. Nyomati egyesek $10^1/_2$ v. gabonát. Ny.-gálfalvi egyesek 12 v. 2 k. gabonát. N.-Galambf. 4 öl követ. *Oroszhegy* községe 48 db. stakatur-gerendát és 12 db. 7 öles gerendát. *Palatka* Dániel 1 szek. követ. Szt.-háromsági egyesek 10 v. 13 k. gabonát. Szt.-gericzei egyesek 65 v. 15 k. gabonát. Szt.-ábrahámi egyesek 12 v. törökb., 8 v. búza, 3 öl kő, 50 napszám, 5 szekér fövény. Péterfi Samu pap, 2 szekér szalmát tégla fedni. Szt. mihályi egyesek 1 szekér követ, 3 szekér tüzifát. Sz.M-iklós 1 öl követ. *Tarcsafalvi* Szász György 2 nap 2 ökörrel hordotta a fövenyt. Szt.-egyházas Oláhfalu 80 db. fenyőfát. Tizen-

hét falu havasos birtokossága 418 drb fenyőfát. Tarcsafalvi egyesek $10^1/_2$ v. törökb., 1 öl és 2 szekér követ. Tordátf. ekkl. 1 öl kő, 5 öl tüzifa. Tordátf. egyesek 49 v. és 10 k. törökb. Tarcsafalvi és kadácsi egyesek 6 szekér tüzifát. Ujszékel községe 100 ezer téglaégetésre helyet. Zetelaka községe 60 db fenyőfagerendát. Vargyas községe 41 szekér meszet és 5 szál cserefát.

Jegyzés. A tizenhét falu birtokossága és Oláhfalu által adott 498 drb fenyőfát a havasból Bikafalvára szállították: kénosiak 35, h.-keményfalviak 16, lókodiak 20, recsenyédiek 22, h.-szentmártoniak 25 szekérrel. Miután ki lettek faragva, Bikafalváról Sz.-Keresztúrra szállították: derzsiek 80, csekefalviak 9, szentábrahámiak 10, sz.-keresztúriak 16 szekérrel. A h.-ujfalviak által adott 6 szál cserefát okláudiak szállították Sz.-Keresztúrra.

B)

A Jakab Elek-féle könyvtár megvásárlására adakoztak 1876—1879-ben.[1]

Daniel Gábor főispán, 100 frt. Török Samu sz.-mihályi pap, 10 frt. Jakabházi Zsigmond 20 frt. Br. Gamerra Gusztáv 10 frt. Kovács Mihály esperes, 10 frt. Pálfi Károly reáltanár, 10 frt. Rafaj Károly 10 frt. Sófalvi Lajos sz.-keresztúri, 1 frt. Mihály Dénes 2 frt. Sebesi Albert 2 frt. Jakab Gergely 1 frt. Szabó Pál 2 frt. Máthé János Vargyas, 1 frt. Koncsagh Elek Sz.-Keresztúr, 10 frt. Elekes József Sz.-Udvarhely, 3 frt. Szőcs Márton 5 frt. Kálmán Elek fiatf., 1 frt. Osváth Márton 1 frt. Németh Mihály 1 frt. Pap János Sz.-Keresztúr, 20 frt. Egy névtelen 1 frt. Gombos Samu tanár, 10 frt. Pálfi Ferencz ügyvéd, 10 frt. Egy zeneestély jövedelme 1876. ápr. 29-én Sz.-Keresztúron, 189 frt 50 kr. Egy névtelen 50 kr. Kövendi Károly asztalos, 2 frt. Árkosi Dénes esperes, 10 frt. Városf. Bedő Sándor 15 frt. A sz.-keresztúri gymn. ifjusága 10 frt 46 kr. Péter János köztanító, 4 frt. Gothárd Pál H.-Almás, 1 frt. Mihály Domokos és Gothárd Dániel 1—1 frt. Türkösi Sámuel és neje 5 frt. Kelemen Benő Szucság, 60 frt. Br. Orbán Balázs 50

[1] Lásd a XII-ik szakaszt.

frt. A toroczkói ekkl. 10 frt. Toroczkó-szt.-györgyi ekkl. 5 frt. Id. Zsakó István Toroczkó, 1 frt 50 kr. Pálfi János 1 frt. Létai Domokos pap, 1 frt. Koronka A. esperes, 2 frt. Sándor Mózes tanf., 30 frt. Koncz György és neje N.-Borosnyó, 40 frt. Bedő Albert Bpest, 20 frt. Herczeg Odeschalky Arthur 20 frt. Kozma Ferencz képezd. ig. 20 frt. Sándor Domokos kép. tanár, 3 frt. Veres Sándor gyakorl. isk. tanító, 50 kr. Karácson István ev. ref. pap, 2 frt. Felméri Mózes tanár, 2 frt. Bedő Dénes tanár, 10 frt. Gálfi Sándor 6 frt. Borosnyai Lila 3 frt. Borosnyai Póli 1 frt. Gyöngyösi István esperes, 2 frt. Sándor Ferencz pap, 3 frt. Kisgyörgy Sándor és Varga Zsigm. papok, 1—1 frt. Barabás Sándor bölöni, 5 frt. Dr. Binder Vilmos Medgyes, 1 frt. Bölöni ekkl. 10 frt. Jakab Gyula főszolgabiró 5 frt. Dombi Mózes pap, 1 frt. H.-szentmártoni ekkl. és egyesek 1 frt 35 kr. Oklándi ekkl. 1 frt; egyesek 90 kr. H.-ujf. egyesek 1 frt 20 kr. Jánosf. és Városf. ekkl. 1—1 frt. If. Jakab Gyula 1 frt 55 kr. Lengyel József orvos, 5 frt. Ravai ekkl. 6 frt. Mózes András abrudb. pap, 2 frt 20 kr. Ürmösi Károly 40 kr. Szabó György 1 frt. Ifj. Ürmösi L. 50 kr. Dombi József 40 kr. Tárpai J. 50 kr. Pálfi Sámuel 5 frt. Rákosi József 3 frt. Székely J. 1 frt. Mikó Dezső 2 frt. Pap Mózes tanár Kolozsvár, 2 frt. Derzsi József 1 frt. Ferencz József püspök, 3 frt. Kovács János 2 frt. Simén Domokos 1 frt. Benczédi Gergely 1 frt. Mikó Imre 1 frt. Sándor János tanár, 10 frt. László József tanár, 10 frt. Nagy Dénes 2 frt. Kelemen István 2 frt. Fekete Gábor M.-Vásárhely, 1 frt. Inczefi Dénes 5 frt. Ilyés István 1 frt. Kozma Ferencz 2-or 2 frt. Péter János benczédi, 1 frt. Pap Sándor pap, 2 frt. Benczédi Zsigm. 50 kr. Pap Mózes 10 kr. Pap Sámuel Szt.-Mihály, 1 frt. Bartalis Péter 1 frt. Benczédi Ferencz 30 kr. Id. Pap Zsigm. 10 kr. Farkas Gy. esperes, 10 frt. Kelemen Alb. pap, 1 frt. Rédiger Géza, Gál Elek, Györfi Sándor és Szentmártoni Kálmán 1—1 frt. Háromszéki egyházkör az árkosi zsinat költsége maradékából 42 frt 74 kr. Bedő József pap, 1 frt. B.-Kőrisp. ekkl. egyes tagjaitól 1 frt 60 kr. Bözödről 4 frt 29 kr. Bordos, Pipe, Zsákodról 1—1 frt. N.-Solymosból 50 kr. Vajda Mihály 1 frt. A sz.-keresztúri paedagogiai kör 28 frt 48 kr. Egy keresztúri mükedvelői előadás jövedelméből 47 frt. Járai Róbert 5 frt. Cseh József, Gál Károly és Gál Mózes Szt.-Gericze 1—1 frt.

Szabó Mihály 2 frt. Albert Lőrincz bölöni, 1 frt. László Domokos Sz.-Udvarh., 3 frt. Geréb Sándor pap, 50 kr. Végh István 3 frt. Timár Lajos, Végh Mihály 1—1 frt. Szentiványi Gyula S.-Szt.-György 10 frt. Kovács Bálint 2 frt. Kelemen Lajos 3 frt. Egy keresztúri hangversenyből 175 frt 65 kr. Ferenczi Áron pap, 50 kr. Uzoni Sándor N.-Szeben, 5 frt. Pálffy Dénes 20 frt. Kozma Tamás 50 kr. Pünkösti József 1 frt. Szabó Mózes, Gyulai Árpád és Benkő Mihály Kolozsvár, 2—2 frt. K. Nagy Elek és neje 10 frt. Szathmári Gyula haranglábi, 2 frt. Kozma Dimén és Barabás Lajos papok 4—4 frt. Ürmösi Kálmán 50 kr. László F. és neje gyepesi, 10 frt. Lőrinczi Dezső 2 frt. Berde Ferencz 2 frt. Egyed József csapón, 3 frt és neje 2 frt. Egyed Áron 2 frt. Egyed János, Buzogány J. 2—2 frt. Sándor Lajos h.-almási pap, 5 frt. Péterfi Áron 1 frt. Darkó Domokos 1 frt. Buzogány Áron Bpest. 5 frt. Gyertyánfi István Bpest, 3 frt. Darkó Sándor pap, 1 frt. Bassiota László 40 frt. Dózsa Sándor bethf., 2 frt. A.-siménfalvi egyesektől 5 frt 90 kr. Kedei egyesektől 3 frt 60 kr. Vizi László Sz.-Keresztúr 5 frt. Raffay Domokos új-székeli pap, 5 frt. Kökösi egyesektől 5 frt 79 kr. N.-ajtai egyesektől 3 frt 35 kr. Kálnokról 2 frt. S.-Szt.-Királyról 1 frt 18 kr. Kilyénből 75 kr. Bölönből 2 frt 87 kr. Péterfi Dénes, Benczédi Sándor és Gálfalvi Sámuel 1—1 frt. Katona Sándor tanító, 2 frt. Lukács János 20 kr. Boér Gergely zenetanár, 1 frt, Keresztúri zsinati bál jövedelméből 111 frt *Összesen 1526 frt 36 kr o. é.*

C)

Megjegyzés. Az 5-ik tanári székre tett adományok, az adakozók neveivel közölve vannak a „*Keresztény Magvető*“ 1887—1890. évfolyamaiban; a 6-ik tanári székre történt adakozások is hasonlólag az írt folyóirat 1890–1894. évi folyamaiban.

TARTALOM.

LÉNYEGESEBB HIBÁK.

Lap	*Sor*	*Helyett*	*Olvasd*
II	10-ik felülről	újmutatás	útmutatás
2	14-ik „	enerratio	enarratio
8	12-ik „	folytani	fojtani
15	8-ik „	tudaltanságban	tudatlanságban
17	16-ik „	piaczról	piacztól
19	22-ik „	pericipiálja	percipiálja
20	10-ik „	megvívjanak	meghivjanak
21	10-ik alulról	hagy	hogy
25	5-ik „	így is	is így
38	12-ik felülről	thetorikát végzett	rhetorikát végzett
45	14-ik „	azokból	azok
61	5-ik alulról	katáskörünk	hatáskörünk
77	14-ik felülről	muka	munka
81	12—13-ik „	gyermekeink	gyermekeinek
85	6-ik „	szügségeit	szükségeit
108	3-ik alulról	erkölcsiekre	erkölcseikre
110	15-ik felülről	beneficima	beneficiuma
117	3-ik „	Saál	Kaál
132	4-ik alulról	333—332	332—333
133	7-ik felülről	beszédévet	beszédével
139	10-ik „	költeményei	közleményei
149	12-ik „	népies	népes
152	5-ik alulról	jegyzők önyveta	jegyzőkönyvet a
175	11-ik „	lépetette	léptette
188	15-ik „	háram	három
195	4-ik felülről	hezdett	kezdett
224	19-ik „	4 frt	4 frt 50 kr
235—236		135—136 lapszám	235—236
235	18-ik felülről	discipuolrum	discipulorum
240	3-ik „	Praeceptos	Praeceptores
272	10-ik „	e lirat	e leirat

50.

